

Ulf Nilson

SVERIGE: SLUTEN ANSTALT

Varudeklaration:

Allting börjar med en idé. Den här boken började med en idé från Jan Stenbeck. På sommaren 1996 bad han mig att skriva en bok om Sveriges industriella problem som vi båda fann plågsamma. Stenbeck betalade omfattande research och - med stor frikostighet! - mitt arbete.

Jag säger tack ur djupet av mitt hjärta. Arbetet med boken blev en oförglömlig resa genom mitt eget land och min egen tid - en resa jag aldrig skulle ha kunnat göra utan Jan Stenbecks stöd. Samtidigt är det viktigt att slå fast att Stenbeck *inte* tillhör de många dussin personer i politik och näringsliv som jag intervjuat för boken. Hans input begränsar sig till den ursprungiga idén och han har inget ansvar för vare sig formuleringar eller slutsatser.

Ansvar är uteslutande mitt. För den som vill göra kommentarer eller öppna en dialog är min e-mail adress ulfnilson@bahnhof.se

Tillägnan

Boken tillägnas Jan Stenbeck som inte kunde veta att svenska bokförlag inte minst ägnar sig åt att bestämma vilka böcker som man *inte* bör ge ut - för att inte störa det etablissemang som alltid avskytt folk som han.

Titel: SVERIGE: SLUTEN ANSTALT

en bok som förklarar - för den som vågar läsa - varför Sverige ligger illa till inför 2.000-talet .

Har vi censur i Sverige?

Nej, det har vi inte, *formellt* sett. Däremot har vi en stark benägenhet att *tiga ihjäl* all kritik som inte är välkammad, system-anpassad och därför egentligen inte kritisk alls.

Den här boken är ett exempel på detta. Manuskriptet har erbjudits alla ledande förlag - och flera inte så ledande. Alla har sagt nej.

Tyvärr vet jag mycket väl varför. Förläggarna är fega, från Bonniers via Norstedts, Timbro, Ekerlid , DN:s Förlag och många andra. Man skyller på ” marknaden ” men menar i allmänhet något helt annat. Som:

- Vi vill inte stöta oss med familjen Wallenberg (genom att publicera sanningen om affärerna under kriget).

Så sa en förläggare rentut, sak samma vem. Flera andra sa:

- Faen, det här går för hårt åt sossarna (genom att berätta hur man med bidragens hjälp skapade västvärldens mest heltäckande maktmaskin) .

Min bok ifrågasätter alltså det heligaste av alla: det omskrutna ” svenska systemet ” . Den påstår att Sveriges nedgång, som är dramatisk, beror på att näringslivet (inklusive den där familjen!) bara alltför väl anpassat sig till ett samhälle där man valde att socialisera människorna istället för företagen. Sverige blev med alla betydande makthavares goda minne den mjuka ofrihetens land. Eller annorlunda uttryckt:

Svensken blev lurad , så in i helvete lurad .

Staten (läs: s) blev en maktmaskin, beroende av att skapa ständigt mer hjälplöshet, beroende - och därmed ofrihet .

Detta är beska ord. Boken visar (för den som gitter läsa) att de är sanna. Jag följer utvecklingen från den dag då Per Albin Hansson först talade om ”folkhemmet” till början av 1998. Normalt sett skulle Du ha kunnat köpa den för 250-300 kr i bokhandeln. Nu kan åtminstone Du som har dator läsa den gratis här.

Censur har blivit en omöjlighet, äntligen. Och själv har jag aldrig tänkt låta det svenska etablissemanget tuga ihjäl mig!

Paris i maj 1998

Ulf Nilson

Innehåll

Varudeklaration:	2
Tillägnan	3
Titel: SVERIGE: SLUTEN ANSTALT	4
Kapitel 1: Vi ljög så vi trodde oss själva!	9
Under det andra världskriget förvandlades folkhemmet till AB Sverige med Per Albin som styrelseordförande och bröderna Wallenberg som VD:ar. Man valde att tuga ihjäl judeutrotningen, glömma demokratin och bli krigsprofitör i stor skala.	
Kapitel 2: Fällan gillras... ..	27
I största hemlighet träffades Gunnar Sträng och Marcus Wallenberg på torsdagskvällarna för att göra upp i de stora frågorna. De fortsatte en lång tradition av maktmygel över vanligt folks huvuden.	
Kapitel 3: Samhällsingenjörerna.....	45
I början på 30-talet trodde de flesta på Hitler. Och herrskapet Myrdal ville lägga livet tillräta för vanligt folk - bland annat genom att sterilisera bort de ovärdigas barn.	
Kapitel 4: Neutralare kan ingen vara	67
Varför teg alla inblandade om att Sverige var Hitlers viktigaste handelspartner?	
Kapitel 5: Det var vi som vann kriget!	83
Både Tage Erlander och Olof Palme kände till det omfattande samarbetet med NATO. Men både "landsfadern" och hans efterträdare föredrog att ljuga för folket.	
Kapitel 6: Vi (s)ocialiserar natten!	100
I stället för att socialisera företagen bestämde man sig för att ta människorna, svenskarna själva. Det började i nattens mörker.	
Kapitel 7: Malmö: Sveriges Chicago	118
Hur Sveriges städer "bombades" för att ge bättre plats för HSB och Domus. Och för att ge alla medborgare möjlighet att bli precis lika.	

Kapitel 8: Den svenska högfärdens betydelse	133
Var det sossarna som lurade direktörerna? Eller var det tvärtom? I varje fall blev svensken i allmänhet lurad.	
Kapitel 9: Världen slår till!	153
Sveriges direktörer var illa förberedda för 70-talets kriser. De togs på sängen - och tävlade sen mest om att tigga miljarder av staten.	
Kapitel 10: Varför Sverige sov	172
Allting hade gått alldeles för bra alldeles för länge. Alltså fortsatte Sverige i blyxfart - på en väg som tagit slut.	
Kapitel 11: Olof Palmes Nio Misstag	183
Med hjälp av 68:orna - och de borgerliga - gjordes Sverige till en sluten anstalt.	
Kapitel 12: Segrare:Wallenberg (Marcus, Jacob, Peter, Marcus, Jacob!	220
Hur Wallenbergs besegrade alla medtävlare och gjorde en hemlig deal med regeringen. Men håller den överenskommelsen?	
Kapitel 13: Nej till Sverige	242
De stora svenska företagen är inte alls svenska och har inte varit det på länge. De små har svårt att växa och måste teckna försäkringar mot skattmasen.	
Kapitel 14: ”Statsindividualismens” konstiga land.....	260
...där människorna har tillkämpat sig friheten att skita i varandra...och skattmasen diskriminerar mot de egna medborgarna.	
Kapitel 15: Blågul framtid?	276
Nej, det finns ingen. Om Sverige ska överleva måste vi locka till oss betydligt fler invandrare än nu - men av rätt slag!	

Kapitel 1: Vi ljög så vi trodde oss själva!

” *Om nån snor historien vet vi inte ens vilket land vi lever i ...*”

Så säger farfar Martin, en gammal man i Kjell Espmarks senaste roman, ”Glädjen” som utspelas i Sverige ett tiotal år efter mordet på Olof Palme. Boken beskriver en verklighet som många helst vill slippa se men som för miljoner svenskar och så gott som *alla* 1990-talets invandrare blivit en del av vardagen. Arbetslösheten har bitit sig fast på en nivå som rätt nyligen skulle ha ansetts som skamlig. Delvis på grund av detta - men också av en rad andra skäl - har bidragsberoendet har vuxit till den grad att flera ledande debattörer, bland dem professor Bo Södersten, konstaterat att många svenskar lever i en ny och skrämmande form av ofrihet som man kallar för ”inlärld hjälplöshet”. Företagen flyttar sin produktion utomlands, skolan fungerar dåligt och på listan över världens rikaste har ”vi” fallit från tredje till sjuttonde plats.

Sverige, som under den långa perioden 1870 till 1970 var världsekonomins klarast lysande stjärna, håller inte längre farten. Varför?

Den här boken kommer att visa att Sverige inför 2.000-talet har mycket små - om ens några - chanser att vinna tillbaka det vi förlorat. Motsatsen är mera trolig.

Svenskarna blir färre och färre. Bara med hjälp av en mycket större invandring kan vi få tillväxt mot ett nytt välstånd; men invandring är de flesta svenskar bestämt emot.

Dessutom vill de *kvalificerade* utlänningar som näringslivet behöver bara inte alls komma till Sverige, där de nästan alltid skulle få det sämre än i sina egna länder. (Framtidsproblemen diskuteras utförligt i bokens sista kapitel.)

En fråga som tränger sig på är om nedgången till någon del, stor eller liten, kan förklaras med att vi läst historien fel - eller att vi skrivit och läst fel historia, lurat oss själva. Den som förvanskar det förflutna, även om det sker omedvetet, får en felaktig bild av varför nuet är som det är och därför också en missvisande karta mot framtiden. Man handlar fel därför att de antaganden man utgår från är fel. Om världen utvecklas på ett annat sätt än politikerna antog i sin planering har de axiomatiskt satsat på fel problemlösningar. Om industrimännens prognoser visar inkorrekta kurvor kommer de osvikligt att tillverka fel produkter och försäljarna att försöka sälja till kunder som inte finns; ” *om nån snor historien vet vi inte ens vilket land vi lever i.* ”

Det är nästen genant självklart att om en regering, ett parti, en ledningsgrupp eller ett helt land under lång tid envist intalat sig att man gjort allting bättre

än alla andra, så får man också mycket svårt att hänga med när verkligheten förändras i oförutsedd riktning. Man är oförberedd på kris - och hämmad av sin egen högfärd. Boken ger i fortsättningen en lång rad exempel; här en snabbskiss av det viktigaste:

Om *neutralitetspolitiken* inte blivit ”helig” kunde Sverige ha blivit medlem av EU, redan då det hette EEC, alltså redan på 50-talet. Resultatet skulle ha blivit en tidig och trygg plats i den europeiska gemenskapen. Vi skulle ha också ha fått ett inflöde av nya idéer, nya processer och metoder, hårdare konkurrens, liksom nya kulturella och mänskliga kontakter. Krigsårens isolering skulle ha brutits och det intellektuella klimatet blivit både gladare och mera spännande.

Istället valde det härskande partiet, som i praktiken haft makten sen 1932, att ställa landet - och därmed oss, svenskarna - vid sidan av utvecklingen i den del av världen som alltid betytt mest för oss, och alltid kommer att göra det.

Anledningen till att Sverige valde utanförskap istället för gemenskap var i första hand nationell högfärd. ”Vi, Sverige” skulle *inte* ansluta oss till det ”borgerliga”, ”konservativa” och ”socialt underutvecklade” Europa, det framhöll till och med kloka och hederliga ledare som LO-chefen Arne Geijer, som borde ha vetat bättre men möjligen inte gjorde det. Norrland fick inte förvandlas till ett ”strövområde för 200 miljoner västeuropéer”, menade ekonomen Nils Lundgren (även han klok och hederlig) och varnade bestämt för medlemskap. Nästan reflexartat och efter en snöpt och otillfredsställande debatt gick den svenska igelkotten i skyddsställning så snart *förändring* tycktes hota.

Varför blev det så? Varför upplevdes förändring som hot istället för utmaning? Varför vägrar man nu att erkänna att man hade fel?

Svaret är att de som hade den politiska makten, alltså socialdemokraterna, onekligen var *för* förändring, men bara ”rätt” förändring, alltså den omvandling som skedde på deras egna villkor. När Per Albin Hansson och hans medarbetare satsade på ”folkhemmet” var avsikten att *modernisera* Sverige. Man ville skapa ett nytt, effektivt och omutligt rättvist samhälle. Man *trodde* helt ärligt att man rev för att få luft och ljus - även om det nog aldrig var riktigt meningen att ”borgare” skulle anses som lika goda medborgare som ”arbetare”.

Fram till världskriget fungerade Sverige, kort uttryckt, mycket bra. Så öppnade sig infernot på hösten 1939. Dock gjorde Hitler - av anledningar som aldrig blivit helt klarlagda - ett undantag för just Sverige. Överallt omkring oss, även i grannländerna Finland, Norge och Danmark, utsattes människor för fruktansvärta lidanden och övergrepp. I Sverige infördes ransonering och höjd beredskap - båda åtgärderna plågsamma för många - men kriget kom aldrig. Sverige förblev oför-

stört och politkerna var, inte oväntat, snabba att ta åt sig äran. Det var neutralitetspolitiken som räddat oss, hette det. Man ”glömde” nogsamt att lägga till att en anledning till detta var att ”vi” beslutsamt, ja, nästan krampaktigt vägrat att ta ställning för eller emot nazismen, judeutrotningen (som ganska snart blev känd, men lika snart ihjältigd) och andra vidrigheter. Ibland tillfogades det att alla ju ändå visste vem vi, Sverige, *egentligen* höll på, vi var ju i jösse namn ett demokratiskt land. Jodå: men det som bet sig fast och stannade kvar, var att vi räddat oss genom att inte välja sida. Vi hade varit rakryggat själviska; smartare under depressionen, smartare under kriget, smartare efter kriget; kunde någon motsäga detta?

Nja, riktigt så enkelt var det inte. Eldsjälar som Ture Nerman och Torgny Segerstedt fördömde ”tyskfjäsket” och många instämde. Självt är jag övertygad om att den stora grupp vanliga svenskar som ibland kallas ”den tysta majoriteten” var nazistfientlig.

De som protesterade (så gott det gick i kamp mot hård censur) var inte starka nog att rubba etablissemangets beslut. Däremot lyckades de - särskilt sedan Hitlers grymheter blivit uppenbara - att skapa ett behov hos makthavarna att i alla fall *rättfärdiga* sig. Det är fult att vara feg. Därför hette det snart att svenskarna inte alls varit feiga, utan *försiktigt kloka*. Om de (för att använda Per Albins uttryck) varit ”fredsegoister” så var det därför att det var *rätt* att förhålla sig så. Dieter Strand, som inte kan beskyllas för att vara (s)-fientlig beskrev inställningen bra i en liten bok som heter ”Per Albin linjen” och kom ut 1970:

” Per Albin såg ett egenvärde, en *moralisk* (min kurs) överlägsenhet i den svenska neutraliteten. Ibland kunde det verka som om han ansåg att svenskarna var neutrala därför att de var svenskar. En vilja till fullständig neutralitet ’ besjälar vårt folk ’ predikade Per Albin, omgiven av blågula fanborgar.”

Sett i backspegeln är föreställningen om en *neutral själ* onekligen både skrämmande och avskyvärd, men det kändes naturligtvis annorlunda när Hitler var stark.

*

*

*

Historien är segrarnas historia, sägs det, och i princip är det väl så. Den eller de som fått makten i ett land får ett behov av att framställa sina egna handlingar som särskilt hugnesamma. Man kanske inte överallt ”snor historien”, lika brutalt som

Josef Stalin och hans drängar gjorde det, men man vinklar och lägger tillräta. Egna misstag förnekas, andras förstoras. Om *Vi* inte fått regera skulle *Ni* alla ha haft det mycket sämre, är en valslogan som regerande partier ofta använder, om också sällan i den korta och snärtiga form som Harold Macmillan vann med i Storbritannien: "You never had it so good!"

När socialdemokraterna kommit till makten i Sverige proklamerade man snart armslängds lucka inte bara till omvärlden med dess krig och andra obehagligheter. Även gamla tiders svenskar fick hjälpa till att illustrera den egna förträffligheten. Allting hade strängt taget varit fel i landet, åtminstone fram till August Palm och Hjalmar Branting. Kort sagt: en karikatyr. Eller som Magnus Karaveli skriver i "Blågul framtid" (Arena 1997):

"Den masochistiska attityden till det förgångna är logiskt förankrad i folkhemstraditionen. Att ta avstånd från den försocialdemokratiska historien, rentav bespotta den var (och är) ett uttryck för den självgoda överlägsenhet som det framgångsrika folkhemsbygget gav upphov till. Denna politiska anspråksfullhet kände ofta inga gränser vare sig i nuet eller historien; folkhemmets politiker och intellektuella nöjde sig inte med att vara läromästare för andra länder och folk i fjärran världsdelar. Övertygade som de var om det moderna Sveriges förträttlighet blev de också våra fäders uppläxare. Den svenska modellen kunde inte exporteras bakåt i tiden, men den tjänade i gengäld som en moralisk måttstock på historien. Historien tycktes inte ha något att erbjuda ett land som var i färd med att uträtta stordåd i nuet. Den kunde möjligen tjäna som ett avskräckande exempel som gav relief åt det framgångsrika, moderna projektet."

Men det var, som jag redan sagt, under och efter det stora kriget som behovet att manipulera historien blev mera akut. Uppgiften var inte särskilt svår. Så länge kriget pågick var radion under kontroll, tidningarna kuvade. Så kallad undersökande journalistik förekom inte och skulle inte ha tolererats. När man efter freden i god ordning lyfte restriktionerna fanns det mera intressanta ämnen att slösa trycksvärta på. Tyskarnas permittenttåg, liksom malmexporten och Huset Wallenbergs ur flera synpunkter tvivelaktiga roll avfördes från programmet. Eller bättre uttryckt: kom inte in i programmet förrän många år senare.

Bröderna Jacob och Marcis Wallenberg fick regeringens uppdrag att sköta Sveriges krigshandelsförhandlingar. Valet var mer eller mindre självklart. Wallenbergs hade ställning och prestige, enorm kommersiell kompetens (som regeringen helt saknade) och särklassiga personliga förbindelser världen runt (som regeringen ännu mer saknade). Följden blev att bröderna i praktiken kunde dirigera varuströmmarna från företag i Tyskland som de i långa tider haft goda förbindelser med, till företag som de själva kontrollerade i Sverige. Och tvärtom. En klassisk *conflict of interest* uppstod. Att regeringen var beredd att svälja den är lätt att

förstå med tanke på Wallenbergs nyckelställning. Däremot är det näst intill obegripligt att situationen inte beskrivs i någon bok som används i svenska skolors historieundervisning. Där står inte heller att samlingsregeringen i åtminstone ett särskilt tveksamt fall (se sid) tycks ha ställt upp med garantier för ett lån som idag skulle betraktas som en krigsförbrytelse.

Man kan med bara lätt överdrift säga att kriget förvandlade Konungariket Sverige till AB Sverige, ett konglomerat med statsministern som ordförande och bröderna Wallenberg som VD för utbytet med respektive Tyskland (Jacob) och Storbritannien (Marcus). I ett tjugotal luslästa böcker i historia och samhällskunskap har jag, som ovan antytts, inte funnit någon som helst rättvisande genomgång av dessa förhållanden.

Helt stilenligt glider skolböckerna genomgående över judeutrotningen som om den varit en oväsentlig bisak. I flera böcker används ordet "Förintelsen" överhuvudtaget inte och ingen bidrar med det internationellt vedertagna "Holocaust". Att det stora, tyska kemiföretaget IG Farben, som tillverkade bland annat Zyklon B-gasen för Hitlers gaskammare (som förbigås snabbt) i Sverige representerades av Wallenbergs skympar ingenstans. Inte heller förekommer uppgifter judeguld eller Gestapo-samarbete - det var inte förrän långt in på 90-talet som media nästan motvilligt började intressera sig för ämnet, huvudsakligen beroende på att pinsamma rapporter började läcka ut från USA och Schweiz.

Om dessa rapporter inte börjat strömma in skulle tystnaden, alltså lögnen, ha segrat. Grunden var solitt murad. Sanningen är att *ingen* av de promienenta memoarskrivare (se sid) som personligen deltog i det stora spelet gjort några allvarliga försök att fördjupa, förklara - eller avslöja. Den okritiske läsaren får intrycket att *varenda en* av Sveriges ledande politiker, diplomter och direktörer var duktiga och framgångsrika, för att nu inte tala om allas omutliga heder. Allt sköttes med andra ord bra: om det inte varit så skulle de "fredsegoistiska" svenskar ha råkat mycket illa ut. Ungefär så lyder omkvädet, formulerat av män (inga kvinnor deltog) som alla visste bättre. I kapitel 4 kommer en långt mera detaljerad genomgång av krigsårens lögner.

Varför vann lögnen? Man kan bara spekulera. Kanske kan personliga hänsynstaganden ha spelat in. Kanske hade någon behov av att mörklägga affärer som var tvivelaktiga eller direkt olagliga (vinstmöjligheterna var ju enorma). Spioneri kan ha förekommit. Med stor sannolikhet spelade förhoppningar om välbetalda efterkrigsjobb i industrin en roll vad diplomaterna beträffar; för att nu inte tala om att det svenska etablissemanget alltid varit noga med att leva efter principen "till bröders hjälp". Jag är övertygad om att respekt för hemligstämpeln också ingår i bilden. Svenska ämbetsmän tillhör de mest väldisciplinerade i världen - för att inte tala om att indiskretion har satt stopp för mången lovande karriär. Hur som helst

var den accepterade sanningen redan före Tysklands kapitulation den 8 maj 1945 att svenskarna helt enkelt varit klokare än alla andra; ”vi” utnyttjade landets geografiska läge och attraktiva naturtillgångar, så att ”vi” inte bara klarade oss utan också kunde *tjäna* på katastrofen.

Det fula ordet krigsprofitör är självklart nog bannlyst, men krigsprofiterande var precis vad Sverige ägnade sig åt.

Kriget gick med vinst för ”oss”, i pengar och standard räknat.

*

*

*

Efterkrigstiden gick till och med ännu bättre, men såväl svenskarna som deras hövdingar tolkade skeendet fel. Att industrin snabbt kom upp i fullt varv och sen gick så det knakade berodde förvisso på duktighet, det kan ingen förneka. Det goda samarbetet mellan Facket och Arbetsgivarna (på plats sen Saltsjöbadsavtalet 1938) spelade också in. Strejker var sällsynta, lönepåslagen regelbundna, vinsterna bra. Dessutom fick ”den svenska modellen” beröm världen runt - vilket inte minst ledde till att den fick ännu mer beröm på hemmaplan. Svenskarna fick, helt enkelt, all anledning att tro det de redan börjat misstänka: nämligen att Sverige var bäst. ”Vi var det utvalda landet i förbund med framtiden”, skrev komikern och författaren Jonas Gardell långt senare (se sid). Den upplevelsen var han inte ensam om och de flesta ansåg sig inte ha den ringaste anledning att ta hänsyn till en rad omständigheter som kanske borde fungerat som varningslampor, men aldrig fick lov att göra det. Under min uppväxttid i det lantliga Halland på 40-talet brukade särskilt fantasifulla individer avfärdas med ett:

”Han ljuger så han tror sig själv.”

Precis så blev det med Sverige från 1939 till början på 90-talet, då taket föll in. Vi ljög så att vi trodde oss själva.

Annars hade det inte varit svårt att upptäcka (och många gjorde det givetvis) att ”våra” framgångar var solitt grundade i gynnsamma omvärldsfaktorer. För det första tjänade en rad svenska företag alltså utomordentligt bra på krigshandeln. De kunde själva finansiera betydande expansiva investeringar.

För det andra blev inga svenska företag bombade (även om de allierade då och

då funderade på att jämna SKF i Göteborg med marken). Efter kriget var alla Europas stora länder, där de ledande konkurrentföretagen fanns, sönderslagna och utmattade. Främst gällde det Tyskland, men också England och i någon mån Frankrike var i dåligt skick. Fältet var alltså fritt för svenska företag att gå in och hjälpa till att tillfredsställa de ofantliga uppbyggnadsbehoven. Så skedde - och vinsterna lät inte vänta på sig.

För det tredje skapade Korea-kriget, som började vid midsommar 1950, en ny boom. Eller rättare sagt: den förlängde den trendmässigt obrutna högkonjunktur som tvärtemot de flesta experters förmodan följde med freden. Sverige arbetade, sålde, höjde sin levnadsstandard och byggde ett nytt, storskaligt samhälle som man snart tänkte sig som det effektivaste i världen. Svensk kvalitet ansågs oslagbar (och var det ofta också) och till och med många direktörer höll med om att Socialdemokraterna, numera med Tage Erlander i spetsen, tillhörde framgångens viktigaste arkitekter.

Sett med backspegel i handen var det säkert inte särskilt konstigt att svensken i allmänhet blev fartblind och fästad vid myten om den egna förträffligheten.

De flesta av oss som är födda på 30-talet fick vara med om att betvinga en stor, alldeles påtaglig fattigdom. Denna fattigdom var bakgrunden till det mesta som hände i Sverige i många år framåt; bakgrund, klangbotten, politikens utgångspunkt. Troligen svalt ingen ihjäl, men många gick hungriga rätt ofta och det stora flertalet (både i staden och på landet) hade det alltid knappt. Det var svårt med jobb, svårt med pengar; ingen riktig chans att få vård för stenlungor eller utslitna ryggar; usel pension. 1933, då jag själv föddes, råkade vara det år då Hitler kom till makten i Tyskland. Följaktligen tilldelades det året snart nog stämpeln "ödesår" i den internationella historien, men i vanligt folks vanliga svenska vardag var det inte många som brydde sig förrän långt senare. Hitler vemdå? Han med den fjantiga mustaschen, varken mer eller mindre. Händelser utanför landets gränser var på den tiden nästan obegripligt avlägsna - man kom bara vid sällsynta tillfällen utanför den egna byn och de flesta lantisar hade aldrig besökt Stockholm.

Vi levde i utedassets tid; många hade tidning nästan lika mycket av den anledningen, men de flesta hade ingen tidning alls.

Vi upplevde ett krig; mycket mer om det längre fram. Vi upplevde också en seger, som kändes nästan personlig, även om "vi, Sverige" ju inte alls hade varit med. Så kom en lång rad feta år och de flesta av oss blev rika. Eller bättre uttryckt: på kort tid blev vi obegripligt välmående *jämfört med hur vi hade haft det och jämfört med hur vi trott att vi skulle få det*. Det nya välståndet kom först och främst i form av jobb, som gav möjlighet att flytta från landet till stan, från mörker till ljus. Fler och fler fick egen lägenhet, egen telefon och småningom kom

till och med bilen; den särklassiga frihetsmaskin som gjorde oss till skapelsens krona. Chansen till studier öppnade sig också, i någon mån även för de fattigaste. Och även om vägen från utedasset till den första Volvon var lång och fylld av hårt arbete, så gav den också av en känsla av hopp och triumf; den vägen var mödan värd.

”Vi” hade ingen som helst anledning att tro att inte allting skulle fortsätta att utvecklas i precis samma riktning.

Så förflöt 50-talet och, om vi skippar allt utom det väsentligaste, också 60-talet; sen tog det underbara århundradet slut.

*

*

*

De svenskar och svenskor som skulle präglas av 70-talet istället för 30-talet och världskriget var i allmänhet, om också inte alltid, födda åren närmast efter fredsåret 45. De som kom att leda, eller kanske snarare prägla, utvecklingen kallades ofta 68:or, efter det revolutionära (eller fuskrevolutionära) år då de började manifesteras sig, främst i så kallade studentrevolter och upphetsad mediaaktivitet. 68:orna spelar en viktig roll i den här boken. Jag kommer att visa att de i varje fall *försökte* sno den dittills accepterade historien (för att kasta bort en del och förvanska en annan). Här räcker det att säga att den viktigaste 68:an inte alls var född på 40-talet utan redan 1927. Han hette Olof Palme och det var under hans tid Sverige gick snett. Att han bar en stor del av skulden till att vi nu lever i permanent kris har många sagt, men få skrivit; här står det.

Omkring 1970 upplevde Sverige ett så kallat *paradigmskiftet*, vilket på svenska är detsamma som en omvälvning så stor att den förvandlade landet och förde det i en helt ny riktning. Grundanledningarna var två.

68:orna, som också kom att kallas 40-talister efter det årtionde då de var födda, hade i allmänhet aldrig haft det knappt. Allt som föräldrarna fått kämpa för (och just därför upplevt som åtråvärt) fanns nu som *standard*, alltså något självklart. Dessutom hade mycket tillkommit. Så gott som alla hade fått TV (fast som statsmonopol) och sommarhus; många därtill fritidsbåt, andrabil, video, utlandsresor, chans till studentexamen och hygglig möjlighet att fortsätta vid universitet.

Men självklar bekvämlighet inbjuder till förakt. Föräldrarnas ”materialism” kändes fadd, svennig och krass. Även om 68:orna själva inte spottade ut det

godis man fick i munnen påstod de gärna att de ville kräktes åt det banala överflöd som man (en smula hjärtlöst med tanke på föräldrarna) stämplade som själlöst, småborgerligt för att inte säga föraktligt.

Vissa ledande 68:or ägnade sig rentav åt symboliska föräldramord - jag tänker då främst på centralgestalten, Jan Myrdal, guru *extraordinaire* och uppbumen även då 99 procent av hans teser krossats i kollision med verkligheten. Men Myrdal var en extremist. Sedd på avstånd föreföll han tokrolig och stimulerande, men ändå marginell. Han gästade bra, hans anhängare också. Men det blev en mildare och snart institutionaliserad (säg gärna *byråkratiserad*) protest som blev själva hävstången till paradigmskiftet.

Eller för att tala klarspråk:

Myndigheterna, med Palme i spetsen, såg till att dribbla bort de värsta ”revolutionärerna” och ta kontroll över situationen - som dock snart tog kontroll över dem.

Den andra anledningen till att landet bytte riktning var att de missnöjda ungdomarna (och många andra) plötsligt fann ett *projekt* , någonting att leva och brinna för. Cyniskt yttryckt kom Vietnam som på beställning. Här fanns ett krig som band USA vid tortyr, massakrer och förgiftade risfält. Här slogs stora, biffiga GI's mot små och magra, men listiga gula män. Man såg imperialism mot frihet och storkapital mot folkvälde, rentav det goda mot det onda! Att verkligheten var betydligt mera komplicerad än så förstod man inte - eller brydde sig inte om. Bilder av fattiga människors hyddor i brand efter anfall med napalmbomber visades plötsligt i alla vardagsrum. Kväll efter kväll kom nya rapporter om lögner och förbrytelser - i frihetens namn! Alltså krävde man, så högljutt man kunde, omedelbar seger för FNL (som ingen fick kalla Vietcong, eftersom det där med kommunism trots allt var lite känsligt!) och så snart som möjligt makt och frihet åt övriga förtryckta i Tredje Världen.

Inte nog med det. Också hemma i Sverige ville protestens folk ge de de alltför länge utnyttjade och utsugna arbetarna rätten bestämma - fast naturligtvis under kontroll av den elit som var man själv.

Särskilt distinkt var drömmen inte, det är drömmar sällan. Helt klart är dock att man förkastade föräldrarnas gamla trista knegardemokrati, alltså den första versionen av den svenska modellen. Nu ville man ha något friskare och mera direkt: flammande tal, stormöten och häftiga debatter. Och revolution? Givetvis också, givetvis revolution, fast oklart både hur och till vad nytta.

Vietnamperioden var i Sverige framförallt ett stämningsläge. Många lät sig

fångas i romantiska föreställningar om ett nytt och rättvisare samhälle, definierat huvudsakligen som något ”nytt”, ett annorlunda Sverige än det man dagligen såg omkring sig. Hade allting gått bra i fortsättningen skulle man idag med facit i hand troligen ha betecknat 68:orna som härligt idealistiska ungdomar, bedårande i sitt engagemang.

Men allting gick inte bra, inte alls.

Den viktigaste 68:an, Palme, och hans medarbetare, hamnade i en kompromiss. Jag skriver ”hamnade i” därför att ingen tycks vara säker på hur mycket som berodde på planering och hur mycket som bara blev så. Med all säkerhet har ekonomiprofessorn Assar Lindbeck rätt när han skriver (i ”The Swedish Experiment”, SNS, 1997) att Palme och hans medarbetare alls inte gjort upp någon allomfattande eller detaljerad plan att arbeta efter. Ingen genomtänkt konspiration förelåg och man hade inga fixerade slutmål; bland annat därför upplevde vi så många opportunistiska och ibland förbryllande svängar utmed vägen. Viktigare är dock att man med stor envishet alltid sökte sig *i samma riktning*. Kompassen pekade osvikligt mot ett samhälle där ”det allmänna” skulle bestämma mer, familjer och individer mindre. Idealet var jämlikhet, med betoningen i hög grad lagd på *likhet* och med ”inlärdd hjälplöshet” som ett mäktigt medel att nå målet. Som Lindbeck understryker speglade ”många av... hundratals separata beslut... en speciell världsbild, präglad av en stark tro på storskalighet, fördelarna med centralstyrda, politiska ingrepp i firmors och familjers ekonomiska liv och *en betydande mistänksamhet mot marknader, ekonomiska incentiv och privat företagssamhet när den inte bedrevs i stora firmor...*”

Beskrivningen (som jag översatt, respektive kursiverat) är försiktigt hållen men ingen behöver betvivla att den politiska viljan hos Palme och hans medarbetare var stark för att inte säga ursinnig; man var beredd att till det yttersta utnyttja Sveriges tradition av centralstyre och likriktning. Kollektiv, obligatorier, åt alla samma! var den dagorder som gällde. Om man hade en aning om var man skulle hamna eller ens var man *ville* hamna är, som jag ska visa längre fram i boken, betydligt mera oklart.

På två punkter är 70-talets historia dock kristalklar:

För det första hade Sverige utmed utmed vägen från 1932, men *framförallt* efter 1970, fått en *nomenklatura*. Denna nomenklatura smög sig på landet successivt och under lång tid nästan omärkligt - men efter Palmes makttillträde i blixtempo. Det fula ordet, som mest användes om de styrande i öststaterna tills de fick respass, kan definieras som den härskande eliten och dess drängar, alla fast beslutna att aldrig lämna från sig den makt de erövrat - antingen det skett genom val, utnämning eller på annat sätt. Beteendet är detsamma i alla länder, men lokala

avvikelser förekommer givetvis. I Sverige är den viktigaste av dessa avvikelser att nomenklaturen alltid förnekar att den finns eller någonsin funnits. Därmed gäller förstås också att den inte kan ha ett starkt egenintresse av att få så många medborgare som möjligt som klienter, alltså i beroendeställning och därför fogliga.

För det andra felbedömde Palme och den grupp han förlitade sig på utvecklingen på ett nästan ofattbart sätt - ofattbart 1998, med facit i hand, men för många åtminstone svårbegripligt långt tidigare. Felbedömningen gällde Sveriges plats i världen, utvecklingen i Asien, USA, Tredje Världen och Europa, Sovjets livskraft och en hel del till. Men den värsta felbedömningen var att underskatta graden av Sveriges beroende - och därmed politikens möjligheter.

Palme och de som trodde som han var övertygade om att *politik alltid trumfar ekonomi*. ”Marknaden”, ett begrepp som i det här sammanhanget är liktydigt med ”verkligheten” går att styra, till och med i detalj, bara man är skicklig nog. Så är det givetvis inte, det kunde man ha insett redan på 60-talet, om man inte låtit högfärden fördunkla omdömet. Oavsett detta framgick omvärldsfaktorens betydelse bara alltför klart när oljepriserna rusade i vädret (först 74 sen 79) samtidigt som industrikonjunkturen gick genom golvet. Världen vände, men Sverige höll kursen. Svenskarna och framförallt deras hövdingar föredrog att tro sina egna antaganden (och besvärjelser) mera än de trodde på verkligheten. Temporär kris! fnös man åt en omvälvning som pågår än idag. ”Överbrygningspolitiken” kommer att lösa problemen!

Försedda med mentala skyggglappar fortsatte Sveriges ledare framåt, ivrigt förkunnande att svenskarna hade det bäst av alla och snart skulle få det ännu bättre. Man gasade när man borde ha bromsat och slirade in i en djup kris. Eller som Anders Isaksson skriver i ”När pengarna är slut”:

”...Vid 60-talets slut blev det en våldsam fartökning i den dittills relativt långsamma reformeringen av det svenska samhället: fokus flyttades från produktion till konsumtion, från sparande till lånande, från lika villkor till jämlikhet, från fackligt medinflytande till facklig makt, från blandekonomi till statlig näringspolitik, från politiken som process till politikens primat.”

Mycket bättre kan det inte sägas. Återstår att tillägga att nomenklaturen vid det här laget omfattade också oppositionspartierna, som hade regeringsmakten 1976 till 82, under vilken tid de framförallt ägnade sig åt att försöka vara bättre sossar än sossarna. Försöket lyckades tyvärr bara alltför bra - för varför ska man ha en opposition om den efter ett maktskifte betar sig ungefär lika självständigt som en skrämde vikarie i en värstingskola? ”Socialdemokraterna har visserligen drivit på och moderaterna spelat Kassandras roll, men det mesta har ändå beslutats i bred enighet”, skriver Isaksson. Ja: dessvärre.

Av redan nämnda skäl var de ledande övertygade om att utvecklingen osvikligt skulle leda rätt, alltså till större materiellt välstånd. Man skulle fortsätta som vanligt, alltid framåt. Små hickningar i kurvan, ja. Små åtstramningar någon gång, ja. Men trendbrott, paradigmskifte: *aldrig i världen*, det var otänkbart! Sveriges ekonomi hade vuxit snabbt och framförallt med sensationellt jämnhet sedan 1870, i *exakt 100 år*. Inget annat land, utom möjligen Japan, kunde visa lika bra resultat - och inget land *överhuvudtaget* en lika ostörd tillväxt. Alltså kändes det långtifrån orimligt att ta för givet att produktionen alltid skulle kunna skaffa fram väldiga summor pengar att *omfördela*. De som hade relativt mycket skulle fräntas en betydande del av det de annars skulle ha fått, samtidigt som man ständigt skulle kunna förbättra situationen för dem som från början låg lite sämre till. Man talade om jämlikhet och rättvisa (fortfarande är "rörelsens" honnörsord) men fann naturligtvis ingen anledning att stryka under att man samtidigt skapade en särklassig maktmaskin.

Just denna maktmaskin har genom åren utvecklats till det främsta hindret mot nytänkande och förändring. Apparaten har i årtionden upprepat att det var socialdemokratin och så gott som ingen annan som gjort Sverige rikt. Man ljög så att man trodde sig själv och kom därför ofelbart till den felaktiga slutsats man helst ville höra, nämligen att lösningen på alla problem heter mer socialdemokrati, aldrig mindre. Kjell Espmark skriver i "Lojaliteten" (1993):

"Du vet ju redan att ingen hjälp är påkallad eftersom ingenting *kan* ha gått galet...Det är inte fråga om hur det var utan om hur det bör ha varit. Jag skulle lägga historien till rätta - till priset av att nuet blir otydligt."

*

*

*

Indoktrineringens betydelse är svår att överskatta. Om vi börjar från slutet är det naturligtvis orimligt att ordet *arbetarrörelse* fortfarande är i bruk, precis som om det fanns en sådan rörelse. Sverige är ett land av kne gare, helt klart. Majoriten är löntagare, det är också sant, men ingen eller ytterst få upplever sig som *arbetare* i den gamla, proletära och därför så romantiska meningen. Det *fanns* en arbetarrörelse i Sverige under ett långt antal år före och efter sekelskiftet. Den var som bäst trotsig, krävande och lite lätt revolutionär, men framförallt inriktad på bättre jobb, bättre löner och högre standard. Praktisk, pragmatisk, sunt förnuftisk; säg gärna också materialistisk. Man var beredd att gå i demonstrationer under röda fanor,

ropa slagord och sjunga Internationalen men *anledningen* till att man gjorde det var mindre att man ville störta samhället över än att man själv ville *få det bra* i en alldeles konkret, mat-på-bordet mening. När tillräckligt många fått det tillräckligt bra försvann arbetarrörelsen som sådan. Det Sverige fick istället var ett makthavande parti, mer och mer styrt av avlönade funktionärer, de flesta mdeelklass, liksom landsmännen. Sen länge har partiet stöd av något över 30 procent av väljarna, av vilka en betydande del inte är industriarbetare utan arbetar i förvaltning eller vård - eller är beroende av endera förvaltningen eller vård-apparaten. Man kan alltså lugnt konstatera att (s) har blivit ett intresseparti, tillsammans med LO landets starkaste påtryckningsgrupp. Ordet *arbetarrörelse* borde man skämmas för att använda utom som beteckning på något fint och viktigt som fanns en gång i tiden - *men som inte finns längre* och inte heller behövs. Man kan sno historien också genom att låta idealiserade bilder av det förgångna skymma verkligheten. Historiskt laddade ord är mäktiga krafter och just ordet arbetarrörelse - med dess klang av kollektiv och taktfast marsch - leder tankar och känslor fel, framförallt därför att det alltid använts för att plädера för storskaliga och generella problemlösningar som kanske var rimliga på 30-och 40-talen, men är både irrelevanta och farliga när vi går in i 2.000-talet med dess jättelikt större möjligheter till individuell frihet - och påträngande krav på individuellt ansvarstagande.

Hur indoktrineringsprocessen fungerar kan illustreras med ett roande (om det nu är ordet) exempel från 1970. Detta år när 68:orna fortfarande var som mest revolutionära och bankcheferna i Sverige faktiskt mumlade dystert om att nu jävlar fanns det risk för att staten skulle komma och ta bankerna ifrån dem, utgav tre prominenta socialdemokrater en bok. De tre var Gunnar Fredriksson, Dieter Strand och Bo Södersten. Boken heter "Per Albin linjen" och har som huvudsyfte, även om det aldrig sägs rent ut, att etablera att landsfadern inte alls var den pösige samarbetspolitiker som han faktiskt var, utan en sann radikal, väl anpassad för 70-talet. I en för övrigt fin analys av landsfaderns syn på broderskap påstår Södersten att Per Albin säkert skulle ha känt en varm uppskattning för Fidel Castro, särskilt dennes sätt att "vända upp och ner" på Kuba. Det sägs inte direkt, men antyds ändå tydligt nog att landsfadern kanske till och med skulle ha gillat att svinga macheten i sockerskörden tillsammans med den skäggige revolutionären!

Det senare är minst sagt osannolikt. Per Albin föredrog ett borgerligt liv, men det är inte poängen här. Poängen är istället att man just när 70-talet började upplevde ett behov av att revidera historien för att få den den mera "radikal". Kompromiss, samarbete, korporatism och byråkratisering var naturligtvis ute. För att legitimera sina egna krav på mera direkt "arbetarmakt" var man tvungen att försöka få det att verkligen svänga om Per Albin, en svår uppgift.

Många år senare, då Fidel finns kvar men befinner sig i rätt dålig form, har

Söderstens attityd till historien gjort helt om. Den stridbare professorn som några år efter Per Albin-boken dundrade i Aftonbladet att nu har kapitalismen gjort sitt, "kapitalismen kan gå!" valde 1991 att ge ut en bok som fick namnet "Kapitalismen byggde landet". Nu är huvudtemat är att marknadskrafterna måste få spela betydligt mera fritt i Sverige; några spekulationer om Per Albin och Fidel förekommer inte.

I verkligheten tycks den gamle pampen Per Albin ha drömt om ett slags enpartistad av helt annat märke än Fidels: en stat så att säga neutral både utåt och inåt. Han preciserade sig aldrig, men redan på ett tidigt stadium förklarade han att "klasskampen" någon gång i framtiden gott kunde avskrivas till förmån för samarbete - en radikal synpunkt som i Sovjet skulle ha lett till nackskott. Inte nog med det. Per Albin spekulerade i att Sverige efter kriget kanske skulle må bäst av att ledas av en *permanent samlingsregering*, ja, gissningsvis med honom själv som chef. Neutral borta, neutral hemma, neutral alltid!

Hetsigare sossar (som Jan Myrdals berömda pappa, Gunnar) hoppades istället på en "skördetid", då partiet i ensamt majestät skulle leda tacksamma arbetar-massorna in i den av honom själv, fru Alva, och andra ledande samhällsingenjörer planerade framtiden. Per Albin var den på alla sätt smartare bedömaren av de två och fick därför rätt i huvudfrågan. Den svenska socialismen skulle komma att ha tydligt korporativa förtecken. Den skulle etablera sin dominans inte genom konfrontation och strid, utan genom samarbete, förhandlingar och kompromiss, tills folkhemmet var färdigbyggt och allting på sin plats; så blev det tänkt och så blev det, ungefär.

Myrdals teorier om att man borde "lägga livet tillrätta" för de många, fick å andra sidan också stort inflytande; stort och enligt min upfattning katastrofalt.

*

*

*

Myten om neutralitetens moraliska överlägsenhet blev dyr för Sverige, gång på gång, år efter år. Det fanns ingen tvingande anledning att följa Per Albin linjen när kriget var slut. Risken för ett separatangrepp var aldrig stor och NATO fanns i bakgrunden. Likafullt beslutade både Tage Erlander (1961) och Olof Palme (1971) att föra fram just neutraliteten som huvudanledning när de stängde dörren för svenskt medlemskap i EEC (som EU då hette). Nästan ryggmärgsmässigt sa man nej, usch, bort det, när anslutning till "länderna därnere" kom på tal. Magnus

Karaveli beskriver stämmingsläget bra i sin ovan citerade bok:

” För socialdemokraterna framstod kontinenten, med dess katolicism, borgerliga livsstil och, som man uppfattade det, råa kapitalism, länge som väsenskild från det goda folkhemmet Sverige. Tage Erlander och hans generationskamrater såg sig inte som en del av denna värld, delade inte dess värderingar och ville till varje pris distansera sig från den. Men socialdemokratin var inte ensam i sitt avståndstagande från Europa. Den svenska politiska eliten i sin helhet värnade under denna tid om det nationella oberoendet även om det i och för sig fanns ett större intresse för Europa bland de borgerliga.”

Den som vågade ifrågasätta neutralitetspolitiken fick räkna med att stämplas som extremist, reaktionär, krigshetsare; *så hårt inpräntat var detta att det gällde även efter Berlin-murens fall på hösten 1989*. Särskilt Palme var till en mästare i att med neutralitetens hjälp klubba ner oliktankande. Så sent som 1983 (händelsevis det år då Sovjet definitivt förlorade det kalla kriget!) sa statsministern så här i Riksdagens utrikesdebatt:

”Jag vill påstå att moderaterna är en säkerhetsrisk för den svenska säkerhetspolitiken. Det har jag länge upplevt, men jag har väntat till just den här utrikesdebatten för att få tillfälle att säga det. ”

Bakgrunden till det lika osanna som äreröriga utfall var inte att (m) krävt att Sverige skulle gå med i NATO eller avbryta de diplomatiska förbindelserna med Sovjet. Det var en liten skrift som hette ”Fred och frihet i Europa” och vågade hoppas att satellitstaterna skulle få sin frihet - vilket de lyckligtvis fick, dessutom bara sex år senare. För övrigt visste Palme mycket väl att det svenska försvaret sen Erlanders tid i hemlighet förberett ett omfattande samarbete med USA. Han hycklade, precis som Erlander före honom. Båda ”snodde historien” genom att dölja viktiga sanningar; Erlander fortsatte med lögner och glidningar även i sina memoarer och bidrog därmed verksamt till att ge tusentals svenskar en helt felaktig bild av det egna landet. Följderna av allt detta diskuteras mera utförligt i bokens fortsättning; de var framförallt två:

1) Den utrikespolitiska debatten i Sverige blev blodfattig och snöpt - och är det i stor utsträckning fortfarande. Eftersom så mycket aldrig blev sagt blev det svårt, för att inte säga omöjligt, för den breda allmänheten att bilda sig en uppfattning om Sveriges i världen. En orimlig upphausning av Palmes personliga insatser på den internationella scenen (de var i verkligheten rätt obetydliga) förvärrade problemet.

2) Eftersom Sverige av neutralitetsskäl uteslutit sig själv ur det europeiska samarbetet valde Palme att försöka utöva inflytande i världspolitik - något som

han hett eftertraktade - genom att alliera sig med ledare i Tredje Världen, ledare som Vietnams Phan van Dong, Kubas Fidel Castro, Nicaraguas Ortega, Tanzanias Nyerere och en rad andra om vilka man sammanfattade kan säga att de *inte* respekterade demokrati och inte kunde tillföra Sverige några som helst realpolitiska fördelar. Men andra ord: en showpolitik som ännu idag är omöjlig att rationellt förklara - *såvida Palme inte inbillade sig att socialismen till sist skulle segra, världen över.*

Gjorde han verkligen det? Frågan diskuteras i kapitel 11.

*

*

*

Dessvärre för Sverige pågick mytbildningen med stor intensitet även i den privata sektorn.

Direktörerna talade i tid och otid om vikten av ett ”fritt”, alltså inte statsägt näringsliv. Men sanningen är att de omskrivna stora ”maktsfärena” - av vilka bara Wallenberg finns kvar - var synnerligen angelägna om att vara staten, alltså regeringen, alltså socialdemokraterna till lags. Det fanns anledning. Volvo fick under kriget *alla* sina utvecklingskostnader betalda ur statskassan; ”krigsåren var en guldgruva”, står det i en officiell publikation, publicerad långt senare. Långt senare gjorde SE-banken svårigheter när Ericsson ville låna pengar för att utveckla mobiltelefonin. Med tanke på att familjen Wallenberg kontrollerar båda företagen är beslutet obegripligt ; lika fullt blev det statliga Investeringsbanken, då ledd av Palmes nära vän Harry Schein, som skrev ut ett lån på 1,3 miljarder. Långt dessförinnan hade staten, som vi alla vet, ”socialiserat” den privata stålindustrins gigantiska (och i stor utsträckning onödiga) förluster. Generositeten flödade till den grad att man faktiskt betalade Gränges *två gånger* omkring 500 miljoner för järnvägen TGOJ. (Se kapitel 9) I samma sväng fick Stora ett statligt lån på 200 miljoner (en väldig summa på den tiden!) huvudsakligen därför att Gränges tidigare lyckats utverka ett sådant lån. Ursinnig över att ”konkurrenten” (som han snart köpte!) fått en fördel skällde Marcus Wallenberg ut industriminister Åsling. Denne uppmanade (mot alla regler) Investeringsbankens dåvarande chef, Arne Callans, att utanordna miljonerna. I samma läge tog staten över - och lade ner! - alla landet storvarv. I samma läge blev teko industrin...

Men nog av för ett ögonblick. Poängen är att direktörer som ständigt talade sig varma för ett fritt och oreglerat näringsliv, i verkligheten ständigt köade för att vinna fördelar (läs: få miljoner i present) av regeringen. Oavsett om man tiggde,

bad eller bedrev utpressning, var omkvädet ständigt detsamma:

”Ni måste hjälpa oss. För sysselsättningens skull!”

Och staten hjälpte och företag som borde ha gått i konkurs fortsatte att stappla och kravla sig fram. Både stål- och varvskriserna på 70-talet var förutsedda, men istället för att bromsa, rationalisera och försöka rida ut stormen på egen hand - näringslivet ska vara *fritt* ! - valde direktörerna att blåsa på, för att sen rusa till Kanslihuset för att få hjälp. Som alla vet fick de hjälp (ja: det *var* ”för sysselsättningens skull”). Däremot är det mindre känt, utom bland ekonomer och andra näringslivskunniga , att sådan hjälp inte minst bidrar till att *bevara* den struktur som finns. Dåliga företag och branscher får miljarder i stöd - *och slipper bättra sig* ! Staten tilldelar de ineffektiva ett betydande konkurrensövertag som gör det utomordentligt svårt för nykomlingar att sticka upp. Ingen behöver betvivla att detta är en av huvudanledningarna till att så gott som *alla* Sveriges kända exportföretag (Ericsson, Stora, SKF, Atlas Copco...) är omkring hundra år gamla eller äldre. Efter 50-tioalet har bara *ett enda* stort företag tillkommit och bara en handfull medelstora blivit större. Den överväldigande majoriteten små har förblivit - små. Därtill:

1) De svenska företagens produkter har, som en rad undersökningar visar, utvecklats långsammare än konkurrenternas. Alltså säljer Sverige idag produkter som relativt sett är ”dummare” och därför mindre vinstgivande.

2) De svenska företagen är inte speciellt svenska. Alla de stora exportörerna har betydligt större omsättning, men *framförallt* majoriteten av sina anställda i andra länder. Att storbolagen flyttade ut, men glömde att ta svenskarna med sig är ett svårt problem - även om det ofta förnekas.

Det är betydelsefullt att tillägga att den hemska bankkrisen i början på 90-talet löstes på precis samma sätt som kollapsen i varv , stål , textil med mera på 70-talet. Staten socialicerade förluster och subventionerade inkompetens. Till sist fick alla sin överlevnad säkrad med hjälp av en statsgaranti. Då hade regering och riksbank dessutom först förtänksamt gett storföretagen god tid att gardera sig för en oundviklig devalvering (som kom på hösten 1992, då Carl Bildt var statsminister). Den politiska eliten och direktörerna stöttade upp varandra, till bröders hjälp, och vanliga skattebetalare - socialiserade sen decennier - fick betala notan.

Kort sagt har det fria, svenska näringslivet aldrig varit särskilt fritt - och *absolut inte* så fritt som direktörerna påstått. Tvärtom är det rimligt att påstå att den historiska kompromissen på 30-talet, då det blev klart att företagen skulle få förbli privatägda, i det praktiska livet utvecklade sig så här:

Svenskarna styrdes i fortsättningen av två, samverkande eliter, *direktörerna* på ena sidan, *politikerna* på den andra. Att jag skriver direktörer istället för kapitalister beror på att de flesta toppmännen i svensk industri bara i undantagsfall varit ägare, utan anställda. De har stora privilegier men tar inte särskilt stora risker; om man så vill kan man se dem som välfärdsstatens mest omhuldade *tjänstemän* med uppgift att förvalta och bevara, inte att ta risker och nyskapa. Att en sådan ledargrupp år efter år blir mindre och mindre dynamisk, är lätt att inse.

Direktörernas uppgift blev, efter den stora, informella kompromissen, att leda företagen, exportera duktigt, förhandla fram fördelar från regeringen och - framförallt - skapa sysselsättning. Belöningen: höga löner, stor personlig frihet, ett liv som Svenne och Stina inte ens hade råd att drömma om. Politikerna lovade för sin del att inte alltför mycket störa de stora, etablerade företagen och deras ägare. Istället skulle man ha fritt fram att socialisera *svenskarna*, huvudsakligen med hjälp av skatter och bidrag; på båda områdena har Sverige blivit världsledande.

Även om både Per Albin och framförallt Erlander arbetat hårt på att socialisera svenskarna istället för företagsamheten, föll det på Olof Palme att ta de avgörande stegen - förvisso med hjälp av den borgerliga regering som satt 1976-82. Enligt tillgängliga databaser finns det idag nära 300 större och mindre böcker om Palme. Ett stort antal av dem handlar om mordet på Sveavägen, färre om Palmes liv och bara få om hans gärning. Ingen har veterligt granskat de dramatiska felbedömningar och misstag som begicks och vart de förde Sverige.

I den här bokens elfte kapitel görs ett försök.

Kapitel 2: Fällan gillras...

Det var i ett valtal på Stortorget i Stockholm, en vacker septemberkväll 1921 som Per Albin Hansson för första gången använde uttrycket "folkhem".

Även om ingen kunde ana det var det också då som en fälla sakta började sluta sig runt Sveriges folk. Eller bättre uttryckt: runt varje enskild svensk.

Den snabbt allt starkare Arbetarrörelsen hade sagt nej till den blodiga revolutionens väg. Under de närmaste årtiondena förstärkte den fredligt och demokratiskt sin maktställning och tog - inte helt oförtjänt, men klart överdrivet - äran för att Sverige förvandlades från ett av Europas fattigaste länder till ett av de i särklass rikaste.

Men framgången bar med sig fröet till kris och tillbakagång. Svenskarna fann sig, inte utan knot, men också utan att riktigt våga protestera, i att bli toppstyrda, kontrollerade och beskattade till den grad att man började tala om "fickpengs-samhället", där staten, ibland kallad "det allmänna", men alltid lika med de politiker som styr, har rätt att bestämma över alla inkomster men väljer att låta medborgarna få behålla en slant för personligt bruk. Folkhemmet blev en sluten anstalt, där man småningom ägnade stor energi åt att mota bort nya idéer - särskilt om de kom utifrån.

Till en början var utvecklingen långsam och för det stora flertalet omärklig. Från och med 70-talet, då Olof Palme övertagit Per Albins roll, gick förvandlingen snabbare och skapade större motstånd - även om *anpassning* ofta kändes som den enda utvägen, inte minst för de många som i praktiken var dömda att bo i Sverige från födelsen till döden.

Meningen var givetvis inte alls att konstruera ett system som blev en fälla: det bara blev så. Små och stora beslut fogades till varandra, ofta utan egentlig samordning, men alltid i samma riktning; inget särskilt märkvärdigt.

Per Albin ville först och främst ta makten.

Han ville genomföra reformer som skulle ge industriarbetare och deras familjer ett friare och värdigare liv - reformer som var nödvändiga. Dessutom ville Per Albin otvivelaktigt trycka till de härskande klasserna, alltså brukspatroner, storbönder, direktörer och ämbetsmän; den grupp som kallas borgare. Samtidigt var hans ambition att sätta den revolutionära vänstern på plats. Den var ofta ett stort bekymmer för honom, lika väl som för efterträdarna. Det finns däremot ingen anledning att tro att han ens drömde om att skapa den suveräna maktmaskin som socialdemokratin skulle bli. Per Albin var auktoritär och tyckte illa om makt-

rivaler, men han var övertygad demokrat, även om de som lyssnade till honom revolutionsåret 1917 inte alltid trodde det.

En medveten och målinriktad socialisering av konsumtion istället för produktion, av svenskarna själva istället för de svenska företagen, började hur som helst inte förrän på 70-talet, då ”det starka samhället” i rasande tempo växte sig för starkt för sitt eget bästa.

Vid det laget hade Per Albin varit död i mer än ett årtionde. Om han fått leva skulle han så gott som säkert ha fortsatt att vara sosse. Öppna och deklarerade avfall från Rörelsen har, till skillnad från utrensningar, aldrig förekommit, i varje fall inte på toppnivå. Däremot skulle Per Albin nog ha känt mindre och mindre entusiasm - de flesta i hans generation fann sig aldrig riktigt väl till rätta i organisationssamhället. Jag kan definitivt inte tro att den barske skåningen skulle ha sett med blida ögon på ett samhälle där nära 10 procent av alla vuxna inte kan leva ett drägligt liv utan att gå till socialkontoret och få kontantbidrag.

Så här sa (s)-ledaren i det där talet 1921:

- Vi gå fram icke för att etablera någon arbetarklassens diktatur, icke för att ersätta ett gammalt förtryck med ett nytt. Vi gå fram för att på demokratins fasta grund, med stöd av folkets flertal, lyfta upp till likställighet de hittills tillbakahållna samhällsklasserna, för att avskaffa klasserna, för att göra Sverige till ett gott hem för alla svenskar...

Per-Albin nöjde sig inte med att avvisa ”arbetarklassens diktatur”. Det var viktigt nog att han gjorde det. Lenins seger i Ryssland var mindre än fyra år gammal och mycket få anade vilka fruktansvärda konsekvenser den skulle få. För den stora massan svenskar var Stalin okänd, ordet Gulag existerade inte och alltför många trodde att vägen till en ljus framtid gick via en revolution efter vilken proletariats förtrupp, den intellektuella eliten, skulle se till att arbetarnas lyckorike byggdes på borgerlighetens rykande och blodfläckade ruiner.

Kort sagt bekände Per-Albin sig till demokratin, men också till en *särställning* för Sverige, isolerat, avsides och självmedvetet. Därmed angav han en färdriktning mot det som småningsom skulle kallas ”Sweden the middle way”, den svenska neutraliteten, ”Tredje vägens politik” och mycket annat som alltid innebär samma sak. Nämligen:

Sverige är inte ett *vanligt* land. Det är unikt och berättigat till en särskilt hedrad ställning i världen.

Vi klarade oss undan det världskrig som just tagit slut och ville inte heller i fort-

sättningen blanda oss i andras konflikter - på annat sätt än genom att från en fredad åskådarplats kräva glasklara spelregler för andra och absolut självbestämmanderätt för oss själva.

Per Albin gick än längre i samma anda och fortsatte:

” Man har ofta kallat oss socialdemokrater fosterlandslösa. Men jag säger: det finns inget mera fosterländskt parti än det som det socialdemokratiska, så sant som den största fosterländska gärningen är att så ordna vårt land att alla känna sig där ha ett hem. Det skall icke i det stora hemmet finnas styvbarn och kelbarn...Tror ni att så många av våra bästa ungdomar farit till Amerika om det varit rättvist ordnat här hemma? Tror ni att det skulle finnas så mycket kallsinnighet mot fosterlandet i vårt lands breda lager, om icke dessa blivit så styvmoderligt behandlade?...”

Han fortsatte:

” Klasskillnaden måste bort, Sverige åt *alla* svenskar! ...Det är icke vanligt att på socialdemokratiska möten höja leven för fosterlandet, men, partivänner, låt oss till sist enas i ett rungande fyrfaldigt hurra för det fosterland som vi alltid hade i tankarna när vi sjöngo ”ha de rövat vårt land, vi erövra det igen”. För ett rättvisans och folklyckans Sverige - leve fosterlandet! ”

Det var alltså ett valtal och som alla sådana avsett att elda de trogna (som jublade!) till ökade ansträngningar, men samtidigt lugna borgerligheten. Samma land, samma flagga, ingen revolution, ingen bolsjevism, Sverige åt svenskarna!

Om Per-Albin varit en amerikansk presidentkandidat skulle kommentatorerna syrligt ha skrivit att han använde sig av det gamla, välkända tricket att ”rulla in sig i flaggan”. I Sverige sågs bekännelsen till fosterlandet däremot inte som ett politikertrick, snarare som ett tecken på att den smarte, komplicerade och taktiskt fullfjädrade arbetarledaren var en enkel man av folket, en man att lita på.

Att folkhemmet måste ha ett överhuvud och att Per-Albin hade ambitionen att bli en sträng men rättvis far för både familjen och landet, var man helt införstådd med. Sverige har en lång tradition av stark centralmakt och toppstyre. Det må vara att allmänheten inte alltid underkastat sig utan knot, men underkastat sig har den alltid gjort och för det mesta hyllat sina hövdingar.

” Överheten bär inte svärdet förgäves är ”, bara ett av dussintals svenska uttryck med innebörden att man bör foga sig och lyda order.

Vi kan lugnt ta för givet att inte en enda av de partivänner som lyssnade på Per-Albin den där dagen 1921 skulle ha motsagt följande påstående:

Konung Gustav II Adolf var en hjälte!

Som alla som läst sin historia vet, var han mycket annat också. Men Peter Englund föddes först 1957. Och även efter hans skakande granskning av Trettioåriga krigets hemskheter och svenskarnas superba talang vad det gällde att mörda, stympta, våldta, plundra och bortföra rov, fortsätter man att i skolans historieböcker att framställa Gustaf II Adolf som den protestantiska kristenhetens hjälte, stupad i kamp mot den slemme påven i Rom.

Att den svenske kungen mottog ett avgörande stöd från den lömske, katolske kardinalen Richelieu, talas det inte ens tyst om i undervisningen - triumferna på slagfältet var svenska, punkt.

Fosterlandskärleken sitter djupt i svenskarna, nu som då, då som nu, och hade Per-Albin inte slagit in på den blågula vägen skulle socialdemokratiska partiet inte haft en chans att bli statsbärande. Som vi vet blev det så till den milda grad att de redan på 50- och 60-talet började sätta likhetstecken med sig själva och nationen på ett sätt som ofelbart fört tanken till andra enpartistater. (s) *blev* Sverige och så sent som i mitten på 90-talet kunde en färsk ledare, Göran Persson helt ogenerat plädera för att kritiker av "vårt fina land" borde "brännmärkas". Hans kulturminister, Marita Ulvskog, fastslog för sin del att hon upplevt den borgerliga valsegern 1976 "nästan som en statskupp", alltså något skamligt och odemokratiskt - istället för exakt motsatsen.

*

*

*

Långt före folkhemmet fanns Stockholms Enskilda Bank och kapitalismen.

Banken grundades redan 1856, i industrialismens allra första början, av André Oscar Wallenberg. Det var samma år som de första järnvägarna byggdes, som skulle öppna upp landet och ge trähandlare, brukspatroner och snart en rad geniala uppfinnare chansen att grunda företag och skapa förmögenheter. Det som långt, långt senare skulle kallas *blandekonomin* började förresten kanske just med järnvägarna - staten byggde de långa, kostsamma stambanorna, privata operatörer bibanorna.

En familj med intressen i järnvägsbranschen var just Wallenberg. Ungefär vid tiden för det första folkhemstalet (uppgifterna avser 1924) var familjen redan riksbekant; den dominerande medlemmen var häradshövding Marcus Wallenberg sr. och man hade stora, i regel kontrollerande intressen i, förutom banken, föl-

jande storföretag:

Stora Kopparbergs Bergslags AB.

Rederi-Svea och Finnboda varv.

SKF.

Stockholm-Westerås-Bergslagens Nya Järnvägs AB.

Kopparfors-Hofors.

Halmstad-Nässjö Järnvägs AB

AB Rörstrands Porslinsfabriker.

Wifstavarfs AB.

AB Papyrus.

AB Atlas Diesel.

AB Svenska Maskinverken.

Investor (grundat 1916 och särskilt betydelsefullt i berättelsens fortsättning).

Ännu inte inlemmade i det som småningom kom att kallas ”Imperium Wallenberg ” (när det mot slutet på 50-talet blev *nästan* tillåtet att diskutera ägande och maktsfärer offentligt) fanns en rad stora och välkända företag. Samtliga hade startat och gått upp i fart långt före Per-Albin. Namn som ASEA (grundat 1883), Alfa Laval (1878), Ericsson (1876) , Bofors (1873) , AGA (1904) och Electrolux (1919) talar för sig själva. Det var i dessa storkoncerner och tusentals mindre företag som Per Albins mest hängivna supporters jobbade - ofta vid maskiner som tidigare skötts av far och farfar, alltid utan skydd mot godtycklig uppsägning och arbetslöshet, för det mesta till löner som bara nått och jämt höll svälten från dörren.

För familjen Wallenberg var Knut och Alice Wallenbergs Stiftelse snart lika betydelsefull som något av företagen. Avsättningarna till Stiftelsen började på 1910-talet av häradshövdingens bror, Knut Agaton, som var barnlös och testamenterade huvuddelen av den mycket stora förmögenhet han tjänat ihop under genombrottsåren till Stiftelsen. Avkastningen på aktier (inte minst i Wallenberg-företag) går oavkortad till projekt inom vetenskap och forskning och ingen bestri-der att pengarna har använts väl. Viktigare är ändå att Stiftelsen är befriad från

skatt och därför årtionde efter årtionde kunnat bevara familjens kontroll.

Om Wallenberg inte varit barnlös utan haft arvingar skulle det moderna Sverige kanske, ja, till och med *troligen* ha sett åtskilligt annorlunda ut - ett svindlande belägg för hur tillfälligheter kan forma historien! Nu blev Stiftelsens stora aktieinnehav ett särklassigt maktinstrument och så har det förblivit. Det är rentav helt korrekt att påstå att *ingen annan institution* i folkhemmet spelat samma roll när det gäller att bevara överväldigande, ekonomisk makt hos en och samma kapitalistfamilj generation efter generation. Det står lika klart att om socialdemokraterna bestämt sig för att bryta familjens makt, *utan* att behöva ta till allmän socialisering, så kunde man ha slagit till mot Stiftelsen, helt enkelt ändrat spelreglerna lagstiftningsvägen - något man genom åren blev expert på att göra.

Ingenting av det slaget inträffade. Per Albin efterträddes av Erlander, som efterträddes av Palme, som efterträddes av Ingvar Carlsson, som efterträddes av Göran Persson. Alla fem, möjligen med undantag för Persson, kan beskrivas som *starka* statsministrar ; den viktigaste makthavaren i svensk industri och möjligen i landet, hette hela tiden likafullt Wallenberg.

Familjens roll analyseras ingående längre fram i boken. Här räcker det med några grundläggande observationer:

1) Den svenska kapitalismen och inte minst Familjen Wallenberg blev alltså en maktfaktor i Sverige *långt före* socialdemokratin. Även om Socialdemokratiska Arbetare Partiet grundades så tidigt som 1889, dröjde det många år innan det fick reell makt och detsamma gäller LO, som grundades 1898. Ingen svensk statsminister har haft chans till lika direkt och ostörd maktutövning över lika många företag och människor som Marcus eller Peter Wallenberg. Tvärtom har man regerat parallellt, i ett slags symbios som gett Sverige en kapitalistisk härskarklass och en socialistisk, inte nödvändigtvis vänskapligt inställda till varandra men beslutna att samarbeta så effektivt och rationellt (svenska honnörsord) som möjligt.

Fast helst i hemlighet och över huvudet på vanligt folk.

2) När Per-Albin höll sitt valtal i Gamla Stan 1921 var företagen i hög grad just *svenska* och ägarna var fast beslutna att så skulle det förbli . I flera fall innehöll bolagsordningen direkta förbud mot utländskt ägande. Dessutom gjorde graderad rösträtt det mycket svårt även för svenska uppstickare - i den mån det fanns några - att utmana Wallenbergs (eller andra storkapitalister). Så har det förblivit till dags dato. Alla tänkbara rivaler, från Ivar Kreuger till Anders Wall, Sven-Olof Johansson och PG Gyllenhammar har blivit utmanövrerade, för att inte säga krossade. Om denna ständigt pågående massaker, som någon gång tyckts hota imperiet, men alltid slutat med Wallenbergseger , varit bra för Sverige, är en viktig fråga som jag

ska återkomma till, inte minst därför att ingen, utom tokvänstern vågat ta i den på allvar. Minst lika intressant är det förhållandet att samarbetet mellan Imperiet och flera av (s) tungviktare var utomordentligt bra även på det radikala 70-talet.

- Marcus Wallenberg brukade komma på besök sent på torsdagskvällar då alla hade lämnat Kanslihuset, berättar en högt uppsatt tjänsteman (givetvis s-märkt) som nu för första gången avslöjar att han hade till uppgift att gå ner och öppna dörren för den viktige gästen - och sen försvinna. Besöken ägde rum "kanske en gång i månaden", alltid i sträng hemlighet. "Rikskapitalisten" Wallenberg och "rikshushållaren" Sträng talade samma språk och gjorde upp "om det mesta", utan vittnen, utan protokoll och utan skrivna överenskommelser. Socialisten och kapitalisten var båda framförallt klassiska, svenska pampar och därför övertygade om att demokratisk insyn är något opraktiskt och onödigt, för att inte säga störande.

_ Här kommer chefen för den privata sektorn, sa Sträng vid ett tillfälle när han fick se Wallenberg närma sig på en mottagning. Om man funderar en stund på skämtet tycker man riktigt illa om det.

I en intervju med Aftonbladet efter Wallenbergs död gick Sträng rentav så långt att han skröt med sin förmåga att bevara affärshemligheter som avslöjades för honom vid Wallenbergs besök :

" Det utvecklades så småningom ett mycket förtroendefullt samarbete oss emellan", fastslog Sträng belåtet. " Vi hade visserligen hårda förhandlingar, men det tyckte jag var stimulerande. Men småningom kom han upp även utan att ha något direkt ärende. Han ville helt enkelt informera om hur det gick för hans företag. Jag fick motta många förtroenden av honom. Han visste att de var i tryggt förvar..."

Det bör tilläggas att de företag som Sträng betecknade som "hans", Wallenbergs, i allmänhet inte alls *ägdes* av familjen. Familjen hade konstruerat ett system av ask i ask ägande som gav *kontroll* , alltså makten att fatta beslut, trots att man satsat relativt sett lite pengar.

Det bör också tilläggas att Gunnar Sträng i *nära två år* kände till de topphemliga förhandlingar som ledde till att Enskilda Banken, kontrollerad av Wallenberg, vid årsskiftet 71/72 slogs ihop med den ungefär tre gånger större Skandinaviska Banken. Sträng informerade ingen, framförallt inte sina partivänner och i all synnerhet inte riksbankschefen, Per Åsbrink; om också regeringschefen, Olof Palme, hölls utanför är okänt, men alls inte otroligt.

Hur som helst är det självklart att ett så kristallklart *jävsförhållande* mellan en dominerande kapitalist och en finansminister i en rad andra länder skulle ha lett

till skandal, förhör - och troligen ministerns avgång. Dussintals Wallenberg-företag hade betydande affärer med stat och myndigheter, alltså affärer som Sträng kunde påverka. *Alla* företagen var beroende av regler och förordningar som kunde lindras om. Sträng gav dispens (vilket alla som var med vet att han ofta gjorde tämligen "på fri hand").

Tillskåtsade Wallenberg sig och de sina fördelar? Vad fick Sträng i utbyte?

Jag vet inte svaret. Däremot vet jag att i många andra länder skulle frågor av det slaget vara självklara. I Sverige anses de opassande. Riktigt tunga makthavare får man inte vara "oförskämd" emot, tvärtom har både socialdemokrater och näringslivets folk alltid sett det som sin plikt att applådera ett intimt och (i allt väsentligt) hemligt samarbete mellan de två maktapparaterna partiet/staten på ena sidan och kapitalet på den andra.. Begrepp som fri konkurrens, tydliga spelregler, likhet inför lagen och öppen, demokratisk debatt; allt detta maldes ner i maktmaskinen på ett tidigt stadium. Ingen verkar ha blivit upprörd utom ett fåtal personer som regelbundet betecknas som "udda", "bråkmakare" eller "kverulanter".

Det skulle för övrigt inte ha tjänat mycket till att kritisera systemet eftersom systemkritik bara ansågs avslöja att den som klagade saknade den i folkhemmet viktigaste av alla karriäregenskaper: en beslutsam vilja till anpassning.

3) De uppräknade Wallenberg-företagen hade vid tiden för Per-Albins tal kanske 25-30.000 anställda, så gott som *alla* i Sverige. Man tjänade stora pengar på export, nästan uteslutande direkt försäljning från Sverige, med handelshus och agenter som mellanhänder.

Så är det inte längre - och en av den här bokens viktigaste uppgifter blir att visa hur storföretagen blivit mindre och mindre svenska i den meningen att de numera har huvuddelen av sin omsättning utomlands, men också ca 85 procent av sina anställda utanför Sveriges gränser - i ett läge då arbetslösheten innanför dessa gränser är högre än någon gång sen depressionen på 1930-talet. Hur länge huvudkontoren kan ligga kvar när företagandets kritiska massa flyttats bort från landet i så dramatisk omfattning, är en ödesfråga.

Ännu större är risken för talangflykt, att *the best and the brightest* lämnar ett land som stagnerat - och erbjuder löner som efter skatt alls inte kan konkurrera med vad andra erbjuder.

4) Om Ni läser igenom listan på företag, Wallenberg-ägda och andra, en gång till, ser Ni genast att sågott som *alla* fortfarande finns kvar. Det vittnar givetvis om att de varit livaktiga och välskötta?

Nej, inte nödvändigtvis.

Somliga har överlevt och gett tillfredsställande vinster i den speciellt svenska företagsmiljön, trots att de varit tämligen *illa* skötta, inte minst på grund av en mycket omfattande ”inavel” i ledning och styrelser. En ledande svensk analytiker går så långt att han säger:

” Styrelserna är i praktiken maktlösa och till ingen nytta alls. En handfull direktörer, ofta väl tränade i underdånighet, bestämmer allting sedan de snackat sig samman med ägarna. Besvärliga frågor uppskattas inte på mötena ”.

En rad nyligen publicerade utredningar (från SNS, Nutek, Industriförbundet och andra) visar att ”Sverige”, alltså framförallt de berömda svenska exportföretagen släpar efter likaväl ifråga om produktutveckling - man säljer det gamla vanliga! - som satsning på de nya och expansiva branscher där framtidens vinster finns.

Vinsterna - och jobben!

- Svenskarna tillverkar huvudsakligen *tunga* prylar, menar en amerikansk expert på svenska storföretag. Med användande av av Federal Reserveboard-chefen Alan Greenspans terminologi fastslår han att ”alla andra”, men framförallt USA:s företagare, vet att vinsterna finns i *lätta* produkter där där kunskapsinnehållet är viktigare än förpackningen. Produkter som datachips, snabba transporter, programvara, ledarutveckling och annan utbildning istället för kullager, stål eller kylskåp.

Ännu allvarligare är ändå det förhållandet att de stora, etablerade företagen i ohelig allians med det politiska etablissemanget - alls inte bara (s) - har förhindrat nystartade företag att växa sig stora. Sanningen är att bara mycket få, alltför få storföretag uppstått sen Per-Albin höll sitt tal den där dagen 1921. De viktigaste är Volvo (grundat 1915, men i bilproduktion först 1927), SAAB (1937), Boliden (1925) , Tetra Pak (51), Ikea (i slutet på 40-talet), Gambro (1964) Hennes & Mauritz (1972) och Netcom Systems (1992). Lägg särskilt märke till hur lite som hänt under tiden sen 1950, snart ett halvt sekel.

Det finns bokstavligen hundratals undersökningar, vetenskapliga likaväl som journalistiska, som visar att en småföretagsfientlig skattepolitik och en fruktansvärd sörja av regleringar, inte minst på arbetsmarknaden, har stoppat upp utvecklingen i Sverige, avskräckt entreprenörer och hindrat mellanstora företag från att utvecklas till stora koncerner. Utvecklingen har varit likartad i flera andra, europeiska länder, men dels hjälper det alls inte oss, dels är Sverige det land där små och mellanstora företag har det svårast.

Kort sagt har vi hamnat i en fälla. Politiken sitter fast. Liksom näringslivet. Och

därmed dessvärre också individerna.

För det femte och kanske viktigast, visar redan den korta genomgång Ni just läst något som inte på mycket, mycket länge (om ens någonsin) slagits fast i svensk debatt. Nämligen:

Representanter för arbetarrörelsen har under flera årtionden varit mycket noga med att framhålla att det var ”vi” som byggde upp det svenska välståndet. Som jag framhöll redan i kapitel 1 är den historieskrivningen falsk. När Socialdemokratin och Fackföreningarna på allvar formerade sig för att bli den ledande kraften i svensk politik - när Per Albin höll sitt valtal om det stolta blågula folkhemmet - då stod man redan inför *ett dukat bord*. . De stora företag som genom åren skulle dra in miljarder i exportinkomster och ge hundratusentals svenskar arbete och inkomster var väl etablerade och skulle till yttermera visso få bra draghjälp av utvecklingen. I en betraktelse om Sveriges fantastiska uppsving mellan 1870 och 1970 skulle Bo Södersten småningom skriva:

” Det fanns inget annat land som hade tillnärmelsevis samma jämnhet - bakslagen var få och mycket korta - som vi.”

När Per Albin talade var Sverige alltså på väg att bli ett *rikt* land - även om fattiga bönder och uselt betalda arbetare självfallet inte hade någon möjlighet att känna det så, särskilt som många tusen fattiga dött i ”spanska sjukan” bara tre år tidigare, arbetslösheten var jättelik och bostäderna ofta så usla att de knappt kunde kallas mänskovärdiga.

Att kriget mot den svenska fattigdomen ändå i princip var vunnet när landet gick till val 1921 framgår bättre om vi med hjälp av några nedslag i historien visar hur det hade varit tidigare. Meningen är också att visa hur skickligt Per Albin spelade på framförallt de fattiga människornas önskan om ”rättvisa, frihet och bröd”, men också disciplin och stark, central ledning - *en* landsfader för folkhemmet.

*

*

*

Historiker av facket kan tvista om när Sverige egentligen blev Sverige. Eftersom jag skriver som journalist och engagerad medborgare men *inte* som vetenskapspan tar jag risken att helt självsvådigt fastslå att det hände under Gustav Vasa - även om Danmark under lång tid framåt höll stora sjök och det var betydligt farligare att försöka resa genom skogarna från Stockholm till Malmö än med båt Stockholm-Tallin eller Stockholm-Helsingfors.

På Gustavs tid byggdes den starka centralmakt upp som sakta men säkert gjorde Stockholm till den viktigaste staden i landet - numera den enda viktiga. Gustav en *control freak* som inte ville ha konkurrens av någon och framförallt inte en alltför stark och självständig adel. Inte heller ansåg han - det fick alla nogsamt erfara - att präster hade rätt till lyxen att tjäna Gud allena.

Tvärtom. Så snart man genomfört Reformationen som var nödvändig för att eliminera Påvens konkurrerande och osvenska inflytande, ingick Kronan och kyrkan på kungens order ett högst ojämnt äktenskap som nu varat i över 400 år. Prästerna blev tjänstemän, vars viktigaste uppgift var att predika lydnad för överheten - alltså kungen. Denna lydnad var betydligt mera påtaglig och krävande än de förpliktelser som ansågs pålagda av Gud. Prästen/statstjänaren hade dessutom att räkna och registrera församlingarnas invånare.

Att Sverige är ett av de få länder där varje människa har ett eget personnummer bör alltså inte förvåna. Ifråga om befolkningskontroll har vi *alltid* tillhört de ledande i världen (särskilt sen prästerna tidigt fick hjälp av Statiska Centralbyråns föregångare och från 1858 av SCB självt, vida berömt för sin effektivitet). Sockenprästen var under lång tid helt enkelt myndigheternas datacentral. Tillsammans med de ungefär 180 fogdar som kungen år 1560 placerat ut i landet såg kyrkoherdar och hjälppräster till att lag och ordning upprätthölls och senare - under de stora krigens tid - att bönderna levererade skatt ordentligt och inte smusslade sina drängar undan krigstjänst.

I Sverige blev Gud sålunda ett maktens redskap.

Om det tidiga och grundliga förstatligandet av prästerna bidrog till att göra Sverige till ett av världens minst religiösa länder är omöjligt att säga - men tanken är bestickande. Det kan ju knappast vara en tillfällighet att den politiska debatten i landet på 1900-talet förts i så gott som uteslutande materialistiska termer. Pengar, prylkonsumtion och fördelning av resurser har blivit viktigare än kultur. Jämlikhet - definierad främst som lika köpkraft! - har dominerat stort i media, medan andliga frågor knappast fått något utrymme alls.

Intressant nog ansåg det socialdemokratiska partiet i början av sin tillvaro kyrkan som en av sina viktigaste ideologiska konkurrenter. Författaren och eldsjälens Ture Nerman (född borgerlig) berättar sina memoarer hur han själv och partiledaren, Hjalmar Branting (som också föddes i en borgarfamilj) tillbringade en natt hotell Knaust i Sundsvall med att styrka varandra i övertygelsen om att vägen till revolutionen måste gå via ett uppror mot det man med flammande förakt kallade religiös vidskepelse. Branting drev under många år en våldsamt antireligiös kampanj och socialdemokrater med rötter i 1800-talet var så gott som alltid noga med att framhålla att de var prästhatare (även om jag träffat många som i hem-

lighet, och nästan skamset, trodde på Gud).

Ledande kyrkomän valde, medvetet eller omedvetet att inte ta strid med socialismen/materialismen. Det berodde i rättvisans namn inte minst på att prästerna, med sin särklassiga kontakt med gräsrötterna, insåg att reformer var nödvändiga. Samtidigt anpassade man sig - på det klassiskt svenska sättet - till ett halvsekel av mer eller mindre socialdemokratiskt styre genom att betona att man som statligt ämbetsverk kunde ses som en *auktoriserad* själaservice, mycket finare än de fjantiga och lite vildvuxna frikyrkorna. Precis som Sveriges Radio blev Svenska Kyrkan en del av maktapparaten och den bestående ordningen. Och Sverige blev, som många amerikanska *och* kommunistiska observatörer noterat genom åren, ” ett antireligiöst laboratorium ” där människorna dyrkade rationalism, förnuft, planering och effektivitet, men var betydligt mera kallsinniga inför allt som kunde skällas för romantik, mystik eller känslösvall.

Sveriges från slutet på 1500-talet strömlinjeformade och ovanligt väl fungerande statsapparat var en av huvudanledningarna till att landet blev en stormakt, fruktad och avundad över hela den kända världen. Tjogtals historiker har beskrivit systemets förtjänster. Så sent som i Henry Kissingers stora verk *Diplomacy* (av år 1992) noteras Gustav II Adolf som en av sin tids ledande maktspelare och Robert Maseys monumentala ” Peter den Store ” (utgiven på svenska av Bonniers) handlar faktiskt nästan lika mycket om Karl XII som om det moderna Rysslands grundare. Kissinger noterar med beundran hur en kung från ett litet, fattigt och avlägset land lyckades organisera en krigsmakt som på sin tid faktiskt var den största i världen (och huvudsakligen bestod av icke-svenskar) . Massey framhåller lika högaktningfullt att Tsar Peter både respekterade och fruktade sin svenske ärkefiendes strategiska skicklighet - att Sveriges krigiska storhetstid slutade vid Poltava insåg varken Peter eller någon annan förrän långt senare.

Kort sagt gick det bra för Sveriges kungar och ett antal plundringsglada fältherrar.

Däremot gick det inte särskilt bra för vanliga, enkla svenskar. Inte förrän långt senare.

Den långa raden krig kostade liv, blod - och fruktansvärda summor pengar. Periodvis sköttes jordbruket, som var det allt dominerande näringsfånget, till stor del av barn, gubbar och fruntimmer och om det senare hjälpte till att bana vägen för kvinnans jämställdhet, så märktes det i varje fall inte under krigsåren, då människornas upplevelser dominerades av svält, sjukdom och pålagor som det skulle ta generationer att glömma..

Eländet slutade inte när på Karl XII stupade 1718, mördad av någon krigstrött

svensk eller ”bara” träffad av en prickskytt. Krigen fortsatte, föralldel i mindre format, fram till 1814, och under ett antal år på 1700-talet var åderlåtningen så kraftig att landets folkmängd *minskades*. Hygienen var obefintlig, läkekonsten frikostigt blandad med vidskepelse och kosthållet miserabelt. Missväxt och olika farsoter - framförallt smittkopporna - slog till med förödande kraft gång på gång under andra halvan av århundradet, i Sverige lika väl som i grannländerna och på kontinenten. Framförallt dog nyfödda barn, som så snabbt som möjligt måste ersättas med nya barn - eftersom man annars inte skulle ha någon som tog hand far och mor då de blivit gamla och orkeslösa. Det svartaste missväxtåret av alla, 1773, då Gustaf III just kommit till makten, blev skördarna så usla att 105.000 svenskar dog; det var lika med tjugo procent av hela befolkningen och en i dagens termer helt ofattbar katastrof.

Mässling, dysenteri och kolera höjde dödstalen i början på 1800-talet (särskilt drabbade var åren 1829 och 57) och så sent som 1918, bara tre år före Per Albins första folkhemstal dog 27.000 svenskar i ” spanska sjukan” (som var ett slags influensa).

Efter den epidemin var det värsta lyckligtvis över.

Sverige var fortfarande ett av Europas allra fattigste länder men industrialiseringen hade börjat och framförallt förbättrades jordbruket - och därmed möjligheten att producera tillräckligt med mat. Nya marker lades under plogen, redskapen blev bättre, liksom metoderna (växelbruk, större insats av konstgödning). Potatisen, som Jonas Alströmer tagit till landet redan 1724, slog igenom på allvar som särklassig bukfylla och 1816 blev vaccinering mot smittkoppor äntligen obligatorisk. Biskopen och nationalskalden Essaias Tegnér kunde fastslå (i ett uttryck som citerats till leda just därför att det var så sant) att ett nytt och rikare Sverige var på väg, tack vare ”freden, vaccinet och potäterna”. Framförallt friställdes arbetskraft på landsbygden. I början på 1800-talet var 90 procent av befolkningen bönder, bonddrängar, bondmoror eller barn till lantbrukare. År 1870 var 70 procent fortfarande sysselsatta i jordbruket, men nu brast fördämningarna. Jordlösa proletärer drogs till städerna - med deras industri och deras nöjesliv - som malar till ljuset. Lönerna var usla, arbetsdagarna långa, trygghet ett obefintligt begrepp och bostäderna fruktansvärt undermåliga, men man fick åtminstone en chans att försörja sig och för de vaknaste, ”proletariatets förtrupp”, skymtade möjligheten till politisk makt. Trots de svåra förhållandena kunde man alltså känna optimism. Den var dessutom fullt befogad: under de femtio åren mellan 1860 och 1910 gick reallönerna upp med 25 procent per årtionde, lika med den kraftigaste förbättringen i historien!

I sin utomordentliga lilla bok, *Efter Folkhemmet*, beskriver historikern Mauricio Rojas med stor entusiasm det som skedde:

” ...det avgörande momentet i Sveriges industriella genombrott var inte - som traditionellt betonats - den internationella efterfrågan i sig utan den interna omvandlingsprocess som hade gett upphov till ett effektivt jordbruk, en expansiv hemmamarknad, stor social rörlighet, moderna institutioner, kompetenta arbetare, skickliga tekniker och en ändamålsenlig infrastruktur.”

Rojas fortsätter, fortfarande glödande entusiastisk:

” Karakteristiskt för Sveriges industriella genombrott är landets förmåga att omgående ta en tät position i den tidens teknologiska frontlinje. En lång rad banbrytande svenska uppfinningar eller avgörande förbättringar av andras uppfinningar skulle komma att grunda de företag som in till våra dagar utgör landets industriella ryggrad. Sveriges andra stormaktstid bärs inte upp av modiga karoliner och krigslystna kungar, utan av innovatörernas, ingenjörernas och de skickliga industriarbetarnas fredliga segertåg. Sveriges nya och mycket effektiva vapen heter kullager, tändstickor, separatorer, skiftnycklar, blixtlås, passbitar, högspänningskablar och telefoner, och landet nya regementen får namn som ASEA, LM Ericsson, Separator, Atlas Copco, AGA, SKF och Tändsticksbolaget...

Under den period Rojas beskriver ökade medellivslängden i Sverige från 55 till 67 år. Statistiskt sett födde svenska kvinnor i snitt fem barn, av vilka minst tre överlevde - folkökningen, som är själva grundförutsättningen för större konsumtion och ökat välstånd, tog fart på allvar.

Historiskt sett varade trenden inte särskilt länge, säkert främst därför att folk inte tyckte sig ”behöva” lika många barn som tidigare. Redan från 1890 föds i snitt bara två barn per kvinna och sedan dess har Sverige bara under korta perioder kommit upp i det man brukar kalla ”reproduktionstalet”, 2,1 barn per kvinna. På normalt språk betyder det att Sveriges folkmängd skulle ha *minskat* - inte ens legat fast - om vi inte haft en betydande invandring sen början på 30-talet.

Såväl 1995 som 96 dog nästan lika många svenskar som föddes; 97 dog 3.000 fler än som föddes.

Att svenska män och kvinnor och framförallt svenska barn och ungdomar nästan alltid varit en bristvara i folkhemmet är ett problem som ofta förorsakat stora bekymmer. Som vi ska se längre fram i boken har situationen aldrig varit mera explosivt än nu - när 2.000-talet närmar sig. (Problemet beskrivs utförligare i kapitel 15).

I själva verket dämpades folkökningen redan på 1860-talet. Då berodde det inte på minskad fruktsamhet utan på att unga män och kvinnor i allt större ut-

sträckning flyttade till ”den nya världen”, till Amerika. 1869 stack 32.000 iväg och rekordåret 87 inte mindre än 46.000. Sammanlagt försvann nära en miljon svenskar under tiden mellan 1880 och 1930 till det land där man med sångens ord ” till middag fick äta fläsk och potatis och sen med flottet smörja stövlarna gratis.” Man kan lugnt tala om massflykt ; det hårdast drabbade länet, Halland, miste nära halva sin befolkning och bara ytterst få vände tillbaka.

Det dröjde ända fram till 1930 innan utvandringen minskade så kraftigt att den blev mindre än invandringen. Svenskarna föredrog Sverige och den tendensen har hållit i sig (fast utvandringen tycks ha tagit fart på 90-talet). När Per Albin höll det valtal jag citerat var det land han ville skapa om till ett blågult folkhem nästan skrämmande homogent; även i de största städerna skulle en person med svart hudfärd ha väckt uppseende och på landsbygden , där de flesta svenskar fortfarande bodde, hade man som regel aldrig sett en utlänning. Idag, bara 70 år senare, bor vi i ett multikulturellt samhälle som under Bosnien-krisen i början på 90-talet proportionellt sett tog emot fler flyktingar än något annat, europeiskt land.

Omkring 1,2 av 8,9 miljoner av landets invånare är endera födda utomlands eller barn i familjer där minst den ena föräldern invandrat till Sverige.

*

*

*

När Per Albin talade hade han insett att vägen till makt inte gick via revolution, utan via *anpassning* till svenska realiteter. Som Anders Isaksson fastslår i första delen av sin stora biografi om den blivande landsfadern hade Per Albin fattat att ”partiet skulle inte bara hämta röster bland de militanta och teoretiskt medvetna medlemmar, som verkligen trodde på att samhället kunde organiseras efter socialistiska principer, utan också på att attrahera gräsrotterna i kooperationen och nykterhetsrörelsen och hålla ett gott förhållande till frikyrkorörelsen, egnahemsrörelsen, småbrukarrörelsen och hembygdsrörelsen. I dessa kretsar hade ordet revolution ingen lockande klang, lika lite som tanken på våldsamma samhällsomstörtningar, så när Per Albin och de andra skulle förklara innebörden i partiets revolutionism , drog de gadden ur sina egna fraser genom att beskriva revolutionen som en process och inte som en våldsam omvandling. De som verkligen ville revolution kallades ’patentrevolutionärer’ eller ’dynamitagitatorer’ medan den riktiga, socialdemokratiska revolutionen var en lång och tålmodig fostran, som Per Albin brukade säga när han talade om hjärnornas revolutionering. Reformismen som ideologi följde helt enkelt av demokratin som överideologi.”

Man kan naturligtvis också formulera saken så att Per Albin och hans supporters insett att svenska folket var (och är) så auktoritetstroget, så in i märgen konserva-

tivt och skrämt för förändring att revolution *a la russe* aldrig skulle ha en chans. Man skulle bli klubbad av motpartierna och - det värsta av allt för en svensk - man skulle bli utskämd och stämplad som opraktisk.

” Genom storstrejk eller revolution får icke folket mera bröd eller kortare arbetstid”, dundrade LO-ordföranden Herman Lindqvist på ett partistyrelsemöte i början på 1917, när den ryska februari-revolutionen satt känslorna i svallning.

Vid det laget hade partiet helt nyligen sprängts i två: högern med Hjalmar Branting och Per Albin som ledare och vänstern med den särskilt av Per Albin intensivt hatade Zäta Höglund som chef. Höglund hade till en början ett relativt starkt stöd, men majoritetens propagandaresurser var överlägsna. till slut avföll bara omkring 15 procent av medlemmarna. De var snart marginaliserade, men inflytelserika i så måtto att alla (s) ledare till dags dato varit närmast panikslagna inför tanken att bli ”tagna från vänster”. Alla har de också sett som sin viktigaste uppgift ”att hålla ihop partiet”, alltså föra en politik som helst tillfredsställer alla de ovan uppräknade grupperna - och fler. Det krävs ingen större analytisk skärpa för att dra slutsatsen att man också, framförallt sen Olof Palme kom till makten sökt att konstruera ett system, byggt på skattetryck, bidrag och transföreningar, som gör en majoritet av svenska folket *beroende* och därmed obenäpna att sätta sig upp mot systemet.

” Vi har det ju ändå bra,” är ett av de vanligaste uttryck man möter när man diskuterar politik med så kallade vanliga svenskar. Så gott som säkert har denna genialt enkla slogan, som alla ju *vill* bejaka vunnit fler (s)-röster än alla påkostade valkampanjer tillsammans.

Partiledaren Branting reste till Petrograd för att skaffa sig förstahandsintryck av februari revolutionen. Han tycks ha blivit oroad, snarare än entusiastisk. Oron blev inte mindre när han kom hem och fann att demonstrationerna avlöste varandra i svenska städer - mellan den 16 och 23 april genomfördes så kallade hungermarscher i 23 svenska städer. På flera platser plundrades livsmedelsaffärer och bagerier och här och var lämnade de värnpliktiga sina kaserner, paraderade genom gatorna och skrämde upp borgerligheten.

Till de mest militanta, åtminstone i ord, hörde de senare folkhemsbyggarna Per Albin och Gustaf Möller. Tillsammans tryckte de på och ville se handling, snabba resultat, kanske rentav maktövertagande. De ville utnyttja motviljan mot de ransoneringsringar som världskriget tvingat fram, liksom missnöjet mot prishöjningar och hatet mot svarta börshandlare och ”gulaschbaroner”, men lyckades inte övertyga Branting och framförallt inte LO-ledningen, som ville skynda långsamt, säkra den allmänna och lika rösträtten (som mycket riktigt infördes 1919) och ta makten på demokratisk väg.

Att Branting höll emot hetsporrarna i partitoppen är lätt att förklara. Han var socialist, men också aristokrat och gentleman. Dessutom var han - på det klassiska, svenska sättet - engagerad i försöken att göra det drägligare att leva, här och nu, för de svenska arbetare som hungrade och led nöd.

Vintern 1916-17 var bristen på livsmedel akut huvudsakligen därför att Englands flottblockad mot Tyskland och tyskarnas hänsynslösa ubåtskrig hindrade också Sveriges import. Regeringen Hammarskjöld hade på ett tidigt stadium i kriget förklarat sig ”väl villigt neutralt” mot Tyskland, men ”strikt neutralt” mot de allierade. England såg följaktligen ingen anledning att vara särskilt tillmötesgående. Vice häradshövding Marcus Wallenberg som var svensk chefsförhandlare (inte minst på grund av sin vänskap med blockadministern, Lord Cecil) rapporterade hem om stora svårigheter. På besök i Stockholm tog Wallenberg kontakt med Branting som han aldrig tidigare träffat. Socialisten och kapitalisten talades vid i två och en halv timmar och kom överens om att ett handelsavtal var livsviktigt för Sveriges försörjning. Avtalet tillkom först i slutet på året. Största förtjänsten tillkom varken politiker eller diplomater utan Wallenberg och (kanske ännu mer) den nye redarkungen Gunnar Carlsson.

Vid det laget hade Wallenbergs halvbror, Knut Agaton, som även han haft samtal med Branting, tvingats avgå från sin post som utrikesminister i Hjalmar ”Hungerskjölds” regering. Attackerna på regeringen kom självfallet främst från vänsterhåll, men även Marcus Wallenberg stödde dem. I ett brev till sonen Jacob kommenterade han senare:

” Det konservativa partiet har klagat mycket på mina försök att upprätthålla bra relationer med de allierade för att på denna väg söka återupprätta importen av nödvändigheter och skapa en bra förståelse inför framtiden...jag såg det som min uppgift att agera som jag gjorde. Jag försvarade avtalet med England och stödde attacken mot Hammarskjöld.”

Hammarskjölds regering ersattes av en ny konservativ ministär ledd av industrimannen Carl Swartz. Den gjorde klenk ifrån sig i valet på hösten 1917. Liberaler och socialdemokrater gick däremot framåt och i den nya koalitionsregeringen blev Branting finansminister. På utrikesministerposten placerades justitierådet Johannes Hellner, nära vän till Marcus Wallenberg - och villig att ta dennes ”råd” om vilka industri- och affärsmän som skulle få sitta i viktiga, ekonomiska regeringskommissioner. Wallenbergs inflytande fick en del kritik, men Hjalmar Branting, som kommit att beundra ”häradshövdingen” höll sig neutral. I nationens intresse slöt (s)-ledaren och rikskapitalisten en fred som fortfarande håller - och som gett huset Wallenberg tungt inflytande i olika socialdemokratiska regeringar under mer än ett halvt sekel.

I sin skildring av Per Albins liv under de aktuella åren noterar Anders Isaksson att den blivande landsfadern i praktiken hade två fruar samtidigt (och kunde skämta om sig själv som mormon). Det framgår också att Hansson, som i sina ledare i Social-Demokraten gick hårt till rätta med gulaschbaroner och svarta börs-hajar själv inte tvekade att utnyttja svarta börsen för egen del.

Mediaskandalernas tid var långt borta och ordet affär betydde fortfarande butik.

Kapitel 3: Samhällsingenjörerna

Uttrycket *folkhem* lär ha myntats av en bondepolitiker, Alfred Petersson i Påboda. Det användes vid skilda tillfällen också av högerpolitiker, alltid fascinerade av fadersgestalter som tar hand om de sina, men framförallt styr och ställer.

Att *socialisten* Per Albin gjorde uttrycket till sitt berodde givetvis på det enkla förhållandet att han aldrig var socialist om vi definierar ordet på något rimligt sätt. Han kallade sig för socialist, men det han var, var något helt annat.

Per Albin var varken särskilt beläst eller särskilt teoretiskt intresserad. Han var en ung, intelligent och maktsugen svensk som ville göra politisk karriär. Det kunde bara ske på ett ställe. Eftersom han var född i en arbetarfamilj var han i praktiken dömd att bekänna sig till det som ibland kallades arbetarrörelsen, ibland vänstern. Eftersom han var lugn och pragmatisk, snarare än livlig och fantasifull såg han makten som viktigare än idéerna. Eftersom han var svensk insåg han att snabb, drastisk och kanske blodig förändring inte var någonting folk gick omkring och önskade sig. Revolution - nej, tack! 1917 hade han tyckt att Branting gick för sakta fram, men redan 1921 började han bygga folkhemmet, under en lång följd av år i betydligt hårdare kamp mot kommunismen än mot kapitalismen.

Det sista är viktigt. Sverige är ett lagomland där extremism inte tolereras. Den som vill leda måste stå i mitten eller i varje fall - jag tänker här på Olof Palme - skapa intrycket att han har en stor majoritet bakom sig. Att tycka samma som så många andra som möjligt anses i Sverige som något så värdefullt att det ofta, be-
drövtligt nog, beskrivs med honnörsordet *radikal*.

Som Sven Andersson skriver i sin fina memoarbok "På Per Albins tid" gjorde kommunisterna socialdemokraterna en tvåfaldig tjänst, som i praktiken ledde till deras egen marginalisering.

1) Kommunisterna demonstrerade för det första tydligt att partiet var *osvenskt* i den meningen att det leddes av (och fick pengar från) Komintern, alltså ryssarna. Dess verkliga ledare satt i Moskva och hette Josef Stalin.

2) För det andra var kommunismen *utländsk* också i sin satsning på våld. "Socialdemokratin och fascismen är inga motsatser. De är tvillingar", citerar Andersson en Stalin-broschyr från början på 20-talet. "Parollen klass mot klass betyder kamp på liv och död med den svenska socialdemokratin, denna agentur för trustkapitalet", fastslog det svenska partiet lydigt och fortsatte:

" Därför kan bourgeoisins våld brytas endast genom det beslutsamma användandet av proletariats våld. Maktens erövring är det med våld skeende

förintandet av den borgerliga makten, sönderslåendet av den kapitalistiska statsmaskinen och dess ersättande med den proletära maktens nya organ, vilka framförallt är redskap för att hålla utsugarna nere.”

Förutom att kommunisterna, då som alltid, skrev som krattor och aldrig lyckades definiera *vem* de egentligen riktade sig till, uppträdde de stökigt och hotfullt, alltså osvenskt, inte bara i sina skrifter utan också på arbetsplatserna. De ville ställa till ”kaos och oreda i fackföreningarna”, noterar Sven Andersson - som långt senare, när han blivit en mäktig man, skulle vara med om att låta SÄPO kartlägga kommunismen i Sverige.

” Vi som stod mitt uppe i striderna på arbetsplatserna fick känna på det hårdnande klimatet. Kommunisterna uppträdde inte bara fränt och hänsynslöst i debatterna, de uppträdde också hotfullt och ställde till med bråk.”

Per Albin erbjöd något betydligt svenskare än våld och proletariatets diktatur. Han odlade skickligt sin image som ”trygg skåning” (villket han alls inte var) och erbjöd en framtidsvision som var så lite revolutionär man gärna kan tänka sig - alltså folkhemmet. I januari 1928, samma år som kommunistpartiet krävde användandet av ”proletariatets våld”, finputsade han sitt erbjudande till det svenska folket, arbetare och borgare lika, suputer och nykterister, ateister och troende, män, kvinnor, barn och gamla, alla i samma lyckliga familj.

Så här sa han:

” Vid högtidliga och, för övrigt, även vid vardagliga tillfällen tala vi gärna om samhället - staten, kommunen - såsom det för oss alla gemensamma hemmet, folkhemmet, medborgarhemmet...Hemmets grundval är gemensamheten och samkänslan. Det goda hemmet känner inte till några privilegierade och tillbakasatta, inga kelgrisar och inga styvbarn. Där ser icke den ene ner på den andre, där försöker ingen skaffa sig fördel på andras bekostnad, den starke trycker inte ner och plundrar den svage. I det goda hemmet råder likhet, omtanke, samarbete, hjälpsamhet. Tillämpat på det stora folk-och medborgarhemmet skulle detta betyda nedbrytandet av alla sociala och ekonomiska skrankor som nu skilja medborgarna i privilegierade och eftersatta, i härskande och beroende, i rika och fattiga, besuttna och utarmade, plundrare och utplundrade.”

Per Albin skulle precis som de flesta andra bli mer och mer oroad över diktaturens segrar i Europa. Demokratin satt trångt överallt. Börskraschen 1929, då mäklarna påstods stå som spön i backen i det avlägsna New York, liksom depressionen, arbetslösheten och Ivar Kreugers dramatiska självmord 1932 visade att folkhemmet var hotat och att den enda politik som var taktiskt riktig var att skynda långsamt. Per Albin sammanfattade i ett tal 1935 :

” För oss är det oundgängligt att folket själv är helt och fullt med...Vi måste ta på oss den nödvändiga tiden för vinnande och fostran...”

Alltså: först snackar vi oss samman (på finare språk heter det att uppnå *konsensus*) och sen genomför vi *reformer*). Reformerna är, enligt svensk terminologi lika med nya lagar eller lagändringar. Eftersom en majoritet av de som har inflytande sagt ja till förändringarna anses de alltid vara av godo - även om listan av dumma och till och med destruktiva ”reformer” skulle kunna göras milslång. (Som jag kommer att visa i kapitel 10.)

Med facit i hand är det lätt att slå fast att kommunisternas våldspropaganda i ett land som Sverige aldrig hade en sportslig chans mot visionen av det blågula folkhemmet, lagomplatsen där alla utom enstaka kverulanter tyckte att alla skulle trivas; ja, där det småningom blev en *plikt* att göra det.

Samtidigt är det idag betydligt viktigare att förstå att Per Albins krav på jämlikhet - för just *jämlikhet* är naturligtvis vad han talar om, även om ordet ännu inte blivit på modet! - ger utrymme för skiftande och ibland farliga tolkningar.

Nämligen bland annat den tolkningen att det är staten/samhällets, alltså i praktiken regeringens oich byråkratins uppgift, att se till att det inte finns *några skillnader alls* mellan den ena människan och den andra.

I varje fall inte efter skatt.

*

*

*

Den som bygger ett folkhem, ett hus där alla ska trivas, inriktar sig i första hand på interiören. Hur ska barnkammaren se ut, hur ska vardagsrummet möbleras; ska det finnas matplats i köket och i så fall hur stor?

Hemmet är inåtblickande, en plats där man drar sig tillbaka för att vila och umgås med de närmaste; det innebär ingen kritik att säga att hemmet i viss mån avgränsar och isolerar sig.

Så blev det också med folkhemmet, i varje fall till den stora invandringsperioden mycket längre fram i vår berättelse. Men eftersom liknelsen naturligtvis haltar - ett land, till skillnad från ett hem, måste ha *något slags* utrikespolitik - är det viktigt att här visa hur de nya makthavarna såg på omvärlden.

Många svenskar, framförallt bland de yngre, tror att det moderna Sverige blev

in på världsscenen därför att Olof Palme ville det. Stormaktstiden upphörde, låt oss säga med Karl XII. Sen kom, åtminstone om man läser gymnasieskolans eländiga läroböcker, ingenting, ingenting och ingenting, förrän Palme plötsligt tog kommandot och lärde världen att på nytt rätta sig efter vårt land (till den grad att han själv ofta betecknades som "för stor för Sverige".)

Men socialdemokratin drömde om en världspolitiskt viktig roll långt före Palme. Liksom kommunisterna höll socialdemokratins ledare hårt på att de tillhörde en *internationellt* förankrad rörelse, inte bara nationella reformpartier. Man ville, med den pampiga kampsången Internationalens ord befria "trälar uti alla stater, som hungern bojer lagt uppå". Samtidigt som man utnyttjade nationalismen avvisades den som egoistisk och småskuren, de punschmagade och övermäta utsugarnas projekt; det som nu skulle gälla var arbetarnas brödraskap över alla gränser...

Men drömmen eller snarare illusionen att just industriarbetare var ett slags ädlare varelser, mindre krigiska, mera kapabla till solidaritet, den illusionen krossades när första världskriget bröt ut efter de ödesdigra skottet i Sarajevo sommaren 1914. Tyska, engelska och franska arbetare lät sig villigt skrivas ut som soldater och slakten kunde börja. I Sverige var en av de stora förlorarna Hjalmar Branting som spelat en betydande roll i den Andra Internationalen - en föregångare till Socialistinternationlen och död vid krigsutbrottet.

Branting lät inte besvikelsen ta överhanden. Precis som senare Dag Hammarskjöld, Olof Palme och Carl Bildt, ville han göra det neutrala - och därför på något märkligt sätt rena och obesudlade - Sverige till en stormakt i fredens tjänst. Lika väl som efterföljarna var han en ärlig, om också blåögd idealist. Liksom Palme och Bildt insåg han dessutom att *utrikespolitik* rätt skött är *utomordentligt* effektiv inrikespolitik. Fredsarbetet, som före kriget bedrevs huvudsakligen i Internationalen ansågs enligt forskaren Martin Grass som "en hjälp i maktutövningen: man utgick ifrån att det skulle honoreras genom ökade sympatier och valframgångar för socialdemokratin". .

Eller uttryckt på begripligare språk:

I det avsides och isolerade land som Sverige var och är, blev man "fin" om man sysslade med "världen" och direkt beundransvärd om man gjorde det på internationella konferenser där diverse världskändisar också deltog. Att bara ha *träffat* en amerikansk president ger fortfarande en svensk politiker betydande pluspoäng. Blir samtalet längre än programmet förutskickat anses den svenske politikern ha vunnit en viktig seger - vilket lett till att man i normalfallet alltid planerar att samtala minst tio minuter längre än man planerat att samtala.

Brantings ansträngningar ledde inte till några som helst resultat vad kriget beträffar. Däremot stärkte de hans egen ställning i *Sverige* och bidrog säkert till att Marcus Wallenberg d.ä. ansåg det viktigt att med honom diskutera den betydligt viktigare del av Sveriges utrikespolitik som han skötte - alltså handeln.

Så skulle det sen förbli, mest märkbart under *nästa* världskrig och efterkrigstiden. Sverige körde två slags utrikespolitik parallellt, en seriös och i allmänhet hemligstämplad, en högst öppen och avsedd att ta politiska poäng - på *hemmaplan*. De professionella diplomaterna lärde sig snart att etablera en hög, moralisk profil mot krig och imperialism. Grundtonen var högljutt idealistisk och för det mesta präglad av överdrivna (för att inte säga direkt lögnaktiga) påståenden och Sveriges nyckelroll, ständigt växande prestige, etc,etc, Media hjälpte tjänstvilligt till genom att bekskriva diverse "triumfer" som om det handlat om landslagssegrar i fotboll.

Samtidigt arbetade diplomaterna, ofta tillsammans med näringslivets folk, på att skapa så förmånliga villkor som möjligt för svensk industri.

Det svenska, politiska etablissemanget, skulle långt senare kalla Sverige ett ledande "FN-land" med allt vad detta innebär av osjälviskt, men effektivt fredsbete. I själva verket finns det, helt begripligt, inga exempel på avgörande, svenska insatser. Per Albin hade helt rätt när han fastslog att svenskarna är "fredsegoister".

Det stora kriget som skulle "säkra demokratin i världen", slutade äntligen hösten 1918 med ett totalt, tyskt nederlag. Freden som i det väsentliga förhandlades fram i Versailles utanför Paris blev utomordentligt hård för tyskarna som 1) förbjöds ha en krigsmakt, 2) fick avträda stora landområden till Frankrike och 3) belastades med enorma skadestånd. Fransmännens avsikt var att göra den store grannen ofarlig och beroende för helst all framtid; som vi vet blev det inte precis så.

Ett år efter Versailles grundades 1920 Nationernas Förbund (NF) i huvudsak ett verk av USA:s idealistiske president, Woodrow Wilson (som snöpligt nog aldrig lyckades övertyga sina landsmän om att USA borde söka medlemskap). Branting var en av de ledande gestalterna i korridorerna i Genève under organisationens första år. Hans efterträdare som utrikespolitisk expert i partiet, Rickard Sandler, ägnade en stor del av sin tid åt Förbundet sedan han blivit utrikesminister 1932. Precis som Branting var Sandler (som inte stod Per Albin nära) djupt fäst vid tanken att små, neutrala nationer som Sverige hade en särskilt viktig roll att spela som världssamfundets "samvete", länder lite hederligare, lite mera sansade och förnuftiga än de svettigare stater - däribland stormakerna! - som för krig och på andra sätt bär sig illa åt...

Ja, jag förgrovar, Sandler skulle aldrig ha uttryckt saken så rakt. Men tanken

fanns där tidigt och skulle växa till en kungstanke efter andra världskriget när Sverige satsade på en andra storhetstid som "Den moraliska stormakten" (titeln på en bok av forskaren Ann-Sofi Nilsson-Dahl). Redan under socialdemokratinns första tid som maktfaktor började, medvetet eller ej, ansträngningarna att göra små länder mäktiga - vilket bara kunde ske i internationella sammanslutningar där de små har lika många röster som stora. Ambitionen var dessutom att Sverige skulle bli det viktigaste av dessa små, osjälviska länder.

Sverige: världens största lilla land.

Det har skrivits tonvis med böcker om NF:s ineffektivitet och Versailles-fredens orimliga hårdhet mot det besegrade Tyskland - böcker som ofta ger intrycket att det andra världskriget var en förutbestämd katastrof. Men så var det inte. Det finns bra underlag för påståendet att andra världskriget kunde ha förhindrats - huvudsakligen om brittiska och franska statsmän visat sig betydligt *mera* kritiska innan Hitler konsoliderat sin makt. Här räcker det att konstatera att vi kan kalla män som Branting och Sandler blåögda, men bara med facit i hand. Hitler var i rätt många år först okänd korpral, sen vettlös demagog; det var svårt att inbilla sig att en galning som han skulle få makten i det stora och beundrade kulturlandet Tyskland. Än mindre hade man anledning att tro att denna fjantiga gaphals skulle utvecklas till en av världshistoriens mäktigaste - och mest förhatliga - härskare.

I verkligheten var Sandler långtifrån ensam om att i det längsta se slaget som relativt gynnsamt och världen på rätt väg. I sina memoarer om mellankrigstiden gör Herbert Tingsten (som långt senare blev chefredaktör för Dagens Nyheter och Sveriges främste publicist) en viktig observation:

"... ännu omkring 1930 syntes demokratins svårigheter och nederlag vara begränsade och och i största delen av Västeuropa kunde man hoppas på en fortgående, politisk utjämning..."

Att jag valt att citera just Tingsten beror givetvis på att många kan ha glömt att även en svuren skeptiker som han under en stor del av mellankrigstiden ansåg sig ha råd att drömma om fred och försoning. Varken han eller någon annan svensk skulle ha instämt med den franske marskalken Foch, som när han blev bekant med Versailles-fredens villkor, omedelbart utbrast:

"Det där är inte en fred, det är ett vapenstillestånd på 20 år!"

Marskalken hade fel - men bara med aningen över två månader!

I Sverige var inte ens skärpta och beresta observatörer som Tingsten ens i närheten av en så realistisk cynism. Man trodde på framtiden, naturligtvis inte minst på

grund av att Sverige varit neutralt - lika med sluppit det trauma som det innebär att ha sett tiotusentals unga män förblöda i skyttegravar eller kostatera att väldiga områden av landet skövlats och blivit obrukbara för generationer framåt. Folkhemets isolering från den europeiska verkligheten hade räddat det - och skulle göra så igen...

”Några år senare flödade böcker som, liksom min egen, talade om demokratins kris (fortsätter Tingsten). Förändringen var så snabb, att den ofta förbises i den populära bilden av historien och till och med i översikter med vetenskapliga anspråk; man slår ihop kriserna under åren efter första världskriget och kriserna på 30-talet och glömmer skedet av återhämtning och stabilisering under mellantiden. Därjämte är man benägen att i den största katastrofen - Tysklands övergång till nazismen - se något efter nederlaget 1918 ofrånkomligt...”

Tingsten reste en hel del i Tyskland på 20-och 30-talen. Han är hederlig nog att berätta att han tillhörde den majoritet av observatörer som inte alls fattade hur farlig Hitler skulle bli. ” Ingen som jag talade med, svensk eller tysk, såg honom som något annat än en äventyrare eller en galning ”. Vi bör komma ihåg att ledande europeiska och amerikanska statsmän, bland dem rentav Winston Churchill, under en tid var mer eller mindre positiva till nazismen; att den hade många anhängare i Sverige vet vi bara alltför väl. Det fanns en tendens att släta över eller i varje fall försöka byta samtalsämne när nazisternas brutalitet och mordiskhet kom på tal. Inte ens jude-förföljelserna som onekligen var både omfattande och väl kända långt före gaskammartiden, tilldrog sig någon mera betydande uppmärksamhet. Tingsten fastslår:

” I början på 1936 utkom på svenska `Den gula fläcken` en dokumentarisk redogörelse för judeförföljelserna i Tyskland. Jag skrev förord till den svenska upplagan och följde därför med recensionerna. *Det stora flertalet tidningar teg om boken* ” (min kurs) . Tingsten konstaterar med klart ogillande att relativt obetydliga nynazistiska förgripelser många år efter kriget skapat väldiga opinionsstormar - kanske inte minst därför att det numera är både ofarligt och politiskt korrekt att ”bekämpa” Hitler.

Eller snarare hans betydligt mindre farliga spöke.

Sammanfattningsvis kan man säga att Tingsten och de flesta andra svenskar som överhuvudtaget intresserade sig för utrikes händelser ansåg nazismen vulgär och avskyvärd, men troligen övergående. Många tyckte samtidigt att Hitler och Mussolini (som ”fick tågen att gå i tid” i Italien) var ledare av ett nytt slag - inriktade på handling istället för transigt debatterande, på resultat och effektivitet istället för demokratins grötlunk.

Några årtionden senare skulle nya, radikala och historielösa folkhems-
ungdomar motivera sin beundran för nya diktaturer med delvis samma argument -
men mer om det längre fram i berättelsen.

En av Sveriges ledande nazister, Rutger Essén, fick i en debatt mot Tingsten
(år 1932) stöd av ingen mindre än folkhemmets intellektuelle älskling framför
andra, ekonomiprofessorn Gunnar Myrdal ”som i nazismen trodde sig se ungdoms-
rörelse, en förnyelse av socialismen...”

Myrdal ändrade sig snart ifråga om Hitler och rörelsen bakom honom.

Däremot fortsatte han att anse att den politiska och intellektuella eliten hade
både rätt och plikt att i detalj bestämma hur ”vanliga” människor ska leva sina liv.
Myrdal och Tingsten, som småningom skulle gå dramatiskt skilda vägar, var på
30-talet helt eniga om att även folkhemmet måste styras centralt och med fast
hand. Storskaligheten så att säga låg i luften, dels på grund av industrins utveckling
och dels - minst lika viktigt, men ofta förbisett! - därför att *redan det första världskriget*
fört med sig en omfattande statskontroll över näringslivet. Krig innebär
alltid ett slags socialisering i den meningen att staten, alltså de politiska makthavarna,
tvingas reglera både industri, handel, transporter och konsumtion. Priskontroll,
ransoneringskort, undantag, allt bestäms föga oväntat av de som bestämmer
och de som bestämmer är definitionsmässigt eliten och dess experter - de som har
input. Stora krig förutsätter i modern tid storskalig industri, ett storskaligt trans-
portsystem och en stark centralmakt. Sveriges neutralitet kunde givetvis inte för-
hindra att vi, i vårt isolerade läge, måste ställa om till krigsekonomi - och efter
kriget växte arbetarrörelsens politiska dominans med ökade krav på centralistiska
och kollektivistiska lösningar.

Eller med andra ord: kontroll, *det starka samhället* .

Två avslutande Tingsten-citat fångar på ett utomordentligt sätt stämningen
bland intellektuella i Sverige under mellankrigstiden:

”... utan tvivel trodde jag på en långtgående kollektivisering av produktionsmed-
len utan att närmare fundera på hur omvandlingen skulle gå till eller avslutas.”

Livsfarligt suddigt, aningslöst! Och likväl inte tiondelen så skrämmande som
följande:

” Den personliga friheten kunde inte te sig som något stort och åtråvärt, då tän-
kandets begränsande och likriktande hörde till de eftersträfvansvärda målen”.

Likriktning stavas på tyska *gleichschaltung* , ett av Hitlers honnörsord. Mus-

solini. Stalin och senare Mao Zedong använde andra uttryck , men menade precis detsamma: att alla de hade makt över måste tänka och handla precis som de blev tillsagda.

Utan att jämföra Tingsten eller Gunnar Myrdal med Hitler eller Stalin, vilket vore absurt, kan man tillägga att de personer som ville ta kommandot över folkhemmets medborgare och lägga deras liv tillrätta, aldrig hade tänkt sig att *deras* personliga frihet som man kunde sopa under mattan. Det var vanligt folk som skulle likriktas och marschera i takt, tacksamt följande de riktningar som angavs av vetenskapligt utbildade experter, ironiskt nog i allmänhet födda i borgarklassen.

Per Albin var den främste folkhemsarkitekten. Han var förvisso folkets man, men projektet skulle mer och mer bli *elitens* projekt - och från det sena sextioalet tyvärr också funktionärernas.

*

*

*

Mauricio Rojas är en ekonomi-historiker, som kom till Sverige som flykting från Chile 1974. Han är svensk, men kan ändå se Sverige utifrån, genom annorlunda slipade glasögon. Rojas gav 1996 ut en bok som heter "Efter folkhemmet" och är en inspirerad skildring, samtidigt kritisk och kärleksfull, av varför det gick som det gick. Rojas granskar Per Albins projekt och skriver så här:

" Det är många olika idéer och symboler, drömmar och utopier som strålar samman i Per Albins till synes så enkla metafor. Per Albins folkhem är löftet om en ny och högre typ av nationell gemenskap, en gemenskap som grundar sig på industrialismens förmåga att alstra materiell rikedom, men under ett helt nytt samhällssystem, *rationellt, planmässigt, harmoniskt och jämlikt*. (Min kurs.) Här finns idén om det klasslösa samhället, drömmen om ett harmoniskt fosterland utan splittrande konflikter och orättvisor, men här finns också ett fundamentalt försök att upphäva den uppslitande konflikt mellan modernitet och tradition som var så central i europeiskt tänkande under 1800-och början av 1900-talet..."

Rojas fastslår att folkhemsdrömmens förverkligande förutsätter en stark, samlande makt som kan överblicka hela samhällsutvecklingen och samordna de individuella ansträngningarna. Jag är för min del inte alls övertygad om att det är så - och framförallt inte om att det *bör* vara så. Däremot råder det ingen tvivel om att de flesta av de män och kvinnor som utgjorde (s)-eliten på 1930-talet skulle ha hållit med. Säkert skulle den överväldigande majoriteten av dem ha skrivit under på följande:

” Det förutsätter med andra ord en bättre utsiktspunkt och ett högre förnuft än vad individerna var för sig besitter. Detta är givetvis ett familjeöverhuvuds naturliga roll och och det råder ingen tvekan om att det också i samhället i stort ska finnas en liknande makt som till allas gagn ska fostra och styra medborgarna mot ett solidariskt och förnuftigt beteende. Det goda hemmet förutsätter goda föräldrar som vet bättre och både kan och vill lägga livet tillrätta för sina barn. På samma sätt förutsätter folkhemmet den goda överheten, en stat som både skapar villkoren för och vägleder medborgarna till ett gott liv...Folkhemmet är egentligen statens nya organisationsform, den slutliga sammansmältningen mellan stat och samhälle.... ”

Så långt Mauricio Rojas.

Jag vet att vi som var med - vi som blev barn först till våra föräldrar och sen till folkhemmet - var särskilt entusiastiska inför de nya signalerna. Vi valde att inte känna att det tidiga folkhemmet stank både här och där. Det stank av fascism och rasism, men kanske framförallt högfärd och beskäftighet, allt mer och mer tydligt efter kriget, men fullt förnimbart långt tidigare.

I en skrift med titeln ”Socialdemokratins framtidsmål”, skrev Erik Hedén, redan 1908:

” Socialismen...ska göra samarbete, sammanhållning, disciplin, *frivillig underordning till vana* (min kurs.) och endast därigenom kan människan bli mogen för friheten.”

Särskilt långt från Stalin är det ju inte och ett antal år senare, närmare bestämt 1921, kompletterade Arthur Engberg, ledande både som politiker och tänkare, i Andra Kammaren med följande synpunkt (som jag citerar från Per T Ohlssons lysande lilla bok ” Gudarnas ö ”):

” Vi hava ju lyckan att äga en ras som ännu är ganska oförstörd, en ras som är bärare av mycket höga och mycket goda egenskaper. Men det underliga är ju att medan vi äro ytterst angelägna om att föra stamtavlor över våra hundar och hästar, så äro vi inte alls angelägna att se till huru vi skola bevara och skydda vår egna, svenska folkstock. Det är verkligen på tiden att detta sker.”

Sverige åt *alla* svenskar, sa Per Albin i sitt allra första folkhemstal samma år som Engberg talade i Riksdagen och uppenbarligen betonade samma mening helt annorlunda: Sverige åt *alla svenskar* . Föga underligt att Statens Rasbiologiska Institut som grundades 1922 under sitt första år mätte skallarna på 200.000 landsmän! Eller att Ernst Wigforss och andra samma år motionerade om att man borde kunna förbättra ”folkstammen” med hjälp av sterilisering av ” undermåliga” män-

niskor.

Steriliseringslagarna i Sverige blev, framhåller Per T. Ohlsson, ” de mest omfattande efter nazi-Tyskland.” Den frie och rake odalbonde som tidigare hyllats som sinnebild för det utpräglat svenska ersattes av den rationelle industriarbetaren ” som levde i ett rent och ändamålsenligt hem och vars hustru födde välskapta - och gärna blåögda - barn.”

1934 fick Sverige en lag om tvångssterilisering av människor som inte själva var kapabla att lämna sitt samtycke. 1941 *skärptes* lagstiftningen bland annat med en bestämmelse som - i bästa Hitler-anda - gjorde det möjligt att sterilisera människor med ett ”asocialt levnadssätt”. En passage ur en av de viktigaste utredningarna (SOU 1936:59, den så kallade Sexualutredningen) ger en god uppfattning om hur man resonerade:

” Sterilisering av annat än medicinska skäl kan näppeligen utnyttjas annat än i de fall av förkomna, mindervärdiga individer, som enligt ärftlighetslagarna oavbrutet alstras såsom avfallsprodukter från alla socialgrupper och som hava en tydlig benägenhet att fortplanta sig inbördes och således bilda familjer och grupper, starkt belastade av ärftlig undermålighet, samt vidare i det fall, då i övrigt socialt väl anpassade eller åtminstone ej allmänt undermåliga individer visas vara behäftade med ärftlig sjukdom eller sjukdomsbelastning av viss kvalificerad natur. ”

Sterilisering av människor som bedömdes som ”undermåliga” och ”mindrevärda” genomfördes i stor omfattning. I de flesta fall underkastade sig de utpekade kvinnorna (för det handlade till över 95 procent om kvinnor!) frivilligt. Eller rättare sagt: de trodde sig inte ha något annat val och skrev därför under sin egen dom. Män drabbades alltså betydligt mindre hårt, men det är värt att notera att ynglingar på ungdomsvårdsanstalter steriliserades inför sommarlovet så att de skulle kunna delta i skördarbetet utan risk för att efterlämna oönskad och (givetvis) undermålig avkomma. 1945 steriliserades 1.747 personer, 1947 inte mindre än 2.264 eller *sex per dag*. Senare forskning tyder på att man ökade tempot därför att man fruktade att de ”undermåliga” och deras otaliga, lika värdelösa unga skulle kosta för mycket när allmänt barnbidrag infördes 1948. Att ”veliga” människor knappast kunde hitta på någon annan fritidssyssla än att göra barn, var de flesta övertygade om.

1945 hade Hitlers förintelseläger varit kända i tre år och judeförföljelserna (som jag redan visat) betydligt längre. Mot slutet på 45 öppnades Auschwitz och de andra lägren för press och filmkameror men i Sverige fortsatte steriliserandet.

Varför?

Hur kunde män som Per Albin, Gustaf Möller och Tage Erlander (som i egen- skap av statssekreterare beordrat inventering av zigenare och tattare) säga ja till, ja, rentav aktivt beordra ett sådant svineri?

Svaren är framförallt två.

För det första trodde man sig gå vetenskapens och därmed ljusets ärenden. Och för det andra trodde man *inte* - det gör man aldrig i Sverige! - att det som hände hos oss kunde vara lika avskyvärt som det som hände ute i den otäcka världen. ”Vi” ville ju bara väl, till skillnad från Hitler...

Hur som helst ansåg den nya, socialistiska eliten uppenbarligen att Sverige, detta överlägsna land, led av bristen att vara befolkat av medborgare som inte förstod sitt eget bästa.

Eller borde jag inte ha skrivit *bristen* , utan snarare *förtjänsten* ? Ett land där det inte finns tillräckligt många dumma människor behöver ju inga samhälls- ingenjörer och på 30-talet började det finnas det gott om sådana i Sverige (läs: Stockholm).

De viktigaste av dessa människoingenjörer, de mest omskrivna, omtvistade, be- undrade, och långt senare också de mest begäbbade var, naturligtvis, Gunnar och Alva Myrdal. Han blev senare världsberömd framförallt för sitt stora verk ”An American Dilemma” och två så vitt skilda bedömare som Ernst Wigforss och Her- bert Tingsten tillskriver honom ”geni”. Alva Myrdal ansågs kanske inte som geni, men som ovanligt klar i skallen och framförallt rättänkande - ja, i varje fall om man anser att samhället framförallt bör vara en kontrollmaskin inriktad på hygien, effektivitet, disciplin och produktivitet. I Alva Myrdals svalt välordnade värld skulle medborgarna, i varje fall de ”vanliga”, finnas till för statens skull, inte tvärtom. Människolivets mål var klart och tydligt att prestera - och konformera. För avvikande och därmed oliktänkande borde ingen plats finnas.

I sin studie av samhällsingenjörerna, ”Att lägga livet tillrätta” skriver Yvonne Hirdman med isande förakt:

” Den sociala ingenjörskonsten spreds nu från avant-gardet till den stora massan av politiker och samhällstänkade...Hos Myrdal fanns ingen motsättning mellan tron på en styrd folkuppfostran för demokratin å ena sidan och den totala friheten för folkuppfostrarna å den andra...”

Folkuppfostrarna, som med pannorna i djupa veck grubblade över hur *andra* människor borde ha det, gjorde fullt klart att de representerade den nya, socialde- mokratiska staten, och:

”Staten representerade alla, representerade ett högre förnuft än det enskilda förnuftet...*Välordnat var detsamma som det planerade, det planerade detsamma som det effektiva. Bakom demokratin som det utsagda, yttersta målet, stod effektivitet som det utsagda, ännu högre målet.*” (Min kurs.)

Hirdmans bok, som borde vara obligatorisk läsning i alla svenska skolor härifrån till evigheten, beskriver paret Myrdals insatser i utredningar och debatter; hur de hade synpunkter på allt från fri sex och kondomer till bostäder, arkitektur, barnuppfostran, hemarbete och - i hans fall - dessutom landets ekonomi.

Tillsammans utgav makarna 1934 en av årtiondets mest uppmärksammade böcker, ”Kris i befolkningsfrågan”, ett ovanligt läskigt dokument, som genast gjorde båda till ”experter” på bland annat sexualitet och barnuppfostran. Bakgrunden var (som jag berört i kapitel 2) att det såg illa ut för Sverige, rent demografiskt sett. ”Vi” var strängt taget för få för de storskaliga, centralistiska projekt som samhällsingenjörerna brann av iver att få sparka igång. Det gällde alltså att snabbt tillverka fler svenskar.

Fler och bättre - genom att man steriliserade bort de ”undermåliga”.

Gunnar Myrdal konstaterade senare, i en inte så lite självbelåten memoarbok (”Så styrs landet”, 1982) att han och Alva lyckats med konststycket att ha ”*stulit befolkningsfrågan från de borgerliga reaktionärerna*”, (min kurs.) som tidigare haft ett slags monopol på sådana ”nationella” frågor. I Sexualutredningen var Gunnar Myrdal en av de ledande medan Alva - säkert därför att hon var kvinna - fick nöja sig med ett något blygsammare input. Från sina vetenskapliga höjder förkunnade utredarna:

”Ett barnlöst äktenskap är, psykologiskt sett, ofta ett armt och i längden mindre tillfredsställande kärleksförhållande.”

Att bara ha *ett barn* ansågs betänkligt därför att den lilla pojken eller flickan kunde utveckla farliga ”anlag för miljöbetingad psykopati, emotionell labilitet, motorisk oro, hyoperaktivitet, överväldigande egocentricitet, självbespegling, etc...” Fyra barn skulle det vara, för den nya, vetenskapliga svenskhetens bevarande.

Redan tidigare hade fru Myrdal i artiklar och föredrag lagt fram sina synpunkter på barnavård i det nya, rationella folkhemmet, som i hennes vision misstänkt liknar en klinik - eller varför inte en slutna anstalt? Hör här:

”Det var skolläkaren som skulle få den viktigaste positionen genom sin auktoritet

och sin ingående kännedom om varje barn. Han skulle kunna ha barnen på kort, där barnens familjehistoria, sociala förhållanden, föräldrarnas utbildning, antal syskon, eget rum, skulle registreras. Där skulle också antecknas vilka uppfostringsprinciper som tillämpades; om barnet uppfostrades av tjänare eller av någon inneboende mormor, etc. Ett sådant kort skulle därmed innehålla uppgifter som formade den nödvändiga bakgrunden för att gripa sig an barn på det rätta sättet. ”

I en diskussion där någon invände att en sådan barnregistrering skulle vara integritetskränkande, svarade fru Myrdal med ett oöverträffat *svenskt* argument:

”Blir kortet *obligatoriskt* (min kurs.) kommer det varken att verka närgånget eller misstänkt.”

Obligatorium, lika med jämlikhet *under* lagen och därmed också under statsmakterna ...

Den förödande duktiga fru Myrdal, som alltid påstod sig leva jämställt ifråga om barn och hushåll, men aldrig gjorde det, hade ingen större respekt för arbet i hemmet. I ”Kris i befolkningsfrågan” står det så här:

”...det finns tydligen inom det husliga arbetet - både som husmor och som tjänare - fortfarande möjligheter för klena, imbecilla, indolenta och ambitionslösa eller i övrigt mindre väl rustade individer att stanna kvar och dra sig fram. Dessutom ger hel-och framförallt halv-prostitution en alltid öppen tillflykt.”

Ett folk som innehåller så förfärliga element som halvprostituerade husmödrar och tjänarinnor måste naturligtvis uppfostras och - eftersom uppfostran säkert inte räcker - dessutom *kontrolleras*. I samma skrift framhöll paret Myrdal att ”det kommer i framtiden icke att framstå som socialt likgiltigt vad människor göra av sina pengar: vilken boendestandard de hålla, vad slags föda och kläder de köpa och framförallt i vad mån barnens konsumtion blir tillgodosedd. Tendensen kommer i alla fall att gå mot en *socialpolitisk organisation och kontroll* (min kurs.), ej blott av inkomsternas fördelning i samhället utan även av konsumtionens inriktning i familjerna.” Man slår fast att landet *behöver* ”en *effektiv, offentlig bostadsinspektion*. Denna måste i sista hand stödja sig på lagstiftning och polismakt.”

Eller med andra ord: folk måste tvingas att bo på ett visst sätt, nämligen det *rätta* sättet. Samtidigt borde man överväga produktion av eleganta och funktionalistiska, folkriktiga möbler (en idé som inte förverkligades förrän Ingvar Kamprad tog itu med saken alldeles privat och utan köptvång!)

Sist och slutligen var folket - ouppfostrat och delvis undermåligt som det ju var -

onekligen det enda folk som råkade bo i Sverige. Skulle svenska samhällsingenjörer bli erkända som bäst i världen, få resa runt och hålla föredrag och erbjudas fina stipendier, måste Sverige som helhet därför lyckas. Kanske inte minst av den anledningen skrev Befolkningskommissionen i sitt slutbetänkande i dec 1938 att ”vi äro nog lyckliga att inom ett naturligt avgränsat område äga en befolkning med gynnsamma förutsättningar för gott samarbete tack vare gemensam härstamning, språk, religion och kulturtraditioner...Om vi i fred får fullfölja vår svenska linje så kommer vi att göra en insats *av betydelse för världen* (min kurs.) i kommande tider...Därförutan måste vi förr eller senare finna oss i en immigration av sådana mått att enheten vedervågas och den svenska traditionen brytes. (SOU 1938:57).

Så kunde intellektuella samhällsingenjörer uttrycka sig på den tiden. Ingen av utredningens medlemmar var veterligt från Sjöbo.

*

*

*

De omänskliga och därför skräckinjagande förslag som ställdes av makarna Myrdal och andra blev i för det mesta *inte* till lag - steriliseringsbestämmelserna är ett hemskt undantag. Statsvetaren Bo Rothstein har i polemik mot den bok av Yvonne Hirdman som jag anser så viktig, slagit fast att hennes exempel på läskigheter är hämtade ur utredningar och andra skrifter, men inte ur konkreta lagförslag.

” Den Myrdalska linjen led helt enkelt ett politiskt nederlag när den konfronterades med dem som vid denna tid bestämde var det socialpolitiska skåpet skulle stå inom socialdemokratin...” skrev Rothstein i ” Vad bör staten göra?” utgiven 1994. Andra har med all rätt invänt att den store bossen, Per Albin Hansson, liksom den s-märkta socialpolitikens främste arkitekt, hans vän Gustav Möller, och till och med finansministern Ernst Wigforss alla var försiktiga och pragmatiska politiker. Hansson och Möller kom ur folket, visste vilka behov vanliga människor hade - och vilka experiment de inte skulle acceptera. De var varken vildögda revolutionärer eller teoretiska drömmare. Dessutom hade de (som just Bo Rothstein framhållit i ett annat sammanhang) en enorm respekt för *fakta* . Det svenska utredningsmaskineriet malde på Per Albins tid långsamt, grundligt och , om uttrycket tillåtes, hederligt i den meningen att om verkligheten visade sig annorlunda än man förut-satt, så vann verkligheten.

Med detta menar jag inte att man bortsåg från politiska synpunkter. Att politiker i regeringställning försöker forma de lagförslag som oundvikligt kallas reformer på ett sätt som tillfredsställer så många tänkbara väljare som möjligt, är självklart.

Att man i rimlig utsträckning försöker dribbla bort och oskadliggöra oppositionspartier är också självklart och Per Albin var, som jag redan framhållit, en lysande taktiker. Samtidigt måste man, särskilt om oppositionen är svag eller alltför benägen att hålla med, vara särskilt noga med att inte gå för långt och *framförallt* att inte reformera alldeles fel verklighet. Det är till exempel inte hederligt att - om vi flyttar fokus till 1997 - ”minska” arbetslösheten genom att göra det lockande för grupper och individer att istället för att söka jobb leva på förtidspension, tveksamma starta eget-bidrag, meningslösa utbildningsprojekt eller liknande.

I Sverige har utvecklingen sen tiden just efter sekelskiftet lett till att oppositionen visserligen behållit en relativt stark ställning ifråga om valresultat, men samtidigt talat för en politik som alltför ofta varit till förväxling och förblandning lik socialdemokratisk politik. Den politiska litteraturen vimlar av kommentarer till detta, kuriösa förhållande, som utretts särskilt förtjänstfullt av Emil Uddhammar. Ändå tror jag inte att någon har beskrivit fenomenet bättre än den ungerskfödde, brittiske humoristen George Mikes som en gång på 60-talet studerade Sverige och svenskarna på uppdrag av Expressen:

” I de anglosachiska länderna säger vi att oppositionens uppgift är att opponera sig,” skrev Mikas. ”Här i Sverige har ni kommit ett stycke längre. Här är oppositionens uppgift att hålla med.”

Det är viktigt att tillägga att reformer, i meningen förbättringar helt enkelt *behövdes* mycket bättre på 30-och 40-talen än senare, då man trots detta ”reformade” mycket mer. Folk bodde dåligt, åt dåligt, hade dåligt betalt och små möjligheter att påverka sin jobb-situation. Helt följdriktigt var de flesta positivt inställda till förändring. Mauricio Rojas sammanfattar:

” Folkbildarnas och välfärdsutopisternas nya budskap hamnade i en mycket bördig jordmån. Deras storartade planer om den moderna och jämlika gemenskapen, tryggad av saten och med vetenskapen som garant, gick inte mot folkets vilja, utan tvärtom. Begeistringen för nya livsstilar, för det gräns- och klassöverskridande, för det moderna över huvud taget , var påfallande. Ett folk sökte ett nytt sätt att leva i detta urbaniserade och industrialiserade landskap som fortfarande var så främmande och ogästvänligt, och nu fick detta folk lösenordet till framtiden. Effekten var förlösande. Samhällsplanerarnas och folkbildarnas uppenbara vilja att fostra, disciplinera och göra om folket sammanföll med folkets vilja att låta sig fostras, disciplineras och göras om i modernitetens, jämlikhetens och den nya nationella gemenskapens anda.”

Beskrivningen handlar otvivelaktigt mer om hur det kändes i Stockholm än i andra delar av landet och mer om aktivt trendiga människor än vanligt folk, men det råder definitivt ingen tvekan om att den intellektuella, socialistiska *eliten* ,

förkroppsligad av makarna Myrdal, fick ett avgörande inflytande över framtiden. Det är riktigt att Per Albin, Möller, Wigforss och de andra körde försiktigt och aldrig hade fötterna långt från bromsen, men det skulle komma andra tider. Så sent som på 70-talet hade Socialstyrelsen som bekant synpunkter på hur många brödskivor en svensk medborgare bör konsumera per dag och 1975 gick det att läsa följande nästan ofattbart beskäftiga rader i Konsumentverkets ”Råd och rön”:

Man frågar sig ” om vi över huvud taget behöver en kaffebyggare i hemmet. Kanske något att fundera över innan man köper en dyr apparat som lätt kan ersättas av en kastrull och en plasttratt.”

Ja, så stod det faktiskt, ett bra stycke in i den tidsperiod då det starka samhället fått galoppinslag och - fast på ett helt oväntat sätt - gjort 30-talets utopier till vardag och verklighet. Till detta ska jag återkomma.

Här är det viktigt att notera att det på 30-talet inträffade något som skulle visa sig mycket farligt.

Sverige började få beröm utomlands.

Samhällsingenjörer med anlag för högfärd kunde lätt trilla dit.

*

*

*

Socialdemokraterna började dominera svensk politik redan revolutionsåret 1917. Två år senare (och senare än många andra, europeiska länder) fick vi allmän rösträtt, inte minst beroende på att Hjalmar Hammarskjöld skött krigshandeln så uselt att en plågsam matbrist, inflation och arbetslöshet vänt opinionen emot honom. Efter segern i kampen för rösträtten var det mer eller mindre självklart att vänstern skulle fortsätta leda landet - även om ingen kunde inbilla sig att dominansen skulle bli så total och så snabbt utvecklas till vad man ibland kallar *corporatism* , alltså att statens och näringslivets ledande män smälter samman till en enda, ointaglig maktapparat.

Ironiskt nog innebär segern för allmän rösträtt samtidigt ett paradigmskifte. Högern kämpade för en begränsad (*graderad*) rösträtt för att eliten, inte pöblen skulle bestämma över Rikets affärer. Det var då det! I fortsättningen skulle politiker och andra opinionsbildare på den kanten mer och mer argumentera för *mindre* statsinblandning i medborgarnas affärer, medan en betydligt fränare elitism - präglad av tron på vetenskaplig planering och kontroll av människolivet - genomfördes

av just ”pöblens” representanter.

Resan började, som redan skildrats , med att Per Albin under 20-talet började bygga sitt folkhemsprojekt. Inom partiet var han långt ifrån oomstridd. Zeth Höglund ansåg honom mer eller mindre som en klassförrädare, Richard Sandler och Ernst Wigorss tyckte att de själva var klart intellektuellt överlägsna och därför bättre skickade att leda landet. Många andra menade att Per Albin var både hård och opportunistisk - vilket var helt riktigt men å andra sidan kan sägas om så gott som alla, framgångsrika politiker. Och hur som helst: Per Albin tonade fram som ”en man av folket.” Han visste hur de *vanliga* (som hade de flesta rösterna) tänkte och kände och kunde därför få dem med sig.

Alltså: Per Albin.

Det är viktigt att komma ihåg att många borgerliga och många i grunden konservativa socialdemokrater accepterade och ställde sig bakom Per Albin därför att man var övertygad om att han, bättre än de flesta, kunde bromsa rörelsens hetsporrar och revolutionärer. Olof Plame, som var väl medveten om att man inte kunde säga något liknande om honom, hade senare alltid besvär med sitt högborgerliga ursprung - och med faktum att han hade mycket svårare att identifiera sig med svenska industrijobbare, som han helt enkelt inte kände, än med comouflageklädda revolutionärer i diverse romantiska befrielseörelser.

Efter segervalet 1932 bildade Per Albin regering. Dess maktställning tryggades med hjälp av den så kallade ”kohandeln” med Bondeförbundet 1933. I den budget som lades fram det senare året föreslogs att man skulle bryta arbetslösheten med hjälp av offentliga arbeten (AK-arbeten) där de anställda fick avtalsenliga löner *trots att staten tvingades låna pengarna* . Högern, som ansåg det orimligt att staten konkurrerade med industrin på arbetsmarknaden, gjorde våldsamt motstånd, men förlorade. Därmed tillkom för första gången budget som var *underbalanserad* . Detta skulle snart nog bli något helt banalt, men just då sågs det där att ”pytsa ut pengar” för att stärka köpkraften i lågkonjunktur som ett utslag av briljant radikalism. I sina (som ovan nämnts) löjeväckande självförhärligande memoarer utnämner Gunnar Myrdal Sverige till ” det första och under lång tid framåt det enda land som avsiktligt och med en teoretisk motivering övergav den gamla, ettåriga budgetbalanseringsprincipen”.

Myrdal glömmer inte heller att informera om att den teoretiska motiveringen tillhandahölls av den så kallade Stockholmsskolan, alltså han själv och professorerna Erik Lindahl, Erik Lundberg och (den rekordunge) Bertil Ohlin. Myrdal menar klart och tydligt att stockholmarna låg före John Maynard Keynes i spåret; andra menar att just Keynes faktiskt är far till keynesismen och att det hur som helst inte blev särskilt mycket underbalansering av i Sverige på 30-talet.

Dock var experimentet tillräckligt uppseendeväckande för att Gunnar Myrdal skulle bli intervjuad i den amerikanska affärstidskriften *Fortune*. Där idoliserade man honom och talade om hur "fantastiska" svenskarna var. Ledande kapitalistiska media har sen dess många hundra gånger prisat "den svenska modellen" (i dess många olika varianter). Paradoxalt nog har beröm utifrån och alldeles speciellt från amerikaner alltid gett anledning till stor förtjusning framförallt hos (s)märkta - även av det slag som annars knappast har ett gott ord att säga om kapitalismens hemland. En av de mest berömda lovprisningarna "Sweden, the middle way" skriven av kolumnisten Marquis Childs, påverkade debatten i årtionden - och bidrog verksamt till att svenska samhällsingenjörer kom att uppleva sig själva som intelligentast och mest framgångsrika i världen.

Den som solar sig i beröm och är uppfylld av sin egen betydelse har ofta svårt att fokusera på vad som annars skulle ha varit hotbilder. Kanske var det därför som så många missade följande avgörande händelser och förhållanden:

1) Den depression som började med börskraschen i New York hösten 1929, tog god tid på sig för att komma till Sverige. Först 1931 började arbetslösheten stiga - och så hög som i en rad andra länder blev den aldrig.

2) I september 1931 lämnade Storbritannien guldmyntfoten, vilket medförde en devalvering. Den svenska kronan föll lika mycket som pundet - lika med att exportindustrin fick hjälp av lägre priser; *den* historien skulle förvisso upprepa sig.

3) Dessutom var det sist och slutligen inte alls någon briljant, ekonomisk politik som gjorde att Sveriges ekonomi snabbt kunde börja växa igen. En mycket viktigare orsak var Tysklands upprustning och småningom kriget.

Det anses inte fint att framhålla att det svenska folkhemsbygget fick excellent draghjälp av Hitler - men så var det. Stockholms-skolan nämns högaktningsfullt i den svenska gymnasieskolans historieböcker. Där hittar man däremot inte de betydligt viktigare namnen Bofors och Krupp.

Det gör däremot den som fortsätter till kapital 4!

*

*

*

Ivar Kreuger var sin tids Marshall-hjälp, skriver den berömde, amerikanske eko-

nomen John Kenneth Galbraight, som skrivit en intressant bok om ”Tändstickskungen”.

Det är både rätt och fel, men kanske mest rätt.

Kreuger var en ingenjör, född i Kalmar, som i sin ungdom verkade i Sydafrika och USA, men återvände hem för att ta hand om ett par tändsticksfabriker. Han insåg fördelarna med stordrift och skapade med hjälp av köp och fusioner Svenska Tändsticksbolaget (senare Swedish Match) och byggkoncernen Kreuger & Toll. Om han stannat där skulle han säkert inte ha blivit en av de mest kända - och beundrade och avskydda - svenskarna genom tiderna. Men Kreuger fick en grandios, för att inte säga genial idé:

I USA fanns gott om pengar.

Europa var efter det stora kriget i högsta grad kapitalbehövande.

Varför då inte låna européerna amerikanska pengar - mot att han själv fick monopol på tändstickstillverkning? Alla skulle tjäna på affären, precis som Västeuropa och USA ett världskrig senare tjänare på general Marshalls och hans medarbetares framsynthet. Europa skulle då, som nästa gång, få investeringskapital och köpkraft, USA, då som nästa gång, ränteinkomster och kunder. Skillnaden var att ”Kreuger-hjälpen” också skulle ge sin upphovsman jätteinkomster och makt.

”The Match Kings” växande makt sågs inom familjen Wallenberg som ett hot. Tills Kreuger dök upp på banan hade man styrt sitt ”imperium” inte minst genom att utnyttja personlig kompetens - och förbindelser. Nu började man bygga upp starkare ägarpositioner och markera revirgränser eller - som man nu säger - ”sfärers” intressen. Marcus Wallenberg d.ä. gick så långt att han vid två tillfällen träffade Kreuger för att diskutera gränsdragning. Särskilt betonade han hur han kände för skogsbolagen Kopparfors-Hofors, Stora Kopparberg och Wifstavarv:

” Jag betraktar dem som mina barn och vill ogärna se dem i främmande händer”, sa häradsövdingen.

Vi vet hur Kreugers dramatiska bana slutade. Om han manipulerade, ljög och svindlade, som de flesta som forskat anser, eller om han blev offer för en sammanvärjning, har ingen betydelse för den fortsatta diskussionen av Sveriges problem. Den 12 mars 1932 dog ”The Match King” i sin lägenhet i Paris; handen på revolvern var med största sannolikhet hans egen, även om flera författare och advokater försökt bevisa motsatsen.

Tändsticksimperiet störtade samman och var ytterst nära att dra med sig Skandinavbanken, som skött huvuddelen av koncernens svenska affärer. Många hundra småsparare sålde i panik sina aktier; åtskilliga blev ruinerade. I det kaos som följde lyckades familjen Wallenberg få kontroll över en rad företag som tidigare legat hos Kreuger, i första hand LM Ericsson och Swedish Match. Det senare är numera rätt obetydligt, det förra däremot en av de *ytterst få* koncerner som, efter att ibland ha levt ytterst farligt, lyckats omvandla sig till ett världsledande high tech företag.

Ericssons förvandling - och rader av andra företags stagnation - ska diskuteras utförligt längre fram i boken. Här är det viktiga att fastslå :

I och med Kreuger-kraschen eliminerades familjen Wallenbergs enda verkligt tunga maktrival . Under kommande år skulle Axel Wenner-Gren, Pehr G. Gyllenhammar, Anders Wall och andra ofta nog betecknas som utmanare, men sanningen är att Wallenbergs från och med Kreugers död inte haft den minsta svårighet att befästa sin dominans. Det betyder:

1) Vi har fått en klart otillfredsställande konkurrens.

2) Sedan trettio-talet har en mycket liten krets direktörer, så gott som alla män, dirigerat en ständigt större del av svensk industri. För samtliga dessa män har gällt att bedömningen av lämplighet och duglighet för höga poster (med stor makt och stora inkomster) alltid ytterst gjorts av personer med Wallenberg som efternamn. År 1933 hade de fyra storbankerna sammanlagt 58 styrelseledamöter, konstaterar C.H.Hermansson i ” Monopol och Storfinans ”. Dessa män innehade inte mindre än 590 styrelsemandat i 394 bolag - en nästan otrolig maktkoncentration som dock skulle öka istället för att minska.

3) Den storskalighet, centralisering och kontroll som *samhällsingenjörerna* arbetade för underlättades i hög grad av att *företagsingenjörerna* . Både de som hade teknisk utbildning och de som helt ägnade sin konstruktiva förmåga åt företagskombinationer och rent maktspel, skapade ett näringsliv som passade politikerna som hand i handske. Fabriker skulle vara stora, rationella och effektiva. Det löpande bandet var en symbol för denna effektivitet och Henry Fords metod att tillverka bilar högt beundrad.

I verkligheten handlade det naturligtvis om samspel och anpassning. Demokratin och massproduktionen var varandras förutsättningar. Först anpassade ynglingar från landet sig till det löpande bandet och samhällsingenjörerna sig till storskalig industri. Arbetsgivarna och fackföreningarna anpassade sig till den milda grad att man 1938 kunde underteckna det så kallade Saltsjöbadsavtalet - uppkallat efter den exklusiva, Wallenberg-byggda förort där det förhandlades fram. ”Saltsjöbads-

andan” , som innebar att fack och arbetsgivare samarbetade centralt och försökte lösa tvister i godo, blev en omskriven och hyllad exportartikel och i många andra länder förundrade man sig över att motparter som Bertil Kugelberg (SAF) och Arne Geijer (LO) kunde resa runt i världen och *tillsammans* göra reklam för ”Den Svenska Modellen”.

Eller för att sammanfatta:

Kreuger-kraschen gjorde bröderna Jacob och Marcus Wallenberg så mäktiga som man bara kan bli när alla medtävlare stupat. Respektabla för att inte säga beundrade var Wallenbergs dels på grund av Familjens lysande historia, dels på att den som är superrik alltid får beundrare. Saltsjöbadsandan bidrog till att göra ”rikskapitalisterna” acceptabla också politiskt. Brödernas kontaktnät och kompetens gjorde dem till en nationell resurs som man helt enkelt inte hade råd att avstå ifrån - eller ens komma på kant med.

Inte minst det senare gjorde det självklart att de fick sköta krigshandeln när Hitlers arméer börjat sitt härjningståg.

Kapitel 4: Neutralare kan ingen vara

Natten till den 1 september 1939 gick ett litet förband tyska soldater, klädda i polska uniformer till attack mot en tysk radiostation. Där sköt de ihjäl några för ändamålet utvalda straffångare, klädda i tysk uniform. Hitler ”svarade” med att ge order om en stor offensiv och 04.45 på morgonen gick Wehrmacht över gränsen. Tyska stridsvagnar ställdes mot polska lansar och det andra världskriget, som skulle kosta minst 50 miljoner människoliv, hade börjat.

- Från och med denna morgon skjuter vi tillbaka, ljög Der Fuhrer, som var klädd i fältgrå uniform och förklarade att han tänkte så förbli till segern - eller slutet.

I Sverige såg statsminister Per Albin Hansson sig självklart nog tvungen att kommentera händelserna. Han valde att tala i radio, på sitt tungt, folkliga sätt:

” Det förfärliga som vi in i det sista hoppats att världen skulle förskonas ifrån har inträffat”, sa han. ”Ett nytt stort krig har brutit ut. Vi ha att konstatera detta ohyggliga faktum, och det tjänar bra litet till att försöka ge uttryck åt den sorg och fasa vi känna vid tanken på vad detta kan föra med sig av vända och ve för en redan förut sargad och pinad mänsklighet.”

Bara några dagar tidigare, den 27 augusti, hade statsministern hållit det stora tal där han på det som alltid betecknades som ”trygg skånska” förklarade att ”vår beredskap är god”. Det var någorlunda sant vad beträffar Sveriges försörjningsläge - man var bättre förberedd än inför första världskriget. Däremot var det militära försvaret katastrofalt eftersatt.

Några dagar efter krigsutbrottet for Per Albin och hans medhjälpare till Köpenhamn för ett möte med Nordens stats- och utrikesministrar, ett möte som präglades av ovisshet och kris. Statsministern lämnade ett party i förtid och tog istället med sig diplomaten Gunnar Häggelöf till hotell d’Angleterres uteservering för att i lugn och ro dricka ett par öl. Landsfadern var på prathumör och fastslog först att det hade varit skönt att komma undan jäkt och bekymmer i Stockholm.

” Här i Köpenhamn, när man diskuerat alla möjliga ting, utrikes- och handelspolitik och mycket annat, har jag kunnat blunda och fundera”, sa Per Albin.

Han tömde sin första Carlsberg och fortsatte med att erkänna att han aldrig kunnat tro att de folk som gått igenom det första kriget skulle vilja dras in i ett nytt elände.

” Mussolini och Hitler har ju dock under årtal predikat krigets evangelium, ” invände Häggelöf, som i likhet med åtskilliga kollegor länge varnat för att kriget

var oundvikligt.

Det replikskifte som följde är avslöjande, enligt min uppfattning direkt skakande:

” Men det är just detta som skakar mig mest, ” sa Per Albin. ” Det första världskriget sattes igång av kejsare, tsarer och en europeisk överklass, men både Hitler och Mussolini kommer från arbetarklassen. Hur kan de vilja kriga? Krig som måste kosta de arbetande klasserna oändliga lidanden.”

Hägglöf konstaterar att ” P.A. talade med en lidelse, som jag tror att han sällan gav så öppet uttryck åt som denna kväll.”

” *Det är ju fan* ” sa han, ” *att allt vad jag och mina kamrater velat åstadkomma nu ska gå till spillo. Vi har velat social utjämning, säkerhet för sjuka och gamla och så mycket annat. Nu kommer vi att få satsa allt på militära företag, artilleri, kryssare och flygplan. Är det inte fan? !* ” (Min kurs.)

Förutsatt att Hägglöf uppfattade situationen och replikerna rätt, vilket jag vågar ta för givet, var samtalet över ölglaset utanför d' Angleterre ett av dessa sällsynta tillfällen då avgörande sanningar plötsligt avslöjas. Tre punkter är särskilt viktiga:

1) Per Albin hade inte brytt sig särskilt mycket om utrikes-och säkerhetspolitiken (vilket Hägglöf lite försiktigt erkänner). Precis som samhällsingenjörerna, som han annars var måttligt förtjust i, inbillade han sig uppenbarligen att världen, liksom livet, skulle gå att lägga tillräta. Allt hade gått så bra för Sverige (och för honom själv) att han skjutit ifrån sig att irrationella känslor spelar en väldig roll i relationer mellan människor och stater; att ledare kan vara rubbade ; att ondskan existerar.

Per Albin var kanske inte naiv i den mening man vanligen ger ordet. Men han var till blindhet fokuserad på att bygga folkhemmet Sverige; därför *isolationist*, vilket är lika med att han bekände sig till en neutralitet befodrad till ryggmärks-reflex.

2) Det där med att Mussolini och Hitler kom ur arbetarklassen och alltså borde ha vetat bättre än att ställa till med världskrig är störande, åtminstone för mig. Att tillskriva den klass man tillhör - eller i Per Albins fall snarare blivit en mäktig representant för - renare och ädlare egenskaper än andra, är att missuppfatta vad demokrati handlar om. Nämligen individer, oavsett utsprung eller mantalsskrivning vid födelsen.

3) Det stycke som jag låtit kursivera är ändå viktigast. Det är fan! klagar Per

Albin, att social utjämning, omvårdnad, kort sagt, *folkhemmet*, som han såg det, ska råka i dödlig fara på grund av diktatorernas stridslystnad.

Återigen denna underliga tunnelsyn, detta omedvetna erkännande i ett avspänt ögonblick, att demokratin själv, solidariteten med de angripna, avståndstagandet från våldsläror, allt detta var sekunda frågor, endast Social-Sverige var primärt.

Övertolkar jag? I så fall bara för att starkt som möjligt illustrera hur folkhemsprojektet blivit viktigare än allt annat - och världen utanför en störning eller i värsta fall ett hot. Per Albin talade om svenskarna som "freds-egoister". Vi kan lugnt konstatera att han visste varom han talade. Det kan för övrigt beläggas med ett tungt faktum till:

Per Albin godtog 1936 års försvarsbeslut. Det hade han givetvis inte behövt göra. Beslutet förutsatte en modernisering av krigsmakten under en tio års period - upprustning i ett mycket långsamt tempo, därför att den socialdemokratiska regeringen ville ha det så.

När kriget bröt ut redan efter mindre än tre års modernisering var de svenska stridskrafterna i ett ömkligt skick. Ett infanteriregemente (skriver Hägglöf) hade för sitt luftförsvar två 8 millimeters kulsprutor och för sitt pansarvärn två 37 mm pansarvärnskanoner. Det betyder att man förfogade över en utrustning obetydligt bättre än de polska kavalleristernas lansar; en tysk attack skulle ha inneburit massaker på illa utbildade värnpliktiga och deras ofta lika inkompetenta officerare. Särskilt bristen på luftvärn är ofattbar eftersom ett svenskt företag, Bofors, delvis med tysk hjälp utvecklat en fenomenal 40 mm automatkanon. Den skulle (se nedan) säljas världen över, men Sveriges försvar hade än så länge inte råd...

Självklart nog visste Per Albin sen lång tid om att Tyskland upprustade - även om han inte ville inse vad det betydde. Ända sen första världskriget var han fullt medveten om de svenska malmleveransernas betydelse för Kaiserns krigsmaskin och nu köpte tyskarna på nytt all malm de kunde få. *Sanningen att alla initierade i Europa och större delen av den intresserade allmänheten visste att Tyskland inte kunde föra krig - i varje fall ingen längre tid - utan att få tillgång till svensk järnmalm .*

Vad Bofors och Krupp sysslade med visste kanske inte lika många, men Per Albin *måste* ha vetat, lika väl som Olof Palme och Ingvar Carlsson *måste* ha varit väl informerade om senare Bofors-affärer.

Utan att ge oss in på spekulationer om hur och varför - det faller utanför den här bokens ram - kan vi konstatera att den svenska regeringen från 1933 och framåt bedömt världsläget ungefär som om ingen värld existerat söder om Smygehuk och

öster om Viborg. Landsfader Per Albin ägnade sig åt folkhemsbygget och då och då åt maktkamp; utrikesminister Sandler smög omkring i NF:s korridorer där han mumlade högstämnda legalismer som ingen annan brydde sig om.

Jag ska i fortsättningen ägna några sidor åt att beskriva vad som pågick medan regeringen föredrog att rikta blicken åt annat håll.

* *

*

Samma år som den allmänna rösträtten infördes, 1919, inledde Bofors ett omfattande och mycket givande samarbete med en av Tysklands främsta vapensmedjor, Krupp i Essen. Bakgrunden var följande:

Versailles-freden förbjöd tyskarna att bygga upp en krigsmakt. Långt före Hitler började man bryta mot bestämmelserna; bland annat etablerades ett mycket långtgående samarbete med Sovjet, där den nya krigsmakens skapare, general Hans von Seeckt, fick pröva krigsmateriel, utbilda flygare, etc. Men också svenska Bofors, redan med stadgat rykte som en av världens bästa kanonfabriker, sögs in i verksamheten. Bofors, som efter krigets slut gjorde dåliga affärer, erbjöds att köpa in sig i Krupps metallurgiska kompetens - avsikten var naturligtvis att man med hjälp av tysk expertis skulle kunna tillverka ännu effektivare vapen.

Så blev det också. Bofors behövde göra nyinesteringar - och dessutom betala Krupps patent - men saknade pengar. På den svenska börsen var intresset för vapenindustri något under noll. Detta var däremot inte fallet i Tyskland och lösningen på pengaproblemen blev att Krupp köpte in sig i Bofors - ett köp som ledde till våldsamma protester i Frankrike, men aldrig i Sverige.

Krupps experter hjälpte Bofors att lösa ett metallurgiskt problem som vid mitten på 20-talet hotade att stoppa kanontillverkningen överhuvudtaget. Men viktigare är följande:

Krupp, som varit en av Kaiserns viktigaste vapensmedjor och skulle bli en av Hitlers, kunde i det avlägsna Värmland i lugn och ro förbättra sin egen teknologiska kompetens - med det neutrala Sveriges hjälp. Det bör slås fast att regeringen givetvis hållits underrättad och sagt ja till de två företagens förening, där Axel Wenner-Gren spelade en viktig roll. Ingen "Bofors-affär" uppstod den gången,

trots att Krupp-samarbetet uppenbarligen var en mycket viktigare händelse i företags historia än t ex den långt senare Indien-beställningen.

Bofors fick genom avtalet tillgång till teknisk expertis i världsklass och kunde dessutom marknadsföra med hjälp av Krupps världsomspännande agentnät. Istället för att trampa vatten i kris började man tjäna stora pengar. Att de viktigaste beställningarna kom först efter det socialdemokratiska makttillträdet är en tillfällighet. Däremot är det ett faktum att Per Albins regering kunde ha satt stopp för vapenexporten - och därmed *Bofors* existens! - om man så velat. Detsamma gäller en rad andra företag som, hemligt eller halvhemligt, hjälpte Tyskland att upprusta; ofta rörde det sig om bolag ägda av bulvaner till tyska koncerner. Den tyska storindustrin såg bland annat till att stora summor pengar via banker i Schweiz kunde användas för vapenutveckling, stridsflygarutbildning och annat.

Krav på stopp för Krupp-samarbetet saknades inte.

Socialdemokratin innehöll en stark, pacifistisk falang. I Per Albins egen tidning framförde chefredaktören Arthur Engberg (som statsministern för all del inte uppskattade särskilt mycket) uppfattningen att Sverige hade ”svikit” NF. Man borde ha varit radikal nog att lägga ner all tillverkning av vapen , alltså i första hand *Bofors*. Då skulle Sverige ha blivit ” ett lysande internationellt föredöme”, skrev Engberg - ett argument som inte framfördes för första gången, men framförallt inte för sista. Engberg valde senare en lite mer sofistikerad linje och framhöll att en stark svensk krigsindustri ökade risken för att vårt land skulle bli attackerat utifrån. I ett tal i, av alla platser, Karlskoga, där *Bofors* ligger förklarade Engberg i november 1930 att ” då jag nu befinner mig i Karlskoga vill jag säga rent ut att *Bofors* utgör den största fara för vår neutralitet.” Svenska Freds-och skiljedomsföreningen, som redan då var ute på banan, höll med och kallade företaget för ”skamfläck” och ”en verklig landsfara för Sverige.”

Bofors-ledningen fruktade att bolaget skulle bli förstatligat eller till den grad kringskuret att verksamheten inte skulle kunna ge vinst. I december 1932 bestämde sig VD, Sven Wingqvist (SKF:s grundare) för att ta tjuren vid hornen. Han sökte upp den nyblivne statsministern, Per Albin Hansson, förklarade att *Bofors* tänkte ta upp lån för att kunna investera, och frågade rent ut:

” Är jag chef för en legal eller illegal affär? I senare fallet kan jag ej ta på mitt ansvar att avsluta ett lån”.

Per Albins svar var betecknande. Han fastslog att *Bofors* var ” en legal affär” och att exportlicenser skulle beviljas också i framtiden. Däremot ville han inte att företaget skulle expandera till en försvarsindustri av ”stora internationella mått”. Wingqvist förklarade sanningsenligt, att *Bofors* var ett litet företag, internationellt

sett, men mycket betydelsefullt för sysselsättningen i sin region. Om Krupp-kopplingen berördes vet man inte, men Per Albin tycks ha lyssnat bra på det där med sysselsättning för några år senare, 1935, frågade han Wingqvist om Bofors kunde lägga någon verksamhet i Tidaholm, där en industrinedläggning skapat arbetslöshet.

”För Bofors fanns inget naturligt skäl att öka sin kapacitet genom anläggningar i Tidaholm, men man valde ändå att tillmötesgå statsministerns önskemål”, skriver Stig A Fransson i ”Bofors 350 år”, ett ypperligt företagsporträtt varifrån jag hämtat många av uppgifterna i det här avsnittet. Det skulle ha varit svårt att hämta dem någon annanstans, eftersom såvitt jag kunnat fastställa *ingen* ledande politiker funnit det viktiga samarbetet Bofors-Krupp ens värt att nämnas i memoarer eller andra skrifter. Per Albin och de kamrater han syftade på i samtalet med Gunnar Hägglöf utanför d’Angleterre, var, vad vapenaffärer beträffar, helt införstådda med familjens Wallenbergs berömda mätto: man ville vara men inte synas.

Och förvisso fanns Bofors! 1932, när Wingqvist träffade Per Albin (bara det första av många förtroliga samtal) köpte följande länder svenska kanoner: Holland, Turkiet, Finland, Chile, Kina, Norge, Danmark, Brasilien, Rumänien, Grekland, Italien, Spanien, Colombia, Ungern, Siam, Schweiz, Argentina, Litaun, Peru, Paraguay, Portugal, Estland, Lettland, Polen och Uruguay, här rankade i enlighet med beställningarnas storlek. Under åren mellan 1933 och 1939 mer än fyrdubblades företags försäljning; Karlskogas befolkning ökade mellan 1936 och 1945 från 19.027 till 29.464. Den snabba expansionen berodde helt på Bofors, som just då kriget började lyckats få fason på sin genom tiderna mest framgångsrika produkt, den 40 mm luftvärnskanon som med stor sannolikhet sålts *mer än någon annan artilleripjäs i världen* - och som var det enskilda vapen som betydde mest vid invasionen i Normandie 1944 ! Utan luftvärnsförbanden som på engelska gick under namnet ”Bofors batallions”, skulle landstigningen möjligen inte ha lyckats, i varje fall inte lika bra. I alla händelser ansåg den amerikanska krigsledningen Bofors pjäs så överlägsen att man avstod från att ta fram en egen kanon och tillverkade på licens istället.

Här är det viktigare att till sist fastslå att Per Albin och hans kamrater var väl medvetna om Bofors betydelse inte bara för sysselsättningen i Tidaholm *utan också som samarbetspartner med Krupp* . Först 1935, när Hitler suttit vid makten i två år, lyckades man övertala det tyska företaget att sälja de aktier som man efter Hitlers makt-tillträde inte längre hade något större behov av. Vid det laget var man sen länge inne i den för Sverige (och Per Albin och hans kamrater) så välsignelsebringande högkonjunktur som rustningarna skapade. 1932 , när (s) kom till makten, var arbetslösheten inom LO 22 procent och lönerna hade *sjunkit* två år i rad. Men så gott som omedelbart efter maktskiftet började hjulen åter snurra. Mellan 32 och 39 upplevde Sverige en fördubbling av industrins produktionsvolym.

Redan 1937 hade arbetslösheten gått ner till hälften ; lönerna steg och folk i allmänhet tyckte att Sverige i högsta grad var på rätt väg.

”Folkhemmet fick...en verklig drömstart”, sammanfattar Mauricio Rojas och tillägger att (s) vid kommunalvalen 1938 för första gången passerade 50 procentstreck, för att 1940 nå hela 53,8 procent - för övrigt den högsta noteringen genom tiderna.

Att högkonjunkturen spelade en betydande roll för uppslutningen bakom (s) kan inte betvivlas. Det är inte minst därför viktigt att hålla i minnet att den inte skapades av Per Albin eller Ernst Wigforss och inte heller av nationalekonomerna i Stockholms-skolan.

Utan främst av Adolf Hitler och det kriminella gäng han omgav sig med.

*

*

*

Krigsutbrottet ledde till att Sverige på kort tid mobiliserade tusentals unga män - och ett antal gamla. De viktigaste av de äldre hette Wallenberg, Jacob och Marcus. Brödernas insatser var så viktiga att de helt enkelt inte kan överskattas. Att de dessutom ibland var klart tvivelaktiga - för att inte använda starkare ord - kan inte heller förnekas.

Som jag redan har berättat var det inte minst misskötta krigshandelsförhandlingar under det första världskriget - med matbrist och inflation som följd - som ledde till att regeringen Hjalmar Hammarskjöld kollapsade. Inför det nya storkriget var man bättre förberedd, men också mera utsatt. Stjärndiplomaten Gunnar Hägglöf som tillsammans med Jacob Wallenberg ledde förhandlingarna med Tyskland sammanfattar elegant att man egentligen hade att förhandla med de två krigförande parterna om en och samma sak, nämligen Sveriges handel med Tyskland.

Denna handel var vital för *båda* länderna. Omvänt var den därför också vital för de allierade.

Sverige behövde kol, koks, handelsjärn, fartygsplåt, kemikalier, gödningsämnen och mycket annat. Om importen avbröts skulle ” sannolikt blott en vegeaterande tillvaro bli möjlig”, skrev Industrikommissionen, som var en av de många kristidskommissioner som regeringen tillsatte för att i detalj reglera export-och import. Det var kommissionernas uppgift att bevilja eller avslå industrins och

handelsföretagens önskemål, liksom att ta ställning till priser och ransoneringsbehov. Vi hade kort sagt en totalt statsdirigerad ekonomi (undantag: svarta börsen) men det ger kanske en riktigare bild av verkligheten om vi säger att andra världskriget förvandlade Sverige till en koncern med Per Albin Hansson som syrelseordförande och bröderna Wallenberg som verkställande direktörer - med stor självständighet.

Som jag senare ska visa drog ledande politiker som Wigforss, Möller och - allra viktigast - Tage Erlander betydelsefulla slutsatser om möjligheterna att centraldirigera ett lands näringsliv *utan att behöva tillgripa socialisering* . De män som ledde de stora företagen lärde sig, å sin sida, att anpassning kan löna sig, till och med mycket bra. Att konungariket Sverige blev AB Sverige beror på de båda världskrigen, lika väl som på (s) obrutna maktmonopol. Eller som Kurt Samuelsson sammanfattar i "Från Stormakt till välfärdsstat" (1968):

"Denna tillvänjning vid höga statsutgifter och skatter fick en enorm betydelse, då den socialpolitiska upprustningen sattes in efter kriget. Man hade inom alla grupper i samhället lärt sig räkna med helt andra tal än förut. Siffror, som skulle ha förskräckt mot slutet av trettioalet, framstod mot slutet av fyrtioalet som ofarliga och rimliga, Man lyfte så att säga bara över dem till nya områden inom den offentliga sektorns ram."

Tyskland var på intet sätt mindre beroende än Sverige. Det var, självfallet, LKAB:s och Grängesbergs järnmalm man i första hand ville köpa - och köpte. Av järn gör man kanoner, stridsvagnar, flygplan, granater och slagskepp och tyskarna köpte så mycket att Gunnar Häggelöf i sin bok "Svensk krigshandelspolitik under andra världskriget" kunde konstatera att:

" Det svensk-tyska handelsutbytet var till in volym ett av de mest betydande i världen ". Det var störst i Europa. 1937 kom 21 procent av Sveriges import från Tyskland, Tre år senare svarade Tyskland och tysk-kontrollerade länder för 40 procent och 1941 nästan 70 procent. Under det första stora krigsåret, 1940, lyckades regringen i Stockholm avhjälpa sysselsättningsproblem i träindustrin med hjälp av ökad export till Tyskland, som kriget igenom visade sig *mycket* tillmötesgående och dessutom lyckades prestera oförändrat stora leveranser, inte minst av kol och koks som var livsviktiga, även när landet var mer eller mindre sönderbombat.

Den brittiska regeringen fastslog redan i början på 1939 att Sverige borde dra ner sin malmexport till Tyskland. En ledande tjänsteman i Foreign Office förklarade den 3 april för den svenske diplomaten Ragnar Kumlin att om Grängesberg inte gav efter för kraven "...är (jag) rädd att vi måste förstöra era gruvor." Det skulle kanske ha blivit så - Churchill hade åtskilliga mordiska uppslag - om inte Sverige haft en rent ofattbar tur. Medan förhandlingarna med briterna pågick spred sig

uppfattningen att kriget skulle bli kort. Man var inne i *the phony war* och de flesta trodde att Hitler rätt snart skulle göra fred. Alltså gick man med på att använda 1938 som ”märkesår” (alltså utgångspunkt) vad malmexporten beträffade. Då hade exporten varit relativt stor, vilket gav Sverige rejält utrymme för motimport. Dessutom lyckades man, utan större svårighet, få engelsmännen att tro att Luleås hamn skulle förbli frusen fram till början på maj, vilket skulle omöjliggöra transporter. Verkligheten blev helt annorlunda, men då var avtalet redan undertecknat; det hjälpte sedan Sverige tills krigslyckan vänt och man utan att ta någon större risk kunde vara mindre tillmötesgående med tyskarna. Då hade stor skada redan skett. Churchill fastslog i en känd PM att ett stopp för den svenska exporten skulle kunna jämföras med ”en första klassens seger på slagfältet” och till och med bli krigsavgörande. En mera oberoende expert, amerikanen William L. Shirer, håller med:

” Hela Tysklands existens var beroende av importen av järnmalm från Sverige”, skriver Shirer som konstaterar att hälften av behoven tillfredsställdes av svenskar. Även andra, något försiktigare bedömare anser att malmen från Kiruna förlängde kriget med två år - under vilka miljoner människor miste livet. Allierade statsmän och diplomater vädjade gång på gång till svenska kollegor att bekänna sig till demokratin och ta sitt ansvar, men argument av det slaget avvisades kallt.

” Om vi bråkar kommer tyskarna och tar allting”, svarade man. Följaktligen tilläts både permittenttrafiken och transiteringen av den stridsutrustade divisionen Engelbrecht. Tyskarna fick utan att behöva trycka på särskilt hårt rätt att överflyga svenskt territorium. I djupaste hemlighet - så djup att svenska folket *fortfarande* ingenting vet - gjorde svenska affärsmän, i första hand bröderna Wallenberg dessutom tyska kollegor stora och profitabla tjänster. Till detta ska jag återkomma.

Här räcker det att konstatera att Sverige med all säkerhet klarade sig undan angrepp framförallt av två anledningar. *Tyskland* fick vad Tyskland behövde utan att behöva slösa resurser på ett angrepp - resurser som efter attacken på Sovjet blev knappare dag för dag. *De allierade* skulle för sin del troligen ha struntat i både avtal och böner om man haft den ringaste chans att verkligen skära av malmtrafiken mellan 1941 och 1944. Det hade man händelsevis inte - Kiruna ligger fruktansvärt långt bort och det fanns all anledning att frukta att stridshandlingar riktade mot malmfält och/eller malmfartyg skulle dra in Sverige i kriget på Tysklands sida utan att på något sätt ge motsvarande fördelar. Dessutom fick England med hjälp av en strängt hemlig flygtrafik (man använde sig mest av det läckra lilla jaktbombplanen Mosquito) köpa specialstål, kullager och vissa maskiner som man oundgängligt behövde. Det viktigaste företaget i sammanhanget var SKF, då som nu Wallenberg-kontrollerat. Marcus Wallenberg som tillsammans med kabinetssekreteraren Erik Boheman skötte Sveriges förhandlingar i London kände givetvis till trafiken. Vår ambassadör där, Björn Prytz, tidigare VD för just SKF bör rimligen ha varit informerad. Detsamma gäller för för ledande brittiska förhandlare,

kanske inte minst Sir Charles Hambro. Denne var sen 1936 gift med skotskan Dorothy MacKay, skild från Marcus Wallenberg och mor till Marc och Peter.

”Lustigt nog höll man således två nationers handelsavtal inom familjen”, skriver David Bartal i sin underhållande bok om Wallenbergs. Och även om det där med familj inte riktigt stämmer illustrerar uppgiften väl hur bra kontakter Hrr Wallenberg kunde erbjuda. Deras *network* på hög nivå var, utan den ringaste tvekan, ett av de mest vittförgrenade i världen och klart överlägset UD:s.

Att Gunnar Hägglöf inte nämner ”släktskapen” mellan Wallenberg och Hambro är lite underligt, särskilt som han annars med förkärlek skvallrar om sina kändisvänner. Betydligt allvarigare är hur som helst att Hägglöf och *alla andra memoarskrivare* som jag haft tillfälle att granska bara presterar en ekande tystnad på en betydligt viktigare punkt:

Om man bortser från att Hägglöf på ett ställe i en av sina böcker skriver att Jacob Wallenberg var särskilt aktiv när man började diskutera *priserna* på diverse produkter med tyskarna - om man bortser från det nämns inte med ett ord att bröderna Wallenberg inte bara förhandlade för statens räkning, utan också i högsta grad för *sin egen*. Det särklassigt viktigaste företaget, Grängesberg, låg vid den tiden inte inom Wallenberg-sfären, men en lång rad andra inblandade bolag gjorde det - och även Gränges hade givetvis affärer med dussintals Wallenberg-företag. Bröderna hade med andra ord insyn och möjligheter att påverka - för att inte säga berika sig - som så gott som alla andra i näringslivet saknade. Att Hägglöf och andra inblandade på toppnivå inte ens *nämner* ett så anmärkningsvärt förhållande visar med all önskvärd tydlighet hur i Sverige maktens män, likaväl som dess lakejer, finner det naturligt att samma regler gäller för alla, utom etablissemangets toppar, som har dispens i alla sammanhang.

Under arbetet med den här boken gick jag igenom två av de tre historieböcker som används i gymnasieskolan (den tredje var under omarbetning). Jag granskade också 17 läroböcker i statskunskap. Alldeles speciellt intresserade jag mig för vad som skrevs om Sverige under andra världskriget och om vår handel under den tid kriget pågick.

Det blev skrämmande läsning eller kanske snarare icke-läsning. Att Sverige var Tysklands viktigaste handelspartner står ingenstans angett. Inte heller att ”vår” järnmalm utan tvivel förlängde kriget, oklart hur länge. Raoul Wallenbergs insatser får beröm (givetvis berättigat) på några rader, men ingenting nämns om bröderna Jacob och Marcus betydligt viktigare handlande under kriget - viktigare sett från svensk synvinkel. Kort sagt fördöljs på ett sätt som bara kan vara medvetet det moraliskt tveksamma i Sveriges neutralitetspolitik - och idoga krigsprofiterande.

Vad ”vi” gjorde framställs som klokt, rationellt och till alla delar hedervärt. Att det lika gärna kunde kallas beräknande, girigt och svekfullt framgår inte alls - trots att det ju faktiskt var så också.

*

*

*

På eftersommaren 1986 tog två holländska forskare, Gerard Aalders och Cees Wiebes kontakt med SE-banken och representanter för familjen Wallenberg. De två holländarna, båda akademiker, hade i många år bedrivit forskning om Sveriges handel med Tyskland under kriget - och i första hand Marcus och Jacob Wallenbergs roller. Aalders och Wiebes hade besökt över 25 arkiv i ett dussintal olika länder. Nu ville de se vad den svenska banken kunde erbjuda.

Svaret blev ett artigt nej. Dokument hade försvunnit eller blivit förstörda; hur som helst var svenskarna övertygade om att det inte fanns någonting av intresse i bankens ägo, skriver författarna lätt ironiskt och erkänner samtidigt att de inte kunnat väga in bemötanden eller kommentarer. Detta sagt är det rimligt att framhålla att undersökningen, som presenteras i en bok med namnet ”The art of cloaking” är grundlig och väl dokumenterad. De viktigaste punkterna:

I början av kriget (men innan USA gått in) köpte Enskilda aktierna i elektronikgiganten Boschs amerikanska bolag, ABC. Anledningen var den uppenbara. Som svenskägt företag var ABC ”neutralt” och kunde fortsätta göra affärer. Men Jacob Wallenberg som genomförde affären var bara bulvan. Mellan honom och Bosch fanns en icke underskriven men bindande överenskommelse enligt vilken Bosch fick rätt att återköpa företaget när tiderna blev ”bättre”. Bankdirektören Rolf von Calissendorf, som vid den här tiden var familjens viktigaste medarbetare, underrättade regeringen om bulvanförfarandet som alltså gick ut på att dölja (på engelska *cloak*) företagets rätta, tyska identitet. *Per Albin och hans medarbetare var alltså fullt medvetna om att regeringens viktigaste förhandlare spelade under täcket med ett viktigt, tyskt företag som också gjorde betydande affärer i Sverige.* I senare förhör i Washington ljög svenska representanter om det rätta sakförhållandet. Mera som en kuriositet kan det nämnas att ABC:s viktigaste, amerikanske advokat hette John Foster Dulles - senare utrikesminister under Eisenhower - och bror till den legendariske CIA-chefen Allen Dulles.

De tilltrasslade transaktioner som uppstod när Enskilda småningom - närmare bestämt 1943 - ville lösgöra sig från arrangemanget, genomfördes av tre advokater som också utpekas som inblandade i bulvanverksamhet. Den mest kände av dessa advokater var Kinneviks skapare, Hugo Stenbeck.

På liknande sätt hjälpte Enskilda kemikoncernen IG Farben, ett av Tysklands mest nazistiska företag och tillverkare av Zyklon B, den gas som användes vid judeutrotningen. Via flera olika dotterbolag lämnade banken krediter till holländska företag som gjorde IG Farben rumsrent. Farben betalade Wallenbergs betydande belopp i kommission och garanterade alla affärer med stora insättningar i Enskilda.

Näst LKAB/Grängesberg och möjligen SKF var Nordens strategiskt viktigaste företag under kriget Norsk Hydro, som skapats på initiativ av bl a Marcus Wallenberg d.ä; sonen Marcus satt före kriget i styrelsen. Hydro var världens ledande tillverkare av tungt vatten, som både tyska och allierade vetenskapsmän ansåg som en förutsättning för tillverkningen av atombomber. Marcus Wallenberg som dels hade tillgång till ett oöverträffat nätverk av informatörer, dels var mycket teknologiskt intresserad, kan inte ha varit omedveten om detta. I själva verket är det sannolikt att han, liksom åtskilliga andra initierade, var orolig för att Hitler skulle bli först med "det slutgiltiga vapnet", inte minst beroende på att nazisterna efter ockupationen av Norge hade tillgång till Norsk Hydros anläggningar i Rjukan. *Trots detta beviljade Enskilda Banken mellan 1941 och 1943 12,7 miljoner i krediter till Norsk Hydro. Dotterbolaget Nordisk Lettmetall beviljades 1941 6,8 miljoner.*

Det är då viktigt att veta att 1) aluminium är en strategiskt viktig metall dels därför att man bygger flygplan av aluminium och dels därför att aluminiumpulver höjer effekten på brandbomber tiofalt. Dessutom 2) skulle pengarna användas för köp av svenska maskiner, inte minst från Wallenberg-företag. Sveriges regering var så nöjd med affären att man garanterade upp till 75 procent av de två första lånen. Företaget ägdes vid det laget av Görings flygministerium och - IG Farben.

I december 1943 fick Hydro på nytt låna pengar, den här gången 1,5 miljoner. Lånets timing är intressant, fastslår Aalders och Wiebes. Det beviljades några få veckor efter en väldig amerikansk flygraid som förstört anläggningen. Eftersom regeringen hade total kontroll över det ekonomiska livet kan man inte ha varit omedveten om någon av transaktionerna - eller att Wallenbergs tjänade stora summor och skaffade företag stora som var dem närstående stora konkurrensfördelar.

Det bolag som (tillsammans med Grängesberg) kammade hem de största vinsterna var nära nog ett monopol. Sven Wingqvists SKF var Tysklands största kullagerleverantör redan under det första världskriget då man byggde ut sina positioner framförallt genom att köpa sin främsta konkurrent i USA, tyskägda Hess-Bright. Köpet genomfördes tre veckor innan USA gick med i kriget. Det medförde att företaget, hokus pokus, förvandlades från krigförande till neutralt. Affären som var mycket komplicerad, bl a beroende på patentfrågor, drevs framförallt av Marcus Wallenberg d.ä. Man "kan förmoda" att han hade hjälp av sin halvbror Knut som vid den tiden var utrikesminister, skriver de holländska författarna, dock utan att förete någon bevisning.

Hur som helst försåg SKF under det andra, stora kriget såväl de allierade som Tyskland med kullager. Att man smugglade för flygindustrin viktiga lager till England är väl känt, inte minst genom att bolagets representanter berättat om det. Att man *in i det sista* valde att tjäna pengar också på export till Hitlers vapensmedjor har man av begripliga skäl inte talat lika högt om, men så var det. 1938 sålde man lager för ca 7 milj kr till tyskarna, 1943 hade summan mer än åttadubblats till 60 miljoner. Mot slutet på 1943 då många av Tysklands egna kullagerfabriker låg sönderbombade ökade exporten, vilket ledde till våldsamma fördömanden från amerikanska generaler.

” Hela vår bomboffensiv nullifieras”, rapporterade flyggeneralen Carl Spaatz ursinnigt och hans kollega ”Hap” Arnold mer eller mindre anklagade svenskarna för att ha förvarnat det tyska försvaret om en väldig attack mot Schweinfurt, där de viktigaste kullagerfabrikerna låg (och ligger). Sextio amerikanska plan sköts ner och sju blev så svårt skadade att de inte kunde repareras. Arnold krävde med stort eftertryck att politikerna skulle besluta om bojkott mot SKF:

” Om ni hade en tiondel av det mod som grabbarna som blev nedskjutna vid Schweinfurt så skulle ni ha talat om för svenskarna att vi ska bojkotta dom nu och efter kriget om dom sänder ett enda kullager mer till Tyskland.”

Ingenting hände, framförallt kanske därför att England var helt beroende av leveranser. SKF fortsatte att exportera och bedrev - kan man säga - en diskret men verkningsfull utpressning. Skulle man minska leveranserna till Tyskland krävde man motsvarande ökning till de allierade. Dessutom smugglade man med hjälp av ”fiskebåtar” som möttes på havet ogenerat stora kvantiteter.

Allt detta ledde till krav på svartlistning av SKF och Wallenbergs, framförallt i USA. Engelsmännen spjånade emot. Ledande i försvaret av svenskarna var Storbritanniens ambassadör i Stockholm, Victor Mallet, som ofta skröt med att ”Marcus Wallenberg is my best friend” ; de två spelade regelbundet tennis tillsammans. En annan vän var USA:s sändebud i Stockholm, Herschel Johnson.

Varför det till sist inte blev någon svartlistning - trots en bevisning som förefaller helt vattentät - lyckas Aalders och Wiebes inte riktigt förklara. De framför en teori som går ut på att den amerikanska administrationen som snart var helt upptagen, för att inte säga förhäxad, av det kalla kriget och hotet från Sovjet, avtvingade de två svenskarna en överenskommelse som gick ut på:

1) Ingen svartlistning eller andra repressalier, utom att Jacob Wallenberg, som ansågs mera komprometterad, fick lämna sin post som VD i Enskilda till brodern.

2) Wallenbergs lovade att sabotera det sk ryssavtalet, den kontroversiella kredit på 1 miljard som inte minst handelsminister Gunnar Myrdal genomdrivit. Krediten utnyttjades till sist bara till något mer än hälften, enligt författarna därför att Wallenberg-företag regelbundet gjorde svårigheter i form av orimligt höga priser, falska påståenden om för liten produktionskapacitet, etc. Påståenden i samma riktning framfördes redan i slutet på 70-talet i Dagens Nyheter av den svenska forskaren Gunnar Adler-Karlsson (som medgav att han ingenting kunde *bevisa*). Sammanfattat är det hur som helst rimligt att fastslå:

Samtidigt som bröderna Wallenberg skickligt genomförde sina uppdrag som förhandlare för Sveriges regering utnyttjade de sin ställning för sina företags räkning - de blev krigsprofitörer i av jätteformat.

Precis detsamma kan sägas om Sverige som helhet. "Vi" tjänade kopiöst på kriget, som hjälpte oss att bli Europas rikaste land. Privat och statligt blandades ihop på ett halsbrytande sätt och Sverige blev - som jag redan skrivit - en koncern med statsministern som styrelseordförande och bröderna Wallenberg som VD:ar.

Personligen tycker jag att det är rimligt att notera att ryssarnas behandling av Raoul Wallenberg kanske hade samband med familjens dominerande ställning i det rika landet Sverige - och vidare västerut. Kanske ville man ha honom som "gisslan" och utpressningsmöjlighet. Kanske trodde man att han kunde lockas - eller tvingas - att avslöja viktiga politiska och kommersiella hemligheter. Kanske tog man på diskreta omvägar kontakt med de mäktiga bröderna...

Jag *påstår* inte att det var så men många år av massiv tystnad - och den påtagliga fientligheten mot alla avslöjanden - gör misstankar tämligen självklara. Den ryska säkerhetsapparaten var lika primitiv som dess tjänstemän var brutala och misstänksamma. Säkerligen kunde man inte föreställa sig att en person som hette Wallenberg och dessutom bevisligen var släkt med de mäktiga bröderna var helt utan kunskap om de globala affärer där också Allen Dulles - snart CIA-chef! - spelade en roll. Om och när Wallenberg hävdade att hans operationer i Europa uteslutande betingats av idealism hånlog förhørsledarna med största sannolikhet.

*

*

*

Att det kontroversiella och ibland sjaskiga i affärerna under kriget inte nämns i läroböcker i historia och samhällskunskap har jag redan rapporterat. Men det är värre än så. Tidningarna rapporterade på 40-talet om svartlistningskampanjen i USA och brödernas kamp mot den. Men intresset var inte speciellt stort och ingen

grävde på djupet; det gjorde man helt enkelt inte på den tiden.

Det är betydligt underligare att *ingen* av de toppmän som skrivit memoarer som täcker kristiden har funnit det lämpligt att diskutera - annat än på det ytligaste sätt - bröderna Wallenbergs roll, problematiken att en familj i praktiken bestämmer över ett helt lands näringsliv. Tage Erlander, för att bara ta ett exempel, beskriver hur han under kriget bidrog till att norsk polis i hemlighet utbildades i Sverige och vapen smugglades till den danska motståndsrörelsen. Små, lovvärda episoder, som visar att vi svenskar visst hade hjärtat på rätta stället och till och med tog vissa risker för våra nordiska bröders och systrars skull. Att Sverige var nazi-Tysklands viktigaste, utländska leverantör, nämner statsministern (som även han småningom skulle kallas landsfader) däremot inte alls. Tvärtom sammanfattar han soligt:

” När jag i efterhand gått igenom regeringens ställningstaganden förbluffas jag över med vilken skicklighet och framgång den utnyttjade sin begränsade rörelsefrihet”.

Uppenbart är att Sverige inte vill göra upp med sitt förflutna, inte vill att landets medborgare ska få veta att hur neutralitetspolitiken blev till - den som successivt skulle glorifieras så att den under nästa stora kraftmätning mellan demokrati och diktatur, alltså det kalla kriget, blev dogm och helgongloria till den grad att de fåtaliga kritiker som vågade göra sig hörda betecknades som ”udda figurer”, avsigkomna, kanske rubbade. Från och med Per Albin och Erlander har ledande politikerns syn på sig själva och landet präglats av en massiv självöverskattning - och en lika massiv vilja att styra med hjälp av en tystnad som i verkligheten är ett medvetet sätt att förfälska historien.

Det bör tilläggas att jag begärt att få granska krigshandelsmaterial i UD:s arkiv. Svar: omöjligt, hemligstämpeln gäller fortfarande. På samma sätt har jag hos SE-banken anhållit att få se arkivmaterial eller åtminstone kommentarer till de två holländska forskarnas rapport. Svar: nej.

Wallenberggruppens främste talesman, Nils-Ingvar Lundin, fastslog vid ett par tillfällen under 1997 att man inte betraktar de två holländska författarna som ”seriösa”. Alltså behöver man inte bemöta deras påståenden. Ungefär på samma sätt behandlades Maria-Pia Boethius anklagelseskrift från 1991, ”På heder och samvete” - även om *en* ledande debattör, Sydsvenskans chefredaktör, Per T. Ohlsson, framhöll att boken borde läsas i skolorna. Diplomaten Leif Leifland anslöt sig i ”General Böhmes val” (utgiven 1992) till familjen Wallenbergs försvarare. Leifland kritiserar Boethius framförallt för att hennes behandling av Bosch-affären. Det är märkligt, inte minst därför att professor Ulf Olsson många år före ”På heder och samvete”, gett en betydligt fränare skildring av Wallenbergs och Bosch - och detta i en bok sponsrad av Enskilda Banken.

En viss förvirring råder alltså. Jag tror inte att den kommer att skingras av den utredning som tillsattes under 1997 för att utreda bland annat handeln med ”judeguld”, alltså stulet guld som nazisterna sålde till Sverige. Innan resultatet föreligger kan man självfallet inte säga någonting bestämt, men min gissning är att Sverige, alltså den grupp människor som vi brukar kalla etablissemanget, helt saknar lust att göra upp med och stå till svars för det förflutna.

Kapitel 5: Det var *vi* som vann kriget!

Ingen kan förneka att Sverige fick galoppinslag efter kriget. Om det var oundvikligt eller ej, kan man diskutera, men inte faktum: ”vi” började känna oss som en stormakt.

Det gällde regeringen vars medlemmar ansåg sig ha gjort en fantastisk prestation genom att bevara neutraliteten - och därför både krävde och fick applåder från en tacksam allmänhet. Det gällde också industrin som tjänat bra med pengar och sen länge insåg att man skulle komma att tjäna mycket mer under efterkrigstiden. Sveriges två eliter, den politiska med sitt starka inslag av samhällsingenjörer, och den industriella med sina många civilingenjörer, såg en rosenkimrande framtid; idag tycks bilden naiv, då kändes den framförallt konkret.

Låt oss ta Volvo som ett exempel.

Som varje svenskt skolbarn åtminstone *borde* veta (men i allmänhet inte vet) började det företag som i ett par årtionden skulle vara Sveriges största att producera bilar den 14 juli 1927. Att så skedde berodde på att SKF:aren Assar Gabrielson och hans kompis Gustaf Larson på midsommaraftnen tre år tidigare ätit kräftor på Sturehof i Stockholm och kommit överens om att bilindustrin skulle ”bli nåt”. SKF, grundat 1880 och redan framgångsrikt sköt till pengar och betalade de första förlusterna, som var besvärande men på intet sätt överväldigande. Detta kan till stor del förklaras med att utvecklingskostnaderna var oerhört - för att inte säga ofattbart - mycket lägre i bilismens början. Volvos första modell kostade 200.000 kr att ta fram. Det var betydligt mer pengar på den tiden, men försäljningspriset var satt till 4.800 kr och man skulle alltså gå hem om man lyckades sälja 42 (!) bilar. Hade Volvo på något mirakulöst sätt lyckats behålla samma relation utvecklingsförsäljning skulle den senaste modellen, 850, ha kostat 8 miljoner kr att ta fram. Men kostnaden blev, enligt Volvos egna uppgifter, 16 *miljarder* - vilket säger en hel del om behovet av penningstinna partners i framtiden.

1929 lyckades Gabrielson bara med yttersta nöd förhindra att Volvo såldes till amerikanska Nash (som numera för länge sen försvunnit från marknaden). 1935 hade Volvo gått med vinst i fem år och SKF ”spann av” företaget; eftersom SKF-aktien var mycket spridd blev också Volvo en så kallad folkaktie.

När kriget börjat 1941 fick Volvo köpa Svenska Flygmotor, som tillverkade stjärnmotorer efter engelsk förebild och under sträng, statlig kontroll. Företaget räknades till Wallenberg-gruppen, men staten ville skapa en motvikt och valde Volvo. På så sätt utnämndes Göteborgs-företaget till ”den andra kraften” i svenskt näringsliv, trots att man på många år än alls inte hade tillräckligt med muskler för att matcha Wallenbergs (och strängt taget aldrig fick det).

Köpet av Svenska Flygmotor blev minst sagt lyckosamt för företaget. Så här krusidullfritt beskrivs det som inträffade i en officiell publikation "Volvo, Gothenburg, Sweden", utgiven på 90-talet:

"Hela krigsperioden mellan 1939 och 1945 var en guldperiod för Volvo. Produktutvecklingen pågick intensivare än någonsin förr med ett undantag: *all utvecklingsverksamhet betalades av staten och försvaret, timme för timme*. (Min kurs.) Den svenska bilindustrin lade grunden för sin efterkrigsexpansion."

Även om författaren brutaliserar grammatiken rätt häftigt framgår det klart att Volvo under kriget i praktiken var ett statskontrollerat - och subventionerat - företag. Det var inte "den svenska bilindustrin" som lade grunden till sin efterkrigsproduktion, det var staten. Boken erkänner att Volvo inte fick köpa rätten att licenstillverka amerikanska Pratt & Whitneys 14 cylindriga Twin Wasp TW C3, som var tidens ledande konstruktion. Amerikanerna var skeptiska till Sveriges handelspolitik under kriget (se kapitel 3) men problemet löstes elegant och omoraliskt när ett amerikanskt plan med den begärliga motorn nödlandade. Volvos folk plockade sönder och kopierade och "efter en strålande ingenjörsinsats" var man snart framme vid den första STW C3, där S helt anspråksfullt, stod för Sverige.

"Många ansåg" att den svenska motorn blev bättre än den amerikanska förslagan, konstaterar skriften på det där karakteristiskt svenska sättet som innebär att man skryter utan att riktigt erkänna att man skryter.

Under kriget sade staten bestämt nej till tillverkning av personbilar. Istället fick Volvo göra traktorer, vilket skulle ge stora vinster i fortsättningen. Men framförallt började man 1944 tillverka Daimler-Benz DB 603, en motor för både J 21 och B 18, två svenskkonstruerade stridsplan, som båda ansågs hålla god, internationell kvalitet, även om B 18 störtade lite väl ofta.

*

*

*

Det var inte minst det nya, stolt hemmatillverkade flygvapnet som fick Sverige att känna sig som stormakt på nytt. Uppfattningen ter sig idag som mycket tveksam (bland annat saknade man ju stridserfarenhet) men ändå inte helt ogrundad. I boken om Curt Nicolin, beskriver Olof Ehrencrona situationen så här:

" Under det första efterkrigsdecenniet introducerades i snabb följd fem teknolo-

giska utvecklingsprogram som alla gör skäl för benämningen *stormaktsprojekt* (min kurs.). Ett av dessa var planerna på att tillverka en svensk jetmotor. Ett annat var atombombsprogrammet med vidhängande satsning på atomkraftens fredliga användning. Några nuförtiden nästan bortglömda projekt var utvecklandet av luftvärns-och sjörobotar.”

” Uppbyggandet av försvaret som bland annat gjorde Sverige till en stormakt på flygets område, lade grunden till den moderna flygindustrin och bidrog till utvecklingen av kärnkraftsindustrin...”

Curt Nicolín var en nyckelgestalt bland de ”unga lejon” som regelbundet porträtterades i Vecko-Journalen men också mindre snobbiga tidningar som superintelligenta, handlingskraftiga och på väg att göra ”blågult” till just en stormakt. Nicolíns första, stora projekt var betecknande nog en svensk jet-motor, avsedd främst för stridsflygplan. Att projektet slutade i misslyckande väckte inget större uppseende och att svenska stridsplan i all framtid lyfts av licenstillverkade, amerikanska motorer, noterades på allvar först på 70-talet. Nicolíns karriär gick spikrakt uppåt. Rekordung blev han chef för Asea, därpå utlånad för att ”städa” i SAS, som övergött sig på personal, direktörer med dyrbara vanor och flyglinjer som inte gick ihop. Efter avslutad sanering blev Nicolín på nytt Asea-chef, teknologiskt framgångsrik, kommersiellt småningom inte så bra. När han avgick hade det viktigaste och mest kontroversiella av Sveriges ”stormaktsprojekt”, alltså atombombsprogrammet, för länge sen förpassats till historiens sophög. Dessvärre för Aseas del gällde detsamma atomenergi-satsningen. Efter den egentligen rätt obetydliga olyckan vid den amerikanska kärnkraftanläggningen vid Three Miles Island 1979 blev opinionen häftigt kärnkraftsfientlig. Politikerna drabbades av panik och småningom blev det i Sverige - som legat så långt framme teknologiskt - *förbjudet att ens forska i nukleär teknologi*.

Eller för att uttrycka saken lite mer tillspetsat:

Staten lade ner framtiden och industrins så kallade giganter fogade sig. Varför?

Ett svar är att man egentligen inte hade något annat val. Lag är lag och vad som ska vara lag bestäms inte i styrelserummen utan på politisk nivå.

Dessutom hade Asea vid det här laget för länge sen blivit ABB, med huvudkontor i Schweiz, där det *inte* föreligger några förbud mot forskning. Även om just Curt Nicolín tillhörde de direktörer som opponerade sig kraftigast mot det starka samhällets allt hårdare detaljstyrning på 70-och 80-talen, ser vi ett oroande mönster framträda:

Staten stiftar lagar som näringslivet anser snärjande och produktivitets-

hämmande.

Industrins svar blir att man flyttar mer och mer verksamhet utanför Sverige och - viktigare - inte satsar pengar på investeringar i nya och riskfyllda projekt. De män (för det handlar alltid om män!) som brukar kallas de stora direktörerna, sammanlagt högst ett femtiotal, tillbringar mer tid utomlands än i Sverige, vilket utan tvivel både fått och får betydande konsekvenser.

Till allt detta ska jag återkomma när vi når 70-talet och krisen blir akut.

Då ska jag också ge en uppskattning av hur mycket Sverige förlorat på att inte fullfölja det mest lovande av ”stormaktsprojekten”, kärnkraften. Men innan vi kommer så långt är det viktigt att berätta hur den pånyttfödda stormaktsdrömmen drev till och med en utpräglad hemma-politiker som Tage Erlander in i en kort episod av något som bara kan kallas storhetsvansinne. Att projektet misslyckades medförde dessutom snart nog till att den långe lundaakademikern tvingades föra folket bakom ljuset i sådan omfattning att det tog över fyrtio år innan sanningen kom fram.

*

*

*

Den bisarra episod jag syftar på är naturligtvis Sveriges försök att 1948 skapa ett Skandinaviskt försvarförbund. Tillsammans med Norge och Danmark skulle man helt enkelt bygga ett gemensamt försvar kapabelt att slå till mot angripare från Danmarks sydgräns till Nordkap och Kiruna. Sovjet var den enda angripare man tänkte sig, men det höll man försiktigtvis tyst om i den öppna debatten - nödvändigt av neutralitetsskäl, menade makthavaren.

Svenskarna krävde en rätt betydande upprustning från Norges och Danmarks sida för att projektet skulle bli av, men ”stormakten” Sverige skulle i första hand garantera förbundets militära styrka och Sveriges ÖB, först Helge Jung, senare ”Stora Bullret” Nils Swedlund skulle vara chef för de samlade styrkorna.

Den bästa skildringen av det komplicerade spelet har getts av Sveriges ”meste diplomat”, den böjlige och observante kabinetts-sekreteraren m.m. Sverker Åström som var sekreterare i den viktigaste av de utredningar som gjordes. Tage Erlander själv använde sig i sina memoarer av de anteckningar som Åström gjort

och småningom sammanfattade till ett kapitel i boken ”Ögonblick” (utgiven 1992). Åströms bok är i fortsättningen min viktigaste källa; jag har markerat när jag anser att han hamnat snett.

Först några ord om bakgrunden:

Under de första åren efter kriget blev det allt tydligare hur Josef Stalin såg på framtiden, i första hand att han tänkte sig total kontroll över de länder i Östeuropa som Röda Armén ”befriat”. Västberlin belägrades av ryssarna men räddades av de allierades luftbro. Finland påtvingades ett ”vänskapsfördrag” som inte på minsta sätt kunde tolkas vänskapligt och i Prag tog kommunisterna makten med följderna att all opposition förbjöds och utrikesminister Jan Masaryk föll ut genom ett fönster i Cernin-palatset och dog.

” Om det rörde sig om mord eller självmord var rätt likgiltigt”, skriver Åström på sitt muntert cyniska sätt. Själv tycker jag onekligen att skillnaden är synnerligen viktig. Det tyckte västvärldens ledande statsmän också. Masaryks mystiska död bidrog verksamt till att skärpa inställningen till ryssarna, som redan ett år efter krigsslutet förvandlats från allierade till fiender.

Framförallt gällde detta i USA, där Truman-doktrinen, proklamerad 1947, helt enkelt fastslog att demokratier världen runt kunde räkna med USA:s stöd - underförstått mot Sovjet. Marshall-hjälpen som slussade över miljarder dollar för att stärka Europas köpkraft (och underlätta försäljningen av amerikanska produkter) var Truman-doktrinens ekonomiska ekvivalent. Detta hindrade inte att det blev den brittiske utrikesministern Ernest Bevin som först skissade ett förslag till den allians som relativt snart blev NATO.

Reaktionen på Bevins tal blev positiv i Norge, men negativ i Sverige där utrikesminister Undén snabbt förklarade att Sverige skulle förbli neutralt. Samtidigt började Undén och Erlander sända ut trevare om ett nordiskt samarbete som i praktiken skulle innebära att även Norge och Danmark stannade utanför västvärldens - alltså den *demokratiska* världens - försvarssystem. Motiven för Sveriges initiativ var blandade. Risken för att Sovjet skulle skjuta fram sina positioner i Finland om Norge blev allierat med USA har ofta framhållits, men Åström är skeptisk - saken diskuterades i varje fall aldrig i Utrikesnämnden. Med all säkerhet fruktade man framför allt att om Norge gick med i Atlantpakten och därmed utsträckte USA:s inflytande till Sveriges västgräns, så skulle det kunna leda till att Stalin kände sig provocerad - vilket man efter maktövertagande och utrensningar i Östeuropa hade anledning att frukta. Att Undén var USA-fientlig och Sovjet-vänlig (välkända fakta som Åström undviker) spelade helt visst också en roll.

Detsamma gäller det svenska stormaktssyndromet:

Sverige som klarat sig undan kriget så bra borde kunna spela en framträdande roll också i den nya situationen, kanske inte minst som en oklanderligt opartisk medlare med överlägset förnuft. Vart man än såg hade folk det sämre, till och med mycket sämre, än ”vi”. Jag vill inte utesluta att välnärda och friska svenskars framgångar i olika idrotter spelade en rätt betydande roll. ”Vi” blev trots landets litenhet faktiskt bästa nation vid OS i London 48 och vann till och med guld i fotboll - definitivt händelser som fick kammen att svälla. Typisk för tidsandan (berättar ”företagsdoktor” Ulf af Trolle i en av sina böcker) var en sportskribent som propagerade för att Sverige skulle sluta med vanliga landskamper och istället ta sig an *hela Europa* på en gång. Den svenska nationalhögfärden blommade och säkerligen var politiker som Tage Erlander - liksom Per Albin Blågul i själen - inte helt opåverkade.

Det visade sig emellertid snabbt att förutsättningarna för enighet om ett nordiskt försvarsförbund var små.

Norge sade inte nej till samarbete med Sverige, men utrikesminister Halvard Lange återkom gång på gång till att de nordiska staterna *inte* kunde förbli neutrala. Man måste på något sätt anknyta försvarsförbundet till USA och England - ett krav som var helt oacceptabelt för de svenska neutralisterna. Det var däremot *inte* , vilket Åström mystiskt nog utelämnar, på minsta sätt oacceptabelt för de militära yrkesmän som deltog i utredningsarbete och förhandlingar. Tvärtom framhöll diverse generaler och överstar gång på gång att Sverige inte under några förhållanden skulle orka med att försvara sig - och dessutom Norge och Danmark - utan kraftfulla insatser av framförallt allierat flyg mot sovjetiska baser. Alla utredningar förutsatte att Sovjet var den enda tänkbara angriparen. Detta skulle senare framgå av den så kallade neutralitetsutredningen (publicerad 1994 under titeln ”Om kriget kommit...”). Inte heller detta klara ställningstagande finner Åström, som ibland kallas neutralitetspolitikens främste arkitekt, värt att understryka.

Under utredningstiden spelade ”Stora Bullret” Swedlund en betydande roll. Åström beskriver målande hur den storvuxne generalen ” framför en stor Nordenkarta med svepande gester beskrev hur ryssarna skulle tränga fram norrifrån längs norska kusten och söderifrån genom Jylland ’ i en väldig kniptångsrörelse ’ mot södra Norge och västra Sverige och hur svenska förband med norskt och danskt understöd skulle sätta in ’ avgörande motstötter ’ ..” Åhörarna fick, enligt Åström, ”...en vision av hur stormaktstidens fältherrar planlagt slagen vid Narva och Breitenfeldt. De norska och danska officerarna såg något förskräckta ut.”

Om Swedlunds nordiska kollegor verkligen såg förskräckta ut kan man dra slutsatsen att de kunde sitt jobb. Vilken plutonchef som helst visste mycket väl att Danmark, Norge och Sverige inte utan stormaktshjälp skulle kunna försvara sig

mot Sovjet (som fick sina första kärnvapen just 1949) . Enligt all militär expertis var Danmark oförsvarbart även om Sverige och Norge satte in alla tänkbara resurser - och följaktligen lämnade farliga blottor i många andra avsnitt.

Dessutom tycks varken Erlander eller Undén ha fattat att amerikanska och brittiska militärer, som studerat sjövägarnas betydelse under det just avslutade världskriget, upplevde Norges Atlantkust, de danska sunden, plus Grönland och Färöarna som områden av den högsta, strategiska betydelse. För att säkra dessa områden redan i fredstid ville man för liv och pina ha in Danmark och Norge i NATO.

Till Sverige ställde man sig betydligt mera kallsinnig, men, som Åström skriver:

”...det var klart att Sverige hade mottagits om vi själva så önskat.”

Varför ”vi” inte önskade det har ingen någonsin lyckats förklara. Möjligen var man så chockad över den förödelse som kriget medfört på annat håll att man på något underligt sätt gav efter för ryggmärgsreflexen att inte tillhöra världen överhuvudtaget. Gick det inte längre att isolera bara Sverige, så varför inte isolera Norden? Argumentet att man ville skydda Finland håller inte, för ryssarna visste bara alltför väl att ett nordiskt försvarsförbund, lika väl som NATO, var en allians vars samtliga vapen var riktade mot Moskva. Med andra ord: ett B-lag som kanske till och med skulle ha fått Stalin att se det som *mindre* farligt att gå hårdare fram mot Finland.

För att driva sin vilja igenom fastslog amerikanerna att ett *neutralt* , nordisk försvarsförbund inte kunde räkna med att få köpa amerikanska vapen. Eftersom en upprustning av Danmark och Norge helt enkelt var omöjlig utan inköp av materiel från USA - helst så billigt som det bara var tänkbart - vägde argumentet blytungt. I januari 49 sprack förhandlingarna definitivt. Det skedde trots att Erlander dessförinnan hade försäkrat de danska och norska förhandlarna att Sverige kunde acceptera en ”amerikansk ensidig utfästelse om hjälp i händelse av anfall”, alltså ett slags halvdan NATO-anslutning trots allt - fast bakvägen och i hemlighet.

Så blev det ju också, även om svenska folket inte underättades om saken förrän Neutralitetsutredningen kom 45 år senare. Innan vi går närmare in på vad som skedde är det viktigt att ta del av det brev som Östen Undén personligen skrev till alla svenska beskickningschefer när det var klart att förhandlingarna koillapsat.

Så här stod det:

”Det sägs, att alla demokratiska folk borde stå samman och att Sverige inte borde undandra sig sin insats i en allmän solidaritetspolitik. Men Sverige kan lik-

som andra jämförliga småstater inte göra någon väsentlig insats utöver försvaret av sitt eget territorium. Om vårt försvar är tillräckligt starkt för att göra ett anfall till en alltför dyrbar affär eller för att åstadkomma uppskov med ett angrepp, har vi gjort en värdefullare insats än om vårt land på grund av en allians automatiskt indras i krig för att antingen snart nog nedkämpas och bli basområde för angripare eller räddas endast tack vare insättande av betydande stridskrafter från de allierade, en hjälp som kan bli en svår belastning för dem...”

Varför Sverige skulle göra en större insats ensamt, alternativt allierat med två till hjälplöshet svaga grannländer, än i en stark västallians, försökte Undén som synes inte förklara. Inte heller skulle han ha kunnat. Därtill framstår meningen om att hjälpen kan bli ”en svår belastning” för hjälparna onekligen som hyckleri på högsta nivå, speciellt när man vet att Sverige faktiskt snart nog tiggde om hjälp - fast i hemlighet och utan att ta på sig egna förpliktelser. (Kanske finns också möjligheten att Erlander, som var synnerligen säkerhetsmedveten i fortsättningen missledde sin utrikesminister. Mera därom.)

I kort sammanfattning var det substantiella som hände runt i spelet kring Försvarsförbundet alltså följande:

1) Sverige, representerat av Tage Erlander, såg ett behov av att spela en större roll i världen.

2) Erlanders regering, som såg vårt land som en ”liten stormakt” upplevde NATO:s tillkomst som ett hot och bestämde sig för att ”rädda” Norge och Danmark undan västmakternas försvarspakt.

3) Medlet skulle bli militärallians med högkvarter i Stockholm och ledd av svenska officerare. Pakten anförtroddes bland annat den omöjliga uppgiften att försvara södra Danmark. Åström sammanfattar:

” De skandinaviska försvarsförhandlingarna misslyckades och det var kanske bäst så. Men historiskt sett innebar det svenska initiativet ett helt fascinerande experiment med perspektiv bakåt och framåt. Efter att i över hundraåttio år ha övat sig i olika varianter av oavhängig utrikespolitik som stundom kallades neutralitetspolitik, gjorde Sverige ett erbjudande om att ingå i ett militärt förbund med två stater. Det innebar att vi i princip var villiga att åta oss förpliktelser att i en viss situation, nämligen krig orsakat av väpnad angrepp på någon av dessa två stater, inte söka hålla oss utanför och bedriva neutralitetspolitik utan tvärtom lojalt förklara oss krigförande och lämna militär hjälp. Mot bakgrund av våra traditioner var detta något oerhört, en dramatisk nyordning av vår utrikes- och försvarspolitik. Enligt det utkast till fördrag som Undén delgav de två länderna i förhandlingarnas slutskede skulle våra åtaganden i själva verket ha gått längre och varit mer precisa

än motsvarande bestämmelser i Atlantpakten.”

Erlander betecknar i sina memoarer det uteblivna försvarssamarbetet som ” min första stora, politiska motgång” och den enda som fick honom att ligga sömlös om nätterna. Åström skriver att ” Han engagerade sig känslomässigt. Nordiskt samarbete var alltid en hjärtesak för honom...Han tog förhandlingarnas misslyckande som en stor personlig motgång.”

Så var det väl, eftersom det sagts så ofta. Däremot måste man, för all del med facit i hand, fråga sig varför det var så viktigt för Sverige att hålla Norge och Danmark utanför ett västligt, militärt samarbete som, just därför att det var så omfattande och så helgjutet bevarade freden från andra världskrigets slut till kommunismens kollaps - och all den tid som förflutit sen dess?

Varför var det viktigt att skapa en neutral gruppering, svag på gränsen till meningslöshet, mellan det våldtagna, försvarslösa Östeuropa och de stora, försvarsberedda demokratierna? Varför ville Sveriges regering förvägra landet en plats i NATO där majoriteten av medborgarna hade sina sympatier?

Varför var det bara något senare så viktigt för Erlander och på 70-talet Olof Palme att dessutom hålla Sverige utanför det totalt fredliga EEC/EG?

Jag tror att svaret på den sista frågan ger svaret på alla de andra. Därför ska jag återkomma den.

*

*

*

Sverige är ingen stormakt och kan aldrig mer bli det.

Detta förstod Tage Erlander bättre och bättre när det Nordiska Försvarsförbundet kollapsat och det kalla kriget fortsatte att hårdna - bland annat på så sätt att såväl supermakterna som England, Frankrike och Israel rustade sig med kärnvapen.

Det såg rätt länge ut som om också Sverige skulle bli ett atombeväpnat land. Teknologien fanns - liksom den politiska viljan att vara ledande, på det sätt som antyds av klyschan ” *liten* stormakt”. Dessutom var man ännu inte riktigt på det klara med hur stora kostnader kärnvapen skulle dra, kostnader så överväldigande att de i hög grad bidrog till kommunismens konkurs/kollaps.

Att (s) till sist sade nej till kärnvapen hade, enligt de flesta bedömare, främst tre orsaker:

För det första var opinionen mot ”bomben” stark, särskilt som den leddes av populära skribenter som Barbro Alving (signaturen Bang i DN) och Per Anders Fogelström. AMSA (Aktionsgruppen mot svensk atombomb) utnyttjade skickligt just det man kan kalla *neutralitetssyndromet* : att Sverige genom att vara fredligt och humanitärt, genom att ta avstånd från terrorvapen och annat jävulskap kan omvända världen och lägga livet tillrätta även för de stökiga människorna utanför landets gränser. Man spelade, kort sagt, på nationalhögfärd och en känsla av överlägsenhet, ungefär på samma sätt som 30-talets människoingenjörer gjort det. Sverige var för ädelt för att använda ”helvetesvapnen”.

Det gällde även om alternativet var slaveri.

För det andra var Östen Undén en kunnig och enveten intern ”lobbyist” mot svenska kärnvapen. I den inre (s)-kretsen blev hans inställning avgörande, skriver Sverker Åström och tillägger att ”Vi är Undén tack skyldiga.”

För det tredje såg Tage Erlander och hans nära medarbetare Olof Palme med skräck att kärnvapenfrågan kunde leda till det socialdemokrater alltid upplevt som det värsta av allt - partisplittring, lika med förlust av makten. Som så ofta i liknande sammanhang blev lösningen på det svåra problemet en utredning som förordade ”uppskov” med ställningstagandet. Ingen bomb nu, men kanske sen, under vissa förhållanden. Forskningen skulle fortsätta men numera kallas för ”skyddsforskning”, ett fiffigt avdemoniserande ord, som Palme bidrog med. Utredningen lades fram den 14 december 1959; sen fanns det i praktiken ingen risk att Sverige skulle bli kärnvapenland även om frågan definitivt ströks från dagordningen först nära tio år senare.

Erlander & Co hade, på slingriga vägar och från fel utgångspunkter, kommit fram till rätt beslut. Sverige skulle inte haft råd att skaffa särskilt många kärnladdningar och definitivt inte kunnat utveckla tillräckligt bra vapenbärare. Alltså skulle kärnvapen ha minskat, inte ökat vår säkerhet. De skulle dessutom tämligen säkert åtminstone ha *bidragit* till att spridningen av kärnvapen gått snabbare än den gjort. Om Sverige, varför inte Schweiz? Italien? *Tyskland* ? Den ytterst farliga situation som (tvärtemot vad de flesta tror) råder i slutet på 90-talet skulle kanske ha uppstått redan tjugo, tjugofem år tidigare.

Det är bara att medge att Undén hade klart för sig att kärnvapen, framförallt i små koncentrationer, är destabiliserande. Att han var mindre insiktsfull beträffande andra sidor av säkerhetspolitiken förändrar inte faktum.

*

*

*

Redan 1948, alltså innan förhandlingarna med Norge och Danmark kollapsat, lät Tage Erlander militärledningen förstå att det vore bra om man kunde upprätta förbindelser med kollegor kollegor i framförallt England och USA. Ju högre nivå, desto bättre, framhöll Erlander. Avsikten bakom uppmaningen var kristallklar:

Man hade anledning att frukta krig i Europa - en attack från Sovjet i syfte att ta sig fram till Atlantkusten. I ett sådant läge räknade man med att Sverige skulle bli angripet, inte minst på grund av Öresunds strategiska betydelse. Om och när Sovjet-flottan sökte sig ut ur Östersjön - och ut *måste* den! - måste ryssarna säkra sundet. Säkra är en militär term som i det här sammanhanget betyder erövra så mycket land på båda sidor att ingen motståndare kan blockera trafiken. Alltså: krig!

Att ryssarna på samma sätt hade intresse av att tränga fram mot Norges Atlantkust norrifrån gjorde ingenting bättre. Och inte heller var det betydelselöst att moderna flygbaser i ett ockuperat Sverige skulle passa Sovjetflyget synnerligen väl.

Men att Sverige var så attraktivt strategiskt var inte bara ett minus. Det den ene motståndaren i en stormaktskonflikt vill erövra, vill den andre skydda (eller erövra för egen räkning). Om baser i Sverige skulle göra Sovjet starkare så var det rimligt att tro att de västallierade var beredda att betala ett pris för att ryssarna *inte* skulle komma över dessa baser. Om den ene, alltså ryssarna, anföll, skulle den andre, alltså västmakterna, hjälpa till med försvaret.

Detta gällde dessutom *alldeles oavsett* om Sverige var NATO-medlem eller ej. Erlander såg chansen till det man i mindre upphöjda sammanhang kallar ”pyts-åkning”. Utan ett ögonblicks tvekan tog han den chansen.

Att det var så framgår av neutralitetsutredningen ”Om kriget kommit...” Det finns ingen anledning att här gå in i detalj på det komplicerade spelet, där det inte sällan verkar ha varit viktigare att hålla skenet uppe på hemmaplan än att missleda de (nästan alltid mycket välunderrättade) ryssarna. De viktigaste punkterna bör dock slås fast:

Erlander anbefallde ett hemligt, militärt samarbete, fast inom neutralitetens ram. Eftersom ingen vet exakt var neutralitet börjar och slutar är det följaktligen omöjligt att riktigt ha klart för sig om Sverige var neutralt eller ej - om man alltså med-

vetet bröt mot den politik man påstod sig föra. Enligt uredningen följde svenskarna definitivt lagens bokstav. Vad andan beträffar blir allting betydligt mera suddigt. Själv kan jag inte komma till någon annan slutsats än att Sverige var medlem av NATO *till allt utom namnet och förpliktelserna* (förvisso viktiga undantag!) i varje fall fram till Olof Palmes tid. Både Erlander och Palme var medvetna om - och hade alltså godkänt - en plan som gick ut på att chefen för den svenska marinen i händelse av krig omedelbart skulle förflytta sig till NATO:s högkvarter och därifrån samordna försvarsoperationerna.

Att NATO accepterade Sveriges dubbelspel berodde främst på USA. Det viktigaste dokumentet i sammanhanget tillkom på Harry Trumans tid och har beteckningen NSC 121 (NSC står för National Security Council). Dokumentet, som presidenten godtog i januari 1952, fastslår, med neutralitetsutredningens ord att ” USA hade...ett klart intresse av att vidmakthålla Sveriges ställning som fri nation, och lämpliga åtgärder borde vidtas för att hindra att Sverige föll i Sovjetunionens händer.” Senare NSC-dokument, åtminstone alla som befriats från hemligstämpel, understryker klart vikten av att USA hjälper Sverige.

Det bör naturligtvis också framhållas att ingen i ansvarig ställning någonsin ansåg det rimligt att utreda vad man skulle göra om Sverige blev angripet västifrån. Fienden var alltid Sovjet. Det gällde framförallt i militärledningen där enstaka generaler ofta drev samarbetet västerut längre än de strängt taget hade befohgenhet till.

Med Warszawapakten , alltså Sovjet med lydländer, förekom däremot inget samarbete överhuvudtaget .

Samarbetet hade i själva verket breddats redan året innan Truman godtog NSC 121. I januari 51 besökte den brittiske flygministern Henderson Sverige, där han träffade sina personliga vänner Tage Erlander och Allan Vougt, den senare försvarsminister. Henderson frågade om det inte skulle vara bra för Sverige att ha hjälp förberedd om det small.

”De svarade att vad Sverige behövde var motaktioner på andra och viktiga krigsskådeplatser”, alltså att de allierade bombade Sovjets flott-och flygbaser, eventuellt med atomvapen. Hrr Erlander och Vougt tillade tjänstvilligt att ”skulle det vara så att det fordras några kompletterande upplysningar om vårt försvars styrka och kanske också svagheter så är vi villiga att lämna dem”.

Henderson sa givetvis inte nej och i mars utarbetade Allan Vougt det kanske mest extraordinära dokument som någonsin lämnat landet - givetvis i största hemlighet. Dokumentet, som *inte* arkiverades (vilket lagen kräver) utan med största säkerhet brändes beskrev i detalj Sveriges försvar, beväpning, transportmöjligheter,

taktik, strategi, ledning, manskapsresurser; kort sagt allt. Ingen brittisk spion kan rimligen ha haft grepp om mer än högst en tredjedel av vad den sittande försvarsministern visste och välvilligt rapporterade - händelsevis med statsministerns medgivande.

Att *svenska folket* numera också vet om Vougts PM beror, som redan sagts, inte på historisk forskning utförd i Sverige. Neutralitetsutredningen hittade en avskrift i ett *brittiskt* arkiv.

Militärt samarbete förbereddes under hela 50-talet, fast alltid på ”informell nivå”, vilket bara tycks ha betytt att man inte samlades till gemensamma stabsöverläggningar iförd uniform och med kartfordral i handen. Två ytterligare fakta är av stor betydelse:

1) En mängd svenska officerare studerade hos olika NATO-länder, främst i USA. Särskilt flyget sökte sig, inte oväntat, till amerikanerna och många officerare tränade med amerikanska förband i Tyskland, där man direkt förberedde vad man skulle göra om ”ryssen kommer”.

2) Det svensk flygvapnet, som enligt Vougts PM förfogade över 1.000 plan, var inte så särskilt svenskt. Det första jetjaktplanet var av typen Vampire, tillverkat i England, en annan arbetshäst P 51 Mustang, byggd i Amerika, och köpt för billiga pengar i Europa efter krigsslutet. Viktigare är givetvis att alla så kallat ”svenska” stridsflygplan sen krigsslutet varit beroende av komponenter från USA: komponenter så centrala som datorer och dataprogram, plexiglashuvar och - onekligen synnerligen centralt - motorer. Under samma tid har, såvitt jag kunnat fastställa, *ingen* utrustning köpts österifrån; i varje fall ingen utrustning av vikt.

När det kalla kriget blev mera intensivt i början på 60-talet upprättades en direkt, kodad telexförbindelse mellan Försvarsstaben i Stockholm och det amerikanska flygvapnets högkvarter i Wiesbaden i Tyskland, där åtskilliga svenska officerare hade fått utbildning. Militären hade också direktförbindelser med kollegor i Norge och Danmark, förbindelser som i händelse av krig kunde kopplas vidare till NATO:s olika stridsledningscentraler. Särskilt Wiesbaden-förbindelsen ansågs som ”top secret”.

Bilden av ett *mycket* omfattande samarbete Sverige-NATO klarar ytterligare när neutralitetsutredningen fastslår att ett antal - oklart hur många - svenska militärflygfält försågs med längre startbanor än man annars skulle ha byggt för att de skulle kunna ta emot amerikanska plan, antingen tunga attackplan eller stora bombplan som behövde nödländor, till exempel efter att ha skadats under strider i samband med atombombanfall mot Sovjet. Vid ett par tillfällen förekommer uppgifter om att svenska officerare inför brittiska och amerikanska kollegor bedyrat att

Sverige under inga förhållanden skulle ”ingripa” (alltså skjuta) mot överflygande och följaktligen neutralitetskränkande plan. Anpassningen av flygbaserna skedde under den tidsperiod 61,62, då Berlin-och Kuba-kriserna gjorde att alla bedömde risken för ett världskrig, utkämpat med atomvapen, som mycket stor.

Hade officerarna fått regeringens bemyndigande att göra de utfästelser de gjorde ? Utredningen svarar lite svävande att man inte tror det, men självfallet kan man misstänka att det var precis tvärtom. Regeringen Erlander, som var synnerligen medveten om att Sverige skulle bli ett lätt byte för Sovjet, ville inte själv tigga hjälp - men hade ingenting emot att andra gjorde det.

Till sist är det viktigt att notera att påståendet ovan att Sverige inte påtog sig några som helst förpliktelser inte är helt korrekt. På en synnerligen viktig punkt gav Sverige redan tidigt (1951) efter för amerikanska påtryckningar. Amerikanerna ville att svenskarna skulle ansluta sig till ett samarbete som gick ut på att förvägra östländerna import av strategisk materiel. Samarbetet bedrevs av en särskilt kommitte, Cocom (Coordination Committee for East-West Trade).

Sverige svarade nej, vi kan inte ansluta oss, det skulle inte vara neutralt. *Men*, förklarade de svenska förhandlarna på Erlanders order, *i sitt eget intresse* lade Sverige säkerhetssynpunkter på sin export. Någon vapenexport förekom inte och skulle inte tillåtas uppkomma. Vissa andra strategiska varor måste man sälja för att få köpa en del saker som Sverige oundgängligen behövde, men den exporten skulle inte tillåtas öka.

Eller med andra ord: Sverige lovade att göra precis som Cocom ville, bara man fick lov att kalla medgivandet något annat än ett medgivande. Detta beviljades och samförståndet ledde till att den livsviktiga importen av flygplans-komponenter och annan materiel kunde fortsätta - och fortsätter.

För den tekniskt intresserade kan det utöver detta vara intressant att veta att USA med hjälp av stödjepunkter på Bulltofta och Bromma - godkända av regeringen - kunde kalibrera ett navigationssystem som bland annat skulle ge möjlighet till precisionsbombning i Vietnam många år senare. Systemet skulle också ha väglett ubåtsavfyra Polaris-robotar försedda med megaton-laddningar om det blivit krig.

*

*

*

Här kan vi sätta punkt för redogörelsen för neutralitetsfusket, men först sen vi konstaterat följande:

På flera ställen i ” Om kriget kommit...” tvingas utredarna konstatera att viktiga dokument förkommit eller inte kunnat hittas. Eftersom det alltid rörde sig om dokument som skulle visa att Sveriges neutralitet i verklighetens värld inte alls var särskilt neutral är det rimligt att tro att dokumenten ifråga förstördes. Det skedde säkerligen inte därför att man var särskilt rädd för att ryssarna skulle få tillgång till dem - de visste med hjälp av Stig Wennerström och andra redan det mesta och var absolut inte omedvetna om hur USA såg på Sverige. Nej, att man unanröjde papper som skulle ha haft stort värde för dagens historiker berodde på att de skulle ha kunnat genera inblandade statsråd och officerare, stört den hårt neutralitetsindoktrinerade allmänheten och gett oppositionen poäng. Med andra ord: man ljög genom att undanröja besvärande sanningar.

Och lika illa. Under den så kallade Hjalmarsson-debatten 1959 frågade högerledaren, som var väl informerad, men bunden av sekretess, om Sverige gjort förberedelser för samverkan med en stormaktsallians. Erlander svarade med att ”kategoriskt” slå fast att sådana förbredelser inte förekommit. Neutralitetsutredningen:

”1959 års uttalande gav sålunda en medvetet felaktig bild av vad som faktiskt förekommit”.

Eller med ett lite direkt ord: Erlander ljög.

Det underliga är att dussintals personer, sannolikt kanske 125-150 stycken, kände väl till samarbetet med västmakterna. Sven Andersson och Torsten Nilsson, båda i skilda lägen försvarsministrar, var initierade. Detsamma gäller Olle Karleby, Sven-Göran Olhede och Anders Thunborg, samtliga statssekreterare i Försvars, liksom många officerare på både hög och låg nivå. *Ingen* av alla dessa ansåg sig tvingad att upplysa allmänheten - allas gemensamme arbetsgivare - om att statsministern ljög och att den svenska neutraliteten, händelsevis, inte var neutral.

Precis detsamma kan sägas om ett antal ledande oppositionspolitiker, oklart hur många, som hade tillgång till hemligstämplade handlingar eller - viktigare både i Sverige och andra länder - kände folk som kunde skvallra.

Tystnad fungerar som lögn och långvarig tystnad förvrider och förvanskar i sådana här sammanhang historien. Tage Erlander föredrar att i sina memoarer säga precis lika mycket om samspelet med väst som han säger om det steriliseringsprogram i vilket han spelade en viktig roll under sin tid i Socialdepartementet. Alltså: *ingenting* . Andra initierade memoarskrivare från samma tid är lika tystlåtna.

Samma försök att till varje pris förkväva eller i varje fall bagtatellisera har präglat reaktionen på avslöjanden om den svenska Säkerhetstjänsten. Framförallt i två

avsnitt har man ljugit genom att märklägga eller förvränga.

1) Att SÄPO och dess olika systerorganisationer ägnat sig åt otillåten åsiktsregistrering inom Sveriges gränser är bevisat. Att säkerhetstjänsten arbetat på uppdrag av socialdemokratiska partiet lika väl som regeringen är också bevisat. Däremot har regeringen vägrat att göra några medgivanden, vägrat att utreda och (om man bortser från obetydliga undantag) sagt nej till forskning. Motivet kan bara vara ett: öppenhet skulle leda till att långt fler svenskar upptäckte att deras land under lång tid fungerat som en enpartistat, där de härskande för att stärka sin egen maktställning struntat blankt i demokratiska spelregler.

2) Sveriges under en period (då Tage Erlander styrde) mycket omfattande spioneri österut har alltid förnekats. *Framförallt* har man förnekat och förnekar fortfarande ett nära samarbete med britter och amerikaner. Men olika delavslöjanden visar klart att underrättelsetjänsten i Stockholm rapporterade västerut - och utnyttjade framförallt amerikansk utbytesinformation för sin egen räkning. De stackars estniska agenter som sändes över Östersjön där de alla avrättades eller fängslades transporterades på brittiska båtar - enligt aldrig emotsagda uppgifter i DN i januari 1998. Hur utbyggt var samarbetet egentligen? Vi kan bara konstatera att fler och fler uppgifter tyder på att det var betydligt tätare än man erkänt. Och att Neutralitetsutredningens uppdrag *inte* medgav forskning om just underrättelsetjänsten.

Varför all denna tystnad och allt detta hyckleri?

Det finns säkert många svar. Ett måste självfallet bli att berörda politiker och tjänstemän ärligt och idealistiskt tror att de gör sitt land en tjänst genom att sopa obehagliga sanningar under mattan. Samtidigt härslar naturligtvis också de ömsesidiga hållhakarnas tystnad. Många insiders vet, rått uttryckt, för mycket skit om varandra för att våga tala.

Ett annat skäl är säkerligen att det, inte minst i ett litet land som Sverige, är särskilt fint att tillhöra *eliten*, den lilla grupp maktmänniskor som samtidigt är kändisar? Eliten kännetecknas ju framförallt av att dess medlemmar vet mer än "vanliga" människor och därmed också har mer makt. I andra länder, framförallt de anglosachiska inträffar det regelbundet att insiders i något läge (ibland kontant betalning) bestämmer sig för att folket har rätt att få ta del av hemligheter; att demokratin mår bra av att ingen tilläts "sno historien" genom att förkväva den. I Sverige går det inte till på det sättet. Att "T-kontoret" som Sveriges spionorganisation hette i början på 50-talet, sände estniska agenter till en säker död, skulle sannolikt *aldrig* ha blivit känt om inte DN:s korrespondent nära femtio år efter de aktuella händelserna fått chansen att forska i *Estlands* riksarkiv. Motsvarande svenska arkiv förblir hermetiskt tillslutna.

Det kan tilläggas att en rad företagschefer, framförallt inom Saab-koncernen, dels genom kontakter genom flygofficerare, dels genom den stora komponentimporten från USA satt inne med stora kunskaper. Några få av dem läckte uppgifter om Sveriges stora beroende (bland annat till mig) men aldrig tillräckligt mycket för att ge en totalbild.

Åtminstone en ledande industriman, givetvis Marcus Wallenberg, ingrep direkt i skeendet på 50-talet genom att introducera sin vän advokaten John Foster Dulles - som ett par månader senare blev utrikesminister i USA - för ÖB Nils Swedlund. Sammanträffandet ledde till ett konkret förslag om samarbete. Det realiserades aldrig, men bidrog ändå till att öka det samförstånd som rådde.

Och som svenska folket aldrig ansetts moget att få veta sanningen om.

Kapitel 6: Vi (s)ocialiserar natten!

Svenskarna kompromissade med ondskan själv. Det skedde för att vi skulle slippa krig. Men också för att vi skulle få kol och koks, så att vi kunde tillverka varor och tjäna pengar.

Pengarna gick i första hand till storföretagen, som man ville omhulda. Anledningen till att man föredrog de stora var att man såg dem som mera effektiva och lättare att övervaka. I utbyte ville man ha sysselsättning, stigande löner och högre levnadsstandard.

Man censurerade bort, för det mesta genom transportförbud och påtryckningar, de tankar om Hitler och nazismen som man själv tänkte men ansåg att folk i allmänhet inte borde tänka. I varje fall inte högt. Det kändes kanske ibland lite obehagligt, nästan som ett svek, men samtidigt kändes det fint. Som jag beskrivit redan i kapitel 4 spred sig bland de härskande i landet - i Partiet med stort P lika väl som storfinanserna - insikten att en av krigets stora segrarmakter faktiskt skulle heta Sverige.

Frågan blev då hur ”vi” skulle utnyttja segern? Och svaret, som naturligtvis aldrig formulerades precis så, blev att ”vi” skulle bygga ett samhälle så rikt och så perfekt att den sönderbombade ”världen” därute inte skulle ha något annat val än att beundra oss. Grunden hade lagts under upprustningsåren på 30-talet. Kriget gav, cyniskt uttryckt, ett gyllene tillfälle till ännu större framgångar.

Många i eliten, både på företagarsidan och i politiken, började efterkrigsplaneringen redan långt innan kriget var slut. Efter de allierade segrarna vid Stalingrad och El Alamein, både på hösten 42, fanns det inte längre någon risk för att Hitler skulle vinna. Att de nya stormakterna skulle heta USA och Sovjet visste man också, även om bara ytterst få var fullt medvetna om att England och Frankrike skulle berövas makt och inflytande så snabbt och i en sådan omfattning som skedde. Naturligtvis kunde man inte heller drömma om att Tyskland långt innan freden firade tioårsjubileum på nytt skulle vara Europas ledande land - eller att Sovjet skulle upplevas som ett dödligt hot.

Hur som helst var det inte framförallt den nya värld som uppstod efter kriget som intresserade makthavarna i det isolerade Sverige. Världen fick diplomaterna sköta.

Nästan reflexmässigt vände man sig istället inåt, mot de problem man betraktade som verkligt viktiga - och dessutom åtkomliga för *svenska* lösningar. Fram till 1939 hade framförallt den svenska medelklassen haft nära förbindelser med det man kallade Europa, framförallt Tyskland, Frankrike och England (som

Storbritannien alltid kallas hos oss). Kriget klippte banden. Under kriget var isoleringen så gott som total men även efter den 8 maj 1945 förblev Europa en främmande och skrämmande plats. ”Vi” vände den gamla, onda tiden ryggen och för att med all kraft ägna oss att bygga det finaste samhället i historien. Berlin låg i ruiner, Paris hade ingenting att erbjuda och London var nästan lika kört. Den svenska bildningsresan (om det är ordet) började gå över Atlanten till New York - fast vad politikerna beträffar mera för att konstatera vad man inte skulle göra än för att försöka lära någonting. Krigsårens kanske lite naiva beundran ersattes med en underlig kluvenhet: å ena sidan upplevde så gott som alla svenska resenärer livet däröver som lätt, glatt och fritt. Men å andra sidan måste man ta avstånd från diskriminering mot svarta, mot fattigdomen och småningom bristen på jämlikhet. Det senare kravet blev från mitten på 60-talet så starkt att korrespondenter för tidningar, radio och TV regelbundet avkrävdes skräckskildringar - som representant för den största dagstidningen i 17 år skrev jag kanske de flesta. Det bör tilläggas att både jag själv och många andra redan tidigt insåg att kritiken av allt amerikanskt ökade den snabbt växande svenska självgodheten. Vi var snabbt på väg mot den inställning som Jonas Gardell i ”En komikers uppväxt” beskriver så här:

”...på alla områden blev det bara bättre och bättre, Sverige var rikast i hela världen och allt utgjorde en del av Guds plan.”

Att Sverige en gång faktiskt skulle bli rikast i världen trodde säkert inte många medan kriget fortfarande gånge. Begreppet ”välfärdsolympiad” var inte uppfunnet. Det fanns ingen jämförande statistik - och dessutom hade man annat att tänka på. Icke desto mindre började, som jag redan berättat, planeringen för den nya, ljusare framtiden. Enligt Sven Anderssons memoarer var det den allvarsamme kåsören i Morgon Tidningen, Karl Fredriksson (bättre känd under signaturen Nordens Karlsson), som först tänkte högt offentligt om vad många gick och funderade på. Nämligen:

Under krig har man ingen arbetslöshet alls.

Så var det både under första världskriget och det andra - då mobiliseringen av unga män dessutom ledde till brist på arbetskraft på diverse områden.

Och minst lika viktigt:

Under de stora krigen *centralstyrdes* länderna, inklusive en neutral stat som Sverige. Kunde man då inte (undrade Nordens Karlsson) fortsätta att centralstyra och detaljreglera i fredstid - och därmed uppnå att man både besegrade arbetslösheten för alltid och befäste sin egen maktställning?

Om Nordens Karlsson, som skrev sin artikel 1942, var först eller ej, är oväsent-

ligt. Viktigare är då att en tung politiker som Gustav Möller medan kampen mot nazismen fortfarande pågick beskämdade sig över att arbetslösheten under mellankrigstiden inte bekämpats särskilt bra i vare sig England, Tyskland eller USA. I de två första fallen lade Möller skulden på ”borgerliga” regeringar.

Detta att Europa utanför Sverige var ”borgerligt”, alltså elakt och fullt av förtryck, skulle förbli en trossats för rättänkande socialdemokrater årtionde efter årtionde, ja, hela vägen fram till 1990 då Ingvar Carlsson - säkert med den yttersta motvilja - såg sig tvingad att anhålla om medlemskap i EU. Näringslivets folk var alltid mera positiva till kontinenten. Sen just efter sekelskiftet hade man insett att den svenska marknaden inte var stor nog att bära företag av världsformat. LM Ericsson exporterade nästan från början 90 procent av sin produktion. Man *behövde* Europas köpkraft. Konkurrensen från de stora europeiska företagen ansåg man sig däremot inte alls behöva - Sverige som skyddad verkstad var ingen förhatlig tanke, bara omöjlig att realisera.

Men till detta ska jag återkomma, när vi når 70-talet och statsmakterna och storfinansen lyckas genomföra det osannolika tricket att leva i symbios och skilsmässa - *samtidigt*.

Kanske är Gustav Möllers formulering om USA egentligen ännu mera avslöjande än hans misstro mot Europa .

Möller kunde ju inte gärna beskylla Franklin Roosevelt, glorifierad som arbetarvän och demokratins räddare , för att vara ”borgerlig” (även om det otvivelaktigt var just vad patriciern Roosevelt var). Alltså skrev ”social-Sveriges grundare” istället så här:

”Försöket (att få bukt med arbetslösheten) blev enligt min mening aldrig mer än halvhjärtat, icke på grund av bristande vilja hos ledningen där borta, men på grund av bristen på mognad hos folket för en tillräckligt kraftig, statlig sysselsättningspolitik.”

Arbetslösa amerikaner begrep, på grund av kollektiv omognad, inte sitt eget bästa. Däremot förstod Gustav Möller långt borta i Sverige - onekligen en rätt halsbrytande högfärdig tanke.

Det var inte första gången det amerikanska folket dömdes ut av en representant för (s) och förvisso inte den sista. Amerikanernas vägran att bete sig som svenskar har sen utvandringsvågen tog slut ungefär samtidigt som socialdemokraterna tog makten i början på 30-talet alltid varit ett svårt bekymmer för det härskande partiet. Utan att på minsta sätt ta hänsyn till svenska önskemål har USA envist förblivit kapitalistiskt, individualistiskt, rikt, framgångsrikt och oemottagligt för alla

krav på att man borde pröva ”den svenska modellen”. Sveriges omhuldade ”middle way” var i New York och Washington ett trevligt samtalsämne bland intellektuella, däribland kolumnister och politiker, men inte ens de få som var ärligt entusiastiska trodde någonsin att man skulle kunna styra det väldiga Amerika på samma sätt eller i samma riktning.

Många amerikanska politiker skulle likafullt framföra liknande synpunkter som Möller i fortsättningen på den citrade artikeln. Skillnaden är att även så kallat ”radikala” amerikaner som Adlai Stevenson, George McGovern eller Ted Kennedy alltid insett att retorik är en sak, verkligheten en helt annan. Sanningen är helt enkelt att ingen amerikansk president har någonsin haft samma maktmöjligheter *inåt* samhället, samma möjlighet att påverka medborgarnas liv i detalj, som svenska statsministrar från Per Albin Hansson till Göran Persson

Sanningen är dessutom att *ambitionen* att ”lägga livet tillrätta” för de många aldrig funnits; amerikanen är uppfostrad att hålla myndighetspersoner från dörren och alla framgångsrika politiker är ytterligt medvetna om att den som uppträder påträngande kan räkna med respass i nästa val.

Med Gustav Möller och hans kollegor var det precis tvärtom.

Det stora flertalet av dem var inte kristna, men ändå fyllda av en lutheransk tungsint beslutsamhet att göra det rätta, ofta upplevt som det *enda* rätta - och tvinga alla andra att göra detsamma, så att en absolut rättvisa garanterades ovanifrån.

Så här skrev Möller :

” Vad vi nu fråga är: skall vad som visat sig möjligt för att göra kriget effektivt, för att döda människor, för att utplåna städer, för att förrinta industrier, för att skapa hemlöshet åt miljoner, skall detta verkligen vara omöjligt då det gäller att bygga upp samhället...? Den som besvarar denna fråga med ja...den har i själva verket avgivit mänsklighetens bankruttförklaring.”

Att den disciplin som präglar samhället under krig i högsta grad är *påtvingad* tycks Möller ha glömt bort. Att hård centralstyrning kan innebära och oftast innebär intrång i individens frihet var inte hans problem.

Att full sysselsättning till så gott som varje pris blev ett av arbetarörelsens stora mål är naturligtvis ingenting att förvåna sig över. Inte heller att *staten* måste ta ansvaret för att lösa arbetsmarknadens problem. De män som i praktiken *var* staten, framförallt Per Albin och Gustav Möller, liksom kronprinsar som Sven Andersson och Torsten Nilsson hade alla upplevt arbetslösheten i all dess fattigdom,

otrivsel och förnedring. Ernst Wigforss och Gunnar Myrdal, båda akademiker, hade haft mera skyddade liv, men dels var de ärligt övertygade om att "massorna" måste få ett bättre liv och för det andra insåg de, liksom de andra ledarna, att en arbetarrörelse som inte kunde leverera 1) jobb åt alla som ville ha jobb och 2) därmed stigande löner och högre levnadsstandard; en sådan arbetarrörelse skulle inte vinna val och därför inte heller behålla makten.

Partiets och "människornas" intressen blev ifråga om just sysselsättningen ett och detsamma - men självklart nog hade partiledningen *dessutom* planer på att förvandla samhället på ett mycket mera grundläggande sätt, att för all framtid "låsa in" framgången.

Det viktigaste av allt var dock vad man bestämde sig för att *inte* göra.

Redan det första socialdemokratiska partiprogrammet slog fast att man i Sverige inte skulle försöka genomföra någon "socialisering" i Karl Marx anda. Istället skulle det "privatkapitalistiska monopolet på produktionsmedlen" bese-gras med hjälp av arbetarklassens "politiska organisation" som "efter hand" skulle göra produktionsmedlen till samhällelig egendom. Med andra ord: företagen skulle få stanna kvar i privata kapitalisters händer, i första hand i händerna på de rika familjer som sen industrialismens barndom haft kontroll. Framförallt gällde detta den familj som gjort sådan nytta under kriget - Wallenbergs. Den revolution man lika fullt tänkte genomföra skulle komma smygande, inlindad i sammet och genomföras reformvägen, genom opinionsbildning och lagstiftning. I Per Albins regering skälldes framförallt Ernst Wigforss för att vara farligt radikal. Det var han också. Samtidigt var han realist nog att inse att revolutionen i Sverige bara skulle gå att genomföra i enlighet med Per Albin-linjen: alltså i samarbete med de massor *och* de kapitalister som skulle socialiseras.

Det viktigaste dokumentet i sammanhanget är Arbetarrörelsens Efterkrigsprogram, 27 punkter i allt väsentligt skrivna av Wigforss och först publicerade 1944.

Programmet försvarades av Tage Erlander i dennes första tal inför Riksdagen sedan han - oväntat för de flesta - efterträtt Per Albin Hansson. Talet hölls den 14 oktober 1946 då Erlander i polemik mot oppositionsledaren Bertil Ohlin fastslog:

"Vad vilja vi? Vad vill `regeringen Erlander` i de stora, ekonomiska frågorna? Vi vilja fortsätta det arbete som begyntes av Branting och Per Albin Hansson. Och vi hava format programmet utförligt i arbetarrörelsens efterkrigsprogram...Alltjämt säger socialdemokratien: vi leva i ett otryggt samhälle; tryggheten är alltjämt det viktigaste, och bland de ting vi vilja trygga intar frågan om sysselsättningen, tryggheten att man ska ha något att göra, en central plats. Sysselsättningspolitiken har alltid, så länge det funnits ett socialdemokratiskt parti, varit en huvudfråga. Vi anse

den vara så viktig att inga doktriner, inga traditionstvungna tvångsföreställningar komma att hindra oss att utan fördomar försöka finna vägarna fram till ett samhälle, där man har sysselsättningen tryggad...Det är det ena momentet i trygghetsproblemet. Det andra momentet ligger däri, att de som har kommit bort ur produktionen, de som äro utslagna ur produktionen, också skola ha sin försörjning tryggad. Det sker genom de socialpolitiska reformerna, genom socialförsäkring, etc. Men socialpolitiken skall även användas till att höja människornas standard. Därvid tänka vi idag främst på vad som kan göras åt barnfamiljerna och åt de ensamstående mödrarna. Och till sist säga vi att tryggheten är en väsentlig sak i ett samhälle, men friheten är också väsentlig; man kan icke skapa frihet i ett samhälle, om man ej först skapat tryggheten. Vi löpa inga risker för den politiska friheten i vårt land. Men om det skall bli en demokrati i anda och sanning, mena vi, att vi måste öppna portarna för alla medborgare att taga del av våra kulturella resurser, att - för att begagna ett högtidligt uttryck - taga del av vårt kulturarv... I praktisk politik betyder denna vår förklaring om vad vi vilja, att vi skola fullfölja den sociala reformpolitiken. Under Gustav Möllers ledning kommer nu det väldiga verket att föras i hamn. Mycket har riksdagen redan beslutat, men det blir ingenting av det om man icke får reformerna att i samma anda som när besluten fattades träda ut i det levande livet. Vi komma med nya förslag. På riksdagens bord ligger sjukförsäkringen. Vi hoppas att nästa år frågan om barnbidragen skall vara klar för beslut. Och de övriga familjestödjande åtgärderna komma väl också i rask följd. Den nästa stora fråga, som kommer att dominera svensk inrikespolitik, är frågan om vår bostadsstandards höjande, drivandet av en bostadspolitik som följer målsättningen, att kostnaden för en hygglig familjebostad skall kunna inrymmas i en vanlig svensk jordbrukares eller arbetares budget...På det kulturella området betyder den nya regeringens politik ett fullföljande av den gamla regeringens kulturella upprustning: ökade möjligheter för teknisk och vetenskaplig forskning under full frihet för vetenskapens utövare, men framförallt ett fortsatt försök att finna vägar till en samförståndslösning i en av vår tids viktigaste frågor, skolfrågan..."

Så långt Erlander. Jag citerar talet så utförligt därför att det är så tidstypiskt. Man använde fortfarande pluralformer och formulerade sig så stelbent kurialt som möjligt, det senare kanske inte minst för att dölja att man egentligen inte alls talade bara om de behövande och deras behov utan minst lika mycket om makt. Om någon ska få måste någon, nämligen i det här fallet staten, också ge - och den som ger skapar beroende i proportion till gåvornas storlek. Har man detta i minnet går det att läsa Erlanders träiga text som ett dramatiskt, säg gärna revolutionärt dokument. I den del av sina memoarer som utkom 1973, fastslår Erlander själv att det var precis så:

"De borgerliga hade rätt. Vi var ute för att omdana samhället...*Planhushållning blir ett instrument för människans frigörelse.*" (Min kurs.)

Erlander var en varm anhängare av planhushållning. Han skriver med bitande ironi (eller förblivande bitterhet?) om hur ”de flesta ” nog delade uppfattningen att ” Per Albin Hansson var en garant mot socialiseringsivrarna... Den garantin försvann med Per Albin Hanssons bortgång den 6 oktober 1946. Den nye partiordföranden hade ju inga som helst möjligheter att hävda varken sig eller förnuftet... Vägen låg öppen för socialistisk ödeläggelse av vårt land.”

Erlanders självbelåtenhet verkar kanske tämligen berättigad, men bara tills man börjar tänka efter. För givetvis kan Sveriges väg efter Efterkrigsprogrammet (1944) och Planhushållningsdebatten (1946) beskrivas på mer än ett sätt. Detsamma gäller Erlanders och hans kollegors innersta avsikter.

I sin utmärkta bok ”Nicolin” som handlar om industriledaren Curt Nicolin och utvecklingen i Sverige under hans tid, genomför Olof Ehrencrona en sådan, starkt avvikande tolkning:

”Tage Erlander såg...i samhällets successiva politisering och i socialiseringen av *människan istället för produktionsmedlen* (min kurs) ... den demokratiska vägen till ett socialistiskt samhälle”.

Att ett socialistiskt samhälle inte *kan* vara demokratiskt insåg varken Tage Erlander eller hans efterträdare Olof Palme - som drev socialismen, i ordets normalt godtagna betydelse, långt, långt hårdare än Erlander och enormt mycket hårdare än Per Albin Hansson. Erlander och hans medarbetare (skriver Ehrencrona vidare) ” såg sitt uppdrag som betydligt mera långtgående än att bara förse sina väljare med bättre bostäder, högre löner, ökad social trygghet och drägligare sociala förhållanden. De ville också förändra människan. Välståndet blev ett medel att uppnå det högre målet, den demokratiska människan som skulle leva i ett närmast perfekt fungerande och harmoniskt samhälle...Det var ett program för en fullständig samhällsomdaning, ett systemskifte.”

Man hade kort sagt inte alls övergivit samhällsingenjörernas mål att lägga livet tillrätta för de många; det nya var ordval och metoder.

Olof Ehrencrona skrev som en övertygad motståndare till socialismen. Några år efter boken om Nicolin blev han en av Carl Bildts närmaste rådgivare i den regeringen som satt 1991-94. Objektiv kan han förvisso inte kallas. Å andra sidan skrev han (och skriver jag) med facit hand. Kollektiviseringen av Sverige fortsatte genom 40-, 50- och 60-talen. Den accelererade våldsamt på 70-talet. Sen dess har farten mattats, men huvudsakligen på grund av brist på medel och den akuta kris som drevs fram av bland annat Sveriges medlemskapet i EU, den individualiserande IT-tekniken och det vi kallar globalisering av företagandet. I bästa fall har tiden kommit att slå fast att *de kollektiva lösningarnas tid är förbi*.

Försöken att skapa den perfekt anpassade, lagom beroende och därför perfekt lydiga människan fortsätter dock än idag - fortfarande med medel uttänkta av elitskiktets samhällsingenjörer och alltid applicerade *uppifrån*. Beroendet har byggts ut och breddats. Det har, för att citera den besvikne socialdemokraten Bo Södersten förvandlats till ”*inlärdd hjälplöshet*”.

*

*

*

Sysselsättningspolitiken var - och skulle förbli - det nya systemets hörnpelare. Det system man utvecklade omkring den har ibland kallats *reallönesocialism*, ibland en svensk och folkhemskt variant av *fordismen*. Vilket ord man väljer är en smaksak.

Henry Ford satte som bekant fart på det löpande bandet. Därmed kunde han tillverka T-fordar i snabbt tempo och till så billiga priser att arbetarna vid bandet, som inte var rika, men m-å-n-g-a, kunde köpa de bilar de själva skruvat ihop. Därpå kunde de köra runt i städer och byar och medverka till ytterligare konsumtion av vägar och parkeringsplatser, bensin, motellrum och småningom hamburgers. Den knepige, nazistanstuckne och långtifrån sympatiske Henry Ford blev på så sätt en nyckelgestalt både ifråga om produktion och konsumtion. Därtill hjälpte han till att skapa två av det tjugonde århundradets viktigaste utvecklingskrafter:

För det första *massbilismen*.

Och för det andra tron på *storskalighetens* överlägsenhet, i så gott som alla sammanhang och ofta vettlöst.

Ford vann sina största segrar redan på 20-talet och hade redan hunnit tillverka sådär tre miljoner folkbilar tio år innan Per Albin blev statsminister 1932. Bland socialister sågs Ford som en avskyvärd, amerikansk kapitalist. Icke desto mindre köpte arbetarrörelsens ledare både bilismen och - tidigare och mycket mera beredvilligt - storskaligheten.

Sverige skulle inte längre vara de små, röda stugornas land. Det skulle präglas av stora, rationella företag, heltäckande fackföreningar, stora, centralt styrda kommuner, väldiga centralsjukhus och riksomfattande, statliga välfärdssystem. Man satte likhetstecken mellan storlek och effektivitet, vilket kan vara rätt, men långtifrån alltid är det. Vad värre är att man, till en början kanske bara halvt medvetet, skapade ett land där den politiska eliten bestämde både hur stor lön man skulle ha,

vilken mat man borde äta och hur stor lägenhet (trerummaren blev politiskt korrekt!) som skulle anses som ”hygglig” för en ”vanlig” arbetare eller bonde. I ett mindre homogent samhälle skulle satsningen på uniforma lösningar ha fått mindre genomslag; i Sverige blev den förödande.

* * *

*

Det viktigaste steget mot mjuksocialismen togs *inte* genom sysselsättningspolitiken.

Den var en förutsättning för allt det andra, ett nödvändigt gott som varken arbetsgivarna eller den borgerliga oppositionen - i den mån den fanns - hade invändningar emot. Istället valde de socialdemokratiska makthavarna, smart nog, att med början 1942 ta ett hårt grepp om *bostadspolitiken*. Vad som skedde ska jag skildra lite längre fram i detta kapitel, men först ett aningen sorglustigt mellanspel.

Reformer kostar pengar.

Det gäller antingen de är bra eller dåliga, antingen de verkligen är reformer eller bara nya regleringar som man valt att kalla för reformer.

Reformerar man mycket måste man, förr eller senare, höja skatterna. I Sverige började denna utveckling på allvar under Tage Erlanders första statsministerperiod, då han ledde den regering han övertog efter Per Albin. Om man undantar vissa för det mesta obetydliga hack i kurvan har utvecklingen sen dess oupphörligt gått samma väg : ständigt högre skatter för alla *utom storföretagen och deras huvudägare som alltid haft väsentligt större chanser att skatteplanera bort en del av bördan - och alltid valt att göra det.*

Nå, tekniskt sett var det förslag som finansminister Wigforss lade fram på hösten 1946 egentligen ett förslag om *sänkning* av skatten för det stora flertalet av landets medborgare/väljare. I sina memoarer beskriver Erlander situationen så här :

” I arbetarrörelsens efterkrigsprogram fanns en klar markering av att skatterna borde användas *i syfte att utjämna skillnader i fråga om inkomster och förmögenheter.* (Min kurs.) För oss var det alltså naturligt att en reform skulle ge en skattelindring, låt vara en tämligen liten sådan, för det stora flertalet. Circa 90 procent av skattebetalarna beräknades nu få minskad statsskatt...*Sänkningen skulle betalas med skatteskärpningar för de högre inkomsttagarna, på förmögenheterna och för*

bolagen. Dessutom skulle en särskild kvarlåtenskapsskatt införas. (Min kurs.)

En glödhet debatt utbröt, där många sköt in sig på att Gunnar Myrdal talat om man nu, efter kriget, upplevde en ”skördetid ” för arbetarrörelsen. De mera erfarna och taktiskt begåvade (s)-ledarna tyckte inte om uttrycket; motståndarna gjorde det desto mer och Myrdal blev illa tilltygad. Konstigt nog, tycker man nu, gällde striden inte så mycket *marginalskatten* , som småningom skulle bli det stora plågoriset utan två helt andra skatter, *förmögenhetsskatten* och - framförallt - skatten på *kvarlåtenskap*. Den senare skulle, enligt Wigforss beräkningar, inte ge mer än 40 miljoner kr - av en BNP på 1.500 miljoner. Ekonomiskt var den oväsentlig, men politiskt högexplosiv. Särskilt kritiska, för att inte säga hätska, var landets landshövdingar (som ännu inte var (s)-märkta) och Svea Hovrätt som, med hänvisning till Grundlagen ansåg att skatten innebar konfiskation av privat egendom ”utan rannsaking och dom” ; alltså borde den inte gå genomföras.

Dagens Nyheter var fortfarande en pålitligt borgerlig tidning. Ledarsidan tog fasta på domstolens kritik och framhöll i ett ofta citerat utfall att:

” Det allvarligaste felet med skatteprogrammet såsom det nu utformats är att det skulle verka i flerdubbel bemärkelse demoraliserande. Det ger människor en känsla av att vara rättslösa, utlämnade åt brutala maktövertagelser - berövar dem respekten för den högsta samhällsmyndigheten. Går det därhän, har det demokratiska Sverige förspillt en av sina dyrbaraste arvedelar. Ingenting är naturligare än att representanter för domarmakten ropar till de styrande: Tag er till vara, det är fara på färde!”

Kronprins Gustaf Adolf var modig nog att fråga Wigforss om skatteförslaget var riktigt välbetänkt. Kooperativa Förbundet (KF) var också negativt inställt, liksom tämligen självfallet industrins ledare (ett undantag var Jacob Wallenberg som möjligen var ensam om att inse att de verkligt stora förmögenheterna skulle klara sig - och därför vinna en ”konkurrensfördel”). Det fortfarande mycket företagsvänliga LO slöt upp på industrins sida i kamp mot höjningen av bolagsskatterna, som man misstänkte skulle minska sysselsättningen.

Hätskheten i debatten framgår väl av ett uttalande som Sandvikens chef, disponent Fr.Göransson, gjorde som ordförande i Gävle Handelskammare :

” Handelskammaren brukar avstå att indras i partipolitik men då näringslivets folk utsätts för försök till *förintelse* (min kurs) måste vi värna oss. Man har försökt få fram en motsats mellan förmögna och inte förmögna. Men det gäller hela vårt folk om landets näringslivs blomstring försvagas och *sjunker ner till en andra och tredje klassens nation i ekonomiskt avseende* ”. (Min kurs.)

Sandviken antydde att ” planerade utvidgningar i verksamheten skulle kunna göras i Argentina istället för Sverige ” och hotet om utvandring av företag och företagsam ungdom surrade i luften.

Det senare citatet kommer ur Ernst Wigforss memoarer, som är seg och svårbegriplig, men ofta fascinerande läsning. ”Wigge” och Erlander är rörande eniga om att bagatellisera det nya skattesystemet och förlöjliga den primitiva oppositionen med dess hot om landsflykt och utarmning. Helt riktigt! kan man tycka. Skattetrycket i Sverige var då debatten fördes 16,3 procent av BNP. Nästa år var man uppe i 19,7, fortfarande en skrattretande låg siffra i förhållande till vad det senare skulle bli.

Och hotet om utflyttning?

Ja, även den minimalt intresserade vet ju att industrin år efter år efter år hotat med just att får man inte som man vill så kommer man att försvinna från Sverige.

Senast på våren 1997 varnade Ericssons koncernchef Lars Ramqvist, Handelsbankens SO Tom Hedelius och åtskilliga andra toppmän för strömhopp över gränsen söder-och västerut, *om inte ...* Ser vi tillbaka i tiden har liknande förekommit med oregelbundna, men ganska täta mellanrum.

Inte ett enda betydande bolag flyttade 1947.

Och inte heller femtio år senare (även om Ericsson slagit fast att man verkligen tänker överge Stockholm för det bättre placerade London).

Med facit i hand tycks det inte orimligt att dra slutsatsen att industrimännens hotelser är ovärdigt gnäll, inte mycket mer. Sveriges stora företag går bra - även om skattetrycket stigit från 19 till hela 65 procent - och den som talar om kris vet inte vad han talar om...

Men nej, så är det dessvärre inte.

I verkligheten har det skattesystem Ernst Wigforss skapade skadat svensk industri illa - och landet Sverige ännu mer! Att utfallen på 90-talet låter som löjliga ekon av 40-tals direktörernas nyväckta *angst* betyder inte att de saknar berättigande. Det förhåller sig precis tvärtom, men för att få veta mera därom - betydligt mera! - måste Ni fortsätta längre fram i boken.

Här återstår att säga, mera som en obehaglig parentes, att en av de reformer som skulle finansieras med bland annat kvarlåtenskapsskatten var *barnbidraget* , allmänt, alltså icke behovsprövat, och lika för alla. Beloppet sattes först till 260 kr,

lite mer än tjugo kr i månaden; normalinkomsten för arbetare och tjänstemän låg mellan 10.000 och 15.000 om året. Reformatörerna själva var ängsliga för kostnaderna, även om de inte erkänner det i sina memoarer. Det har spekulerats i att denna ängslan möjligen var bakgrunden till att man år 1946 steriliserade ”undermåliga” kvinnor i snabbare takt än någonsin förr - omkring 6 stycken per dag. Man trodde allmänt att just ”undermåliga” ynglade av sig mer än vettigt folk och därför kunde bli en svår belastning på statskassan.

Varken Wigforss eller Erlander - den senare *direkt* inblandad i steriliseringsprogrammet - nämner det med ett ord. Antingen ansåg de att världens näst mest omfattande program för rasrening inte var viktigt nog att nämnas på de omkring 1.000 sidor som var och en av dem skrev. Eller också hade de till sist insett att programmet varit omänskligt och fel och tyckte att det var lika gott att läsarna fick fortsätta att vara okunniga.

Att Erlander var en mästare i selektiv minneskonst framgår ju för övrigt redan av förra kapitlet.

*

*

*

Folkhemmet var från början trångbott. Detta berodde, som så mycket, på geografi och klimat.

Sverige ligger långt upp i norr. Vintrarna är bittert kalla och gruvligt mörka. Tjälén sitter hårt. Det betyder att man fram till helt nyligen bara kunde bygga under den tid på året då man både kunde se och komma ner i jorden. Därtill måste de hus man byggde och bygger ha tjocka, väl isolerade väggar, om uppvärmningen inte ska dra orimliga kostnader. Att bygga på så sätt är dyrt. Alltså måste alla utom de mycket välbärgade nöja sig med trånga bostäder och - framförallt på landsbygden - bedrövliga sanitära förhållanden. Även i städerna bodde *hälften av familjerna* på 20-talet i lägenheter på ett rum och kök eller mindre.

Sådan var verkligheten. Folk slet ont. Därför var det oundvikligt att (s) när ”skördetiden” nu kommit måste göra något åt bostadsfrågan.

Hjalmar Branting och Per Albin var båda anhängare av egna hems-rörelsen, att arbetarna skulle bo i egna, små villor, gärna intill storstäderna i så kallade trädgårdsstäder. Men inom rörelsen fanns också en betydande msistänksamhet mot villor. Arbetets chefredaktör, den legendariske Axel Danielsson, skrev redan

1891:

” Familjen i eget hem blir ohjälpligen förborgerligad och därmed förlorad för de stora, revolutionära uppgifterna.”

Vi vet numera att Danielsson hade alldeles rätt, men det var inte nödvändigtvis teorier av det slaget som vägledde Tage Erlander och hans kollegor. Snarare ville man få kontroll över byggandet - en utomordentligt viktig industrisektor - *och samtidigt över människornas bovanor*. Man ville, om jag får mynta en klyscha, *socialisera natten*, hemmet, sängen och i perspektivets förlängning hela närmiljön.

Projektet var ofantligt stort, men man grep sig verket an med all tänkbar energi och lyckades tyvärr över all förväntan.

Redan någon dag efter krigsutbrottet den 1 september 1939 sjönk efterfrågan på bostäder till praktiskt taget noll. Storföretaget SIAB:s skapare Sven Dahlberg, som skrivit ett antal tegelstentjocka böcker om byggande och bostäder, konstaterar:

” Huvuddelen av 1939 års produktion kunde inte finna några hyresgäster. Hela kvartersbildningar stod tomma så när som på fastighets-skötaren. Det beräknades att ca 40.000 lägenheter saknade hyresgäster. Det största lägenhetsöverskottet i vår historia. Detta tillstånd förblev oförändrat under 1940 och 1941. Först i slutet av år 1942, när krigslyckan vände, släppte detta psykologiska tryck. Bostadsöverskottet absorberades i stort sett under 1943 för att i slutet av detta år och i början av år 1944 övergå i en registrerad bostadsbrist om ca 20.000 lägenheter...”

För att i god tid stävja spekulation i den situation som uppstod när folk på nytt började jaga bostäder, införde Riksdagen 1942 lagen om Hyresreglering. Avsikten var att regleringen skulle upphävas efter kriget, men så blev det av många skäl inte. Dels ger regleringar alltid makt, inte minst genom att de föder ytterligare regleringar, i det här fallet framförallt på kreditmarknaden. För det andra kunde regeringen nu - eller trodde att den kunde - driva över arbetskraft till den våldsamt expanderade exportindustrin genom att bromsa byggandet. Och för det tredje föddes det som har kallats *kommunsocialismen*, ett sätt att sy ihop en särklassig maktparat på det lokala planet.

Det var Ernst Wigforss som främst drev tanken på en socialisering av hyreshusen. Eftersom privata byggmästare inte ville bygga fastigheter, som på grund av regleringen var dömda att gå med förlust, organiserades under åren 43-49 en rad byggföretag avsedda att tjäna den så kallade *allmännyttan* och ägda av främst kommunerna. Den privata byggindustrin togs på sängen, men samlade sig efter en tid till kamporganisation, Byggförbundets intressekontor, med civilingenjör Sune

Lundkvist (också känd som deckarförfattare under pseudonymen Vic Sunesson) som kampladare.

Den nya organisationen startade 1948, skriver Dahlberg, som konstaterar att en genomgång av dagsläget ”gjorde oss förskräckta. Hela statskassan stod ju till allmännyttans förfogande. De erhöll 100 procent lån utan kontroll och redovisningskyldighet. Deras produktionskostnader godtogs okritiskt. De erhöll företrädesrätt till byggnadstillstånd. De erhöll företrädesrätt till den bästa tomtmarken. När produktionen minskades bestämdes att minskningen skulle gå ut över den privata sektorn”.

1939 byggde privata byggmästare 76,1 procent av bostäderna, kooperativa (som HSB) 8,5 procent och kommunala 15,4.

1948 har bilden förändrats dramatiskt. Kommunala företag bygger 62 procent, kooperativa 17, 3 och privata 20,7 procent.

Utvecklingen fortsatte i samma riktning. I början på 70-talet kunde en före detta socialdemokrat, Kurt Samuelsson, konstatera att den ”överefterfrågan” som politikererna påstod sig vilja bygga ikapp - men alltid misslyckades med! - huvudsakligen var politiskt framkallad. Orealistiskt låga priser på lägenheter, alltså hyresregleringen, ledde ofelbart till överefterfrågan . Samuelsson fortsatte:

” Den socialt syftande bostadspolitiken har blivit asocial...Ingenstans har konsumenterna haft så litet att säga till om som på bostadsområdet...Det behövs en omprövning från grunden, i själva ideologien för vår bostadspolitik...Nu måste det bli konsumenterna *de som ska bo* (min kurs) som anger målen...Alltför länge har producenterna och bostadspolitikerna fått bestämma...”

Samuelsson och många andra konstaterade med hjälp av diverse mätningar att svenskarna i mycket större utsträckning än till exempel danskar, norrmän, holländare och briter bodde i stora hyreshus. Samtidigt visade marknadsundersökningar regelbundet att de mycket hellre *skulle vilja* bo i småhus. Samuelssons bok , som hade titeln ”Så här kan det bara inte fortsätta”, väckte en hel del uppseende, men de ansvariga reagerade närmast med en axelryckning. Att politiken småningom ändrades hade andra anledningar - som ledde fram till nya katastrofer.

Här är det viktigt att konstatera att ingen numera tvivlar på att hyresregleringen ledde till bostadsbristen, men att regeringen varken ville eller vågade slopa den. Om man gjort det skulle hyrorna nämligen ha stigit - och utan minsta tvekan ha lett till hätsk kritik från hyresgäster som inte klarade av de nya priserna. Att man på sikt ändå skulle ha uppnått en *balans* - enligt lagen om tillgång och eftertrågan - insåg de flesta makthavare säkert, men akut missnöjet ville man till undvika,

nästan till varje pris.

Det socialistiska eller om man så vill halvsocialistiska boendesystemet bidrog kraftigt till att göra svenskarna till ett folk av fifflare. Efter jobbet, på nätterna i sin säng, *var svensken i stor utsträckning socialiserad* . Tage Erlander unnade sig faktiskt att skryta om det när han i sina memoarer skrev att ” man kan tala om en socialisering av fastighetskreditsystemet och om en planhushållning av en hel sektor i vår ekonomi. Bostadsmarknaden ställdes under samhällets kontroll...”

Mycket klarare kan det ju inte sägas. Notera gärna att Erlander säger ”samhället” när han borde ha sagt ”staten” , eller egentligen ”*vi, den socialdemokratiska regeringen* ”. Sammanblandningen är vanlig, främst därför att (s) aldrig betraktat regeringar sammansatta ur andra partier som helt legitima.

Hur som helst uppträdde den som hyresgäst socialiserade svensken sig precis som den socialiserade ryssen eller polacken. Han kringgick systemet genom att betala svart - alltså marknadens pris - eller genom att smita före i den oundvikliga bostadskön med hjälp av politiker eller tjänstemän, oftast vänskaps- eller organisationskorrumperade, ibland direkt bestickliga.

Man kan lugnt fastslå att *alla* svenskar kände till denna påtvingade, av ”samhället” sanktionerade korruption, men om man undantar Samuelsson, Expressens Olle Bengtzon, nationalekonomiprofessorn Assar Lindbeck (med ett förflutet som socialdemokrat) och några andra nöjde man sig med att knyta handen i byxfickan och bete sig som sköldpaddan Chelonia i Vilhelm Mobergs ”Det gamla riket”:

” I flera avseenden liknar Chelonia folket i vårt gamla rike: hon är lugn, balanserad, uthållig, seg, tålig - ja, framförallt tålig och förnöjsam; Hon nöjer sig med den behandling hon får. Hon reagerar inte, Och hur lätt är det inte att vinna och bevara hennes förtroende, om man verkligen försöker...”

*

*

*

”Under samhällets kontroll” fortsatte bostadsmarknaden, vit, lika väl som svart, att utvecklas på det mest vettlösa sätt.

När miljonprogrammet småningom var genomfört - och tusentals lägenheter stod tomma i områden där ingen ville bo - hade Olof Palme efterträtt Tage Erlander

som statsminister. Bostadspolitiken gjorde ett lappkast så dramatiskt att det knappt går att beskriva. Plötsligt var det inte längre nödvändigt att svensken skulle bo i trerummare i höghus. Inte heller att "allmännyttan" skulle producera hyreshuset. Siffrorna talar sitt tydliga språk:

1970 byggdes 109.843 hus. Av dem var 75.226 hyreshus, varav 40.618 byggts kommunalt. 34.717 småhus byggdes privat och bostadsbristen var 500.000 lägenheter.

1977 byggdes mindre än häften så många hus: 54.878. Bara 14.128 var hyreshus och bara 7.126 byggda av allmännyttan. Antalet småhusbyggen var 40.750 och Sverige hade ett lägenhetsöverskott på omkring 40.000.

Palmes bostadspolitik skulle småningom verksamt bidra till en katastrof av ett annat slag. Den behandlas längre fram i boken.

*

*

*

Att socialisera bostäderna för majoriteten av medborgarna i ett land är en väldig operation. Den får självfallet återverkningar på tomtpriser, lika väl som stadsplanering, produktionen av byggnadsmaterial och byggandet av gator och vägar, sporthallar, restauranger och köpcentra. Det jag kallat *socialiseringen av natten* bestämmer kort sagt hur våra städer och samhällen ska se ut, vår yttre miljö, lika väl. Hemmet själv, där vi vilar ut från det Erlander kallade "samhället" (eller arbetsplatsen eller arbetslösheten) blir i onödigt hög grad en utväxt av just detta samhälle. De som bor lika, äter lika, ser samma filmer och samma TV-program och mer eller mindre frivilligt går med i samma fackförening måste inte nödvändigtvis *tänka* lika, men det är svårt att förneka att tendensen går i den riktningen...

Att även andra branscher än byggbranschen påverkades av de hårda regleringarna är dessutom självklart. I Sverige har detta främst gällt bankerna. Så här beskrivs situationen av Skandinavbankens (numera SE-bankens) mångårige chef, Lars Erik Thunholm, i "Den stora fusionen", en bok som egentligen handlar om sammanslagningen med Enskilda Banken men lite i förbigående avslöjar att även bankerna, *utan att någonsin knota* fann sig i ett rätt betydande mått av "socialisering" genom regelverk:

"1960-talet var en tid av stark expansion av svensk ekonomi med omfattande investeringar inom en växande industri...Denna expansion ställde stora anspråk på

affärsbankernas kreditkapacitet, anspråk som de ansåg som sin huvuduppgift att försöka tillgodose. Samtidigt hade de dock att möta stora krav på finansiering av ett ambitiöst bostadsbyggandeprogram och samhällsliga investeringar av olika slag, vilka krav statsmakterna genom olika ekonomisk-politiska åtgärder tillförsäkrade absolut prioritet. Genom ett nät av olika regleringar - likviditetskvoter, utlåningstak, räntereglering, emissionskontroll, valutareglering, m.m. - tvingades bankerna att styra *huvuddelen* (min kurs) av sina kreditresurser till denna prioriterade sektor.”

Thunholm skriver som en gentleman och en del av det svenska systemet, där den borgerliga eliten, som han tillhör, spelar med i ett spel som den möjligen ogillar men har för bra betalt för att egentligen bekämpa. Om det inte varit så skulle han kanske ha noterat rentut att *huvuddelen* av kreditsystemet råkat bli socialiserat tillsammans med byggande och beoende. Blandekonomin blev mera bland än ekonomi och bankmän som Thunholm ett slags extra statstjänstemän - försedda med högre löner och extra privilegier, men tjänstemän likafullt.

Långt senare sammanfattade Assar Lindbeck i en stor utredning publicerade 1993 hur fördärlig bostadspolitik varit. På sidan 76 i ”Nya villkor för ekonomi och politik”, beställd av regeringen Bildt, beskrivs fem årtionden av socialiserade nätter närmast mordlystet på följande sätt:

” På bostadsområdet lades grunden på 1940-talet genom hyresregleringen, vars ursprungliga syfte var att förhindra att förhållandena under 2:a världskriget skulle driva hyrotorna i höjden. När det visade sig politiskt svårt att avveckla hyresregleringen följde ytterligare regleringar och subventioner för att hålla uppe bostadsproduktionen. Reglerade hyror ledde till ”bostadsbrist”, vilket gjorde det nödvändigt att subventionera nybyggandet. Ett subventionerat byggande gjorde att det i sin tur blev nödvändigt att i detalj reglera *hur* det skulle byggas, osv...Regleringssystemets inre logik har i båda fallen resulterat i en genomreglerad och detaljplanerad marknad med ett eget statsråd och ett departement i toppen (Bostadsdepartementet har dock nyligen avskaffats), en ineffektiv produktion i botten och en omfattande regeringsbyråkrati på alla nivåer. För att hålla systemet på plats finns intresseorganisationer (med ett slags beskattningsrätt) som lägger ned stora kostnader på politisk påverkan. Sådan jakt på privilegier är från samhällsekonomisk synpunkt ett slöseri med resurser och skadar ofta också samhällsekonomins sätt att fungera...I en sådan miljö kommer konsumentintresset på sista plats...”

”...att i detalj reglera *hur* det skulle byggas”, skrev Lindbeck. Hans kollega, Lundaprofessorn Sven Rydenfelt, tittade på detaljregleringarna och fann att ett svenskt husbygge år 1973 reglerades av 17.000 sidor normföreskrifter och att bostadsbristen vid samma tillfälle uppmättes till 500.000 lägenheter.

Eller rent ut sagt:

Regleringarna, alltså kontroll uppifrån blev viktigare än bostäder; maktmaskinens intressen mera betydelsefulla än ” de små människorna ” som man dock alltid påstod sig tjäna.

Kapitel 7: Malmö: Sveriges Chicago

Regeringen bestämde inte bara de stora dragen i bostadspolitiken. En lång rad bostadsministrar utfärdade tvärtom föreskrifter för praktiskt taget allting. Likafullt blev det sist och slutligen lokala politiker och tjänstemän, ”pamparna” och deras underställda, som avgjorde och avgör det som, för det mesta felaktigt, kallas ”detaljfrågor”.

Sanningen är ju att detaljfrågor ofta inte alls är små. Tänk ett ögonblick på följande frågor:

Hur höga hus ska man bygga? Hur stora lägenheter? Hur ska lägenheterna utrustas? Ska toaletten finnas i badrummet eller separat? Ska man kanske rentav ha *båda* slagen? Vilka möjligheter bör hyresgästerna få att välja i enlighet med egen plånbok och smak? Hur ska det se ut mellan husen - gräs, träd, parkeringsplatser?

Allt detta har stor betydelse för individen, men besäms av pamparna och deras medarbetare. I praktiken blir det *myndigheterna*, inte individerna, som bestämmer hur en stor del av det dagliga livet ska se ut och lukta; en stor del av den ”vanliga” människans frihet försvinner utan att någon egentligen reflekterar på det. Självklart gäller detta för alla länder, men genomslaget blir särskilt starkt i ett litet, homogent och hårt centralstyrt land som Sverige.

Sedd på så sätt blir byggnadsregleringen och satsningen på ”allmännyttan” till skygglappar i jätteformat - ett fastslående av att verkligheten bara får lov att se ut på ett, myndighetsbestämt sätt. Privata initiativ stämplas som girighet, opposition som gnäll; konkurrens tolereras helt enkelt inte.

Ingenting av detta sägs rent ut - det vore ju *odemokratiskt*! - men så gott som alla svenskar som är gamla nog har genom åren fått lära sig att anpassning är en hederssak, uppstudsigt individualism ett oting.

Ett så väldigt projekt som socialiseringen av boendet kan inte genomföras utan att få konsekvenser på snart sagt alla livets områden. Bankerna och kreditmarkanden har jag redan berört. (Se sid). Oligopolet gav bra vinster, men också ineffektivitet - och till sist den stora kraschen.

Vad kunden beträffar finns det säkert ingen svensk i vuxen ålder som inte vid något tillfälle ha haft en känsla av att han eller hon egentligen inte var ”fin” nog att gå in i det eleganta bankpalatset. Bankkamreren var en mäktig man - och han såg till att injaga skräck i sina kunder, snarare än att hjälpa dem. Att spela ut den ena banken mot den andra gick givetvis inte: alla erbjöd samma ränta och samma snorkiga behandling.

Men bankerna var bara en del (fast viktig) i vad man skulle kunna kalla *den stora likhetens samhälle* .

Om ”alla” bor på samma sätt blir det också ”praktiskt” att ”alla” använder samma köksmaskiner och samma standardiserade möbler. Och att ”alla” handlar i samma snabbköp och konsumerar samma mat. Utrymmet för både standardisering och *dirigering* av allt från sovvanor och biobesök till känslor och beteenden, blir stort och media hjälper till genom att i huvudsak stötta konformismen.

Man får med andra ord *kontroll* , i varje fall i så måtto att de få som avviker, avviker ordentligt och nästan oundvikligt kommer i klammeri med maktmaskinen.

Få bestämmer, många lyder, mer eller mindre passivt. Det behöver knappast sägas att gruppens medlemmar tjänstvilligt hjälper till att kontrollera och hålla ordning på varandra. *Jante-lagen* blev brett bekant i Sverige först på 70-talet, men att den *gällde* långt tidigare vet alla utom möjligen ett litet antal ytterst privilegierade svenskar:

”Du ska ikke tro att Du er nuen”, skrev Axel Sandemose om inställningen hos människorna i den lilla byn Jante i Danmark. I Sverige gällde och gäller precis samma uppfattning. Ingen ”vanlig människa” får vara ”märkvärdig”, ”för mer” eller ”olik alla andra”. Under 50-och 60-talen krävde man inrättning i ledet främst i *rättvisans* namn. Det var ”orättvist” om den ene fick tjäna mer än den andre, speciellt om båda var från samma plats. Det var ”orättvist” att inte ”alla” kunde göra lika fina semesterresor, etc,etc.

Från och med 68 förändrades nomenklaturen. Man slutade inte att kräva ”rättvisa”, särskilt i form av hög marginals katt, men det stora målet för nivelleringen kallades numera *jämlikhet* .

Vägen mot jämlikheten i den stad som ibland kallas för den svenska arbetarrörelsens Mecka är särskilt avslöjande. Mecka: lika med Malmö, där socialismen från kontinenten smög sig in och skapade ledare som Axel Danielsson, Per Albin, Gustav Möller och många andra.

Malmö var under lång tid Sveriges främsta industristad, expansiv, kraftfull och ledande. Under 60-talet ökade folkmängden med 16 procent, jämfört med 6 procent för Stockholm och landets tio andra, största städer. Sveriges första motorväg byggdes på 50-talet mellan Malmö och Lund. Redan fredsåret 1945 hade var tjugonde malmöbo bil - långt över riksgenomsnittet - och 1975 var man uppe i var femte!

Kort sagt var Malmö ett exempel på framgång och välmåga i efterkrigs-Sverige,

ett exempel så gott som något på det som betecknades som den svenska modellens överlägsenhet.

I detta Malmö härskade under en oherrans massa år det som bankdirektören Hans Cavalli-Björkman fiffigt betecknade som *kvadrat korporatismen*. Cavalli-Björkman tillhör politiskt fp. Likafullt kan man hävda att få svenskar socialiserat lika många landsmän som han, i varje fall om man, lite fräckt, definierar socialisering som en förmåga att likrikta, disciplinera och ”jämlika” andra individer.

”Kvadraten”, alltså de fyra maktcentra som bestämde allt väsentligt, var enligt Cavalli-Björkman byggmästaren Hugo Åberg, sosse-ledaren Oscar Stenberg, Skånska Cements huvudägare Ernst Wehtje och ”banken”, alltså Skandinavbanken, där Cavalli själv regerade. Möjligen kunde man tillägga att också MFF, lett av den hårdføre Eric Persson spelade en betydande roll. I Malmö, mer än de flesta städer i Sverige eller på annat håll, fungerade fotbollen, snarare än religionen, som Lenins beramade ”opium för folket.”

Det bör tilläggas att ”Hövdingen”, Eric Persson, var socialdemokrat, men framförallt pamp. Och att han alltid samarbetade bra med sin efterträdare - händelsevis Cavalli-Björkman. Partipolitiken spelade över huvudtaget ingen större roll under den period som här beskrivs. ”Alla” var egentligen sossar och hur som helst var det enda viktiga ”resultat”, och ”förnuftigt samarbete”, något som bland annat ledde till att MFF:s spelare inte ens under de värsta köperioder någonsin behövde sakna bostäder.

”Kvadraten” bestämde, enligt Cavalli, ”*all utveckling och byggnation i staden*” , ett oerhört konstaterande om man i några minuter funderar på vad det måste betyda.

För att motsättningar inte skulle uppstå - konkurrens är ett oting! - delade HSB, med sin starka sosse-anknytning, och BGB (Byggmästarnas Gemensamma Byggbolag) upp marknaden mellan sig. På så sätt ”undvek man splittrad bebyggelse” och kunde utnyttja de vinstgivande fördelar stordrift ger. Eller rent ut sagt: man bildade en informell, men naturligtvis lagstridig kartell.

Citatet om *splittrad bebyggelse* har jag hämtat ur en bok som heter ”Hegemonins decennier”, skriven av Peter Billing och Mikael Stigendal och tyvärr mycket lite spridd, dels på grund av att den är så tungt akademiskt skriven, dels därför att kritisk samhällsanalys inte har någon större marknad i Sverige, där så mycket betraktas som en gång för alla givet och oåtkomligt för förändring.

Billing och Stigendal citerar ett nästan hissnande cyniskt uttalande av Ernst Wehtje, cementtrustens huvudägare och obestridde ledare. Observera att det är

vid krigsslutet 1945 som Wehtje talar, och att man då så tydligt hör ekot av makarna Myrdals 30-tal då ambitionen var att man på allvar skulle ta itu med uppfostringen av vanligt folk. Wehtje sa:

” Inte minst torde man här få inrikta sig på att uppfostra konsumenter till att efterfråga billiga standardvaror och pruta av på kravet på omväxling...Vill man med de maktmedel som står till det allmännas förfogande helt eller delvis upphäva individens frihet att själv bestämma sin konsumtion, kan man naturligtvis driva rationaliseringen och standardiseringen på alla produktionsområden oändligt mycket längre än som hittills kunnat ske.”

Det råder naturligtvis ingen tvelan om att Wehtje 1) *önskade* en sådan, kontrollerad utveckling men 2) insåg att han själv tillhörde eliten och därför inte var berörd av rationalisering och standardisering, utom på vinstsidan.

Wehtje ville sälja cement och byggtjänster utan otillbörlig inblandning .

Så blev det. Med råge.

Den oheliga alliansen mellan rationalism, korporatism och praktiskt pampvälde till bröders hjälp, började, som jag visat, fungera redan under kriget. Sen blev det inte bättre, utan värre. Mygel blev mygel långt innan ordet kom i bruk (på 60-talet). Under 50-talet försökte regeringen i princip hålla byggandet nere, inte minst för att driva över arbetskraft till exportindustrin som under Korea-boomen skar guld med täljknivar. Den mäktiga ”Kvadratens” guldålder kom därför under den tid miljonprogrammet löpte, mellan 1965 och 1975, då statsmakterna bestämt att man måste bygga 100.000 lägenheter per år och definitivt slå KO på bostadsbristen.

Under perioden revs 6.000 lägenheter i Malmö, till stor del i den pittoreska men omoderna arbetarstadsdelen Lugnet.

”Kvadratens” representanter lovade högtidligt att man skulle ”förnya med pietet och känsla” men löftet visade sig inte vara mycket värt. Man rev inte för att få luft och ljus utan för att få chansen att bygga standardiserade hyreshus, lika fula som de var billiga att producera. Hur operationen utföll beskrivs så här av författaren Jacques Werup som växte upp i Malmö:

” Lugnet var en arbetarstadsdel i Malmö, med trånga gator, grönskande gårdar och med hantverkare i varje prång. Där var säkert fattigt och förnedrande en gång i tiden...Men att trumla ner hela denna unika miljö till förmån för nya fyrkanter i glas och betong - för fastigheter som hade kunnat ligga var som helst - nya parkeringshus, kontorskomplex och oöverkomligt dyra och trånga bostadsmoduler borde ha renderat de ansvariga socialdemokraterna livstids straffarbete...”

Istället blev de omvalda av sina offer. År efter år.

Malmö växte så det knakade och pamparna drog fördel av expansionen. Nästan all mark kontrollerades av kommunen, byggföretagen, den smarte Hugo Åberg (också han socialdemokrat) eller HSB, som i sin tur dirigerades av kommunens starke man Oscar Stenberg .

”Motspänstiga ägare tvingades sälja till låga priser eller manövrerades undan”, skriver Billing och Stigendal, och Hans Cavalli-Björkman, som aldrig varit främmande för att framhålla sin egen betydelse, fastslog i ett nästan ofattbart cyniskt (eller aningslöst?) intervjuuttalande följande:

” Oscar och jag satt ju ner en gång om året och körde igenom hela behovet . Så gjorde vi upp det, han och jag. Enkelt och praktiskt. Han som HSB-chef och jag som bankchef.”

Att HSB, (s) och kommunen var samma sak fann Cavalli inte värt att nämna. Inte heller att hela härvan var en enda dundrande intressekonflikt. Detta var Malmö-systemet, symbolen för vettigt, svenskt samarbete.

Stenberg själv gick till och med lite längre än Cavalli.

Han erkände i en intervju för Malmö-journalisten Sven Bergqvist att han planerade byggnationen i rikets tredje stad i enlighet med entreprenadmaskinernas (alltså huvudsakligen Skånska Cements och Wehtjes) behov, inte allmänhetens. Faktum är att det notoriska Rosengård - numera invandrarghetto med sin egen hemska Stalinallé - planerades i enlighet med hur man lättast kunde lägga ut räls för byggkranarna. Modulära lägenheter, fyllda med uniform utrustning, producerades på löpande band samtidigt som de löpande banden i andra fabriker - där hyresgästerna jobbade - matade ut alla slags andra konsumtionsvaror.

Ungefär på samma sätt attackerades stadsdelen Öster, som var det största saneringsprojektet. Bara 35 procent av bostäderna i området hade klassificerats som mogna för sanering, men man rev ändå i stort sett allting. Pamparna ville ha *action* och en utredning som tillsatts för att fastställa vad som borde få finnas kvar kunde till sist bara konstatera att man blivit överkörd: byggfolket hade jobbat snabbare än utredarna.

Maktens män betraktade det som något fullkomligt självklart att de skulle bestämma, långt ner i detaljer. När Skånska (vem annars?) byggde St Jörgen, då Sveriges största hotell, fick Hugo Åberg höra att transportererna till byggplatsen stördes av trafik. Åberg ringde sin vän, Carl Ljungberg, kommunalråd för bland

annat gatufrågor och berörda gator stängdes omedelbart av. På liknande sätt fick Malmö varuhuset NK, Jägersro, Wessels stormarknad och givetvis Kronprinsen, 26 våningar och på sin tid högst i Europa, försett med Nordens största garage och sin egen kyrka: stort, stort, stort och nytt, nytt, nytt.

Hugo Åberg såg Kronprinsen-komplexet som kronan på sitt livs verk, som var betydande, och erkände villigt att han inspirerats till det på besök i Chicago, den amerikanska stad som Malmö ibland jämförts med. Oscar Stenberg vallfärdade också till just Chicago där han *möjligen* träffade den lika legendariske som korrumperade och diktatoriske borgmästaren Richard J. Daley, men *alldeles säkert* var med om det styrelsesammanträde där Sydkraft bestämde sig för hur kärnkraftverket Barsebäck skulle byggas.

Jag behöver knapast tillägga att Sydkrafts styrelseordförande vid tillfället i fråga hette - Oscar Stenberg.

” Jag pratar inte med kreti och pleti ”, fastslog Stenberg när vanligt folk ville ha företräde.

Så skulle Daley aldrig ha sagt, men han skulle ha gillat inställningen och säkert också satsningen på att göra allting i staden störst och mest rationellt, oavsett priset i trivsel - för att inte tala om demokrati. Varför det egentligen var bra att göra Värnhem till Europas största långvårdssjukhus har ingen kunnat förklara, inte heller varför Södra Sommarstadens dagis måste vara störst i Sverige. Däremot kunde Stenberg med lätthet fastslå precis varför de hyreshus där malmöborna mer eller mindre *måste* bo antingen var tre våningar höga - eller över åtta. Anledningen? Hus på bara tre våningar kräver ingen fördyrande hiss och först vid åtta anser man att hissbygge lönar sig!

” Att allt gammalt måste försvinna rådde det en stor enighet om”, sammanfattar Billing och Stigendal ” men vad förändringarna borde leda till saknade man nästan helt strategi för.”

Den sista slutsatsen är min uppfattning rätt om man ser problemet ur den lilla människans synpunkt, annars alldeles fel. Kvadratsystemet skapade en särklassig *maktmaskin* som gav de styrande kontroll, nästan total handlingsfrihet för egen del - och för somliga dessutom mycket betydande vinster i reda pengar. Detta sagt är Billings och Stigendals rpport så viktig att den borde vara obligatorisk läsning i skolorna, åtminstone i ”Sveriges Chicago”.

*

*

*

Till systemets vinnare hörde snabbköpskedjorna, både det (s) närstående KF (Kooperativa förbundet med bl a Domus) och de privata ICA, Tempo och Epa.

De stora, som nästan automatiskt betraktades som mest rationella och därför mest önskvärda, hamnade med hjälp av kommunernas monopol på stadsplanering och den kompletterande etableringskontrollen alltid i bästa läge. De små, ofta ”mamma-och-pappa” ägda affärer vi dittills handlat i gick under i drivor. Redan 1951 kunde Konsum, som osvikligt planerades in i centrum på städer och kommuner konstatera att man kunnat minska sin personal med *över 60 procent* med bibehållen omsättning. Under 60-talet drev ICA en minst lika hård rationalisering. Av de 9.100 butiker som fanns vid årtiondets början fanns 5.500 kvar 1971 och bara 3.500 1987. Ytorna hade däremot ökat kraftigt från i snitt 58 kvadratmeter till 290.

Även det dagliga shoppandet av vetebröd, tvättmedel eller falukorv drogs in i storskalighet och centralstyrning, något som kraftigt understöddes av kommunalpamparna, både socialistiska och borgerliga. Berörda fackföreningar spelade gärna med i det stora spelet: det är onekligen lättare att organisera och kontrollera de anställda på ett fåtal, stora arbetsplatser än på många små - och att all stordrift skapade främlingskap och längre avstånd mellan människa och människa fäste ingen sig vid.

I en rapport skriven för näringslivets ”tänktank” Timbro av Jan Jörnmark i början på 1997, beskrivs processen så här:

” För KF och ICA gäller det naturligtvis att komma in redan på planläggningsnivå. Stadsplanebyråer startas, tillsammans med interna arkitektkontor. Den logiska följderna för de nya bostadsområdena blir utvecklandet av en duopolstruktur där varje politisk färg får sin affär. Med hederligt, svenskt samarbete har konstruerats en nästan perfekt marknadsuppdelning som till yttermera visso bör leda till homogena lösningar och monotont industriellt byggande. Hur något ser ut blir sällan huvudsaken. Det centrala är tvärtom likhetsprincipen. Dessutom spar man arkitektarvoden om en ritning blir mall tvärs genom Sverige...”

Författaren kunde ha tillagt att *konkurrens* mellan kedjorna aldrig föreföll ägarna som någon särskilt bra idé. Hederligt, svenskt samarbete fungerade mycket bättre - utom förstås för de tusentals handelsmän och handelsanställda som slogs ut. När bilismen blev folkrörelse accelererade processen. Flykten från landsbygden gjorde att butiker städer överhuvud taget blev mera lönsamma och de ständigt färre butiksägare som stannade kvar kunde snart se kunderna susa förbi i sina bilar - på väg till konkurrenter i staden. Personlig service och omtanke ersattes av plast-

förpackningar, maskinbakat bröd och (småningom) direktreklam i brevlådan. Prastunden i affären blev mer och mer sällsynt och i takt med att urbanisering och standardisering obetvingligt trängde på växte ett nytt främlingskap upp mellan svenskar: mellan folk som flyttat till staden från olika byar, mellan unga som flyttat och gamla som stannat kvar, mellan bilburna och fastlåsta, yrkeskvinnor och hemmafruar, de anpassningsbara och de (enstaka) avvikande.

Alldeles speciell - och oudvikligt så! - blev den klyfta och det främlingskap som öppnade sig mellan *eliten* och *de vanliga*. Detta främlingskap som är minst lika starkt när vi närmar oss 2.000-talet, ska jag diskutera senare i det här kapitlet. Här räcker det med att ställa en fråga:

Var en så omänsklig utveckling - för omänsklig är ju ordet - verkligen nödvändig? Själv tror jag naturligtvis att svaret är nej; att vi kunde ha tagit lite mer tid på oss och gjort Sverige mycket bättre och mycket friare. Men man kan aldrig bevisa kvaliteten på det som inte blev av.

Alltså räcker det att här konstatera att det går en klar linje från trettio-talet och den sociala ingenjörskonsten, genom centraliseringen under kriget till storskaligheten och det genomplanerade skattesamhälle som byggdes mellan ungefär 1950 och första hälften av 70-talet.

Utvecklingen skapade en politisk/industriell maktmaskin - och maktmaskinen skapade utvecklingen inte alls för att frigöra människor, utan för att "låsa in" sina egna vinster, sitt eget maktmonopol och de inblandades rörelsefrihet.

*

*

*

I Malmö försvann den dominerande "kvadraten" när 70-talet kom. 1969 dog Hugo Åberg och tre år senare Wehtje; Oscar Stenberg satt kvar som kommunens starke man fram till 73. Då hade Skandinavbanken just slagits ihop med Enskilda. Makten över pengarna flyttade till Stockholm och Malmö började krympa - fram till 1980 minskade folkmängden med 30.000.

Stadsplanering är det bästa sättet att ödelägga en stad, fastslog senare Assar Lindbeck - möjligen med undantag för bombning.

Andra städer byggdes om - somliga säger skövlades - lika brutalt som Malmö. Och över hela Sverige bestämde kommunala "bossar", så gott som alltid (s). Oscar

Stenbergs motsvarigheter i Stockholm hette Hjalmar Mehr och Albert Aronsson. Vad de ställde till med beskrev samhällsanalytikern Lars Holger Holm i en upprörd artikel i Finanstidningen 22 oktober 1997:

” Sagt och gjort. Sveriges och Stockholms styrande beslutade i början av 1960-talet...att med sitt alltid lika aktiva och pigga folks goda minne riva ner huvudstaden. åtminstone de kulturellt intressanta delarna av den.Syftet var som vanligt både pedagogiskt och lovvärt: den gamla kulturen vittnar om social orättvisa, arbetarförtryck och en förlegad hierarkisk samhällssyn. Vi är folkets valda ombud och bedömer saken så att det inte kan ligga i folkets intresse att somliga lever i en vackrare omgivning än andra, varför vi i demokratins namn har beslutat att alla ska bo i en lika ful...”

Holm konstaterar att bossarna naturligtvis inte *uttryckte* sig så, men att andemeningen var just att skapa det som senare kom att kallas jämlikhet - om också i fulhet.Han fortsätter:

” Det var - och detta är, jag försäkrar, sanningens ord - på vippen att man i den vevan lät riva hela Gamla stan för att, enligt en skiss av Corbusier (detta modernistiska helgon) bygga en enda gigantisk och monstruöst ful byggnad som skulle sträcka sig från Kungliga Slottet (som sparades för att det är den mest intetsägande byggnaden i Gamla stan) ända bort till Skanstull...”

Den som påstår att landet inte drivits som en enpartistat, inställd på likriktning har nog aldrig promenerat genom en svensk småstad, praktiskt taget vilken som helst, med Domus, Epa och ICA i centrum, Försäkringskassan i något av de finaste kontorshusen och ”allmännyttans” fula hyreshus i utkanterna...

”...om Stockholm skulle få en stolt Drottninggata och ett butikskantat promenadstråk (skriver Lars Holger Holm) ...så måste alla andra svenska städer få del av utvecklingen. Således lät man även bomba resten av Sverige. Med en maskinmässig effektivitet som inte stod det allierade bombflygets efter jämnades de gamla stadsdelarna i snart sagt alla svenska städer med marken (bland undantagen finns Vadstena och Gränna)...På vissa håll i Sverige saknades naturliga förutsättningar för en gågata. Så fick det bli ett torg istället, som i Gävle, där Domus betongburkar speglar sig i glansen av skådebröden i systembolagets skyltfönster på andra sidan. Om det blev gågata eller torg kan gå på ett ut. Resultatet är ett och det samma. Sverige har från Ystad till Haparanda blivit en militäriskt uniform och socialdemokratisk mönsterenhet. Landets styrande har sedan 1960-talets början och fram till slutet av 1980-talet, då äntligen en och annan började vakna ur koman, stadigt arbetat på att undanröja alla tecken på en lokal, folklig och kulturell historia. Vi är offer för ett ytterst konsekvent och av överheten beordrat nationellt självmord. Och vi är medskyldiga...Det som i retrospektiv skrämmer är att *alla* de politiska parti-

erna på 60-talet stod eniga i sitt beslut att förhärja landet...”

Holms dom är skoningslöst hård, men enligt min uppfattning rättvis. Det jag har kallat socialiseringen av natten nödvändiggjorde en socialisering av (framförallt) stadsmiljön. Det var som om man rent fysiskt ville eliminera bilden av det land, också det kallat Sverige, som existerade före (s).

Men bilden behöver kompletteras.

För det första är det alldeles självklart att vi som var unga på 50-talet, när ombyggnaden av Sverige började, inte på allvar ifrågasatte vad som skedde. Snarare tvärtom. ”Vi” inbillade oss kanske inte precis att vårt land vunnit kriget. Vi kanske till och med skämdes en aning över att Sverige varit neutralt - även om vi också insåg att det var bättre att ha en levande far än en död och bättre att ha effektivt fungerande fabriker än sönderbombade. Mycket viktigare för vår inställning till det som skedde var ändå att vi hela tiden fick det bättre. Den som hade jobb - och *alla som ville* hade jobb! - kunde gå ut på krogen, skaffa snyggare kläder, fundera på bil och ibland till och med få lägenhet. Den nya, friare sexmoralen och lite längre fram p-piller gjorde unga män och kvinnor tillgängliga för varandra på ett sätt som aldrig förr. Det höjde trevnaden och känslan av att världen, trots det kalla kriget, vridits *rätt*.

Det fanns en framtid - och den var *vår*.

Dessutom tyckte vi inte, då, att de nya husen var fula eller illa planerade. Jämfört med vad vi var vana vid, i synnerhet om vi kom från landet, var skillnaden fantastisk och tanken på ett ”folkhem” där alla hade det bra alls inte främmande. Tidigare citerade jag Jonas Gardells skildring av det speciellt svenska välbefinnandet. I sin bok ”Det tomma rummet” från 1996, framför den ledande fp-politikern Olle Wästberg exakt samma synpunkt:

”Vi var det utvalda folket i förbund med framtiden.”

Just den den fulla sysselsättningens betydelse kan aldrig överdrivas. Man kunde fortfarande få sparken, rätt ut på dagen, men man fick omedelbart och ofelbart jobb igen. För att använda ett uttryck som togs i bruk långt senare var arbetsmarknadens *flexibilitet* mycket stor. Precis som i Amerika - lärde vi oss senare, när flexibiliteten redan gått förlorad i Sverige - lönade det sig att chansa på nya möjligheter, att vara en ”Hopp-Jerka”. Att *studera*, om så på kvällar eller veckändar, lönade sig också. Man kunde bli befördrad och få bättre betalt; i varje fall var chanserna långt större än efter 70-talet.

Och lika viktigt:

Det genom åren värsta plågoriset, marginals-katten, var fortfarande inte så svår. När 1950 började var det totala skattetrycket 20,6 procent av BNP (enligt Skattebetalarna, som avskyr skatter men bygger sina beräkningar på officiell statistik). Tio år senare var trycket betydligt hårdare, 28,8 procent, men fortfarande uthärdligt. I sin bok ”Vem är Olof Palme” , beskriver Bertil Östergren situationen så här:

” Naturligtvis fanns solidariteten och jämlikheten med, men inte med så starka utjämningskrav som slog igenom under senare delen av 60-talet. Tankarna på planhushållning och styrning av näringslivet var nedtonade; också de blommade upp igen efter mitten av 60-talet. Och mer utpräglade socialiseringstankar lanserades inte; de blev akuta först under fonddebatten på 70-talet.”

Nej, det kändes inte som om det fanns någon anledning att frukta *socialisering* - även om några få lyhörda insåg att sådan pågick, fast stötarna sattes in på helt andra områden än man väntat sig. Bostadspolitiken har jag redan utförligt skildrat. Den mötte inga ljungande protester; detsamma gälde i ännu högre grad socialpolitiken.

*

*

*

”Vi” visste vad vi fick, men naturligtvis inte vad vi inte fick. Allting var inte bra, men det mesta var det och - extremt viktigt! - varfken folk i allmänhet eller den så kallade eliten hade någon större, internationell erfarenhet. Som jag redan nämnt upphörde resandet till Europa av självklara skäl 1939, för att sen egentligen aldrig återupptas i den gamla formen. New York-resor blev inte särskilt vanliga förrän under andra halvan på 60-talet - utom för näringslivets folk som dock nöjde sig med att göa bra affärer och (möjligen ibland) kverulera på hemmaplan.

Det absolut viktigaste som Sverige *inte* fick, var hårdare konkurrens. Istället fick vi hårdare koncentration av makt och resurser (se kapitel) och ett näringsliv kontrollerat av Familjen framför andra, Wallenberg, den framväxande Volvo-sfären och sammanlagt kanske ett 50-tal direktörer som alla kände varandra, i de flesta fall stod på god fot med varandra och regeringen och mer och mer intresserade sig mest för marknader utanför hemlandet. Ute i ”världen” hade man förvisso konkurrens, men inte hemma. Sverige blev sakta men säkert en sluten anstalt, stängd för initiativ på konsumtionssidan, fientlig till nyetableringar - och dessutom för liten för att intressera utländska spelare stora nog för att kunna *slå* sig in. Så

sent som i början på 1900-talet fann Assar Lindbeck att bara 20-25 procent av landets näringsliv var utsatt för konkurrens. Andra experter instämmer.

På så sätt fick vi ett *Sverige åt Svenskarna* - på det mest negativa sätt man kan tänka sig.

Det näst viktigaste som vi *inte* fick var kommersiell TV och därmed friare media. I sin bok "Nicolin" beskriver Olof Ehrencrona de "stormaktsprojekt", inklusive atombomber som Sverige satsade på efter kriget. Men, fastslår han:

"TV tillhörde inte de stora, nationella projekten, trots att vårt land låg utomordentligt väl framme i slutet på 1940-talet och början av 50-talet. Socialdemokraternas ointresse för det nya mediet var magnifikt och televisionen byggdes ut sent jämfört med andra länder. *Med stor sannolikhet innebar förseningen att svenska företag missade tillfället att bygga upp en ny elektronikindustri. Eftersom den industriella kapaciteten i övriga Europa var fullt upptagen av återuppbyggnadsarbetet borde svenska elektronikföretag annars ha haft goda möjligheter att etablera sig på exportmarknader.* (Min kurs.) Men eftersom hemmamarknaden var blockerad av sändningsmonopolet stannade utvecklingen på experimentstadiet eller vid en blygsam kommersiell tillverkning. Teknologigapet var inte särskilt stort mellan Sverige och Förenta Staterna. Vad som fattades var en fri marknad."

Jag tror att Ehrencrona har fel när han skriver att sossarna var *ointresserade*. Sanningen är säkert att man snarare var orolig - och därför benägen att vänta. Som Sven Rydenfelt slagit fast fick USA och England, det senare landet hårt krigsdrabbat, TV i slutet på 40-talet. Frankrike kom 1950, Holland 51, Tyskland 52, Belgien, Schweiz, Japan 53, Danmark och Irland 54.

I Sverige, som alltså näst efter USA hade de bästa förutsättningarna kom TV först 55 och egentligen inte på allvar före 56; självfallet i statlig regi.

Olof Ehrencrona har säkert rätt när han påpekar att svensk industri - och varför då inte Asea? - missade ett gyllene tillfälle när man underlät att satsa på TV. Förklaringarna, som i olika varianter återkommer ofta i den här boken, är säkert framförallt två:

1) Allting som man redan lärt sig att göra, som man verkligen *kunde*, gick så bra att det verkade alldeles onödigt att satsa FoU-pengar och intellektuella resurser på nya och kanske riskabla projekt. Pengarna skvalade in och det stora problemet var flaskhalsar i produktionen; bättre därför att koncentrera all energi på att få den traditonella verksamheten att fungera så perfekt som möjligt. Kort sagt: man slöt ögonen och lät framtiden sköta sig själv.

2) Eftersom det till en början inte alls fanns någon hemmamarknad, var det svårt att få upp den där rätta entusiasmen för det nya mediet. Om regeringen sagt ja och aktivt arbetat för en snabb TV:isering av landet skulle företagen säkert ha reagerat positivt. Nu kändes det som att det inte fanns någon riktig anledning...

Att industrin missade chansen var synd, men kanske ändå inte så svårt att begripa. Oändligt mycket allvarligare var beslutet att låta TV utvecklas helt i statlig regi. Varför ville det makthavande partiet ha det så?

Svaret är det självklara:

Man ville ha kontroll .

Monopol ger kontroll, statsmonopol ger statskontroll, alltså regeringskontroll, alltså partikontroll; och exakt så vill man ha det.

Ett statsmonopol uppför sig vidare som etablissemang som önskar och tillåter inte åsikter eller attityder som verkligen är avvikande (till skillnad från åsikter som premierats som friska och pådrivande, ungefär som ett ungdomsförbund i förhållande till huvudpartiet). Man kan i nyhets-och magasinsprogram kritisera socialvården för att den är för snål, men aldrig för att den är förslöande och behovskapande - knappast ens i hypotesens form. Alla de program som betecknas som opinionsbildande måste, enligt en inte alltför tyst överenskommelse främst hylla *konsensus* , alltså uppgörelser inom förutbestämda parametrar. I TV:s studios, precis på samma sätt som i kvadratkorporatismens Malmö, är det ”hederligt, svenskt samarbete” som gäller och avvikande får bara helt enkelt inte vara.

Det härskande partiets inställning i frågan sammanfattades i mitten på 70-talet på ett lysnande sätt av ingen mindre än Olof Palme. Citerad av beundraren Björn Elmbrant, sa statsministern:

” Jag skulle i all ödmjukhet vilja påstå att bland de allmännyttigt bäst använda åren av mitt liv var de jag i hög grad ägnade åt att bekämpa tanken på kommersialiseringen av den svenska radion och televisionen.”

Tillåt mig att stryka under ordet *allmännyttigt* , som i allmännyttigt bostadsföretag, alltså kommunalt, statligt s-styrt. Dessutom orden: *bäst använda åren av mitt liv* , en markering av den enorma vikt som Palme tillmätte TV. Hur engagerad han var framgick också i en intervju med fransmannen Serge Richard. Palme fastslår först, helt i strid med ekonomins lagar, att ” reklamen alltid till slut betalas av konsumenten i form av höjda priser ”, ett löjligt påstående. Sen kommer det:

” Var och en måste ha möjlighet att växa , att förändras, att utvecklas. Massme-

dias plikt är att bidra till denna förändring, tack vare det utomordentliga medium som radio-och televisionsprogrammen utgör. Man kan då tala om ' masskultur '.
Men att erbjuda dessa kommunikationsmedel åt reklamen, åt utauktionerandet av konsumtionsvaror...det är ett lömskt sätt att hindra individens utveckling, det är att offra människors makt för pengars makt (min kurs) .

Det ligger onekligen mycket nära till hands att "översätta" Palmes yttrande till vanligt språk och skriva:

"Skulle motståndarna få kontroll över en så viktig kraft som TV, då jävlar..."

Jag understryker att Palme aldrig sa så. Men kan han ha menat något annat? Och vad kan efterträdaren, Ingvar Carlsson, ha tänkt på när han varnade Nils G.Åsling för att den (då just beslutade) nya markkanalen, nuvarande TV 4, inte fick bli en " 4 oktober-kanal" , alltså ett språkrör för en borgerlig politik? Varför inte det? Brukar man inte i tid och otid tala om vikten av *mångfald* ?

Spekulation åsido (även om det är svårt) är det fullkomligt självklart att statsmonopol på radio och TV innebär ett förkvävande av fri opinionsbildning. Det som i praktiken fungerat som censur - annars skulle ju det löjliga och det vidriga också ha haft sin plats - motiveras föga originellt med omsorg om "den vanliga människan". Denna omsorg, som på samma gång måste ses som en snobbig omyndigförklaring, motiveras på olika sätt men kontentan är alltid att allmänheten måste *uppfostas* .

Precis som 30-talets socialingenjörer har ledningen för Sveriges Radio och TV alltid ansett att svensken i allmänhet har fruktansvärt dålig smak och därför bör *skyddas* mot denna sin åkomma. *Folkets* är suveränt, men de individer som ingår i "folkets stora massa" är ytliga och inkompetenta. Man kan misstänka att många i hemlighet (mer eller mindre) har åsikter som eliten betraktar som "reaktionära" ; även av den anledningen krävs kontroll och motåtgärder.

Särskilt farliga är givetvis de idéer som kommer utifrån. Det var alltså bara följdriktigt att just en ledande socialdemokrat, Maj-Britt Theorin, år 1980 krävde förbud mot parabolantenner, som "kan ta in utländska program" som kan göra stor skada bland "lågutbildade och barn".

Skyddet åstadkommes, som alla förstår, bäst genom att tillräckligt kvalificerade personer bestämmer vad de många ska se - och framförallt vad de inte bör se! De viktigaste av de kvalificerade personerna, alltså de högsta cheferna, utses i praktiken av regeringen. Därpå utser cheferna sina närmaste medarbetare, i regel enligt den välkända principen "tillgiven-mig-och-dessutom-ofarlig". Karriärister med rötter i rörelsen premieras och utbrytningar leder till bestraffning, vanligtvis

på så sätt att det alltid ”saknas resurser” för program som kunde tänkas ha fel inriktning.

Med andra ord: man skapar byråkrati och mediokritet, som alltid när konkurrens inte förekommer. Som ett brev på posten följer låg produktivitet, överbemanning och program som kostar långt mer än de smakar.

Men det är inte det värsta:

Monopolet förkväver sig själv, men det förkväver också andra. Världens ledande expert på konkurrens, Harvard-professorn Michael Powers, fastslog i en av sina böcker, där han beskrev svensk industris stagnation, att en av de ledande orsakerna till denna stagnation varit frånvaron av kommersiell TV. Tvärt emot vad Olof Palme inbillade sig driver reklam nämligen fram konkurrens och konkurrens driver fram förändring i form av nya och bättre produkter - till lägre priser.

Hur många miljarder Sveriges konsumenter förlorade på att statens TV-monopol inte bröts förrän årsskiftet 87/88 kan vi bara gissa. Däremot är det inte svårt att inse att monopolet bidrog till självgodhet, likriktning och därmed också - låt oss inte skygga för ordet! - *tankekontroll* .

Kapitel 8: Den svenska högfärdens betydelse

Den svenska fattigdomens betydelse går inte att överskatta.

Vi som var barn på 30-talet och skolungar under krigstiden minns bara alltför väl alldeles för många middagar med sill som huvudrätt och för många morgnar när vi var tungna att elda i den gamla järnspisen för att värma upp iskalla rum. Väl att märka inte *alla* rum i huset eller lägenheten. Egentligen bara köket. Finrummen stod stängda vintern igenom för att spara på ved eller kol.

De äldre som drabbats av trettioalets depression och strax därpå kristiden med arbetslöshet, inkallelse eller bådadera, hade inte särskilt svårt att förstå (s)-regeringens efterkrigspolitik med full sysselsättning och trygghet i fokus. Det gällde naturligtvis främst människor med anknytning till arbetarrörelsen, men många andra också. Konsensus började formas:

Aldrig mera arbetslöshet.

Aldrig mera krig.

Om medlen var man oense, men måttligt. Och sakta men säkert började man anpassa sig till den nya värld, efterkrigstidens värld, där Sverige var en lysande succé, om också främst i Sverige. Att betona hur hemskt det varit på trettioalet var fortfarande viktigt i politiska tal på vänsterkanten. Det man ville säga formulerades ofta som en *varning* - om de borgerliga kommer till makten vrids klockan tillbaka. Det blir knappt och snålkallt igen och *orättvist* på det gamla *klassamhällets* sätt.

Redan från början blandades varningen för borgerligheten med beröm för den egna gärningen. Från 50-talet och fram till kraschen på 90-talet (och kanske till och med längre?) blir den svenska högfärden väl så betydelsefull som den bese-grade fattigdomen. Det kunde ju inte bara vara så att Sveriges framgångar berodde på *tur* (inte ens borgerliga debattörer ville höra talas om det ordet). Tvärtom: precis som under stormakstiden hade ”vi” manövrerat klokare och skickligare än alla andra. ”Vi” var inte bara värda vårt nya välstånd, ”vi” var också värda den internationella uppmärksamhet som tillfallit oss redan på 30-talet - ja, till och med en större dos. Östgöta Correspondentens ledarskribent, Magnus Karaveli (som är av blandad turkisk-svensk härstamning) fastslår i sin bok ”Blågul framtid” kort och klart:

” Vi sökte en identitet som den främsta bland de många små.”

Jag tror inte att någon som studerat Sveriges politik under det kalla kriget kan förneka att observationen är sann. Inte heller är det lätt att säga emot när Karaveli

utvecklar sitt resonemang:

” Valfärdsstormakten Sverige var fredlig men lika fullt nationalistisk. Den nationalistiska traditionen har i själva verket, fram till idag, varit obruten. Det är ett intressant faktum att Sverige historiskt sett aldrig riktigt varit tillfreds med småstatsrollen, med att spela en underordnad roll på den internationella scenen. Sverige har aldrig kunnat nöja sig med att bara vara ett Schweiz eller Danmark...”

Utåt var neutraliteten det viktigaste draget i Sveriges efterkrigsidentitet. Småningom slog självberömet över i rent och skärt skryt, men det var främst på Olof Palmes tid och behandlas senare i boken. Inåt var det reformpolitiken, men också ”näringslivets”, alltså de ekonomiska makthavarnas gradvis anpassning som man framförallt prisade.

Neutraliteten försvarades av alla ledande politiker, även om Erlander, Palme och många mindre ljus älskade att misstänkliggöra Bertil Ohlin och - framförallt - Jarl Hjalmarson. Men de starkaste försvararna av Sveriges särställning, de som gjorde mest för att förklara varje annan inställning som osvensk och oansvarig, för att inte säga kriminell, var en samling intellektuella som framträdde som förespråkare för ”Tredje ståndpunkten”.

Samtliga betraktade sig i hög grad som internationalister, men precis som när Per Albin långt tidigare draperade sig i flaggan var det de ville framhålla Sveriges unika och (givetvis) mera framstående egenskaper. Vårt sunda förnuft, vår förmåga att ”bygga broar”, vår enastående *lagomhet*. Ledande i gruppen var författarna Karl Vennberg, Artur Lundkvist, Erwin Leiser och Stig Carlson, alla övertygade socialister och därför ofta nog rätt svåra att skilja från socialdemokrater. Förelåg rent av ett fall av förväxling och förblandning, till ömsesidig nytta? Man kan få det intrycket när man läser Tage Erlanders beundrande beskrivning:

” Deras världssyn var...djupt pessimistisk. Deras fruktan för att världen skulle gå under i ett nytt krig var så stark att den närmade sig visshet...De såg i den svenska neutralitetspolitiken en ljusglimt. De stödde regeringspolitiken men var upprörda över att inte heller regeringen kunde genomskåda de amerikanska propagandafraserna...Deras uppfattning att man inte borde välja mellan öst och väst utan föra en självständig neutral politik kallade de ´ tredje ståndpunkten ´ . ”

Artur Lundkvist var tillsammans med Vennberg den mest stridbare i kretsen som mycket få intellektuella i Stockholm vågade säga emot på 50-talet. Ett lysande undantag var NATO-anhängaren Herbert Tingsten, som framhöll att det faktiskt *är* skillnad på demokrati och diktatur och därför ofelbart stämplades som ”reaktionär” och ”USA-lakej”, epitet som under de närmaste fem årtiondens skulle användas mot alla som inte kritiserade USA *hårdare* (helst mycket hårdare!) än

man kritiserade Sovjet.

Tredje ståndpunkten var inte kommunistisk, men nästan. Samtliga anhängare kallade sig socialister och var anhängare av kollektiva lösningar (så länge de omfattade andra än dem själva). I en artikel i Morgon-Tidningen den 12 juni 1951, framförde Lundkvist tredje ståndpunktens viktigaste idéer. Erlander fastslår att de ” gjorde starkt intryck på mig ”.

Lundkvist skrev att det knappast är ” mindre angeläget att värja sig mot kapitalismen än mot diktaturkommunismen ” och att ” ansvarslös, konkurrens-kapitalistisk ´ frihet ´ leder allt tydligare till katastrof. Alternativet är en mer eller mindre fullgånge tillämpning av socialistiska principer ”.

Artikeln rubrik var till och mer avslöjande än de teser som fördes till torgs under den.

”*Demokrati fordrar socialism* ”, stod det och Lundkvist, liksom Palme, utvecklades genom åren till en stor revolutionsromantiker som snart nog skulle hylla Fidel, Che Guevara, Ho Chi Minh och hela raden av minst sagt tvivelaktiga ”befrielsehjältar”. Som framgår längre fram i boken skulle excellerade Lundkvist småningom i både historie-och verklighetsförfalskning.

En annan stor författare, Nobelpristagaren Eyvind Johnson utsattes för häftiga angrepp när han dristat sig till att hålla ett starkt västororienterat vårtal till Uppsala studenter. I en ursinnig attack i Morgon-Tidningen i maj 51, skrev Stig Carlson:

” Det är fegt att vara neutral, ekar det kring Uppsala högar. Ja, om det är fegt att vägra lyssna till krigets pockanden, så låt oss då vara fega. Det är modigare att vara feg än att gömma sig bakom en stormakts bajonetter, att i skydd av dem ropa ut sitt patos...”

Att Erlander redan parkerat sitt Sverige bakom USA:s och NATO:s ”bajonetter” kunde Stig Carlson ju inte veta och Erlander (som citerar även honom med gillande i sina memoarer) nämner det diskret nog inte heller. Istället väljer landsfadern att dra fram ett regeringsuttalande som försiktigt, men mycket klart formulerar den svenska stormaktsambitionen. Uttalandet säger blygsamt att det skulle påverka maktbalansen i världen särskilt mycket om Sverige bestämde sig för att ansluta sig till det ena eller det andra maktblocket. Sen kommer det:

”Vi inbilla oss inte heller ha möjlighet att medverka till någon broslagning mellan de bägge nuvarande stormaktsgrupperna. *Däremot kan det inte anses förmätet att, om vi tro att det även ur internationell synpunkt kan vara av värde om vi eftersträva att successivt utforma en samhällstyp som innebär både politisk och*

ekonomisk demokrati, ett samhälle alltså som genom sin struktur framträder som en äkta politisk demokrati med utrymme för verklig social rättvisa. ” (Min kurs.)

Det framgår tydligt av det krattigt skrivna uttalandets fortsättning att Sverige är det land man tänker sig som mönster för världen. Genom att utveckla ”verklig social rättvisa” ska svenskarna omvända alla andra, såväl det politiskt någorlunda acceptabla, men socialt efterblivna USA, som det politiskt oacceptabla men socialt mera progressiva Sovjet.

Med andra ord:

Tredje ståndpunkten, i mega-format!

Jag bör kanske tillägga att även vänstersympatisörer som faktiskt rest i Sovjet och följaktligen borde veta bättre, betecknade landet som ”socialt progressivt”. Gång på gång framhöll resenärer av det slaget att det till exempel inte fanns någon arbetslöshet - även om de med egna ögon utan svårighet kunde konstatera att detta inte alls var sant.

Stalin imponerades hur som helst aldrig av det exempel som Sverige önskade att världen skulle följa; inte heller hans efterträdare var entusiastiska. Amerikanerna gick också sin egen väg, knappast oväntat.

Däremot är det värt att notera att många av Europas länder och småningom *alla* var på väg mot det som kom att kallas ”välfärdsstaten”. Speciellt i Tyskland där ”socialstaten” (som tyskarna kallar det) påbörjats av den minst sagt socialistfientlige järnkanslern Otto von Bismarck åtskilliga årtionden före Per Albins folkhemstal, formades ett trygghetsnät som småningom blev till och med mera finmaskigt än det svenska.

Detta att andra länder än Sverige driver det vi kallar socialpolitik har in princip *aldrig* erkänts av svenska socialdemokrater. Anledningen är den självklara: det har alltid varit ett trumfkort att kunna framhålla att världen *beundrar* Sverige, fredlandet, de sociala framstegens och den fulländade trygghetens land. ”Vi” har varit mönster och föredöme, men tyvärr för de andra har ”vi” också varit omöjliga att riktigt efterlikna. Inte minst i inrikespolitiken var det viktigt för (s) och dess sympatisörer att landet var unikt och framför, alltså *inte* i takt med länderna på kontinenten.

Jag har verkat som reporter i Europa i flera årtionden. Varje gång jag rapporterat att italienska pensioner faktiskt är högre än svenska och att tysk sjukvård är mera heltäckande, har jag mötts av total skepsis och ofta med anmärkningen att det antagligen är något lurt med utbetalningarna. Ickesvenskar är ju både slarviga och

opålitliga, särskilt om de bor söderut i det som kommit att kallas ”vitlöksbältet”.. Viljan att Sverige alltid ska vara bäst - *stormaktssyndromet* ! - har varit stark, också långt in i den så kallade borgerligheten. Till och med en så inbiten folkhemmare som Gunnar Myrdal fann så småningom allt detta självberöm en aning tjockt. I början på 80-talet konstaterade han, inte utan en viss bitterhet:

”Vi har förhärsligt ’den svenska modellen’ som om vi inte hade någon historia och som om vi vore ensamma i världen.”

*

*

*

1947 infördes Barnbidrag och en rad skattehöjningar. År 1952 tillkom bestämmelser om ett Kommunalt bostadstillägg, som gjorde boendet ännu mer ”socialistiskt” i meningen myndighetsstyrt och myndighetsberoende. 1954 stiftades Lag om yrkesskadeförsäkring och 55 sjösattes efter omfattande utredningar en ny Sjukförsäkring.

Utredaren, som var superpolitruken Per Eckerberg, hade tagit intryck av argument framförda av folk som skött de gamla, lokala Sjukförsäkringarna ute i bygderna.

När folk känner varandra vågar de inte fuska, fastslog representanter för det gamla systemet (enligt Eckerbergs egen utsago) . Dom vet att vi kan komma hem och titta. När vi får ett heltäckande, centralstyrt system blir möjligheterna till fusk mycket större.

Eckerberg lyssnade och tog intryck av argumentet. Hans svar blev tre karensdagar och han kunde glädja sig åt att missbruket under många år var obetydligt (säkert också för att folk helt enkelt inte hunnit vänja sig vid bidrag). Dessvärre ändrades attityderna dramatiskt när karensdagarna försvann. När situationen var som värst på 70-talet tvingades företagen anställa 20 procent fler arbetare än de behövde. Den svenska hederligheten hade ersatts av det precis lika svenska *att vara berättigad till* - men mera om detta längre fram.

1956 antogs ett förslag till Socialhjälpslag, som, liksom alla de tidigare nämnda, stärkte politikernas och funktionärernas makt och ökade åtminstone *möjligheterna* till beroende. Maktmaskinen byggdes snabbt ut, men i den överfulla sysselsättningen och de stigande lönernas samhälle var det inte särskilt många som på allvar funderade på saken. Socialdemokraterna var inte starkare än att de av och

till tvingades till koalition med Bondeförbundet men de ledande ansåg trots detta att man kunde räkna med att ”dominera” politiken för lång tid framåt. Det fanns ingen annan väg. Alltså föll det sig bara alltför naturligt att metodiskt skjuta fram ”det allmännas”, alltså statens positioner.

Den viktigaste av 50-talets reformer var självfallet lagen om Allmän Tjänstepensionering, ATP, tagen 1959 efter långvarig utredning och en folkomröstning (1957). Inför den omröstningen skrev socialdemokraternas chefsutredare, som återigen var Per Eckerberg, även bondeförbundets förslag och bäddade på så sätt för både seger och samförstånd.

ATP-striden är så väl beskriven i böcker, avhandlingar och tidningsartiklar att det inte finns någon anledning att referera den här. Däremot känns det viktigt att citera vad ATP:s främste upphovsman, alltså Eckerberg, före sin död fastslog för Bertil Torekull (i den utmärkta boken ” Lille Hövdingen ”):

” Den borgerliga oppositionen i pensionsberedningen utgick i sitt tänkande från ett premiereservsystem. Man klandrade mitt förslag till ATP som ju var ett fördelningssystem och sa att ett pensionssystem utan reserver kommer att braka samman förr eller senare...Ett antal gånger togs denna kritik upp i beredningen. Efter varje sådant sammanträde kallade jag samman mitt kansli. Jag sa: Jag delar de borgerligas farhågor och vi bör ändra målsättningen. Med andra ord får vi höja taket en bit för avgiftsuttaget så vi får mera pengar i kassalådan. Vid tre olika tillfällen sköt jag så upp det där fondtaket allt högre. Det var ju synd att jag inte hann med en fjärde också. Det hade som sakerna sedermera utvecklade sig behövts...Så gick det alltså till. Det var kritik mot själva fördelningsprincipen som ledde till att jag insåg att vi behövde mer pengar i systemet...”

Eckerberg (död 1990) försvarade sig harmset när debatten småningom kom att handla om risken för att ATP-systemet brakar ihop.

”Det är inte jag eller mina idéer som senare förstörde soliditeten i ATP-systemet”, sa Eckerberg. ”Det skedde genom olyckliga riksdagsbeslut att plocka in två extra generationer pensionärer som från begynnelsen inte var inräknade. Inte jag men politikerna har i största gemenskap sänkt pensionsåldern och slösat bort pengar på diverse extra förmåner. De har plottrat ut pengar till en massa som inte hör dit och som försvagar hela konstruktionen...Jag har framförallt inte varit med om den fundamentala fegheten att man aldrig vågat ta ut verklighetsbaserade avgiftshöjningar utan hela tiden ducket för detta av taktiska skäl. Ena gången för att inte störa avtalsrörelsen, andra för att inte störa det eller det...”

”Den jävla rötan har de inplanterat i systemet efteråt”, fastslog ”Den lille hövdingen” ilsket. Han fann det också ”kärringaktigt” av politikerna att ta bort

karensdagarna i Sjukförsäkringen.

Per Eckerberg var socialdemokrat, men framförallt en ämbetsman av den gamla stammen. En mera förintande kritik av politisk opportunistik än den Ni just läst, får man leta efter - och systemet är fortfarande livsfarligt bräckligt. Ur (s) synpunkt har det dock kvar de egenskaper som gör det till en så viktig del av maktmaskinen:

Det är obligatoriskt och därmed allomfattande.

Centralstyrt och följaktligen under kontroll.

Det ger inget som helst spelrum för individuell ”klåfingrighet”. Och viktigast: att spara *privat* blir ”onödigt”, vilket betyder att kapitalbildningen tvingas ta de vägar som staten, inte miljoner enskilda individer, föreskriver.

*

*

*

1956 var det år då Chrustjev avslöjade Stalins grymheter, men lika fullt såg till att Ungerns revolt dränktes i blod på Budapests gator. Det året gjorde de svenska Socialdemokraterna ett dåligt val. Många ansåg att regeringen Erlander var dödsdömd och landsfadern själv var bekymrad. I det läget uppvaktades han av en tre partikamrater som skrivit en PM om den nya situationen i vilken man kunde läsa bland annat följande:

” För *näringslivet* (min kurs) måste det vara en förutsättning för handlandet att arbetarrörelsen kommer att inom överskådlig tid vara tongivande på det politiska området - *vare sig socialdemokratin befinner sig i regering eller i opposition*. (Min kurs,) Likaså måste det ständigt ta hänsyn till den fackliga arbetarrörelsens inställning till de samhällsekonomiska problemen. Arbetarrörelsen måste å sin sida handla med den insikten att privat företagsamhet också inom överskådlig framtid kommer att vara en av de väsentliga grundvalarna för vår välståndsutveckling...”

Det stod som Ni ser *inte* att låt oss förhandla med de verkliga makthavarna på den borgerliga sidan - direktörerna! - istället för med de borgerliga partierna, men det kan knappast ha varit något annat författarna menade.

Det fick snart rätt.

Vägen mot korpokrati hade börjat med regeringens och bröderna Walenbergs exceptionella samarbete under två världskrig. Nu tog man i djupaste fred och utan yttre tryck ytterligare ett långt kliv i riktningen mot den *samarbetsocialism* av unikt svenskt märke som tidigare bara den odogmatische Per Albin förutsett.

Erlander tog initiativet till en rad möten på Harpsund, det vackra herresätet i Sörmland som (s)taten år 1952 fått i present, betecknande nog av en förmögen företagare, ”korkkungen” C.A. Wicander .

Att dessa trevliga tillställningar med god mat och hyfsade viner skulle förändra svensk demokrati i grunden kunde statsministern kanske inte ana, men så blev det onekligen.

” Nu började näringslivet gå förbi de borgerliga partierna och tala med regeringen direkt”, skriver Erlander i sina memoarer, men bara för att håna sin favoritmotståndare Bertil Ohlin, som varnat för ökad statlig inblandning (som Erlander själv givetvis önskade mest av allt).

Åtminstone en storföretagschef, nämligen Tore Browaldh, var mycket tidigt inne på tanken att samarbete, snarare än konfrontation var Sveriges melodi.

I maj 57 talade den i vida kretsar populäre Browaldh, som två år tidigare efterträtt sin far, Ernfrid, som chef för Handelsbanken inför Stockholms Handelskammare. Talet betecknades som sensationellt därför att den unge, men mäktige bankmannen kort och gott fastslog att Sverige hamnat i ett läge där det måste betraktas som en given sak att statens roll i näringslivet skulle *växa*. . Man stod inför det som på engelska (det språk som nu började sitt segertåg) kallas för en *irreversible process* , en process som bara kan leda i en riktning. Det var alltså meningslöst att ”försöka vrida klockan tillbaka” (skriver Erlander förtjust!).

Eller omskrivet till vanligt språk (som Browaldh bara i undantagsfall använde sig av) :

Den stora massan av *vanligt folk* stod sen 1932 under (s) kontroll och det bästa sättet för direktörerna att bevara ett rimligt mått av handlingsfrihet *för egen del* var att anpassa sig till detta förhållande. Och även om majoriteten av näringslivets toppmän fortsatte att rösta borgerligt gled man mer eller mindre frivilligt in i det som först kom att kallas *blandekonmomin* och senare *Den Svenska Modellen*. Vi var på väg mot det samhälle som Kjell Espmark långt senare (i Revanschen, Norstedts 1996) skulle beskriva så här:

”...storfinans och socialdemokrati är beslutsamt eniga: inga innovationer som framtvingar förändringar i maktstrukturen och inga skattesmitande småföretagare,

tack.”

Tore Browald hade ett antal år varit assistent åt Gunnar Myrdal och påverkats av dennes elitistiska samhällssyn - som han i hög grad delade.

*

*

*

Det är viktigt att göra paus här. Och att försöka svara på en viktig fråga:

Var det bra eller dåligt att näringslivet och (s)-staten hamnade så nära varandra ?

Svaret är enligt min uppfattning att det var både bra och dåligt, men framförallt dåligt. Det var bra därför att näringslivet (fram till 70-talet) fick sina behov på infrastruktur, materiell och mänsklig, tillgodosedda. Det var destruktivt därför att den politiska demokratin snedställdes och vi istället fick en (av naturliga skäl) hemlighetsfull toppstyrning dominerad av alldeles för få aktörer. För få - och dessutom i evighet desamma. Vi fick inavel och vänskapskorruption. Precis som i miljonprogrammets Malmö, beskrivet i kapitel 6, fattades viktiga beslut i Kanslihusets korridorer och storföretagens styrelserum och precis som i miljonprogrammets städer fick folk allmänhet finna sig i att få vad den kloka eliten fann rimligt att utanordna. Medvetet och omedvetet skapade man en orörlig och ständigt alltmer passiviserad massa, styrd uppifrån och i stort sett oförmögen att påverka utvecklingen utom genom att rösta på partier med bara alltför snarlik politik.

Sett i backspegeln var Tore Browaldh och de ständigt fler näringslivsmän som anslöt sig till hans uppfattning förrädare mot den liberalism de påstod sig tro på. Precis som Per Albin (men varken Erlander eller Palme) var de pragmatiker till döds, på anställdas, aktieägares och konsumenters bekostnad. Browaldhs berömda tal till Handelskammarens medlemmar var helt enkelt *den tredje ståndpunkten överförd till näringspolitiken* . Den var en kapitulation och (jag tvekar inte inför ordet) ett förräderi.

Browaldh fortsatte genom en lång följd av år sina ansträngningar att likrikta statens och näringslivets synpunkter. Så sent som 1981 tog han initiativet till en hemlig diskussionsgrupp där förutom han själv Storas Bo Berggren (en ledande Wallenberg-man) och SPP:s VD Karl-Axel Lindroth deltog tillsammans med bland andra Nordbankens talföre ekonom Nils Lundgren och tidningen Vi:s chefredaktör, sedermera finansministern och senast EU-byråkraten, Allan Larsson,

Gruppen lyssnade, enligt referenten Stig Malm, som också var medlem, med stor andakt när Olof Palme predikade vikten av den offentliga sektorn fick fortsätta växa. Att många av dem senare fastslog att utvecklingen varit katastrofal gör inte andakten mera begriplig. Eller mindre avskräckande.

Sanningen är helt enkelt att även direktörerna under framgångens år bara alltför beredvilligt lurade i sig själva att de levde i det bästa av samhällen och att de själva fått en särställning därför att de av någon besynnerlig slump råkat bli duktigare än alla andra. Det dröjde till 70-talet innan de började fatta att högmod verkligen är en dödssynd och till 80-talet innan ”vi” fick lida för det.

Dessförinnan hade inte särskilt många insett i vilket riktning färden ledde. En av de få var riksdagsmannen Leif Cassel, (h) som i sin älskvärda memoarbok (”Så vitt jag minns”, utgiven 1973) levererar följande läckra beskrivning av Harpsunds-andan:

” Det finns få saker som på mig har gjort ett så rörande naivt intryck som den svenska storfinansens sätt att umgås med politiken. I nästan alla lägen försöker man stå så väl till buds som möjligt med den sittande regeringen, bara därför att den sitter där den sitter...Maktpositionen som sådan imponerar till den grad att storfinansens företrädare bockar sig som välkammade skolpiltar. Rakare på sak skulle detta förhållande icke uttryckas än som skedde en dag på ett möte på Arbetsgivareföreningens lokaler med företrädare för ögern...Gunnar Engellau - Volvo-chefen - sa rent ut: *’ Jag kan inte alls begripa varför det skall behövas några oppositionspartier. Om det är något jag vill så lyfter jag på luren och talar med Gunnar Sträng och så får jag som jag vill . ’* (Min kurs,...)Man fick ofta det intrycket att storfinansens accepterade den sittande socialdemokratiska regeringen med samma tålighet som man accepterar det dåliga väder som alla klagar över men ingen gör någonting åt...Att denna gåsflock skulle vara prisgiven i kontakt med den gamle listige räven Tage Erlander var självklart. När brasan var tänd på Harpsund, den goda middagen höll på att smältas, kaffet var serverat, cigarrerna tända, konjakten skimrade i glaset, lindade Tage det ena långa benet runt det andra och sa ungefär så här: *’ Låt oss strunta i politiken och prata affärer. ’* I samma ögonblick föll alla gästerna till föga och avsvor sig allt det moraliska och propagandamässiga stöd de hade kunnat få inom oppositionspartierna...Men Erlander avstod inte från någonting. Han hade hela sin väldiga propagandapparat i högsta beredskap och så kom man då överens. Sedan var det med en diabolisk munterhet i ögovrån som Erlander vände sig till oppositionsledarna och sa: *’ Vad i all världen bråkar herrarna om? Näringslivets folk och vi har redan gjort upp i godo ’*”.

Jag tror att Cassel hade fel när han betecknade näringslivets företrädare som en gåsflock (även om många var betydligt mindre kompetenta än de påstods vara).

Snarare var det så att de toppdirektörer som var fina nog att bli bjudna till Harpsund hade insett att kärnan i *tredje ståndpunkten* är finslipad egoism: att i alla lägen se främst till egna fördelar, oavsett hur skändligt erövrade.

Tredje ståndpunkten är dessutom, till hela sin natur, riskminimering och garderung ; och näringslivet garderade sig förvisso. När Erlander och det socialdemokratiska etablissemanget dramatiskt avvisade Europa - och isolerade Sverige från den kontinent vi tillhör för ytterfligare *trettiofyra år framåt* - handlade storföretagen på precis motsatt sätt.

De sade JA till Europa, fast utan att precis basunera ut det.

Och ett långt adjö till Sverige.

Men mera om detta.

*

*

*

Ingen har på allvar forskat i varför Sveriges socialdemokrater blev så fientliga till samarbete med Europa - det samarbete som först hette EEC, senare EG, numera EU. Kanske behövs det inte heller någon forskning. Förklaringen kan nämligen strängt taget bara vara en: mera makt till EU betyder mindre makt för det parti som styr i Stockholm, alltså vanligtvis (s).

Makt överförs från delstaternas regeringar till gemensamma organ, i första hand kommissionen i Bryssel, brukar det heta. Så är det i någon mån också, men sanningen är betydligt mera komplicerad och - framförallt ur (s) synpunkt - betydligt mera obehaglig.

Kommissionen är inte, som det ibland sägs, ”EU:s regering”. Kommissionärerna har för all del en viss beslutsrätt, inte minst i detaljer, men allt av verklig vikt bestäms av Ministerrådet. Det innebär framförallt att de stora länderna, i synnerhet Tyskland och Frankrike, får en oerhörd tyngd. Ett litet land kan gläfsa emot, men inte räkna med att vinna annat än i undantagsfall.

Eller med andra ord:

Svenska statsråd skulle tvingas ta order av kollegor som man uppfattade som

borgerliga. Arne Geijer, som var den siste LO-chefen med en solid maktposition *både* i fackföreningsrörelsen och partiet kunde utan att rodna kalla EEC-ländernas socialpolitik för ”reaktionär”, trots att han med stor sannolikhet visste att den var tämligen lik den politik som fördes i Sverige. Majoriteten av svenskarna var emot det man kallade de fyra K:na: katolicism, konservatism, kapitalism och kolonialism, vilket dessvärre mest visar att man var skrämmande okunnig om hur det såg ut på kontinenten.

Lyckligtvis för regeringen fanns ju neutraliteten till hands.

Tage Erlander, som bäst av alla visste hur skamfilad neutraliteten egentligen var, behövde alltså inte säga det han och partikamraterna egentligen tänkte, nämligen att ”vi svenskar har nått betydligt längre än Ni därefter på kontinenten. Vi vill inte gå in i samarbete med Er därför att vi känner oss lite för mer och är rädda för att bli neddragna om vi inte håller oss på vår kant.”

Istället sa Erlander så här när han talade inför Metall-förbundet den 22 augusti 1961 :

” Regeringen har...kommit fram till att medlemskap i sexstatsmarknaden enligt Rom-avtalet...icke går att förena med den svenska neutralitetspolitiken. ”

Ett sådant medlemskap skulle förhindra Sverige från att kunna föra ” en självständig politik”, sa regeringschefen vidare - händelsevis bara nio dagar efter Berlinmurens tillkomst (som han ansåg så oviktig att han inte ens nämner den i sina memoarer).

Enligt Dagens Nyheters korrespondent, Daniel Viklund, som under många år var vår bästa initierade EEC-rapportör, tog kontinentens ledare mycket illa upp. Sverige avfärdades som provinsialt och självtillräckligt, ett surt och högfärdigt land i en avkrok av världen där man, för att tala med ingen mindre än Konrad Adenauer inte ens kunde få sig en snaps om man råkade önska den vid en tid på dagen som myndigheterna fann olämplig.

Tre ledande svenska intellektuella återgäldade speglosorna från kontinenten och gjorde det med råge. Hösten 1962 utkom boken ” Vi och Västeuropa”, skriven av Gunnar Myrdal, Tord Ekström och Roland Pålsson, alla ansedda som ledande tänkare på vänsterkanten. Två citat räcker:

” Det är de små staterna som har den högre och jämnare inkomstnivån, som är rena och snygga...och som i de flesta avseenden har ordnat sina samhällen bäst.”

Och:

”...Den generaliseringen kan t ex vågas att det i stort sett bara är de protestantiska länderna som lyckats effektivt genomföra en någorlunda hederligt betald inkomstbeskattning. Varken Frankrike eller Italien har kunnat det.”

Synpunkter av det slaget - rent ut sagt monumentalt, chauvinistiskt dravel! - delades av många svenskar, även på den borgerliga sidan. Eftersom fiendtligheten mot Europa dock var störst på den socialdemokratiska sidan ansåg Erlander sig tvingad att stänga dörren.

Antag att han inte gjort det...

Sverige skulle då ha fått uppleva hårdare konkurrens, både i politiken och näringslivet. ”Vi” skulle ha fått en rikare och mera stimulerande debatt, utåtblickar istället för inkrökning; ”vi” skulle ha tvingats till självprovning istället för självförhärligande. Och viktigast: Sverige skulle ha markerat att landet, absolut och ovillkorligt, vill tillhöra demokratiernas krets, det vi kallar västvärlden.

Däremot är det osannolikt att (s) maktmonopol skulle ha hållit så länge som det gjort.

Det insåg Erlander 1961. Precis tio år senare drog Olof Palme samma slutsats. England hade bestämt sig för medlemskap med Danmark i släptåg och dörren stod öpen även för Sverige, men Palme stängde den med en smäll - än en gång med neutraliteten som förevändning.

Erlanders ”Metall-tal” väckte stor uppmärksamhet när det hölls, men föll rätt snart i glömska. Det är synd. Inget politiskt tal under 50-och 60-talen var lika avgörande. Lika oåterkalleligt som kriget gjorde det Sverige till ett land i självvald och självgod isolering.

Landet utanför.

*

*

*

Var det Harpsunds-andan som förvandlade Sveriges få kapitalister och deras något mera talrika direktörer till *tjänstemän* i välfärdsstaten?

Svaret är att tendensen funnits där långt tidigare. I sin memoarbok ”Ett andfått

liv” konstaterar ”företagsdoktorn” Ulf af Trolle att det fanns nyetableringskontroll och karteller redan långt före Harpsund, ja:

” Redan före kriget hade det rått mer av kollegial stämning än av konkurrens inom svenskt näringsliv.” Tendensen till inkräkthet ökade under avspärrningsåren då (Per Albin) ”...svetsade samman nationen genom ransoneringar och priskontroll, som satte stopp för resterna av den konkurrens vi haft under 30-talet”.

Att problemet funnits länge hindrade inte alls att *tjänstemanniseringen* av kapitalismen fick ny fart under och efter Harpsundstiden. Själv tror jag att Leif Cassel, citerad ovan, har fel när han påstår att Erlander lurade direktörerna. Jag tror att den överdrivna anpassningen var en del av tidsandan och omständigheterna. Att konkretisera förlopp av det här slaget är svårt, men man kan peka på åtminstone två händelsekedjor:

1) För det första tjänade många företag kopiöst med pengar under kriget, då de i allt väsentligt styrdes av staten (och hrr Wallenberg) . Som jag redan slagit fast fick Volvo, som annars skulle ha haft mycket svårt att överleva, hela sin utvecklingsverksamhet bekostad av skattebetalarna . SKF formligen badade i pengar och beställningar och många andra var bra nära lika lyckligt lottade. Omedelbart efter kriget och under många år framåt drev Asea sin teknoogiskt utomordentligt viktiga atomverksamhet i hälftenbruk med staten - som dessutom såg till att så gott som alla viktiga, svenska beställningar gick till Västerås. Bankerna tvingades regleringsvägen att finansiera byggverksamheten med så stora belopp att inte särskilt mycket fanns över till entreprenörskap eller andra äventyrligheter - särskilt som det var en oskriven lag att bankens ”egna” storföretag skulle förses i första hand och att det var förbjudet att försöka nästla in sig hos konkurrenterna.

Kort sagt var storbolagen visserligen inte ”socialiserade” men lika fullt beroende av staten i en omfattning som gjorde det naturligt för direktörerna att satsa på anpassning och riskbegränsning, snarare än konfrontation och chansningar. Direktören och bakom honom ägaren, förvandlades till förvaltare och tjänsteman. Det var inte för inte som Enskilda Bankens förste professionelle informationschef, Toivo Sibirzeff, under många år besvarade förfrågningar om intervjuer med Marcus eller Jacob Wallenberg med orden:

”Det går inte. Han har för brått med att tjäna pengar åt Sverige.”

2) Allting gick bra. Svenska varor sålde sig själva, eller nästan. Under den långa perioden av full sysselsättning och fullt kapacitetsutnyttjande sa fackföreningarna, som ännu inte hunnit växa till parallella byråkratier och inte heller var särskilt ”radikala” , konsekvent ja till ny teknik och fortlöpande rationalisering. Även om Veckans Affärer inte fanns före 1967 och alltså inte kunde glorifiera direktörerna

förrän då, fick näringslivets folk mycket beröm; stora exportorder var nästan som landslagssegrar i fotboll och skattefria förmåner inte helt omöjliga att få. Det var alltså föga underligt att direktörerna gillade läget, upplevde sig själva som sällsynt duktiga och det svenska systemet, möjligen med undantag för skatterna, som sunt, rationellt och produktivt. Säkerligen spelade det också en viss roll att (s) så klart tog avstånd från socialisering i den gamla, diskrediterade meningen. Direktörer är bara i undantagsfall *political animals* och Gunnar Engellau skämtade säkert inte när han slog fast att det var lika bra att företagarna och regeringen - som han tydligen såg som i evighet socialdemokratisk - gjorde upp utan inblandning av något så oväsentligt som oppositionspartier.

De flesta människor i den grupp jag här kallat omväxlande direktörer, företagare eller kapitalister röstade säkert borgerligt. Detta till trots har det i Sverige åtminstone sen tidig efterkrigstid funnits en tendens att se politiken som en *side show*, mindre attraktiv än den maktutövning som kallas att *regera*. Oppositionen ”käbblade” och ”skällde”, hette det. Regeringen däremot satte sig ner, lyssnade välvilligt på företagarens argument och ”bestämde”.

(Bestämmandet blev för somliga (s)-politiker rentav en andra natur. Enligt den avskedade LO-chefen Stig Malm fortsatte Gunnar Sträng att titulera sig finansminister i två år efter att han tvingats avgå i samband med regeringskifte.)

Dessutom uppstod i Sverige under 40-50- och 60-talen, då storskaligheten dominerade både näringslivet och förvaltningen två distinkta, men väl samverkande eliter, som båda ansåg sig tjäna på att inte klampa in på varandras revir. Senare tillkom en tredje, mediaeliten, men den blev fullt etablerad först i slutet på 60-talet och spelade dessförinnan en rätt obetydlig roll.

Den elit som successivt drog till sig så gott som alla opportunisterna och en växande del av landets skolbegåvningar kan vi kalla *makteliten* helt enkelt därför att den enda, gemensamma nämnaren för alla medlemmar i gruppen är just makt.

Politiker försöker att bli valda för att få förverkliga sina idéer om hur och i vilken riktning samhället bör styras. Man vill ”nä resultat” och gör det genom att övertala eller tvinga andra människor att anpassa sig till de regler som politikern och hans kollegor formulerat. Belöningen är att man får bestämma och - mer och mer - framträda offentligt och få applåder. Politikern/beslutsfattaren är ”fin”. Han eller hon får sitta vid honnörsbordet och hålla tal; att vara politiker i ett demokratiskt land är att höja sig över mängden och - ibland lika viktigt - att få gå före i många köer.

Till sin hjälp har politikern, antingen han sitter i regering eller kommunfullmäktige, ämbetsmän, experter och tjänstemän, som alla har förslagsrätt uppåt och

rätt att fatta beslut neråt - från majorens beviljande av extrapermission till socialassistentens vägran att godta en bidragsbegäran.

Inom maktapparaten, som jag ibland kallar maktmaskinen, eftersom dess uppgift är att producera ständigt ny och helst större makt åt eliten, är var och en herre över sin stackare. Apparatus folk är beroende av varandra, i synnerhet av överordnade. De är med undantag av några få cyniker tillgivna systemet eftersom det dels ger försörjning, dels är förutsättningen för den makt - oavsett hur begränsad - var och en har fått sig tilldelad.

Tillgivenheten till systemet medför att läckor till media, eller rentav till polisen, är ytterst sällsynta. En svensk tiger, det är bäst för karriären i förvaltningen, lika väl som företagen. Tidningsrubriker eller TV-inslag kan medföra oro och förändring, vilket bör undvikas. Ännu allvarigare är det utan tvivel att intern kritik ofta stämplas som illojal och därför sällan förekommer. Om man jämför med de anglosachiska länderna där *whistleblowing*, alltså skvallrande för media i avsikt att åstadkomma förbättringar, är mer eller mindre en folksport, kan man lätt få för sig att svenskar lever under något slags självpåtagen censurregim, där förmågan att hålla tyst värdesätts högre än alla andra egenskaper.

Sist och slutligen är det viktigaste naturligtvis att apparaten är desperat beroende - av beroende.

Om det inte finns alkoholister behövs ingen alkoholistvård. Om sysselsättningen är rekordhög kan man stänga AMS. Om inte tillräckligt många skolbarn har allvarliga anpassningsvårigheter kan psykologen lika gärna skola om sig till grävmaskinist - och mista sin plats i den lokala eliten. Om borgerliga politiker tillåts att vinna val och "skrota välfärdspolitiken" riskerar man att antalet beroende-beroende skärs ner, en situation som vederbörande självfallet till varje pris vill undvika. Kort sagt gäller att makteliten till nöds kan acceptera ett *status quo*, alltså att ingenting händer. Riktigt nöjd kan man dock bara vara när "samhället" (alltså staten) stadigt flyttar fram sina positioner så att fler och fler administrerar fler och fler som vårdar fler och fler, allt i enlighet med Parkinsons och andra byråkratins lagar.

Maktelitens högsta kast finns givetvis i Stockholm. Den omfattar förutom de flesta statsråden (somliga är alltid *för* klantiga för att kvala in), cheferna för de stora, statliga verken, ett antal (s)-märka experter, speciellt ekonomer, fackförbundens tyngsta män och kvinnor, samt de ledande oppositionspolitiker som anses "falla inom ramen", som alltså har anpassat sig till folkhemsideologin. Elitens stora privilegium, förutom att få bestämma, är visshet om att *alltid* ha en säker topposition. Cheferna i förvaltningen sitter i regel på livstid; politikerna belönas regelmässigt med landshövdingposter, ambassadörskap, styrelseuppdrag

eller liknande, alltid på hög nivå. Så fantastiskt är Sverige i detta avseende att även de mest minnesgoda bara kan komma ihåg ett enda fall då en avpoletterad toppman *inte* tilldelats en någorlunda glassig reträttpost. LO-chefen Stig Malm lyckades reta upp sina partikamrater till den grad att han lämnades ute i kylan (i varje fall fram till den här bokens pressläggning).

Efter hand som Sverige byggde till sig världens högsta kontorsstandard fick makteliten finare och finare kontor, för de högsta oundvikligen hörnrum med tillhörande konferensavdelning och, ofta nog, privata sovhytter och badrum. Välpolerade och eleganta möbler pryder de kontor som har fler än två moduler och som utsmyckas med kvalitetskonst ”lånad” från muséer. Dyrbara, ljuddämpande heltäckningsmattor är standard.

Särskilt höga *löner* kan makthavarna däremot inte kvittera ut, beroende på att (s) på ett tidigt stadium gillrade en finansiell fälla åt sina egna - en fälla som många genom åren i hemlighet eller halvhemlighet fördömt och förbannat.

Partiets hårda satsning på inkomstutjämning och jämlikhet blev helt enkelt en spärr mot generös - eller ens realistisk - lönesättning. De protester som självfallet skulle riktas mot att politiker och tjänstemän fick bra betalt gör det mer eller mindre omöjligt att betala ens i närheten av de löner som är vanliga i näringslivet. Sverige har därigenom blivit ett av de få länder i världen där inte bara toppdirektörer utan ofta nog nyutexaminerade civilekonomer eller ingenjörer tjänar betydligt bättre än statsministern. Riksdagsmän och kommunalpolitiker är direkt underbetalda. Att detta är dumt vet i stort sett alla, men i avundsjukans namn måste man fortsätta på den inslagna vägen.

Att de senaste årens många ”affärer” med felaktigt eller bedrägligt använda kreditkort, dubbeldebiterade representationsmiddagar, etc, i stor utsträckning beror på låglönehyckleriet finns det ingen anledning att betvivla. Inte heller att lönesättningen medfört att politiker och tjänstemän i största utsträckning rekryteras bland människor som tror på den svenska modellen; alltså inte i första hand folk med hoppfull håg och fantasi.

Den grupp vi kan kalla *direktörseliten* är mindre än makteliten. Tvärtemot vad det ofta påstås är direktörernas möjligheter att påverka enskilda arbetares situation relativt liten, begränsad dels av lagstiftning, dels av Facket som på 70-talet växte till en parallell och ibland övermäktig maktstruktur. Den *högsta* direktörseliten omfattar, beroende på hur man räknar, kanske 50 män, alla medelålders, konventionellt klädda, välartikulerade men tystlåtna. De Femtio sitter i styrelserna för banker, försäkringsbolag och storföretag - undantagslöst inom den så kallade ”sfär” som vederbörande tillhör.

Bara två män i toppgruppen, Percy Barnevik och Rune Andersson, har skägg, vilket ibland förklaras med att Marcus Wallenberg ansåg att män skulle vara slät-rakade. Viktigare är givetvis att direktörerna som för det mesta *inte* äger de företag de styr, så gott som hundra procentigt ser som sina viktigaste uppgifter att 1) bevaka sina revir och 2) förvalta de tillgångar de satts att förvalta.

Just ordet *förvalta* är viktigt. Förvaltning utesluter inte omvandling och förnyelse, men ordet bjuder till försiktighet. Familjen Wallenberg ger ett bra exempel. Om man så velat skulle en eller flera familjemedlemmar med all säkerhet kunnat bygga upp en privatförmögenhet i världsklass, kanske inte i klass med Bill Gates men säkert med Rausing eller Kamprad. Så har inte skett. Istället har man genom stiftelser, graderad rösträtt, ask-i-ask-ägande, etc byggt upp ett *maktimperium* som omfattar ca 600 miljarder i omsättning och en halv miljon anställda, ett fögderi att *förvalta* snarare än mjölka på pengar. (Även om även rätt periferiska medlemmar av den stora Familjen förvisso kan unna sig det mesta.)

Dynamiken i affärslivet gör att förvaltning i företagsvärlden innebär högre aktivitet - och därmed större risktagning - än förvaltning inom den offentliga sektorn. Likväl är grundinställningen densamma: att sakta utveckla, men framförallt *bevara*, att tycka samma hellre än att vara originell, undvika konflikter och i görligaste mån omge sig av slätkammade "ofarliga" medarbetare. Bertil Torekull, som varit chefredaktör på Svenska Dagbladet, och umgåtts mycket med direktöreliten, fastslår i sin bok "Med Facit i hand":

"Livet är tjänster och gentjänster, affärslivet allra mest. Den som vill använda nätverket måste känna och gilla dess regler. Har man en gång hamnat utanför de inre cirklarna är det ofta en övermänsklig uppgift att ta sig in på nytt."

Alltså sitter man lugnt, trygg i förvissningen att Gunnar Myrdal säkert hade rätt när han fastslog:

"Som jag ofta påpekat...var det allmänt och är alltjämt så, att den som en gång blivit något i Sverige anses ha en rätt att fortsätta." Ulf af Trolle gick ett stycke längre när han blickade tillbaka på det näringsliv han tjänat i hela sitt liv:

"Många företag drevs som ämbetsverk. Deras chefer har ofta i vida kretsar öknamn som anger hur deras roll uppfattades, t ex 'Sveriges enda enmansprecession' eller 'Galjonsfiguren' och annat i samma stil. Det förekom fö praktiskt taget aldrig, och detta gällde långt in på 70-talet, att en styrelse avskedade en företagsledare. Även i de fall ett företags VD ansågs olämplig var det kutym att han fick sitta kvar till pensionsåldern, Han kunde ju ändå inte åstadkomma så stor skada!"

Viktigare än att producera briljanta affärer, som alltid innebär risktagning, har

det blivit att förhindra att konkurrerande sfärer gör inbrytningar på det egna området eller - kanske ännu viktigare - att små eller medelstora företag får chansen att utvecklas till allvarliga konkurrenter. Staten har (som framgår längre fram i boken) lagt allehanda hinder i vägen för små tillväxtföretag. Låt det här bli sagt att de stordirektörer som i princip kontrollerar och kontrolleras av bankstyrelserna inte har varit ett spår ledsna för detta - oavsett vilka åsikter de framfört i tal och skrift.

Direktörseliten ägnar en stor del av sin tid att förhandla med representanter för facket och "det allmänna", vilket ibland, men inte alltid är så gott som samma sak. Redan i bokens början berättade jag om Marcus Wallenbergs hemliga överläggningar med Gunnar Sträng. Tjugofem år framåt i tiden sökte Marcus son Peter upp statsminister Göran Persson för att - i god tid - få dennes välsignelse till den planerade sammanslagningen mellan SE-banken och Nordbanken.

"Det verkar vara en bra idé", sa Persson och välsignade därmed informellt och oförberett den senare kapsejsade affären. På samma sätt förhandsförhandlar direktörer, jag vågar påstå dagligen, med olika myndigheter om så olika saker som lokaliseringsbidrag till hur stor (eller snarare hur liten!) skatt diverse Volvo-direktörer ska betala därför att de bor gratis i lyxvillor. Grundidén är alltid densamma: informellt samarbete bakom kulisserna, bakom ryggen på så många anställda som möjligt och självfallet utan insyn för media; maktens brödraskap.

"Den livsnödvändiga samverkan mellan näringsliv och socialdemokrati måste förbli mycket diskret", skriver Kjell Espmark insiktsfullt i den tidigare citerade boken.

Att direktörseliten anpassat sig så väl till maktstaten har i huvudsak två anledningar:

1) För det första har storföretagen så länge folkhemmet funnits, men framförallt sen 70-talet varit noga med att öka sin frihet - genom att lämna Sverige. De små har inte samma möjligheter, men de tillhör inte heller eliten.

2) För det andra har direktörerna själva ett alldeles utmärkt liv och stor, *personlig* handlingsfrihet - förutsatt givetvis att de inte råkar i konflikt med överordnade och inte får vara med längre. Direktörseliten är väl avlönad, hinner i allmänhet spara ihop en förmögenhet som kanske inte är särskilt imponerande mätt med internationella mått, men jättelik om man ser den ur en svensk löntagares perspektiv. Direktörerna har råd med flotta villor, elegantare bilar och i några fall egna jaktmarker. En särskilt viktig symbol är utlandsresor i Business-klass eller ännu bättre per Concorde - ett tiotal svenskar är reguljära överljudspassagerare, men bara två har veterligt kopierat Marcus Wallenbergs vana att komma in till JFK klockan åtta på morgonen, hålla en rad sammanträden i VIP-rummet, för att sen

flyga till London klockan 13 och vidare hem eller ut i Europa med privatplan. Direktörseliten lever med andra ord ett formidabelt dubbelliv:

Ute i världen handlingskraftig och hårt konkurrerande affärsman.

Men i Sverige foglig svensk, som ofta, förbluffande nog, är övertygat blågul och ser folkhemmet som det (trots allt, trots allt!) bästa land som finns. Jag brukar kalla detta den svenska direktörsparadoxen; förklara den kan jag inte.

*

*

*

Att mediaeliten uppstod först på 70-talet är sant, men inte heltäckande. På 50-talet fanns Herbert Tingsten, som, för att citera efterträdaren, Olof Lagercrantz, var ”ett reningsverk av enastående kapacitet”, en publicistisk tornado, vars formuleringskonst och heta engagemang förorsakade inte minst Tage Erlander stora bekymmer. På 50-talet började också TV få allt större inflytande, vilket här bara ska belysas med en anekdot.

Tidens store idol var Lennart Hyland, som nådde en ställning som ingen före eller efter honom. Vid ett tillfälle på 60-talet utlyste Hyland i ett underhållningsprogram den stora ”Frufridagen”, en söndag då frun i huset skulle slippa laga mat, men mannen i gengäld steka köttfärslimpa.

Tillställningen blev en enorm succé och dagen efter tillfrågade en tidning statsminister Erlander om *han* stekt köttfärslimpa. Erlander tillstod att som kock var han inte speciellt begåvad, men:

”...jag gjorde min medborgerliga plikt.”

Kanske kan vi knyta TV:s *politiska* genombrott till just det utlandet.

Kapitel 9: Världen slår till!

När 70-talet började hade världen vänt, men mycket få svenskar hade lagt märke till det.

Ännu färre, om ens någon, hade fattat att årtiondet skulle bli katastrofalt för landet. Och absolut *ingen* var medveten om att sviterna skulle smärta fortfarande vid 90-talets slut.

En uppbyren industriledare som Gunnar Ericsson hade i och för sig sett framtiden redan så tidigt 1963. Han hade varit i Japan, dit man *måste* resa på den tiden. Nu var han klart tagen. För nära medarbetare i Facit fastslog han:

” Den mekaniska räknesnurrans tid är förbi. Den kommer att slås ut från marknaden av japanernas elektroniska kalkylatorer...”

Många hade lite svårt att tro den välskräddade, lågmälda och alltid lika hövliga Ericsson. Tyvärr för alla inblandade trodde han inte heller själv vad han sa. Snurran hade dominerat Åtvidaberg i stort sett så länge nån kunde minnas. Den hade hjälpt till att göra Facit till ett världsföretag i branschen, med över 10.000 anställda i Sverige, de flesta just i Åtvidaberg där först grundaren, Elof Ericsson, sedan den betydligt mindre begåvade sonen var kungar. Företaget fanns representerat i 130 länder och räknade med fortsatt expansion. Det var allmänt bekant att räknesnurrar tillhörde Sveriges mest lönsamma exportprodukter genom tiderna.

Facit gjorde åtskilliga andra saker också - en med rätta prisad linje kontorsprodukter och kontorsmöbler - men snurran var esset i leken. Att *japaner*, alltså asiater, skulle kunna konkurrera kändes smått omöjligt. De var ju kända för att ”bara” kunna kopiera vad mera kreativa européer och amerikaner uppfunnit; det var vårt att ta dem på allvar. *Svensk kvalitet* skulle de förmodligen aldrig orka med att producera.

Snurran kostar helt enkelt för mycket för att kunna konkurrera, framhöll de som ansåg att Ericsson hade rätt när han oroade sig. 3.000 kr är helt enkelt *ohyggligt* mycket när man kan få en elektronisk räknare för 200, detta beroende bland annat på att snurran krävde 20 arbetstimmar, räknaren 5 minuter. Dessutom i första hand japanska minuter, som fortfarande var billigare än svenska på 60-talet. Att den elektroniska fickräknaren dessutom var oerhört lätt att lära sig och snabbt gav *användaren* högre produktivitet, tänkte man inte heller på - begreppet användarvänlighet var knappast känt ens i USA, långt mindre i Sverige. Med bara lätt överdrift kan man säga att svenska direktörer, av vilka majoriteten var ingenjörer, ansåg att kunden var ett nödvändigt ont, en person som för all del fick lov att köpa, men borde ha vett att vara tacksam för det.

Många har för övrigt fortfarande inte sett ljuset.

Det underliga är, som jag redan sagt, att Gunnar Ericsson uppenbarligen inte trodde på sin egen diagnos; kanske han inte ens begrep den. Istället för att satsa på rationalisering och omvandling i blixtempo valde han - helt dåraktigt - att försöka expandera på alla fronter.

Ett illa genomtänkt - helt enkelt högfärdigt och slarvigt! - misstag var att satsa på utveckling av stordatorer. Facit anställde Erik Stemme och den teknikergrupp som för statens räkning utvecklade datamaskinen (som det då hette) BESK. I sinom tid levererades den första maskinen till försäkringsbolaget Skandia, men satsningen floppade och i en bitter memoarbok ("Istället för guldklocka", utgiven 1991) konstaterar Gunnar Ericssons svåger, Lennart von Kantzow, att "ambitionerna vida översteg resurserna." Betydligt mera sensationellt är von Kantzows avslöjande att Facit i slutet på 50-talet tackade *nej* till ett allvarligt menat förslag till samarbete med ett dotterbolag till North American Aviation. Det amerikanska företaget som blev en av huvudleverantörerna till månprojektet Apollo hade börjat fundera på att komplettera sin militära verksamhet med civila produkter och stannat för räknemaskiner, självklart elektroniska. Man föreslog ett joint venture, men Ericsson nobbade. Teknologien gick istället till japanska Hayakawa (Sharp) som snart nog tjänade hundratals miljoner - medan Facit gick under.

Ytterst få människor har läst von Kantzows bok; följaktligen är ett av de största misstagen i Sveriges industrihistoria så gott som okänt. Det heter, fullkomligt felaktigt, att Facit-ledningen "togs på sängen" av japanernas påhittighet. I själva verket hade man chansen att bli först, men tackade nej!

Ett lika stort misstag var köpet av konkurrenten Addo i Malmö 1966. Facit betalade med aktier (som var för lågt värderade) och gick med på att Addo skulle få fortsätta att tillverka och sälja precis som förr. Ingen som helst rationalisering genomfördes. Tvärtom började arbetet på en ny jättefabrik utanför Åtvidaberg.

"Vi planerade alltså för *fler* fabriker i ett läge där vi redan genom förvärvet av Addo i princip fick *för många* fabriker", skrev von Kantzow i sin vidräkning med svågerns policy.

Med tanke på att von Kantzow och framförallt de två Addo-bröderna Gunnar (VD) och Göran (USA-chef) Agrell hade minst sagt allvarliga meningsmotsättningar är det underligt att von Kantzow 1969 utsågs till chef för Facit. Både han själv och andra initierade (men inte allmänheten eller ekonomijournalisterna) var fullt på det klara med att uppgiften att rädda koncernen var bra nära hopplös. På ett styrelsesammanträde med Volvo frågade Tore Browaldh kollegan Ulf af Trolle om

han inte tänkte gratulera von Kantzow till utnämningen. af Trolle svarade nej:

”Det är en bestraffning”, svarade ”företagsdoktorn”.

Då kan han inte rimligen ha känt till att Facit i ett helt vettlöst samarbete med Saab skulle ta på sig att förse alla nordiska Sparbanker med terminaler. NTP (Nordiskt Terminal Projekt) basunerades ut som den ”största ordern i kontorsmaskinbranschen överhuvudtaget”. Så var det kanske också, men dessvärre hade Facit inte den ringaste möjlighet att hålla vare sig leveranstider eller kvalitet. von Kantzow försökte komma ifrån projektet, men av prestigeskäl fick det fortsätta och ledde småningom (sedan Electrolux köpt Facit) till en förlust på 40 miljoner.

von Kantzow försökte etablera samarbete med bland andra företag Philips i Holland, Olympia i Tykland och Singer (ja, symaskinsbolaget) och Hewlett-Packard i USA. I samtliga fall stoppades projekten av Gunnar Ericsson och bröderna Agrell. Motiveringen:

”Facit behöver inga samarbetspartners.”

Samma högdragna svar fick Marcus Wallenberg när han föreslog Ericsson att denne ”som östgöte” skulle ”ersätta mig som styrelseordförande i Saab och ta Facit med dig”. Även Bonniers var intresserade, men fick nobben.

1970 nådde Facit för första gången en omsättning på 1 miljard kr. Redan följande år blödde företaget så kraftigt att 150 tjänstemän måste bort. von Kantzow som ville skära hårdare fick sparken i september och tvingades en månad senare, innan detta var känt, att meddela företagsnämnden att inte mindre än 1.500 jobb skulle försvinna under den kommande tvåårsperioden. Han ersattes av den helt inkompetente Gunnar Agrell; i allt väsentligt bestämde dock Gunnar Ericsson, som levde kvar i sextioalet och fortfarande var superoptimist.

I november 72, alltså ett helt år före det krig som blev inledningen till den första oljekrisen föll botten ur. För att undvika konkurrs och nedläggning sålde Ericsson och Agrells som var de viktigaste ägarna Facit till Electrolux. Småningom hamnade resterna hos LM Ericsson som med hjälp av innehavet hamnade i en av flera allvarliga kriser (beskriven längre fram i boken). Köpeskillingen var 60 miljoner kr i aktier. Koncernchefen, Hans Werthén, satte igång en hårdhänt rationalisering som snabbt ledde till att Gunnar Ericsson fick nöja sig med underordnad befattning och en av bröderna Agrell (som på ett synnerligen tveksamt sätt hjälpt Werthén med köpet) fick avsked på grått papper.

Under sin tid som chefredaktör för Corren i Linköping producerade Bertil Torekull tillsammans med sina medarbetare ”Med Facit i hand”, en utmärkt bok

om 70-talets första stora industrikris. Men varken Torekull, von Kantzow eller någon annan tycks ha haft lust att sammanfatta orsakerna till företagets kollaps. De såg ut så här:

Man insåg småningom att den japanska utmaningen var ytterligt farlig, men trodde högfärdigt att man hade god tid på sig - och greps av total handlingsförlamning när detta visade sig inte stämma.

Kort sagt: inkompetens, grundad i den ogrundade förvissningen att svenska produkter var osårbara.

Det skulle snart visa sig att Facit-ledningen ingalunda var ensam.

*

*

*

70-talet var teko-krisens tid, även om de flesta vid det här laget sannolikt glömt det.

Teko betyder textil och konfektion, alltså att väva tyger och sy kläder. Sverige hade många framstående företag, inte minst i Norrköping, Malmö (MAB och MYA) och runt Borås, som var landets inofficiella textilhuvudstad. Branschen sysselsatte på 50-talet inte mindre än 114.000 män och kvinnor. Nu var man nere i ungefär hälften, men det fanns fortfarande experter som hävdade att svensk konfektion var av världsklass.

Men kostnaderna steg, inte minst beroende på högre löner - en utveckling som drevs på av den sk *solidariska lönepolitiken*. Politiken, som tänkts fram av de två LO-ekonomerna Rudolf Meidner och Gösta Rehn, gick ut på att kräva höga löner även av svaga industrier. Avsikten var att på så sätt driva över arbetskraft till expansiva och framgångsrika företag, samtidigt som man tvingade de svagare att skärpa sig. Den oundvikliga följd, som man aldrig riktigt erkände, blev att mindre lönsamma industrigrenar hamnade i en dubbelt bekymmersam situation.

Å ena sidan utsattes de, inte minst i Sveriges fall, av en ständigt hårdare konkurrens från så kallade låglöneländer, som kunde tillverka till lägre priser.

Å andra sidan tvingades de samtidigt betala ständigt högre löner.

Som var och en kan se går ekvationen inte ihop, utom om man inför begreppet nedläggning efter likhetstecknet. Mot slutet på 60-talet befann sig svensk tekoindustri mycket riktigt i ett jämmerligt skick. Vad som hände har skildrats i en

lång rad böcker och tidningartiklar. Här finns det ingen anledning att öka utbudet - utom för att dra blickarna till en intressant detalj.

När vi kommit så långt som till 1972 beslutade Göte Johansson, VD för ett av de klassiska framgångsföretagen i Borås, Algots, att trycket blivit för hårt. Johansson tillkännagav att bolaget i fortsättningen skulle leva helt på att sälja kläder tillverkade i Finland och Portugal. Därmed skulle hundratals jobb gå förlorade i Sverige.

Regeringen erbjöd sig att försöka hjälpa till med en lösning. Ett villkor var att Algots skulle flytta produktion till Skellefteå, Norsjö och Lycksele, norrländska orter med svår arbetslöshet. Göte Johansson sa OK och Algots Nord AB tillkom. Företaget fick 70 miljoner kr som man huvudsakligen använde till att stärka moderbolagets ställning - ja, mer eller mindre för att slippa konkurs och kunna ge familjen Johansson utdelning på aktierna i ett par omgångar till.

Fortsättningen är sorgligt väl känd. 1976 var Algots konkurrsmissigt och strax därefter förvandlades det till en krympande del av AB Statsföretag, där i princip hela teko-industrin, som idag har 14.000 anställda, hamnade.

När flyttningen genomfördes var arbetskraftkostnaden i Sverige 50.30 per timme och precis lika hög i Skellefteå som i Borås. I Finland kostade samma jobb 24.50 och i Portugal 16 kr. Dessutom var sjukfrånvaron 30 procent i Norrland mot 10 procent i Finland. I Portugal var den försumbar.

Den vanliga frågan i sammanhanget är:

Varför var regeringen naiv nog att tro att man skulle kunna konkurrera med lågprisimporten från fabriker etablerade i ett ogästvänligt klimat med välkänt besvärlig och dessutom orutinerad arbetskraft?

Frågan är givetvis helt berättigad. Varför regeringen trodde att Algots skulle klara sig i norr är oklart - om man nu överhuvudtaget trodde det. Mera sannolikt är att man framförallt ville skryta med att man skapat jobb - och dessutom kvinnojobb - i Norrland. En bättre fråga är likafullt den här:

Varför ville Algots till varje pris stanna kvar i Sverige?

Ansåg man att det säkrare att leva på subventioner från staten än att ge sig ut i världen och ta de risker detta givetvis måste medföra?

Om Göte Johansson verkligen velat att Algots skulle överleva, skulle han gå inte ha följt en strategi exakt motsatt den han följde? Borde det inte rent av ha varit en

hederssak för en privat företagare att avvisa hjälp från staten och försöka klara sig själv - om så i Portugal och Finland?

Svaret är att svenska direktörer, som fortsättningen av kapitlet ska visa, ofta talar stora ord om att staten bör hålla sina fingrar borta från företagsamheten. Att säga så låter självständigt och bra - men när krisen kommer går man likafullt till de statsmakter man sagt sig tycka så illa om.

Det är dessutom viktigt att notera att begreppet *full sysselsättning*, själva hörnpelaren i den svenska modellen, genom åren i all tysthet fått en ny definition. Full sysselsättning betydde när 70-talet kom inte längre att alla som så önskade skulle kunna få jobb. Det betydde plötsligt att vem som så önskade hade rätt till ett och samma jobb - på samma plats, till ständigt högre lön *och på livstid*. Omdefinitionen kodifierades snart nog i de så kallade Åman-lagarna, som kommenteras i kapitel 11.

Ett antal år senare, när Sverige inte längre hade full sysselsättning eller ens var i närheten, hade definitionen på nytt förändrats och det dramatiskt. *Lika lön för lika arbete hade blivit lika lön oavsett arbete, alltså hygglig inkomst också för den som inte alls arbetar.*

*

*

*

De flesta tror att varvskrisen helt och hållet berodde på oljekrisen 1973/74, men så var det inte.

Självfallet kunde varvsdirektörerna inte ha förutsett Yom Kippur-kriget. Ännu mindre kunde de veta att såväl shahen av Iran som de arabiska härskarna vid Persiska Viken skulle förklara vissa köpare i blockad (en åtgärd som visade sig verkningslös) och dessutom höja priserna dramatiskt (vilket vände upp och ner på världen mer än ett årtionde framåt). Hela händelsekomplexet kom som en chock, även för CIA, KGB och världens bäst initierade diplomater.

Däremot borde varvscheferna och deras medarbetare ha vetat - och visste givetvis också - att branschen led av överkapacitet redan långt före prishöjningarna på olja. Japanerna hade investerat hårt i varv i över ett och ett halvt årtionde och redan ryckt till sig bortåt hälften av världsmarknaden, Syd Korea väntade i kulisserna och vem som helst som kunde göra en kalkyl insåg att tillgång var på väg att överstiga efterfrågan. Ändå chansade svenskarna (för all del inte ensamma) - ungefär på samma sätt som bankerna femton år senare fortsatte att pytsa ut pengar på en

fastighetsmarknad som man mycket väl *visste* skulle implodera. 70-talets varvschefer jagade, precis som deras kollegor i bankpalatsen på 80-talet, det som kallas *marknadsandelar*, men som också skulle kunna betecknas som chansen att få bli ägare till en större del av en större katastrof. Varje redare värd namnet skulle ha en eller flera egna tankers, så stora som möjligt. Åtskilliga varv, sist och mest vettlöst av av alla Kockums i Malmö, byggde mångmiljonfartyg på spekulation. Till detta ofog uppmuntrades de av respektive länders regeringar som ställde upp med exportkrediter och annat stöd.

Man borde alltså ha förutsett en krympande marknad och inrättat sig därefter.

Istället brakade man på för att, sett ur varvens synpunkt a) kapa åt sig marknadsandelar och b) främja sysselsättningen. Sett ur statens synpunkt kom sysselsättningen däremot i första hand - vilket otvivelaktigt förvärrade krisen.

Prishöjningarna 1974 drog snabbt ner oljehandeln. Delvis som följd av detta - andra faktorer var också i spel - sjönk världshandeln under 1975 med 10 procent. Detta blev vad Sverige beträffar dödsstöten för Eriksbergs Mekaniska Verkstad, alltså ett varv, som övertogs av staten. I juli 76 slogs företaget samman med Göta-Verken som just redovisat en förlust på 580 miljoner. Staten fick majoriteten i det nya företaget och man beslutade, helt korrekt, att Eriksberg skulle läggas ner i takt med att orderstocken betades av.

I fortsättningen följde misstagen slag i slag. Den socialdemokratiska regeringen, som skulle falla i september 1976, sannolikt främst beroende på Löntagarfonderna, föreslog att varven skulle få kreditgarantier på 3,6 miljarder om de byggde fartyg på lager under åren 76-78. Kapaciteten skulle samtidigt minska med 30 procent. Kalkylen var fantasifull på gränsen till bedräglig, det borde inte minst varvscheferna ha insett, men det skulle ändå snart bli värre. En expertutredning rekommenderade, trots att vissa medlemmar reserverade sig, att varvsproduktionen i Sverige skulle dras ner, men att *samtliga varv* skulle få fortsätta producera - och blöda. Staten skulle sätta in 11 miljarder i bidrag, lån och krediter. Man började diskutera så kallade "värdegarantier", alltså att varven skulle kompenseras med pengar från skattebetalarna om de tvingades sälja obeställda fartyg med förlust. Eller rakare och hederligare uttryckt: man bestämde sig för att subventionera redare som ville köpa båtar med pengar från svenska skattebetalare - allt detta med den ädla målsättningen att rädda jobb åt andra svenska skattebetalare.

Ofelbart utbröt en debatt där många hävdade att det var bättre att varvsarbetarna fick ha improduktiva - för att inte säga kontraproduktiva jobb kvar - därför att staten annars skulle tvingas betala arbetslöshetsersättning!

Den nya regeringen, där centerpartisten Nils G.Åsling fått den otacksamma

posten som industriminister, valde snart nog att gå *längre* än expertutredningen i stöd åt varven. Bara en ledamot, ekonomiminister Gösta Bohman, var emot detta och ville lägga ner i första hand Arendalsvarvet i Göteborg, Götaverken, Karlskronavarvet och Uddevallavarvet skulle slås ihop till en enhetlig varvsgrupp, det som blev AB Svenska Varv. Ingenting skulle läggas ner. Däremot skulle staten satsa 14 miljarder kr på en l-å-n-g-s-a-m avveckling eller, om miraklet inträffade, övervintring till bättre tider.

Onsdagen den 22 juni 77 höll Svenska Varv sitt första styrelsemöte. Allt andades kanske inte frid och fröjd, men inte heller upplevde någon situationen som panikartad. Först när man började titta på siffrorna på allvar efter den obligatoriska långa semestern förändrades bilden. Förlusterna pekade plötsligt mot 1,6 miljarder kr - snarare än de 300 miljoner man räknat med. Orsaken var bland annat att priset på osålda båtar hade sjunkit och att en devalvering (se sid) gjort lån i utländska valutor 600 miljoner dyrare.

Regeringen och facket tillsatte en rad utredningar, som tog en hel del tid och dessutom inte oväntat kom till olika resultat. Facket ansåg som förutsett att jobben måste tryggas till i stort sett vilket pris som helst. Ledningen förklarade att man allvarligt måste fundera på att lägga ner alla storvarv i Sverige; ett typiskt förhandlingsbud. Alla insåg att resultatet av måste bli en kompromiss, men meningsmotsättningarna var hårda och tiden försvann snabbt - medan förlusterna växte.

Slutet blev att industriminister Åsling, som sen länge drev vad de som orkade skämta kallade "Dr Åslings akutmottagning", föreslog att varven skulle få 17 miljarder i stöd - mer än någon annan var beredd att satsa. Thorbjörn Fälldin visade samtidigt ett affärsmässigt sett helt obegripligt intresse för Kockums-chefen Nils-Hugo Hallenborgs svindlande (i ordet alla bemärkelser) planer på import av naturgas. Gasen skulle transporteras till Sverige på Kockums-byggda, men statsfinansierade, LNG-skepp. Det är ingen orimlig misstanke att statsministern blev entusiastisk för planen främst därför att någon inbillade honom att den skulle erbjuda en väg ut ur kärnkraftsamhället. Lyckligtvis gick mindre ideologiskt bundna och mera bransch-kunniga personer igenom Hallenborgs förslag och dömde ut det. Kockums inlemmandes i SVAB och försvann ur bilden.

I kalla siffror ser det som skedde ut så här:

Anställda i varvsindustrin 1970: 22.000, plus underleverantörer och verksamhet alstrad runt varven.

Anställda i varvsindustrin 1997: 3.300. Det handlar då inte minst om fritidsbåtar; *samtliga* de stora varven är borta.

Var det oundvikligt?

Svaret måste bli att Sveriges kapitalister inte visade det ringaste intresse för att ta de plågsamma beslut som skulle ha varit nödvändiga. I ett land med (om uttrycket tillåts) äkta kapitalism skulle man ha satsat på nedläggningar och/eller hård rationalisering, men i 70-talets Sverige tycks ingen ens ha tänkt på den möjligheten. Istället köade man på "Akutmottagningen" och ägnade det mesta av sin kraft åt att få ut så stora belopp som möjligt från staten. Varvscheferna var helt enkelt en sorglig samling. Kapitalisterna bakom dem höll sig diskret i bakgrunden medan regeringen, ivrigt påhejad av den nya LO-chefen Stig Malm promenerade längre och längre ut i träsket.

Malm uppträdde förbluffande nog som detaljkunnig i varvsfrågor. Vid ett möte med Riksdagens Näringsutskott talade han sig varm för flytande silos för spannmål och socker som alternativ produktion. Behov finns i både Egypten och Irak, förklarade Malm i bästa Hallenborg-stil - heltvisst utan att ha försäkrat sig om de tilltänkta "beställarnas" avsikter och betalningsförmåga. Kanske var förslaget allvarligt menat, men troligen inte. Malm ville a) gärna bidra till förstatligande av så stor del av näringslivet som möjligt, b) rädda jobb, om också på skattebetalarnas bekostnad och c) gärna ge Åsling en spark i häcken.

Och hur man än vrider och vänder på saken blir slutsatsen att alla på toppen kom bra undan. Nettoförlorare blev små aktieägare, städerna Göteborg, Uddevalla, Landskrona och Malmö, samt givetvis de som tyckte illa om att gå arbetslösa, även med frikostiga bidrag.

I en debattartikel i Svenska Dagbladet på nyårsafton 1977, då det värsta eländet var över, sammanfattade dåvarande chefen för Studiesällskapet Näringsliv och Samhälle (SNS), Bengt Rydén, på ett för Sverige ovanligt fränt språk:

"Innan termen 'mygelekonomi' ens hunnit bli riktigt etablerad är den färdig för skrotning. Som beskrivning av vad som nu sker i bred skala är mygel en närmast idyllisk term. Utpressning torde vara mer adekvat. Utvecklingen från en vinst-till en subventionsekonomi har inneburit en övergång från en mygel-till en utpressningsekonomi där 'sysselsättning till varje pris' får ta över alla andra argument...I kapplöpningen efter subventionerna deltar tre slags företag - de struktursjuka, de kostnadssjuka och de friska med små bletsyrer. Samtliga tre fall felbehandlas. De båda sistnämnda skulle inte ha något stöd utan utomordentligt starka skäl. De struktursjuka borde oftare få dö, möjligen med någon hjälp att lindra processen. De som har långsiktiga möjligheter till överlevnad borde möta väsentligt hårdare krav än de gjort på senare tid. Det förefaller som om de villkor regeringens ställt för sina engagemang i exempelvis varvs- och stålindustrierna, och för så kallade mjuka lån, varit utomordentligt mjuka."

Åt just *utpressning* mot statskassan ägnade sig, som vi snart ska se, inte minst 70-talets mest uppburne och omfjäskade industriman, Pehr G Gyllenhammar. Detsamma kan sägass om förgrundsgestalter som Marcus Wallenberg och Hans Werthén.

*

*

*

Det vilda året 1968 var kanske inte så vilt i Sverige, betraktat i backspegeln. Men ingen kan förneka att det skapade en oro som drabbade inte minst eliten - politiker och direktörer lika. Inte minst på Volvo, landets största företag, befann sig fackföreningsledare av den gamla, icke radikala stammen under hårt tryck. 1970 utbröt ett antal vilda strejker. I boken "Gyllenhammar" beskrivs situationen så här av två ledande ekonomijournalister, Henric Borgström och Martin Haag:

"Den stora konflikten i Malmfälten som brutit ut dessförinnan såg ut att upprepas i Göteborg...Då satte sig Gunnar Engellau överraskande vid förhandlingsbordet och gav vika på flera viktiga punkter. Lönerna höjdes med tvåsiffriga procenttal, ett par-tre kronor i timmen (timlönen låg då omkring 10 kr)... Huvudsaken är all hålla fabrikerne igång, ' förklarade Engellau när övriga storföretagsledare anklagade honom för näst intill förräderi."

Engellaus uttalande borde ha ramats in och hängts upp i ministerier och på storföretagskontor. Det sammanfattar perfekt Sveriges kollektiva upplevelse av den nya tiden. Nämligen: *låt oss göra som förr. Om vi bara blåser på och behåller full sysselsättning så blir allt snart bättre.* "Överbryggningspolitik", blev den term man använde när man ville förklara hur genomtänkt och begåvat man hanterat situationen.

Gunnar Engellau avslutade kort efter löneförhandlingen sin synnerligen framgångsrika Volvo-karriär med att utse svärsonen Pehr G. Gyllenhammar till efterträdare. Eftersom Engellau i praktiken var enväldig föregicks beslutet inte av någon diskussion i styrelsen. Engellau och dåvarande ordföranden, Pripps-chefen Frantz Hartman fastslog att Gyllenhammar skulle ta över. Punkt. Beslutet tillstyrktes både av den konciliante Tore Browaldh och Ulf af Trolle, som betraktades som mera "besvärlig" - med vilket man menade att han var en av dessa i Sverige så sällsynta styrelseledamöter som åtminstone någon gång då och då ifrågasätter verkställande ledningens förslag.

Så snart det blev klart att Gyllenhammar skulle leda Volvo fick han veta att han inte länge kunde behålla ett av sina sidouppdrag, som revisor i Stora Kopparberg

(numera Stora). Wallenbergs tålde ingen insyn från en konkurrerande maktsfär; jag berättar om episoden inte därför att den var viktig i sig själv, men därför att den illustrerar hur gravallvarligt man såg på boskillnaden mellan maktgrupperna.

Volvo var en mönsterelev i den näringslivsskola som vuxit fram under (s) långa maktinnehav, skriver Borgström och Haag. ”...gärna rejäla vinster om de plöjdes tillbaka i företaget och skapade fler jobb. Volvoledningen berömde de svenska skattereglerna som möjliggjorde förmånliga vinstavsättningar till leveranser och investeringsfonder. Det var ett bidragande skäl till att det vinstrika Volvo kunde självfinansiera sin expansion och slapp bli beroende av bankerna.”

Man kan naturligtvis också uttrycka samma sak så här: *Volvo var ett företag där ledningen föredrog att vara beroende av regeringen, särskilt med Gunnar Sträng som finansminister, framför att vara beroende av privata investerare som eventuellt skulle kräva högre avkastning som ersättning för den risk de tog.*

Gyllenhammar visade sig från första stund vara en mästare i att få stöd från regeringen. ” Ingen svensk företagsledare ägnar tillnärmelsevis lika mycket tid och energi åt personliga kontakter...” fastslår de två författarna och fortsätter ” Gyllenhammar trivs bättre i ledande politiska kretsar än bland direktörerna i näringslivet.”

Lika viktigt är att Gyllenhammar långt före många andra insåg dels fackföreningarnas betydelse, dels *allmänhetens*. År efter år skulle han sitta högt upp på listan över landets mest beundrade män, ofta *allra* högst. Denna förmåga att ”ta pressen” var en tillgång som ständigt växte i värde och gav Gyllenhammar mer och mer reell makt i takt med att medias betydelse ökade.

”Grynet”, som han ibland kallades (av folk som inte förstod att de dömde sig själva till evig utfrysning) demonstrerade sitt suveräna fotarbete för första gången 1971. I största hemlighet förhandlade han med industriminister Rune Johansson, fd bagare, kompis med Sträng och därför en tung regeringeledamot.

Gyllenhammar förklarade att Volvo ville satsa på en ”mänsklig” bilfabrik, någonting för framtiden. Förutsättningen var att staten ville ställa upp med bidrag i form av frikostiga uttag ur investeringsfonder. Johansson förklarade att det ville staten förvisso och förankrade beslutet hos Sträng. Så tillkom - efter vilda strejker och våldsam debatt om det löpande bandets förnedring - Volvo, Kalmar, den drömfabrik där bilarbetare förvandlades till *bilbyggare* och det löpande bandet ersattes av arbetslag med totalansvar.

Fabriken stod färdig 1974. Den hade kostat 10 miljoner mer än en motsvarande, konventionell anläggning skulle ha dragit. I Volvo-ledningen ansågs detta billigt, med tanke på all fri publicitet man fick. Särskilt de ansvariga för Torslanda-

verken, som var Skandinaviens största arbetsplats, påpekade däremot att Kalmar var ” PG:s lekstuga ” och att produktiviteten aldrig skulle hålla måttet.

Torslanda fick rätt. När detta skrivs är Kalmarfabriken sen länge nedlagd. Inte särskilt många kommer ihåg hur Gyllenhammar solade sig i glansen av något som i bästa fall var försöksverksamhet, som värst en kostsam PR-gimmick. Den viktiga, internationella tidskriften Newsweek hyllade i mars 73 Volvo-chefen som en sällsynt modern och progressiv industriman, en av de ”nya”. Man citerade med gillande PG-uttalanden som:

”Låt arbetarna fatta besluten...Det vore inte så dumt att förbjuda bilen i storstäderna. Bilen dödar staden.”

(I Sverige skrev Gyllenhammar själv lite senare en artikel för Expressen. Den inleddes till redaktionens förvåning med orden: ”Bilen har kommit för att stanna”. Det krävde en rad konferenser mellan tidningen och Volvos pressavdelning innan någon vågade påpeka för chefen att han möjligen borde inleda sin artikel på ett något annorlunda sätt.)

Kalmar var alltså en felsatsning. Precis detsamma måste sägas om beslutet att bygga en fabrik vid Chesapeake Bay i USA. Enligt prognoserna skulle man relativt snart bygga 100.000 bilar per år (försiktigtvis på det konventionella, amerikanska sättet, med löpande band!). Enligt Volvos optimistiska prognoser skulle man 1980 vara uppe i 150.000. Fabriken blev aldrig byggd och följaktligen har ingen bil någonsin blivit framställd på den utsedda platsen.

På samma sätt floppade en tilltänkt storsatsning på den excentriske svenske uppfinnaren Baltzar von Platens under en tid upphaussade el-bil. Holländska DAF, som Volvo köpt in sig i 1972, gjorde omedelbart stora förluster. Det senare hindrade inte Gyllenhammar att beteckna köpet som ”Volvos kanske bästa affär” ; i verkligheten gick företaget, som rekonstruerats flera gånger, knackigt ännu när han lämnade Volvo på hösten 1993.

Gyllenhammars särpräglade personlighet, hans makthunger och imperiedrömmar, ska jag skildra längre fram i boken när vi kommer till vad svensk industri gjorde - och inte gjorde - sedan man börjat inse att strukturkrisen var djupare och farligare, än man trott. Här är det viktigt att dra fram två av Gyllenhammars många utspel - ett lyckat, ett misslyckat - som visar hur naturligt det föll sig för Volvo-chefen, liksom många av hans mindre uppburna kollegor, att i görligaste mån samspela med staten.

Det första utspelet, som lyckades, kom 1974, då oljekrisen lett till kris i personbilsförsäljningen. För att stärka Volvos kapitalbas förhandlade Gyllen-

hammar fram en aktieemission riktad till Fjärde AP-fonden, alltså staten. Volvo fick 100 miljoner, vilket innebar att AP-fonden blev företagets största aktieägare med 20 procent. Efter en del bråk invaldes den tunge Göteborgspolitikern, Sven Hulterström, givetvis (s) i styrelsen. För första gången hade Gyllenhammar visat sin förmåga - senare direkt fenomenal - att skaffa allierade som hade makt, men saknade kunnskaper om hur man tillverkar och säljer bilar. Långt senare skulle Nobel-stiftelsen chef, Stig Ramel, som satt i Volvo-styrelsen i många år, rapportera (i sina memoarer "Pojken i dörren"):

"Det är märkligt att konstatera att det i bilföretaget Volvos styrelse talades mycket lite om bilar. Ytterst sällan talades det policy. Den gjordes på annat håll".

Nämligen i växande utsträckning när Gyllenhammar sammanträdde med Gyllenhammar, till sist så egenmäktig att han uppträdde direkt bedrägligt inför sin egen styrelse i samband med den planerade fusionen med Renault. (Episoden skildras längre fram i boken.)

Det andra utspelet, då Gyllenhammar till sin häpnad *inte* fick pengar av staten inträffade 1977/78. Möjligen inspirerad av Nils G.Åslings frikostighet mot den långa raden stål-och varvsdirektörer anhöll Gyllenhammar om ett "stöd" på förslagsvis 2 miljarder kr. Bakgrunden var den spruckna fusionen med Saab (se sid) och en försäljningsminskning på personbilssidan från 250.000 till 200.000. Vinstmarginalen hade sjunkit från 10 procent till 0. Nu behöver Volvo hjälp, sa Gyllenhammar och förklarade att det återstod stora kostnader för att få in den nya modellen, i princip färdig, i produktionen.

Åsling vågade ingenting lova. I vanlig ordning tillsattes utredningar, både formella och informella. Ett resultat blev att en upprörd Gyllenhammar träffade de borgerliga partiledarna och hotade med de värsta olyckor om Volvo inte fick pengar. Snabbt besked, annars måste vi avbryta projektet, fastslog Gyllenhammar - som det skulle visa sig ett rätt utpressningsförsök, fast alls inte ovanligt i liknande sammanhang.

Regeringens beslut blev likafullt att säga NEJ till Volvo. Pillret sockrades med ett löfte om att "i positiv anda" pröva en senare ansökan om stöd för "gemensamma" (alltså Volvo-Saab) utvecklingsprojekt. Gyllenhammar blev ursinnig och skrev ett brev till Åsling, som till en början ansågs så anmärkningsvärt att bara de mest betrodda medarbetare fick läsa det. Jag citerar:

"Beskedet innebär ett nej till frågan om en ny finansieringsväg för Volvos personvagnsutveckling. De villkor som regeringen refererar till, innebär att man i nuläget skulle vrida klockan tillbaka till en avskrivna fusion och förverkliga dess svagaste länk - personvagnsrörelsen. Vi hade siktat på helheten - och endast den.

Styrka skulle där balansera svaghet...Volvos personvagnsrörelse har livskraft. Den tål dock inte en försvagning genom att sammanläggas med en tärande personvagnsrörelse (alltså Saabs, min anmärkning). 'Optiken' må verka bra.De industriella realiteterna är annorlunda...Volvo går nu sin egen väg. Jag hoppas den skall bära."

Eller med andra ord:

Gör Ni inte som jag vill, så kan Ni dra åt helvete.

Eftersom allmänheten inte visste att Gyllenhammar just "tiggt pengar" hos regeringen, men fått nej, fick han på många håll applåder när han började kritisera den krispolitik som Åsling fört. Volvo-chefen krävde nu stopp för stöd krisdrabbade industrigrenar. Satsa på tillväxtbranscher som telekom, elindustri och transportmedel, krävde Gyllenhammar, som också antydde att han gillade (s)-märkta regeringar bättre än borgerliga.

Inte många visste att PG redan på 60-talet publicerat en tidningsartikel som gick ut på att ett "planeringsråd" skulle bestämma näringslivets inriktning. Regering och riksdag skulle godkänna "en långsiktig målsättning för den svenska produktionen". Volvo-chefen var med andra ord helt inriktad på att staten, inte marknadskrafterna, var bäst skickad att styra näringslivet.

Ja, inte nog med det. I sin bok "Jag tror på Sverige" 1973 tog Gyllenhammar, helt i takt med tidsandan, steget fullt ut och krävde något slags världsregering.

"Det behövs en övernationell lokaliserings-och skattemyndighet. Denna myndighet skulle beakta vad som ur skilda aspekter kunde anses vara skälig vinst för ett företag. Myndigheterna skulle också vid sitt bedömande av beskattningsfrågan ta hänsyn till behovet av regionalt stöd."

Vem som skulle bestämma över denna mardrömslika konstruktion förklarade Gyllenhammar inte. Men det är inte svårt att inse vad han menade: makten skulle ligga hos de smidigt samverkande eliterna, med honom själv i den innersta cirkeln.

*

*

*

Vissa böcker är avslöjande framförallt därför att de anstränger sig så hårt för att inte vara det. En sådan bok är "STORA och Peter Wallenberg 1974-1992", bekostad av företaget och utgiven som en hyllning till det anrika företags styrel-

seordförande vid hans avgång.

I boken berättas, till att börja med, att Wallenberg egentligen inte ville bli ordförande i Stora. Han tyckte att SKF:s Lennart Johansson borde ta över klubban, men - märk väl - *inte* därför att huset Wallenbergs huvudman ansåg den andre bättre kvalificerad. Nej, anledningen var att Johansson, om han "fick Stora" inte skulle kunna kräva att bli ordförande i "sitt" bolag, SKF. Varför Wallenberg tyckte så avslöjas inte, men däremot görs det ett stort nummer av att han trots allt lät övertala sig. Särskilt viktigt i sammanhanget var ett ingripande av Borlänges starke man, "Röde Börje" Andersson som tog kontakt med bolaget och förklarade att (s) ville ha en "riktig Wallenberg" i toppen på bolaget, inte någon av familjens inhyrda direktörer, om än aldrig så skicklig och betrodd.

Tjafset kring Lennart Johansson och ordförandeposten inträffade åtskilliga år efter stålkrisen (1984-85). Jag nämner den här för att visa med vilket kinesisk artighet direktörer på toppnivå manövrerar runt kollegor som de ofta ser mitt emot sig vid inte ett utan åtskilliga styrelsebord under ibland tjugo-trettio års tid! Likaså är det intressant att konstatera hur välvilligt man såg på intervention från "Röde Börje" själva urtypen för en (s)-märkt kommunalpamp, så hårt rotad i Borlänge att han inte orkade med mer än en mycket kort sejour som försvarsminister i Stockholm. Kort sagt tog Wallenberg styrelseposten; kort sagt kompenserades Johansson med SKF.

Men dessförinnan kom stålkrisen. Låt det först sägas att den kunde ha blivit avsevärt värre än den blev - och att detta för en gångs skull helt berodde på politikerna, inte direktörerna. I valrörelsen 1973 besökte Sträng och industriminister Rune Johansson Luleå. Där lade John-Olof Edström som var chef för Norrbottens Jernverk (NJA) fram ett förslag som tilltalade de båda herrarna enormt. Man borde, tyckte Edström, satsa på ett jättelikt nytt stålverk i Luleå, futuristiskt döpt till Stålverk 80. Satsningen skulle ge prestige, pengar och - viktigast! - en oherrans massa jobb. Utredningsmaskineriet drogs igång och i maj 74 beslutade riksdagen att stålverket skulle byggas. Kostnad: 4,6 miljarder. Antal nya jobb: 2.000, att lägga till de 1.000 som Algots lovat fixa.

Att projektet redan från början dömdes ut av branschfolk brydde man sig inte om. Inte heller att kostnaderna 1976 beräknades ha stigit till 20 miljarder. I mun på varandra mässade (s)-politikerna att jobb till Norrland, jobb, jobb, jobb, var en ödesfråga för landet - även om det stod mer och mer klart att det stål man tänkte tillverka i Luleå aldrig skulle gå att sälja. Luleå kommun uppmuntrades att planera för expansion och fick upprepade försäkringar om att projektet - all kritik till trots - varvid liv.

Den 7 mars 76 förklarade Rune Johansson allvarligt att projektet *måste* fullföl-

jas. Två dar senare hade en ton av tvekan lika fullt smugit sig in planeringsarbetet. Statssekreteraren Tony Hagström (senare Telia-chef) lade fram ett förslag om hur man skulle rädda varvsindustrin, som han kopplade samman med Stålverk 80 - dock något nedbantat.

I valkampanjen, samma år, fastslog bland andra Olof Palme att beslutet från 74 skulle fullföljas. Efter valet, som (s) förlorade, lovade han dumdristigt nog ännu en gång att stålverket skulle bli verklighet när han kom tillbaka till makten. Han försökte lyckligtvis aldrig uppfylla löftet.

Den 27 oktober, kort efter regeringsskiftet, lades projektet ner efter en kompromisslöst negativ utredning gjord av Ulf af Trolle. Vad som hänt om valutgången blivit den motsatta är givetvis omöjligt att veta, men (s) var hårt bundet vid Stålverk 80 och misstanken om en satsning som skulle ha lett till miljardförluster är svår att avvisa.

Stålindustrin fick problem redan i samband med den första oljekrisen 73/74, och den stora smällen kom åren 74 och 75 då EEC-ländernas export sjönk med två tredjedelar. Storas vinst på stålrörelsen sjönk från 175 miljoner plus till 100 miljoner minus. Man var alltså tagen på sängen?

Inte precis.

I den tidigare citerade hyllningsboken till Peter Wallenberg fastslår Bo Berggren, som under en period var chef för rörelsen, att Domnarvet som man brukade kalla "Nordens största järnverk" egentligen snarare var "ett stort antal tämligen mediokra järnverk som hade förlagts till samma plats och dessutom trasslats in i varandra på ett sätt så att tom de för verksamheten ansvariga förleddes tro att det var ett stort järnverk."

I själva verket hade man diskuterat nedläggning av Domnarvet redan 1920, men valt att istället bygga ut, rationalisera hjälpligt och köra vidare som om framtiden var totalt riskfri. Uppenbarligen var investeringarna inte särskilt välbetänkta för Berggren konstaterar kallt att anläggningarna "egentligen aldrig" tjänade några pengar. Samarbete med Oxelösund eller NJA diskuterades, men fullföljdes aldrig, huvudsakligen av prestigeskäl (fastslår skriften uppriktigt). Fagersta nämndes också som partner, men den affären kom aldrig ens fram till startgroparna - Fagersta tillhörde ju "fel sfär".

1975, när allt detta var minst sagt uppenbart, presenterade Stora-chefen Erik Sundblad och Bo Berggren en optimistisk rapport om Domnarvet för styrelsen - starkt förvånande inte minst med tanke på Berggrens ovan citerade insikter. Framtiden blev inte heller ljus. Under de närmaste åren tillverkade man för fullt, men

sålde praktiskt taget ingenting och tvingades fylla alla tillgängliga utrymmen med osålda och osäljbara produkter. Verksamhetsberättelsen för 1977 visar att optimismen redan då uppenbarligen blåst bort:

”Handelsstålindustrin i landet är uppsplittrad på många enheter, varav ingen är i storlek jämförbar med nybyggda verk i utlandet...Enbart genomgripande struktur-omvandling kan möjliggöra de betydande personalminskningar som måste till för att uppväga den drastiska ökning av personalkostnaderna vid ståltillverkning som har inträffat de senaste åren. ”

Man visste om att Domnarvet var i dåligt skick. Man visste att Oxelösund gick dåligt att det hotade att dra hela Gränges, en gång symbolen för ”guldkantade” svenska företag, i konkurs. Den tredje konkurrenten, NJA, hade aldrig gått bra.

Visste man inte också att konkurrenterna i världen moderniserade för fullt och skulle bli allt farligare?

Givetvis visste man det. Stålverk byggs inte över en natt och rapporter om aggressiva - och effektiva - stålverk i Japan, Indien, Sydkorea och Brasilien hade förekommit i över tio år både i fack- och dagspress. Det är följaktligen omöjligt att befria sig för misstanken att man slapp tog de vinster man kunde tills krisen kom och sen såg till att den blev så djup att staten helt enkelt *måste* krasa kastanjerna ur elden.

Så blev det ju också.

Den 2 februari 77 skrev Oxelösunds VD till regeringen och förklarade att situationen var allvarlig, för att inte säga desperat: bruttoförluster på 3-4 miljoner i veckan. Krisåtgärder hade vidtagits, men varnade direktören, de var *inte* tillräckliga. Om staten inte genast hjälpte till var katastrofen nära.

Den orolige direktörens namn var Ian Wachtmeister. Han skulle småningom - fast det var mycket senare - bli känd som besutsam och talför motståndare till varje form av statssubventioner. Men minnet är kort i politiken - veterligt påminde ingen Wachtmeister om att han en gång tillhört de ledande subventionsjägarna...

Omedelbart efter krisbrevet fattade regeringen ett viktigt beslut: Gränges skulle *inte* få gå i konkurs. Bolaget var helt enkelt för stort och för väl känt. Om det plötsligt vände näsan i vädret skulle det väcka internationell uppmärksamhet och Sveriges kreditvärdighet skulle äventyras. Samma argument användes beträffande Uddeholm som tiggde ett stort villkorslån och fick det, inte bara för bolagets och de anställdas skull utan på något underligt sätt också för *Sveriges* .

Som bekant räddades storbankerna mindre än tjugo år senare med statsgarantier och - i ett par fall - insprutning av miljardbelopp. Den ansvarige ministern hette Bo Lundgren (m) och ett ledande argument var återigen Sveriges kreditvärdighet. Det är kanske förlåtligt om svenska direktörer och kapitalister dragit slutsatsen att Ivar Kreuger var ett rent undantagsfall. Efter honom har *inget* stort och viktigt företag fått lov att gå under. Att detta är en av de viktigaste anledningarna till att inga stora och viktiga företag *tillkommit* är tämligen självklart; både staten och näringslivet har satsat på det som kallas trygghet, men stavas stillestånd.

Förhandlingarna om SSAB har skildras av bland andra VA-journalisten Bengt Ericsson i "Huggsexan - spelet kring det dukade bordet". Och huggsexan var det. Man kom överens om att staten skulle äga 50 procent, Gränges och Stora 25 vardera, men hur skulle tillgångarna värderas? Hästhandel av värsta slag följde. Gränges situation visade sig så rutten att man behövde c a 500 miljoner för att undvika den konkurs som inte skulle få ske. Lösningen blev att Nils Åsling grimaserande av ovilja tillät att staten köpte TGOJ, en liten järnväg i företagets ägo, för 340 miljoner, plus 140 miljoner i pensionsåtaganden. Samma järnväg ingick visserligen i det företag man redan köpt, men ingen kunde hitta på något bättre sätt och Åsling slog till - väl medveten om att en privat direktör i samma situation skulle ha riskerat avsked och kanske åtal (i varje fall i ett annat land än Sverige). Trots den generösa behandlingen sålde Gränges i smyg sin dataanläggning till IBM och leasade den istället - för det nybildade SSAB:s räkning. När Åsling fick reda på affären - onekligen ett rent stöldförsök! - tvingade han bolaget att satsa 7,5 miljoner på "alternativ sysselsättning" i Oxelösund, ett verkligt fint exempel på blandekonomiskt mygel.

Stora var för all del inte mycket bättre. I ett läge krävde Erik Sundblad - med Marcus Wallenbergs heta andedräkt i nacken - ett lån på 200 miljoner av den enda anledningen att Gränges beviljats samma summa. Annars har jag order att spräcka förhandlingarna, förkunnade Sundblad.

Åsling löste återigen problemet på ett minst sagt fördomsfritt sätt. Han ringde upp den statliga Investeringsbankens VD, Arne Callans, och sa:

" Har du något emot att jag nämner Investeringsbankens namn?"

Callans svarade ja, enligt Bengt Ericsson utan att veta vad saken gällde (fast det kan ju ha förekommit fler samtal än de som avslöjades för VA-reportern). I alla händelser fick Stora det begärda lånet, som Marcus Wallenbergs egen bank kunde ha presterat, men hellre ville klå av staten.

Formellt gjorde Nils Åsling sig kanske inte skyldig till ministerstyre. I verkligheten gjorde han det givetvis.

Ytterligare en episod från de förhandlingar som fördes i stålkrisens skugga förtjänar att berättas. Som boken om Stora och Peter Wallenberg berättar dök Hans Werthén och Bo Abrahamsson plötsligt upp som förhandlare på Grängessidan. Elektrolux hade dramatiskt (och helt omotiverat) köpt Gränges. Den genom åren enormt uppburne men förfärligt ineffektive Erland Waldenström försvann ut i kulisserna och Werthén tog kommandot även över stålförhandlingarna. Någonstans i de korridorer där förhandlingarna fördes träffade Bo Berggren på Jacob Wallenberg och påtalade förändringen. Wallenbergs kommentar blev, enligt boken:

”...ja, då får ni vara på er vakt, för det är en klurig karl”.

Eftersom jag talade med åtskilliga av de inblandade medan förhandlingarna fortfarande pågick vet jag att Jacob Wallenbergs replik var åtskilligt rakare:

”Aj,aj,aj, då blir ni lurade allihop”, sa den äldre av de båda berömda bröderna.

Viktigare är naturligtvis att Stora och Electrolux båda i hög grad är Wallenberg-företag. Alltså fördes förhandlingarna om handelsstålets framtid i Sverige mellan staten, Wallenberg - och Wallenberg.

1970 hade stålindustrin i Sverige omkring 54.000 anställda. Efter kraschen försvann sakta men säkert åtskilliga tusen och siffran är idag 21.000, de flesta i SSAB, Sandvik och Avesta-Sheffield.

Rationaliseringar är alltid nödvändiga och problemet är inte att man skurit ner utan att man väntade så länge, *helt enkelt att ett stort antal av Sveriges mest omskrivna och hyllade industrimän gick och sov och när krisen kom inte såg någon annan råd än att kasta sig i armarna på staten.*

Varför det var så förklaras i nästa kapitel.

Kapitel 10: Varför Sverige sov

Utan överdrift kan man påstå att det moderna Sverige tjänat bra på världens ondska. Att påstå något annat är historieförfalskning.

Som den här boken klart visat började industrins inkomster sin klättring mot världstoppen när Hitlers upprustning kom igång på 30-talet. De svenska exportföretagen vann, cyniskt uttryckt, ännu större konkurrensfördelar under kriget då Tyskland köpte inte bara all järnmalm och alla kullager LKAB, respektive SKF kunde leverera, utan många andra produkter därtill. Konkurrerande företag i så gott som alla Europas länder blev bombade eller fick problem med råvaruförsörjning eller arbetskraft - ofta alltihop på en gång.

När freden äntligen kommit förändrades bilden närmast till det bättre. De svenska företagen som fortfarande producerade mest på ”plattformar” i hemlandet, Asea i Väserås, SKF och Volvo i Göteborg, Facit i Åtvidaberg, etc gick på högvarv och ett av de stora problemen var att arbetskraften inte ville räcka till.

De väldiga *återuppbyggnadsbehoven* skapade ett enormt sug efter cyklar, bilar, köksmaskiner och radioapparater, men också verktyg och verktygsmaskiner, byggnadsmateriel och annat.

Marshallhjälpen (som Östen Undén ogillade högt och rent) pumpade in dollar i systemet, skapade köpkraft och oljade handelsförbindelserna - inte minst till nytta för Sverige även om ”vi” inte tog emot några större belopp för egen del.

Korea-kriget som utbröt vid midsommartid 1950 blåste under boomen. Svensk industri gick så det knakade och så fortsatte det i princip hela vägen genom 60-talet. Sveriges tillväxt var så magnifik att vi utan att överdriva kan slå fast att den var *unik*. ”Vi” var världsbäst, konstaterade Bo Södersten. I *över 90 år* växte svensk ekonomi utan en enda svacka. Andra länder, inte minst Japan och USA, var också framgångsrika men båda hade av och till problem, i första hand givetvis kriget; bara Sverige växte störningsfritt och relativt snabbt. I en tidningsartikel i januari 97, sammanfattade Södersten (som på 70-talet var en synnerligen aggressiv anhängare till ”det starka samhället”):

”År 1970 kunde vi se tillbaka på inte 80 år utan hundra år av oavbruten tillväxt. En sådan sagolik utveckling kunde inte undgå att sätta spår i svensk mentalitet. Vi svenskar såg oss vid denna tid som *det utvalda folket* (min kurs). Oss kunde intet ont drabba. Vissa av oss såg också vårt land som den internationella moralens väktare, ett föredöme för andra, en vakthund mot imperialism, kapitalism, marknadsekonomi och annat ont...*När 70-talet kom med stagflation och internationell depression var vi sämre förberedda för anpassning och omställning än*

något annat land...Varför skulle vi börja ända på våra vanor.Var inte mer av allt det gamla vad som fortfarande gällde?” (Min kurs.)

Södersten har alldeles rätt, men hans resonemang behöver utvecklas på framförallt två viktiga punkter:

För det första kan man, som jag redan tidigare framhållit, fastslå följande:

Svensk industri växte sig stark och internationellt berömd främst genom att profitera på upprustning , krig och återuppbyggnadsbehov, alltså andras elände.

Eftersom ”den svenska modellen” under inga förhållanden skulle ha gått att genomföra utan en stark, industriell bas, kan man säga precis detsamma om det svenska folket: ”vi” fick vår höga levnadsstandard på grund av idoghet och hårt arbete, men också som en skänk från ovan, . Med ett modernt uttryck kan man säga att Sverige väl, för att inte säga optimalt, utnyttjade förmånliga omvärldsfaktorer.

Ingenting av det sagda är avsett som en anklagelse. Sverige kunde naturligtvis ha handlat annorlunda, t ex gått in i vinterkriget på Finlands sida, men den politik som fördes hade utan minsta tvekan folkets stöd. Svensken i allmänhet var, som landsfadern själv klart förstod, en ”fredsegoist”. Även om en och annan högre officer och ett antal högerextremister var förbittrade på Per Albin, så var han massivt populär. Krig ville man inte ha, pengar och välstånd däremot gärna; det är ingen överdrift att påstå att stödet för neutralitetspolitiken var heltäckande. *Under kriget* (observera att jag kursiverar) var den politik som fördes rätt medicin.

Men alla mediciner har biverkningar.

Jag har tidigare beskrivit eller åtminstone snuddat vid åtskilliga - högfärd och självförhärligande i politiken, motvilja mot nya idéer, maktmonopol och överdriven anpassning, inte minst från de ledande kapitalisternas sida.

Här är det viktigt att lägga till att man inte kan stryka under den svenska *isoleringens* betydelse tillräckligt kraftfullt. Krigets fysiska isolering ersattes efter freden av en mental, hos somliga grundad på vaga skuldkänslor över att ”vi” svek demokratierna, men oftare på upplevelsen av oss själva som smartare och bättre. Eftersom allting gick så bra *måste* vi ju ha gjort rätt. Och den som gör rätt är direkt obegåvad om han ändrar sig...

Utan minsta tvekan påverkade denna inkrökthet även de män (och få kvinnor) som ingick i det jag i kapitel 7 kallade *direktörseliten* . Om man utan större svårighet säljer allt man kan tillverka behöver man egentligen bara anstränga sig i en riktning, nämligen bygga ut produktionsapparaten. När konkurrensen ökar, som

den började göra på 60-talet, måste man naturligtvis förbättra sina produkter och så skedde. Men betydligt viktigare är vad som *inte* skedde.

Svenska företag tog bara i undantagsfall fram nya, tidigare inte prövade produkter. Det överlät man som exemplet Facit visar åt japaner, koreaner, tyskar och framförallt amerikaner. De statliga subventioner som industrin fick, ibland helt öppet som på Åsling-tiden, ibland i förtäckt form, skapade en *beroendekultur* bland företag lika väl som individer. Företagarna blev, om vitsen tillåts, oföretagare - och att det i stor utsträckning berodde på en entreprenörfientlig politik förändrar inte faktum.

Anpassningen i näringslivet och det svartsjuka bevakande av revir och sfärer som det medförde, gjorde det ytterligt svårt för nya företag att få fart och växa. Som framförallt Jan Glete visat i "Nätverk i näringslivet", en kanske lite väl snäll, men iskallt avslöjande bok som jag ska skriva mer om senare, har Sverige bara fått *sex* nya storföretag sen 1950 - om man anser ett företag stort när det åtminstone kommit i närheten av 10.000 anställda. Alla andra är grundade kring sekelskiftet, oftast på 1800-talssidan, och sysslar i princip med samma saker som man alltid sysslat med. "Företagsdoktor" Ulf af Trolle snuddade vid problemet när han skrev:

"År 1965 hade jag som internationell observatör inte sett något enda tecken på att Sverige eller svensk industri seriöst planerade för den automatiskt och oomkullrunkeligt minskade överlägsenheten. Tvärtom gällde det fortfarande som helhet betraktat att Sverige och svenskarna arbetade vidare i gamla hjulspår i förvisningen att vi skulle kunna behålla vår svenska överlägsenhet allt framgent. *Sverige och svenskarna och svensk kvalitet var bäst* (Min kurs.)

En annan skarpögd outsider-insider, Jan Stenbeck, ställde i en krönika i Affärsvärldens årsbok 1994 frågan: Varför befinner sig svenskt näringsliv i kris? Svaret blev:

"Förmodligen därför att femtio-och sextio-talens industriella framgångar förledde oss att tro att den svenska modellen var unik och bäst i världen...Skandaler eller motgångar var undantag som ej förtjänade alltför mycken uppmärksamhet om överhuvudtaget någon". Efter att ha konstaterat att han fann "en påfallande självgodhet" i det land där han *ibland* verkar, konstaterade Stenbeck att en framgångsrik industriman måste lära sig att "se bakom hörnet", men att hans svenska kollegor inte verkade inse detta. Bilden har, enligt min uppfattning, inte förändrats.

Eller för att sammanfatta:

Under den långa perioden mellan trettio-talet och sjuttio-talet uppförde världens

sig så väl i förhållande till Sverige att den närmst blev ointressant. Ingen kunde riktigt stava till *omvärldsfaktorer* eller *hotbilder*. Inte heller de väldiga motgångar som drabbade svensk industri på 70-talet och som jag redan skildrat fungerade som väckarklockor.

”Vi” levde kvar i den bästa av alla världar, en ren drömvärld.

*

*

*

Naturligtvis gäller detta inte bara företagare och politiker, även om det är eliterna som bär skulden till att krisen, när den kom, blev så djup som den blev och att det svenska samhället kom att möta IT-världens krav på frihet och individualism med snårig kollektivisering och ”inlärld hjälplöshet”.

Att 70-talet blev kollektiviseringens årtionde framför alla andra berodde också på att ”vanligt folk” accepterade det, ibland till och med med entusiasm. I Kjell Olof Feldts memoarbok ”Alla dessa dagar” finns en sammanfattning som ger en utmärkt bild av det stämningsläge som rådde:

”...den väsentliga resultatet av 60-talet var att den kraftiga ekonomiska tillväxten lyfte levnadsstandarden för hela befolkningen och att den relativa förbättringen var störst för arbetare och lägre tjänstemän. De fick råd att skaffa sig bil, rymligare och bättre bostäder, sommarstuga och utlandssemester. Dessutom fanns resurser för att öka tillgången på sjukvård, utbildning och omsorg, dvs nyttigheter som jämlikheten verkligen kräver att alla har samma tillgång till...”

När människor får det bättre blir deras krav emellertid inte mindre utan större.

Svenska Dagbladet-journalisten Bertil Östergren, som skrivit den enda riktigt läsvärda boken om Olof Palme beskriver processen så här:

”Nu började Sverige på allvar glida in i förändringen från medelvägens land, landet lagom, till ett land som skulle inta en ytterlighetsplats bland de västliga demokratierna när det gällde den offentliga sektorns storlek, dvs politikernas och de offentliga byråkratiernas intressesfär. 1960 låg vi på ungefär samma nivå som OECD-ländernas genomsnitt i fråga om offentliga utgifters andel av bruttonationalprodukten, dvs 30 procent. 1970 hade de västliga industriländerna i snitt ökat till omkring 33 procent medan Sverige på tio år rusat iväg till till ungefär 45 procent... Samtidigt började socialdemokratins politiska handlingsdoktrin att byggas ut med

de socialistiska mål som under 50-talet skjutits i bakgrunden: ekonomisk utjämning-planhushållning-socialisering”.

Så står det i ”Vem är Olof Palme?”, utgiven före mordet på Sveavägen och den enda i en lång rad Palme-böcker där författaren försöker ge en balanserad bild av vilket slags Sverige Palme egentligen ville skapa. Det ligger stor dramatik i de siffror Östergren citerar, men eftersom formuleringarna är lite väl torra, vågar jag mig på en omskrivning:

Till skillnad från direktörerna lät den politiska eliten *inte* framgången fungera som sömnpiller. Politiker och tjänstemän, främst inom (s) men också i de andra partierna, dominerades mer och mer av just Olof Palme och Palme var aktivist, fast besluten att bygga en ständigt starkare och mera effektiv maktmaskin. Staten (alltså han själv och hans medarbetare!) skulle bygga ut och skjuta fram sina positioner. Det allmänna (alltså de byråkratier, kommuner och fackföreningar man dominerade!) skulle ta över mer och mer av ansvaret för människornas *och* företagens dagliga liv. Oppositionspartiernas viktigaste uppgift var att jama med. Vilka behov folk egentligen hade skulle fastställas i Kanslihuset. Och framförallt: alla verkligt viktiga beslut skulle tas av Palme och hans närmaste medarbetare.

Så blev det också och det var olyckligt. Olof Palme hade troligen hade ett äkta intresse av världen utanför Sverige, men han feltolkade utvecklingen. Lika lite som direktörerna förstod han att Sverige var ett hotat land. Och var hotet kom ifrån hade han, om uttrycket tillåts, ingen aning om.

*

*

*

Men innan jag går närmare in på Palmes katastrofala misstag är det viktigt att föra in en betydande grupp människor i berättelsen.

Nämligen ”40-talisterna”, om vi använder journalisten Ludvig Rasmussons beteckning på de årskullar som föddes efter kriget (och som alltså inte får förväxlas med de litterära fyrtio-talisterna, Stig Dagerman, Axel Liffner, Bengt Anderberg, m fl som på 1940-talet producerade ångestfulla romaner och diktböcker). I USA kallas gruppen för ”baby boomers” därför att kullarna där som hos oss var exceptionellt stora. Här kom de senare också att kallas för ”68:or” eftersom många just detta revolutionära år började intressera sig för politik, vanligtvis i protestens tecken.

Det har skrivits kilometer om 68:orna och bakgrunden till deras protest. Här får det räcka med en snabbskiss. Den är avsedd att stryka under att den mer eller mindre revolutionära, mer eller mindre berättigade, mer eller mindre nyanserade, progressiva, negativa, uppfriskande eller vettlösa protesten verksamt bidrog till att föra Sverige in på en farlig väg.

Att 40-talisterna blev så många berodde på att deras föräldrar kände optimism. Kriget var slut, framtiden verkade ljus; man vågade äntligen skaffa barn.

Att så många av 40-talisterna blev 68:or hade, naturligt nog, en helt annorlunda bakgrund.

Generellt sett hade alla efterkrigsbarnen haft det bra. Att detta berodde på att nationen som helhet profiterat på kriget, fick man inte veta: det döljs den dag detta skrivs fortfarande sorgfälligt i historieundervisningen. Tvärtom indoktrinerades 68:orna år efter år alltmera högljutt i den svenska modellens förträfflighet, men också - och det var mer eller mindre nytt - om de hemska orättvisor som präglade så gott som *alla* andra länder. Ja, faktum är att även *svenska* orättvisor kom med på ett hörn. En berömd (eller i varje fall upphaussad) bok hette "Rapport från en skurhink", andra skrifter dissekerade, ofta nästan hissnande okunnigt, industriarbetarnas lidanden vid det löpande bandet, som man felaktigt trodde såg ut som på Fords tid. "Nyfattigdomen" var föremål för ständigt återkommande reportage och bristen på jämlikhet fördömdes, inte minst i TV 2, vars nyhetsprogram Rapport välförtjänt skälldes för att vara ett organ för "rödvinsvänstern".

Framförallt gällde protesten avlägsnare orättvisor än de svenska, nämligen Vietnam-kriget och de rika ländernas "utsugning" av de fattiga, framförallt då Sydafrikas svarta, indianerna i Latinamerika och (lite i utkanten) Indiens kastlösa. Kolonialism och nykolonialism fördömdes. Den nya tidens hjältar blev Kubas Fidel Castro och hans vapendragare Ernesto "Che" Guevara, vars bild prydde tusentals flickrum, även i Sverige. Tanzanias Julius Nyerere (småningom avslöjad som totalt inkompetent) hyllades, liksom Salvador Allende i Chile (d:o, d:o) och Egyptens aggressive president Gamal Abel Nasser. Den gamla sympatin för Israel ersattes bland ungdomar som ansåg sig själva som intellektuella av svärmeri för Yassir Arafat och hans mordiska, stamanställda revolutionärer.

Samtidigt blev det självklart att kritisera USA, framförallt på grund av rasfrågan och det man kallade "imperialismen" (men sällan lyckades beskriva konkret). Som korrespondent i USA under de hetaste åren traskade jag med i samtliga de stora marscher som förde den svarta protesten in i vita amerikaners vardagsrum - där den väckte en moralisk indignation, säg gärna ett raseri som förde den till ett slags seger. Jag rapporterade också under flera perioder om kriget i Vietnam. Där,

liksom i den amerikanska Södern, satt jag många gånger livet på spel, bara för att konstatera att jag *aldrig* skulle kunna räkna med att bli en rapportör som gjorde succé hemma i Stockholm.

Jag var *inte*, definitivt inte, revolutionär nog för de intellektuella i min egen generation. Och ännu mindre för 68:orna. De var helt enkelt omätliga.

Istället för att försöka tycka mest illa om USA, vilket var vad de krävde, fortsatte jag envist att se det som frihetens främsta garant. Därför kallades jag lakej och svin (bland annat av den gamle Tredje Ståndpunktaren Karl Vennberg). Istället för att hylla Ho Chi Minhs efterträdare som ljusets riddarvakt, becknade jag dem som brutala mördare och kritiserade Nordvietnams brist på demokrati. På grund av detta skälldes jag för *reaktionär*, ett ord som i munnen på en 68:a betydde ungefär vad som helst från pedofil till förtappad idiot.

Men viktigare än mina egna upplevelser, som för all del var viktiga nog, och dessutom delas med många, är fyra andra observationer om 68:orna och världen, som de tycktes se den:

1) Det var, som jag antytt, en svartvit värld. Den självcensur som i stort sett dominerade mediabilden under världskriget, präglade också perioden 1963 och framåt. Att jag väljer just 1963 som begynnelseår beror på att det var den 22 november 1963 som John Kennedy blev mördad. Fram till dess hade hela den fria världen och inte minst Sverige låtit sig bländas av ”den förste presidenten född i detta århundrade”, av hans ungdomlighet, aktivism och engagemang för de förtryckta (som han gärna talade om, men inte gjorde särskilt mycket för). Att mannen bakom leendet var en stenhård kall krigare och hänsynslös maktmänniska, förstod inte många, möjligen därför att man inte riktigt ville förstå.

Efter 63 blev det på ett helt annat sätt fritt fram för USA-kritik, särskilt som rasfrågan blev mera aktuell och Vietnamkriget växte, växte och växte, ackompanjerat av ständigt lögnaktigare officiell statistik och ständigt mera fruktansvärda TV-bilder. USA var ont, alla socialistiska befrielsefronter goda, Sverige bäst; så var det.

2) 68:orna hade på många sätt växt upp i ett politiskt vacuum. Kampen mot fascismen var länge sen vunnit (även om många hade för sig att det var just fascismen de bekämpade) och kommunismen ansågs inte så farlig som den faktiskt var. Den idealistiska ungdomen, lika väl som den opportunistiska behövde ett stort *projekt* (som man brukar kalla det) och avlägsna orättvisor, i första hand Vietnam, passade som hand i handske. Det fanns mycket romantik i den underliga mix som var svensk radikalism. Inte minst gällde detta den viktigaste 68:an själv, Olof Palme, som alltid tindrade med ögonen alldeles speciellt när ”revolutionära” länder

och deras ledare fördes på tal. Vi som inte var på samma linje brukade lite rått säga att Palme alltid tappade brallorna när han fick chansen att träffa en skäggig, gerillauniformerad ”frihetskämpe” som Fidel.

3) Sen är det givetvis ett faktum att det de unga svenska revolutionärerna kritiserade, föraktade och förbannade, det tog de också för självklart. Det har sagts och skrivits till leda att man slogs mot mamma-pappa generationen, men villigt smorde kråset med det som ställdes fram på föräldrarnas bord. För 68:orna var bil, TV, köksmaskiner, för att inte tala om böcker, tidningar och högre utbildning ingenting man kämpat för, ingenting man *uppnått* utan just självklarheter, någonting man alltid haft och inte räknade med att någonsin vara utan. Ordet bortskämd har använts. Med rätta. Bortskämd, aningslös och illa undervisad, framförallt i historia, var generation 68.

4) Viktigast för utvecklingen i Sverige var ändå det faktum att protesten i stor utsträckning riktade sig *mot regeringen och de härskande socialdemokraterna*. Först blev ”Tage och Geijer Lyndons lakejer” och efter 1969 ändrades skällramsans till ”Palme och Geijer”. Det parti som ständigt skröt med att det räddat Sverige och gjort det rikare och rättvisare än något annat land beskylldes plötsligt för att vara reaktionärt, styrt av fascistoida byråkrater och i största allmänhet moget för avskrivning. De vilda strejkerna på malmfälten i norr - och själva Volvo! - skadade om de styrande ordentligt och många var allvarligt bekymrade.

Man förminner en återklang av den oron när man läser Tage Erlanders kommentar i sista delen av memoarerna - den som gjordes i form av intervjuer med radioreportern Arvid Lagercrantz. Erlander tycks mena att 68:orna upplevde den symbios mellan (s)-taten och näringslivet som jag beskriver i den här boken som ett skändligt svek:

” Ännu värre var att det socialdemokratiska partiet, som sa sig företräda höga principer som solidaritet, rättfärdighet och jämlikhet, tycktes ha ingått en kompromiss med företrädarna för det system som förhindrade allt detta. Det blev en moralisk förkastelsedom från ungdomarnas sida mot kapitalismen, javisst, men framförallt mot dem som borde ha vetat bättre, nämligen socialdemokraterna. Vi kom därför att representera ett misslyckat system, Vi kom att i deras ögon representera sveket mot våra egna idéer. Det var grogrunden för ungdomsrevolten. Det är givet att här uppstod samtidigt frågan: Varför hade socialdemokratin kapitulerat inför kapitalismen? Då kom ungdomarna fram till att det hade skett förför att vi varit förhäxade av tanken på tillväxt. Framstegen, produktionsökningarna och den materiella välfärden tedde sig viktigast för oss.”

Annorlunda uttryckt verkade det finnas risk för att socialdemokratin skulle kunna bli överflyglad från *vänster* - alltid rörelsens värsta mardröm. Sossarnas

ängslan var med all säkerhet starkt överdriven. Ledande 68:or som kulturarbetarna Anders Ehnmark och Annika Hagström lämnade för all del trygga anställningar i Stockholm, flyttade till Norrskensflamman i Luleå och gick med i kommunistiska partiet. Andra unga intellektuella, nästan alltid med borgerlig bakgrund, odlade skägg, läste böcker av den förvirrade filosofen Herbert Marcuse och drömde om att bli hårda, men rättvisa arbetarledare - även om de inte direkt hade någon aning om vad arbetarledare sysslar med. Och än mindre förstod att arbetarna inte ville veta av dem!

68:orna levde, kort sagt, i en speciell variant av den svenska drömvärlden. Och precis som Palme missade de grovt vart utvecklingen var på väg. Som jag själv skrev långt senare i en bok om 70-talet:

” I Kalifornien och Fjärran Ösern ljusnade framtiden, men mycket få såg det klart.”

Jag borde ha tillagt att de få som faktiskt såg totalt saknade inflytande. Och att Olof Palmes beslut att spela politisk teater som framställde honom själv som radikalare än radikalerna ledde partiet - och Sverige - vilse på ett sätt som varken 40-talisterna eller vi äldre kunnat förutse.

*

*

*

Med risk för att bli tjugig måste jag upprepa en huvudtanke, den som bäst förklarar varför Sverige - politiker och näringsfolk lika - föll i högfärdens fälla:

Mellan 1932, då Per Albin kom till makten, och fram till 1970, då Olof Palme sen ett år tagit över, tjänade Sverige pengar på omvärldens olika eländen, inte minst andra världskriget och dess följder. Omvärldsfaktorerna var *positiva*.

Att det var så har i stor utsträckning förnekats. Både direktörerna och framförallt politikerna har värjt sig för tanken att de svenska framgångarna skulle bero på lyckliga omständigheter, alltså i viss mån på tur. Den förvrängda historieskrivningen ledde till att man mer eller mindre bortsåg från omvärldsfaktorernas betydelse - utom i så måtto att de stora exportföretagen flyttade mer och mer av sin produktion till platser *utanför Sverige*. Detta var klokt, sett ur företagets synpunkt, men inte nödvändigtvis ur landets. Eller bättre uttryckt: företagen gjorde rätt som flyttade ut produktion. Sverige ”globaliserade” långt innan uttrycket blev modernt och det var rätt. Felet var att det som försvann endera inte

ersattes alls eller ersattes med fel saker - som kommande kapitel ska visa.

På 70-talet ändras bilden plötsligt och dramatiskt. Från att ha varit positiva blir omvärldsfaktorerna klart *negativa* .

Först kommer dollarinflationen, skapad i USA och på Euro-dollar marknaden när Lyndon Johnson bestämmer sig för att finansiera Vietnamkriget och en rad sociala reformer utan skattehöjningar. Det var framförallt LBJ:s satsningar i Vietnam och *The Great Society* som tvingade efterträdaren, Richard Nixon, att klippa dollarns anknytning till guld och i praktiken devalvera den - med allvarliga konsekvenser för inte minst de svenska skogsföretag som får betalt i dollar.

Skräll nummer två blir OPEC:s prishöjningar. Den första verkligt kännbara höjningen kom efter Yom Kippur-kriget 1973 och fick full effekt året därpå. En aggressiv prispolitik och ännu mera aggressiva uttalanden av Shahan av Iran och andra härskare vid Persiska Viken skapade panik i västvärlden. Stora bilar bannlystes, miljö rörelsen fick ett starkt uppsving och inflationen steg med 4 procent. Eftersom 70 procent av världens energibehov täcktes av olja var detta knappast något att förvåna sig över.

Nästa oljeshock kom 79/80 i samband med att just Shahan av Iran störtades och de två ledande producenterna Iran och Irak kom i krig med varandra och (åtminstone periodvis) inte kunde producera för fullt. Inflationen steg med 6 procent och Sverige, som tillåtit sig ett särskilt högt oljeberoende, drabbades svårt.

Ytterligare ett tungt slag föll när den amerikanska kärnkraftanläggningen vid Three Mile Island utanför Philadelphia 1979 drabbades av en olycka som visade sig relativt godartad, men spred panik världen över. I Sverige blev ett av resultaten en folkomröstning om kärnkraftens vara eller icke vara - mitt i den andra oljekrisen inleddes på så sätt marschen ut ur kärnkraftsamhället och mot...

Ja, mot vad?

Det vi än så länge vet är att Olof Palme dominerade svensk politik när omvärldsfaktorerna förändrades från positivt till negativt. Sant är att väljarna straffade (s) med nederlag i valet 1976, men de borgerliga regeringar som följde verkade ofta mera intresserade av att tillfredsställa Palme än sina egna väljare. Man körde längs gamla spår och vågade inte ens mumla ordet systemskifte förrän det redan var för sent och bara skrämde väljare tillbaka till (s).

Som sammanfattning an vi slå fast att Sverige hade tjänat på kriget och dess följder, men fick betydligt svårare att anpassa sig i det kalla krigets fredligare men också minst lika osäkra värld.

Dessutom begick Palme en rad misstag som, så här efteråt, ter sig närmast ofattbara. Att han hade god hjälp av Thorbjörn Fälldin som ”vikarierade” som statsminister och Ola Ullsten som satt vid ”makten” ett knappt år, förändrar ingenting. Palme och hans medarbetare hade vad filosofen Lars Gustafsson döpt till problemformuleringsprivilegiet. (S) drev debatten och bestämde vilka frågor som var viktiga och vilka som inte var det. Fälldin och hans kollegor kunde inte eller ville inte (jag misstänker det senare) bryta sig ur greppet och agerade därför ofta som något slags socialdemokratins B-lag - medan Palme byggde upp sin prestige som FN:s medlare i kriget Iran-Irak.

Att uppdraget var meningslöst betonades bara sällan. Och att Palme, när han på nytt blivit statsminister *förbjöd* svenska diplomater att kritisera de övergrepp som nästan dagligen begick av prästregimen i Teheran, betonades inte alls. Inte av oppositionen. Och inte av media.

Om Olof Palmes nio värsta misstag handlar nästa kapitel.

Kapitel 11: Olof Palmes Nio Misstag

Palme.

Ingen svensk i vår tid har väckt lika starka känslor, hemma eller utomlands. Jag tycker inte om den gamla klyschan att man älskade honom eller hatade honom, men åt det hållet var det onekligen, fast med den skillnaden att man kunde ”älska” och ”hata” Palme på en och samma dag. Hans personliga charm och en stor portion genuin snällhet gjorde att man lämnade personliga sammanträffanden starkt positiv - bara för att timmar senare upptäcka att man fann hans politik avskyvärd och falsk. Han var till hundra procent ”a political animal”, alltid ute efter att övertyga, övertala, leda och styra utvecklingen. Samtidigt var han temperamentsfull, snarstucken och på något läskig sätt alltid beredd att beskylla sina motståndare för lömska och förrädiska biavsikter, ja, *ondska*, en gång till och med ”ondska i en biblisk mening”.

Vad menade han med det?

Ingen vet väl riktigt, men Palmes begåvning var stor med ord och fraser. Han sköt snabbt, men aldrig från höften. Han skulle inte ha sagt ondska i en biblisk mening om han inte velat framkalla en bild av den han för tillfället ville såra som mörka makters på en gång sluga och primitivt farliga kreatur. Thorbjörn Fälldin var ”ohederlig”, Gösta Bohman ”en avskyvärd jävel”, bankmän i företagsstyrelser ”babianhannar”. Palmes ögon lågade, handen hötte; han var en mästare på att pausera för att en elak eller humoristisk replik skulle få tid att borra sig in och göra verkan. Han var sig själv och spelade sig själv - vilket inte är ovanligt bland stora män. Han tillät sig aldrig att visa osäkerhet, i varje fall inte utanför den inre krets av trogna som följde honom med slavisk vördnad. Likafullt kom jag att inbilla mig att han på djupet egentligen var *mycket* osäker. Palme, som gällde för att vara en visionär politiker, saknade i verkligheten en bärande vision - vilket framgår mycket väl när man studerar vad han verkligen uträttade till skillnad från vad beundrarna påstår att han uträttade. Hans problem var (gissar jag) att han visste att han ville ha makten, men egentligen inte vad den skulle användas till; det här kapitlet i sin helhet konkretiserar vad jag menar.

Jag har aldrig varit politisk reporter i Sverige, Gud ske lov, men jag följde Palme under ett par-tre valkampanjer och på flera resor jorden runt när han sysslade med sin nedrustningskommission. Jag joggade tillsammans med honom runt Kejsarpalatset i Tokyo - där en joggande *statsminister* väckte samma uppseende som en femhövdad kalv skulle ha gjort - och i ayatollah Khomeinis Teheran, där de rundmagade iranska livvakterna var nära att svimma.

Vi var varken fiender eller goda vänner och jag påstår inte att jag kände

honom väl - vem gjorde för övrigt det? Likafullt hann jag få ett starkt intryck av både hans professionalism, som alla känner, och hans sårbarhet, som kanske inte fullt lika många reflekterat över.

Varje gång vi inte träffats på relativt lång tid fann han på något sätt att föra in samtalet på det faktum att min far varit en äkta proletär, först stenhuggare, sen ombudsman i stenarbetarnas obetydliga lilla fackförbund. Det var uppenbart att Palme ansåg detta mycket viktigt och anledningen kan naturligtvis bara vara en: jag *tillhörde* arbetarklassen, medan han "bara" *företrädde* den. I den rörelse han ledde var jag på något konstigt sätt adlig, han själv en överlöpare från borgarklassen, för att inte säga aristokratien.

"Vad jag helst ville vara", sa han en gång, sent om natten när vi flög (första klass) mellan New York och Toronto, " vad jag helst ville vara är agitator, en *gammaldags* agitator, du vet, som talar på torget."

Han skulle stå där på ett torg - Olof Palme som Mäster Palm! - och tala till de riktiga, de proletära och förtryckta som faktiskt börjat bli relativt sällsynta redan när han och jag föddes. Jag visste inte om han drev med mig eller faktiskt menade allvar och kunde aldrig fråga för strax kom det oundvikliga:

" Din farsa var stenhuggare ", minns jag...Det betydde nog också att han fann mig lite konstig, kanske rentav förrädisk, som trots min bakgrund uppenbarligen röstade mot (s).

Den sista formella intervju jag gjorde med honom ägde rum på ett plan mellan Stockholm och Köpenhamn. Det var under hans sista valkampanj och vad som sas har jag längesen glömt, det var ingenting viktigt. Däremot inträffade det obehagliga att min bandspelare inte fungerade som den skulle. När jag kom hem var den full av jetplanets brus, men för övrigt ingenting. Jag hade, mot vanligheten, inte gjort några anteckningar; alltså var jag blåst.

Räddningen fanns lyckligtvis i samma dags nummer av Expressen. Där hade Anders Ehnmark intervjuat Palme på kultursidan, givetvis utifrån sina starkt kulturradikala synpunkter och med helt andra frågor än de jag hade ställt. Trots detta upptäckte jag snabbt att *alla svar var så gott som exakt samma svar som de jag fått*. Förklaringen är enkel. En skicklig politiker som vill ha ut ett bestämt och noga definierat valbudskap ser till att få ut just det budskapet oavsett vad han blir tillfrågad. Palme använde, antagligen förstrött och utan att ens tänka på saken både Ehnmark och mig som rundningsmärken. Han höll sitt inlärd valtal, bara på ett något annorlunda sätt.

Lättad skrev jag ut intervjun och skickade i vanlig ordning in den till

partiexpeditionen för genomläsning. Manuset kom tillbaka med ett enda ord ändrat. Jag hade skrivit att Palme betecknade Sverige som ”ett av de mest *civilisatoriska* samhällen som existerat”. Nu var det ändrat till *civiliserade*, men jag vet att min version var riktig och att Palme visste vad han sa: att ”vi”, Sverige har blivit utvalda att visa de andra hur ett samhälle ska vara, en inställning som socialdemokratin burit med sig sen 30-talet och som alldeles *särskilt* präglade Palmes tid.

Kort tid efter den mankerade intervjun inträffade den så kallade Harvard-affären. Det avslöjades att Palme hållit tal vid det berömda amerikanska universitetet. Honoraret som var 5.000 dollar förvandlades till ett stipendium till hans son, som studerade där. Palme hade inte tagit upp beloppet till beskattning och var alltså, utan ringaste tvekan, skyldig till skattefusk.

Jag skrev om detta i en kolumn i Expressen, tog i rätt hårt och fastslog att episoden självklart skadade (s) i valspurten. Ett par dagar efter publiceringen mötte jag den blivande segraren på Lilla Nygatan, slängigt promenerande på väg till ett valmöte i Humlegården, så vitt jag minns hans sista.

När han fick se mig rusade han tvärs över gatan, ställde sig hotfullt nära och stirrade mig ilsket rakt in i ögonen.

”Du skrev...” sa eller snarare skrek han, ”...*skulle jag ha tagit alla pengarna då?*”

Han fortsatte med någonting som gick ut på att om inte ungdomar som hans son fick syssla med forskning så skulle Sverige ”sjunka tillbaka som nation”. Sen lugnade han sig så småningom och fastslog att kritik som jag samtidigt riktat mot Ulf Adelsohn var ”aldeles riktig”.

Lite tagen insåg jag först senare att Palme faktiskt *erkänt*, åtminstone indirekt, sitt skattefusk för mig. Just då noterade jag bara att en grupp italienska turister filmade och fotograferade oss, slagna med häpnad över att befinna sig i ett land där statministern i fullt raseri kastade sig över fredligt promenerande medborgare i Gamla stan.

*

*

*

1. Palmes största misstag: JÄMLIKHETEN.

Olof Palme tyckte om att beskriva sig själv som ”en av killarna”. Det var han

aldrig. Sanningen är snarare att hans bekantskapskrets var kemiskt ren från ”vanligt folk”. Han uppfostrades i en isolerad aristokrati, blev snabbt ledande studentpolitiker och gled in i maktapparaten vid Erlanders sida utan att någonsin ha varit i närheten av vad man kan kalla ett vanligt jobb.

” Alla hans resor ute i landet hade med partiet eller möjligen facket att göra”, berättade en av de nära medarbetarna långt efter partiledarens död.”Palme var isolerad. Och som alla isolerade makthavare fick han bara höra vad medarbetarna trodde att han *ville* höra”.

Själv tror jag snarare att det var så här:

Säkert berättade man inte bara vad härskaren ville höra utan framförallt *vad man själv ville att han skulle höra*, nämligen att nu, när han som var ung och full av verksamhetslust, blivit statsminister efter den gamle och trötte Erlander, nu väntade en ny skördetid. Nu skulle ”samhället flytta fram sina positioner” (som landets förste industriminister, Krister Wickman, uttryckte saken). Man skulle genomföra ”reformer” på arbetsplatserna, i skolan, i hemmen (via familjepolitiken); man skulle ha rättvisare fördelning, större kollektivt inflytande på alla områden. Mycket bättre än de unga och gamla radikaler som i 68 års anda nafsade i bakhasorna skulle (s) under sin nye, dynamiske ledare se till att Sverige blev *jämlikhetens* land, där alla skulle vara, ja, om inte lika jämlika som Maos kineser (någon måtta fick det ju vara!), så i allafall mera jämlika än svenskarna någonsin varit förr. Mera jämställda också, för den delen - det är från och med 70-talets början feministerna lyckas mer eller mindre kriminalisera medsystrar som vill stanna hemma hos sina småbarn istället för att lämna dem på dagis.

Kort sagt: livet skulle läggas tillrätta för oss alla. Dagens Nyheter förordade det, liksom Aftonbladet. Den unge, moderatpolitikern Anders Björck skrev i en bok att hans parti borde sluta upp med att tala för näringslivet. Per Gahrton - då fortfarande FPU:are, men snabbt på väg vänsterut - förkunnade att den kapitalistiska blandekonomin successivt måste krossas; vad han menade med denna underliga formulering är (dessvärre eller dessbättre) oklart.

Politiker av alla de slag klädde den väldiga omvandling som förestod i olika floskler. Det gällde att förbättra livet för ”de många”, ”de sämre ställda”, ”låginkomsttagarna”, ”barnfamiljerna”, ”de vårdbehövande” och för all del ”vanligt folk”, alla dem som man en gång i tiden inkluderade när man sjöng Internationa-
len:

”Upp trälar uti alla stater...”

Att jämlikhet förutsätter topphuggning av inkomster förstod man - med förtjus-

ning! Att Sverige var på väg att bli ett land där de flesta kunde räknas till medelklassen glömde man däremot bort i den rödvinsrevolutionära yran. Och att man slog in på en väg som skulle skapa miljoner bidragsberoende medborgare begrep man såvitt jag förstår inte alls. Frihet var rätten att ingå i en kollektiv gemenskap, individualisten var ensam, därför missanpassad, därför ofri; George Orwell skulle ha smålett trött om han varit med i Sverige när 60- och 70-talen möttes.

En bidragande orsak till att man såg 70-talet som en skördetid var valet 68, som gett (s) egen majoritet och fått kammaren att svälla. Den oro som senare genererades av strejker (Malmfälten, Volvo, etc), studenternas ihållande protester och andra opinionsyttringar tolkades som ett bevis på att man borde driva på, snarare än bromsa. På näringslivssidan var det, som jag redan visat, tvärtom. Direktörerna slokade, ägnade sig åt nedläggningar och tiggeri; det var inte onaturligt att politiker, som höll i penningpungen, kände sin vikt öka. Industrin krympte, den politiska sfären svällde - vad var då naturligare än att rörelsen genomdrev ständigt nya krav? Eller som Gunnar Myrdal bistert konstaterade långt senare, då även han tyckte att den sociala ingenjörskonsten lett åt pepparn för långt:

” Valet 68 hade stärkt detta förtroende för framtiden, att vi alltid skulle ha en stabil, handlingskraftig regering dominerad av det socialdemokratiska partiet... De andra politiska partierna, till slut ofta även högern hade mer och mer börjat samarbeta i utformningen av de centralistiska och storskaliga reformerna och i allmänhet varit nöjda, om de på några punkter, som inte gällde huvudsaker, kunde ha ett ord med i deras utformning... Jag minns också från sporadiska kontakter särskilt under 60-talet med finansmän och storindustriella att de i grunden var tillfredsställda med den stabila, intränade socialdemokratiska regeringen vi hade och så länge hade haft - även om de pekuniärt understödde folkpartiet och högern för att hålla upp ett varnande finger...”

På Aros-mässan i Västerås 1968 förklarade Gunnar Sträng att den stora reformtiden var över; samhället var ”i det närmaste färdigbyggt ifråga om sociala reformer”. Dessvärre kunde ”Rikshushållaren”, som den gamle finansministern kallades lika ofta som felaktigt, inte ha haft mera fel. Sträng var passé, även om varken han själv eller direktörseliten insåg det. Vad han själv innerst inne tänkte är inte känt. Däremot står det klart att hans inflytande efter hösten 1972 oupphörligt avtog. Den hösten steg arbetslösheten. Palme blev (enligt en insider som var med) ”nästan hysterisk”. Den gamles varnande ord togs onådigt emot - nu gällde det att blåsa på, att köra över den olydiga verklighet som statsministern i ett annat sammanhang betecknade som ”vår värsta fiende”. Tidsandan var helt enkelt emot Sträng. Alla andra ledande politiker, inklusive (s) motståndare verkar ha tagit för givet att vinden från vänster nu nått stormkraft. De flesta såg framtidens väg som centralstyrning, kollektivisering, eliminering av inkomstolikheter; i ett ord åtgärder som går ut på att inskränka individens frihet till förmån för ”det allmännas” bästa.

Bertil Östergren, som uppfattade mönstret, fastslog :

” Ett inslag som återkommer i alla Palmes tal är motsättningen mellan solidaritet och samverkan å ena sidan och marknadskrafter, individuell självhävdelse och egoism å den andra. Om man uttrycker det i andra termer än Palmes positiva respektive negativa honnörsord kan man säga att han ständigt lyfter fram det kollektiva beslutsfattandets överlägsenhet över enskilt beslutsfattande. *Att vidga området för kollektiva beslut blir för honom en vidgning av demokratin* . (Min kurs.)

En politisk observatör på högsta nivå, Gustaf VI Adolf, bekymrade sig särskilt över den väg utvecklingen tagit. Vid ett samtal med Stig Ramel på hösten 67 (skriver denne i ”Pojken i dörren”) förklarade Kungen att han ”så allvarliga tendenser till maktfullkomlighet inom regeringspartiet. Sverige fick inte bli en enpartistat. Kort sagt var han djupt oroad över att kronprinsen inte skulle bli kung.”

Det finns ingen anledning att tro att oron var berättigad, men att gamle Kungen verkligen *kände* oro - och till och med yppade det - är onekligen ett intressant faktum.

*

*

*

Om Olof Palme fått leva och skriva sina memoarer skulle han förvisso ha tecknat en helt annan bild än den jag gett ovan. På vissa punkter skulle han väl ha varit självkritisk, men i allmänhet lika säkert nöjd med sitt verk. Kanske trodde han uppriktigt att han var på väg att skapa ett ”civilisatoriskt” land utan motstycke.

Själv anser jag snarare att han lät sig fångas av en tidsanda packad med revolutionsromantik till den milda grad att han inte alls såg vad som började hända i verklighetens Sverige . Taktik och opportunistisk spelade också in. Det gällde att neutralisera rödvinsvänstern och samtidigt dribbla bort borgarna - oavsett hur beskedliga och ineffektiva de faktiskt var. Helst skulle (s) vinna varje skärmytsling och under vägen skapa en *ointaglig* maktapparat. Hur vanliga människors vanliga verklighet såg ut, spelade mindre roll.

Vilket samhälle man *egentligen* ville se några år längs med vägen fick man titta på sen - det *kunde* ju inte bli som Vietnam eller Kuba och *fick* inte bli som USA, Tyskland eller något annat ”borgerligt” land. Sverige skulle vara unikt. Det skulle också vara en stormakt - mot alla rimliga odds.

Eller tillspetsat uttryckt:

beredde vägen för missnöjespartiet Ny Demokrati.

Bara en lista över de *viktigaste* lagar som tillkom på Palmes tid visar hur hårt - och i ordets kliniska betydelse hänsynslöst - man satsade på att väva in medborgarna i ett funktionärstätt och toppstyrt samhälle, präglad av heltäckande system ytterst baserat på ord och uttryck som ”rättvis fördelning” eller ”berättigad till”. En på intet sätt fullständig sammanställning kan se ut så här:

1969 beslutades om ett pensionstillskott och samma år fick barnfamiljerna bostadstillägg.

71 kom 40 timmars arbetsvecka, men framförallt avskaffades sambeskattningen - en av de förändringar som snabbt förändrade Sverige på djup och bredd och i en omfattning som inte ens den skickligaste utredare hade kunnat förutse. Kvinnorna strömmade ut från hemmen in på arbetsmarknaden i en takt som aldrig förr och snabbare än i något annat land. Att flertalet fick jobb i vårdsektorn ökade behovet av skattepengar, lika väl som behovet av vårdbehövande. Det ökade dessutom behovet av dagisplatser som även de skulle tillhandahållas av ”det allmänna”, skyddade från konkurrens och avvikande idéer.

Denna dagliga folkvandring från hem till dagis till arbetsplats och tillbaka pågår fortfarande. Hur den utvecklades beskrivs bäst med siffror. 1973, då det fortfarande var acceptabelt att vara hemmamamma, gick 16 procent av landets 3-6 åringar på dagis. 1989 var man uppe i 64 procent. År 1970 var hälften av landets småbarnsmammor hemmafruar; 1990 bara 14 procent. Om någonting kan betecknas som en revolution i revolutionen är det naturligtvis frigörelsen av kvinnan att jobba på samma sätt som mannen. Eller som Assar Lindbeck skriver i ”The Swedish Experiment” :

”Alla vuxna i familjen förväntades arbeta på den öppna marknaden och barnen skulle helst få samma sorts dagomsorg, organiserad av kommunerna, och senare också samma undervisning...Åldringsvård förväntades också tillhandahållas av den offentliga sektorn. Som en spegelbild motarbetades privata initiativ på områden som barnomsorg, utbildning, hälsovård, åldringsvård och bostäder...”

Nyckelorden var likformighet, kollektivism och ett bestämt nej till privata initiativ som kunde vara vinstdrivna och ”skapa ångest”. Folkpartisten Olle Wästberg framhöll i ”Det tomma rummet” (Wahlström & Widstrand, 1996) en mera praktisk synpunkt:

”I praktiken blev det under 1970-talet omöjligt för de allra flesta familjer att leva på en inkomst. Man för att kunna ha två måste det finnas barntillsyn.”

Kvinnans frigörelse blev, från en annan vinkel sett, istället ett tvång: att göra som alla andra, lämna barnen på dagis och gå till jobbet. (Kapitel 13 berättar mer.)

Följande år, 1972, det år då Gunnar Sträng gled in bland skuggorna, skapade det viktigaste beslutet möjlighet till förtidspension för den som utförsäkras från a-kassan. Antalet växte snabbt, delvis på grund av missbruk; på 90-talet hade landet nära en halv miljon förtidspensionärer av vilka 100.000 enligt osäkra men inte orimliga beräkningar är alkoholister.

Oljekrisåret 1973 genomfördes tandvårdsförsäkring, liksom föräldraförsäkring och arbetslöshetsförsäkring. Plus kontant arbetsmarknadsstöd (KAS). Det andra och svårare krisåret 1974, tillkom de så kallade Åman-lagarna, döpta efter konstruktören, den socialdemokratiska landshövdingen Walter Åman, och syftande till anställningstrygghet (LAS). Bestämmelser om anställningstryggande åtgärder infördes dessutom. I valupptakten 1976 betecknade en entusiastisk Palme arbetslivsreformerna som ”den största demokratiseringsprocessen sedan den allmänna rösträttens genomförande.”

Nästan lika stor betydelse som LAS fick 1974 års bostadsfinansieringsregler. För första gången infördes generella subventioner till byggandet i landet. Dessa subventioner drevs upp av inflationen och drev upp inflationen, i ett väl känt växelspel. Att dessutom *hela räntekostnaden* var avdragsgill, så att realräntan ibland blev negativ, ledde till att tiotusentals svenskar med hög marginalsatt insåg att det var förmånligare att låna och bygga än att hyra och spara. Enligt Industriförbundets Magnus Henreksson hade Sverige redan vid mitten av 70-talet störst bostäder och störst kontorsytor i världen räknat per capita; expansionen fortsatte likafullt, som vi numera vet mot mot katastrof. Mindre siffertillvända observatörer nöjde sig med att konstatera att svensken alltid skröt med hur snabbt hans jättevilla ökade i värde, men glömde 1) att huset egentligen tillhörde banken, 2) var opraktiskt stort, särskilt när det skulle värmas upp om vintern och 3) egentligen var den enda lyx han hade råd att unna sig. Hög marginalsatt och frestande avdragsrätt gjorde att många svenskar byggde fenomenala villor bara därför att man därigenom räddade pengar undan staten. Till sist var den mätbara bostadsstandarden uppe i 50 kvadratmeter per person: högst i världen! De som hade anlag för självironi utnämnde sig till ”fastighetsförvaltare för banken” och konstaterade att de aldrig hade ”fem spänn i byxfickan”.

År 1974 tillkom också den nya Regeringsformen, som ger statsministern en mera presidentlikande roll. Hårdare centralstyrning och ökad personfixering från medias sida bidrog till att minska Riksdagens inflytande - till förmån för Regeringskansliet och (i all synnerhet) den innersta gruppen. Utvecklingen tog en kort paus under en del av den borgerliga regeringsperioden, men har sen dess fortsatt i samma riktning.

1975 beslutades om delpension, nya utbildningsbidrag och vuxenstudiestöd. Avsevärt viktigare är att Rudolf Meidner på hösten detta år lade fram sitt första förslag till löntagarfonder (utförligt beskrivet längre fram under rubriken ”Palmeres tredje misstag”).

76: Arbetsskadeförsäkring infördes och pensionsåldern sänktes till 65 år.

77: lagen om medbestämmanderätt för löntagarna, MBL, som i ett slag gjorde facket nästan lika mäktigt som företagsledningen på många företag - och på sina håll mäktigare i varje fall vad beträffar greppet över enskilda anställda. (Se vidare under rubriken ”Palmeres femte misstag.”)

78: Fem veckors semester, förlängd föräldraförsäkring, lag om arbetsmiljön. Betydligt viktigare var att Hyresförhandlingslagen (HFL) trädde i kraft. Lagen gav i praktiken Hyresgästernas Riksförbund (HRF) monopol på att förhandla fram hyror. HRF har alltid varit pålitligt (s)-märkt och förbundet, som var enormt starkt redan tidigare, blev nu ännu mera inflytelserikt - allt i enlighet med rättning i ledet, centrala beslut, maktlöshet för individen. 1978 stärktes kollektivet även i så måtto att Facket blev huvudman för A-kassorna, även detta en ytterst betydelsefull förändring. A-kassorna var på 50-talet ett slags arbetarkooperativ, som byggde på medlemsavgifter. Nu lastades betalningsbördan över på staten samtidigt som Facket behöll rätten att med stor självständighet bestämma över pengarna. Till och med en välvillig bedömare som DN:s förre chefredaktör, Svante Nycander, skulle småningom anse sig tvingad att konstatera att:

”Facket har blivit för starkt, vilket bl a beror på dess kontroll över arbetslöshetsförsäkringen.”

1980 tillkommer så socialtjänstlagen som ger Sveriges kommuner *skyldighet* att försörja alla invånare som inte själva orkar med. Storstatligt fastslås i lagtexten att ” Samhällets socialtjänst skall på demokratins och solidaritetens grund främja människornas ekonomiska och sociala trygghet, jämlikhet och levnadsvillkor och aktiva deltagande i samhällslivet.” Något mera konkret, men inte mycket, följer senare:

”Den enskilde har rätt till bistånd av Socialnämnden för sin försörjning *och livsföring i övrigt* (en synnerligen tolkningsbar formulering som ställt till mycket besvär; här kursiverad av mig). Kommunerna gjordes också skyldiga att tillhandahålla barnomsorg ” i den omfattning som behövs med hänsyn till föräldrarnas förvärvsarbete eller studier ” . Att kommunerna skulle ha monopol på att driva dagisverksamheten betraktades, som ovan nämnts, som en självklarhet.

1980 blir det också lag att män och kvinnor skall vara jämställda.

1981 tillkommer flerbarnstillägg till barnbidraget.

Att räkna upp allt viktigt som *inte* gjordes är naturligtvis omöjligt, men ett viktigt påpekande måste ändå göras. Investeringar i annat än vård och omsorg eftersattes på ett klart äventyrligt sätt. Magnus Henreksson fastslår:

”Exklusive investeringar i elnätet skede ingen som helst utbyggnad av infrastrukturen under perioden 1974-88!” Mellan 1963 och 1985 ökade bilkörningen med i snitt tre procent per år. Samtidigt *minskade* investeringarna i gator och vägar med 2 procent per år. När de flesta andra länder rustade upp, rustade Sverige ner.

*

*

*

Tre citat ger perspektiv på detta hektiska, påträngande och allomfattande lagstiftande, som snabbt stärkte ”det allmännas” inflytande på snart sagt alla livets områden.

Olle Wästberg konstaterar i den tidigare citerade boken ”Det tomma rummet” helt melankoliskt att:

”Under 1970-talet, just då vi borde ha bromsat, drog vi på med rader av nya reformer.”

Han fortsätter:

” Vi som bidrog till överbryggningspolitiken hade fel. Oljekrisen var för Sveriges del ingen tillfällig svacka. Den var en nedväxling som gjorde den stora förändringen tydlig - åtminstone i backspegeln. Omvärlden hade hunnit ikapp oss...*Märkligt nog kom inte oljeprischockerna att i någon högre grad förändra debatt och beteenden i Sverige. Orsaken var att skattesystemet gjorde att inflationen höjde skatterna samt att Sverige klippte till med devalveringar som lastade av problemen på omvärlden, som ledde till ytterligare inflation i Sverige men höll uppe syselsättningen...* ”

Den del av citatet som jag kursiverat diskuteras utförligare under rubriken ”Palms andra misstag”, men först några ord ur ett företal som professor Hans Zetterberg skrev till Ulf Kristerssons bok ”Det socialpolitiska arvet” (City University Press, 1994):

”...politiker...talar som om föräldrar aldrig hjälpte sina barn, som om vuxna barn aldrig hjälper sina åldrande föräldrar, som om släkt, grannar och vänner fanns bara för ren sällskaplighet och som om frivilligt vårdarbete inte existerade...Välfärdsstaten infördes som om det aldrig fanns något alternativ, bara begränsningar beroende på kostnader.”

Ulf af Trolle är inte melankolisk som Wästberg, utan snarare ursinnig, när han ser tillbaka på de borgerliga partiernas insats på 70-talet. I ”Ett andfått liv”, dundrar han:

”Däremot hade jag aldrig kunnat föreställa mig att den borgerliga regeringen skulle fortsätta en socialistisk välfärdspolitik långt över våra tillgångar under läften till väljarna om att det inte skulle ske någon nedrustning av välfärden. Det blev bara en väsentlig skillnad. Man ökade utgifterna men inte skatterna. För första gången lånade vi alltså massivt för att finansiera en ren överkonsumtion, inte investeringar...Vi skröt med att upprätthålla vårt 1 procentsmål för utlandshjälpen. Också till dessa pengar lånade vi med notan avsedd för barnen...*Det är ekonomiskt svineri, ovärdigt en nation som skryter med sin moral och sin kultur .”*

Det kursiverade ursinnet är berättigat. Den borgerliga koalitionsregeringen förde under sina sex år vid makten i hög grad sossarnas politik.

Till sin skam.

*

*

*

Palmes andra misstag: DEVALVERINGARNA.

Framför mig på bordet när jag skriver detta ligger ett papper med en grafisk kurva. Den ska få ligga kvar tills manus är färdigt, som en ständig påminnelse om hur Sverige misskötte sin ekonomiska politik under 70-och 80-talen.

Kurvan visar den svenska kronans kurs i förhållande till D-marken. Den visar att en svensk turist (eller ett svenskt företag) år 1950 fick betala något mer än 1.20 för en D-mark. Så förhöll det sig i en lång rad år - hela den framgångsrika tiden fram till 1968. Då börjar marken plötsligt dra ifrån, *för att aldrig mer falla tillbaka till utgångspunkten* . 1971 blir kurvan aningen brantare och 73 ytterligare ett snäpp, i båda fallen beroende på att Sverige *devalverat*.

En devalvering innebär, brukar kvällstidningarna förklara för ”vanligt folk” att ett land sänker priset på sin valuta. Det betyder att importerade varor blir dyrare, och att man får betala mer för sin utlandssemester. Däremot blir svenska exportprodukter billigare. Därmed (det har nästan alltid varit huvudbudskapet) kan ”vi” sälja mer, lika med producera mer, lika med ”säkra sysselsättning”.

Att en devalvering innebär ett nederlag är emellertid också ett faktum. Genom att devalvera erkänner en finansminister att priserna i hans land har gått upp för snabbt jämfört med andra länder. *Inflationen* har undergrävt konkurrenskraften. Lösningen på det akuta kostnadsproblemet blir att man genom att slam, bang sänka priset på sin valuta (och därmed också de varor som är prissatta i den) roffar åt sig beställningar från konkurrentländernas företag, som plötsligt blivit dyrare. Som vem som helst kan se innebär en devalvering därför också att man exporterar *arbetslöshet* , vilket knappast kan kallas mindre omoraliskt än att exportera barnpornografi.

De två första devalveringarna var rätt beskedliga, 1, respektive 5 procent. 76 kom en ny enprocentare, men i april 77, då de borgerliga satt sig vid Olof Palmes och Gunnar Strängs ”dukade bord” klippte ekonomiminister Gösta Bohman till med 6 procent. Redan fyra månader senare erkände Bohman att medicinen varit för svag och devalverade 10 procent.

För första gången kostar en D-mark över 2 kr. I september 81 faller kronan ytterligare när Bohman sätter ner priset med 10 procent. Lite mer än ett år senare (oktober 82) blir Kjell-Olof Feldt devalveringarnas mästare genom att sänka kronkursen med 16 procent. Feldt erkänner i sin memoarbok ”Alla dessa dagar” att han egentligen ville slå till med 20 procent, men att representanter för de nordiska grannländerna, som drabbas värst av svensk lågpriskonkurrens, övertygade honom om att det skulle vara att gå för långt - rent ut sagt *åt helvete* för långt.

Feldts ”chockdevalvering”, som kom omedelbart efter segervalet, förde D-markens över 3 kronorsgränsen. Den tvivelaktiga äran att sänka värdet på kronan ytterligare tillkom Carl Bildt och Anne Wibble. Efter en häftig spekulationsvåg, driven inte minst av svenska storföretag, släpptes kronan den 19 november 92 fri att ”flyta”, alltså ohindrat söka sitt värde gentemot andra valutor. Som alla vet ”flöt” kronan inte alls, utan sjönk som en sten, så att man sen dess fått betala väl över 4 kr för en D-mark.

*

*

*

För att en devalvering skall få betyget *lyckad* måste två villkor uppfyllas:

1) Den får inte leda till fortsatt och förvärrad inflation. Framförallt måste lönekostnaderna måste hållas i schack så att det prisövertag man skaffat sig inte snabbt ”äts upp” av företag i konkurrentländerna.

2) Dessutom måste företagen sänka priser, höja sin produktivitet och försöka vinna marknadsandelar, inte bara nöja sig med plötsligt svällande vinster - och därmed höjda bonusbelopp åt ledningsgruppernas medlemmar.

I Sverige gick det precis tvärtom. Lönerna steg år efter år med tvåsiffriga procenttal. Mellan 74 och 76 ökade arbetskostnaderna med hela 57 procent (!) mot 20 i Tyskland, 24 i USA och 26 i Italien, ett aningen mera devalveringsglatt land än Sverige. Åtskilliga ekonomer varnade för att utvecklingen gick i fel riktning - dessutom i expressfart - men facket pressade på tyngre än någonsin. LO-chefen Gunnar Nilsson som efterträdde den trygge Arne Geijer 1973 var osäker på sin ställning - den osäkerheten släppte aldrig - och därför mera aggressiv.

I Björn Elmbrandts biografi står det att Olof Palme var djupt oroad av utvecklingen. Det gick så långt att han vid ett möte med arbetsgivarna skällde ut dem efter noter och kallade dem för ”strykrädda hundar”. Om detta verkligen inträffade har jag inte kunnat fastställa - politiker sprider gärna myter om hur kraftfullt de handlat - men faktum kvarstår: Palme var inte speciellt intresserad av ekonomi och inte speciellt kunnig. Han föredrog att tro att om man bara behöll full sysselsättning, vilket man gjorde, fast på fel sätt (se ”Palmes fjärde misstag”) så skulle allting ordna sig. Kjell-Olof Feldt styrker den tolkningen när han berättar om det krisprogram han var ansvarig för 1980-81. I ”Alla dessa dagar” står det:

”Däremot, upptäcker jag, när jag tio år senare läser igenom arbetsgruppens rapport, nämns inte de stora lönekostnadsökningarna under 70-talet bland orsakerna till industrins lönsamhetskris. Vi hittade en rad andra - den internationella nedgången, oljekrisen, osv. Men uppenbarligen var vi inte mogna att peka ut det problem som sedan skulle bli ´ den tredje vägens ´ värsta stötesten”.

Eller något mindre slingrigt uttryckt: man lurade framgångsrikt sig själv och fortsatte med full fart framåt, fast för säkerhets skull med skyggglappar för ögonen. Rödljus tändes och larmklockor pinglade, men utan att göra effekt. Felbeslut staplades på felbeslut och kravmaskinen rusade vidare, mindre och mindre under kontroll.

Uppenbarligen insåg man inte, som man borde ha gjort, att ”...Devalveringspolitiken gynnade råvarubaserad, kapitaltung industri, medan den

kunnskapstekniska sektorns exportutveckling hämmades och den FoU-intensiva sektorn till och med fick underskott”.

Konstaterandet gjordes långt senare av den framstående nationalekonomen Klas Eklund, som också konstaterar att

1) devalveringspolitiken ”belönade företagen med höga vinster utan att de behövde kämpa för den genom genom ökad produktivitet. Det premierade de existerande verksamheterna”. Nersumpade och olönsamma företag och fabriker, som skulle ha gått under, räddades av devalveringarna. Budskapet var att man inte behövde bättra sig, inte höja produktiviteten; vinsterna sköt ju i höjden, inte sant?

Den grupp av välkammade och välmående direktörer som utgjorde - och utgör - näringslivets toppskikt, räddades från sin brist på förutseende och slöa rationaliseringstakt av att kronan gång på gång sparkades ner. Eftersom medtävlare samtidigt hindrades från att sticka upp, kan man lugnt säga att inkompetens belönades. Sammanlagtföll kronan med 40 procent mot D-marken; den som inte kan få sitt företag att gå med vinst under sådana förhållanden är inte född.

2) Eklund noterar också att en allt större del av den avancerade produktionen i de svenska företagen under perioden flyttades till utlandet. Man kan lägga till att det alls inte bara var avancerad produktion som flyttade - även om den förlusten var *särskilt* allvarlig! - utan mer och mer produktion överhuvudtaget. 70-talet var den period då svenska storföretag för gott slutade att vara svenska, annat än till namn och huvudkontor. Den så kallade *globaliseringsprocessen* uppfanns kanske inte i Sverige, men svenskarna var ute på banan långt före de flesta - och långt innan ordet globalisering kommit i bruk.

Eller för att sammanfatta:

De socialdemokratiska finansministrarna lyckades inte vårda sina devalveringar, varken den trötte Gunnar Sträng eller den ettrigt energiske Feldt. Deras chef brydde sig bara måttligt; detsamma kan sägas om Hrr Fälldin och Ullsten och den ekonomiska innertrio, Mundebo, Bohman, Åsling som verkligen torpederade 70-talet.

Vad industrins så kallade giganter beträffar föredrog man att profitera, syssla med steril maktkamp - och fly landet. Uppblåst med devalverinsvinster och övertygad om sin egen förträfflighet ökade den kommersiella eliten sitt eget livsrum. Vanligt folk överlämnade man med varm hand åt politikernas alltmer omfattande socialiseringssträvanden.

Palmes tredje misstag: LÖNTAGARFONDER

På LO-kongressen i augusti 1975 lade Rudolf Meidner fram ett förslag till löntagarfonder - i praktiken en plan att med lagens hjälp få kontroll över inte bara de anställda utan också de företag där de arbetade. Förslaget hade föregåtts av flera års intensiv debatt, mest på vänsterkanten, men inte bara där, om kapitalismens brott och brister och vikten av *arbetarmakt*. Redan i december 1972 skrev en av de mest radikala, unga ekonomerna ut följande recept i Aftonbladet:

” Det finns två olika vägar efter vilka framryckningen mot en arbetarstyrd ekonomi bör ske. Den första arbetar på mikronivån, på företagsplanet. Den andra arbetar på makronivån, den går ut på att styra stora faktorer i ekonomin som kapitalmarknad, investeringsinriktning och inkomstfördelning. Tillsammans bör de båda vägarna kombineras till att bilda en kniptångsrörelse genom vilken vi till slut kan välta kapitalismen överända och bilda ett nytt samhällssystem...Kapitalismen har fyllt sin historiska funktion. Kapitalismen kan gå”.

Den radikale professorn bakom de muskulösa orden hette Bo Södersten. Ironiskt nog skulle han, något mer än tjugo år senare ge ut en skrift med titeln ”Kapitalismen byggde landet”. Även den finns citerad i den här boken, fast då för att illustrera synpunkter rakt motsatta ovanstående.

Inget viktigt, politiskt förslag i modern tid har blivit föremål för en lika hänsynslös historieförfälskning som det om löntagarfonder. Kjell-Olof Feldt skriver att ”...ombudens entusiasm blev ledningen övermäktig och ingen, förutom Meidner själv, försökte hålla den tillbaka”.

Så kan man kanske uttrycka saken i efterhand, men sanningen är att Meidner trodde på sitt förslag - och hade LO-ledningen bakom sig. ”Med fonderna tar vi över”, ljublade LO-tidningen. Svenskt näringsliv skulle bli löntagarägt, alltså *socialiserat*; det finns ingen som helst möjlighet att komma ifrån det pestsmittade s-ordet, hur mycket Feldt och andra raljerat i efterhand. Meidner själv förklarade på sitt nästan dystra sätt:

”Löntagarfonderna kommer på sikt att äga *över hälften* (min kurs.) av aktierna i de större svenska företagen. Det ligger långt fram i tiden och mycket kommer att ha hänt till dess. Det vore förmätet att tro att vi idag har förutsättningar att förutse hur löntagarna kommer att välja att organisera sitt inflytande vid den tidpunkten...”

Åjo, en sak kunde man nog med stor lätthet förutse:

”Löntagarna”, alltså de fackliga, s-trogna *funktionärer*, som skulle styra företagen skulle inte, skulle *aldrig* lämna tillbaka den makt de fått. Jobbarna på golvet skulle naturligtvis vara precis lika maktlösa som någonsin. Däremot skulle *maktmaskinens* folk, om förslaget gått igenom, plötsligt men oklanderligt demokratiskt ha kopplat greppet på näringslivet. Oavsett Meidners medvetet överslättande ord om att man inte kan se in i framtiden, var förslaget ett försök att välta den historiska kompromissen mellan arbete och kapital. Politikerna och av dem utsedda funktionärer skulle ha makten. Kapitalisten-företagaren kunde gå!

I en debatt med Nils G.Åsling uttryckte Meidner sig för en gångs skull kristallklart:

”Det är inte det (löneutrymmet) frågan gäller. Det gäller makten. Löntagarna måste få ett avgörande inflytande i näringslivet och det måste ske kollektivt”.

Makt var det ord som dominerade debatten, skrämde den ena sidan och tjusade den andra. När Meidner dedicerade boken om fonderna till just Åsling (som onekligen snart skulle socialisera en betydande del av industrin) skrev han:

”Du accepterar väl att folket ska ha makten”.

Med ”folket” menade han, det kan inte understrykas tillräckligt många gånger, funktionärerna, och ytterst funktionärsstatens högsta ledare, Palme, Feldt, Gunnar Nilsson, samt uppenbart också idégivaren, Meidner själv.

Feldt och många andra har senare valt att framställa Palme som ointresserad av, för att inte säga fiendlig till, löntagarfonderna. Det *blev* han utan tvivel småningom, när opinionsmätningar och andra reaktioner visade att folk i allmänhet var skeptiska och företagarna ursinniga eller skräckslagna. Den suveräne taktikern Palme insåg snart att fonderna kunde kosta honom segern i valet 76 - och Palme tyckte inte om valnederlag.

Nederlag blev det också, i stor utsträckning tack vare just fonddebatten. Den ”totalt effekten var starkt negativ för socialdemokratin”, skriver Ulf af Trolle, enligt min uppfattning en helt korrekt bedömning.

Men antag att opinionen vänt i den andra riktningen?

Anta att Palme *vunnit* valet och tvingat igenom ett fondförslag. Skulle ”rörelsens” folk därpå schangdobelt ha *avstått* från att ta makten över företagsamheten och tilldela så många likasinnade som möjligt de välbetalda direktörsjobb som öppnade sig? I 1975 års partiprogram förklarade (s) mycket klart att snart sagt alla världens orättvisor i stor utsträckning skapats av multinationella företag (Palme

avskydde just då ”multisar”) , på kapitalism i förbund med politisk diktatur, förtryck och rasförföljelser. Skulle Palme, om han fått chansen, ha avstått från att näpsa dessa onda krafter på hemmaplan?

1975 var det år då USA med svansen mellan benen tvingades lämna Vietnam, då många såg uppror och revolution, helst blodig, som framtidens våg. Skulle socialdemokratin, om den vunnit i fondfrågan, ha kastat Meidners förslag i papperskorgen (som fp-ledaren Per Ahlmakt föreslog)?

Den som svarar ja på de frågor jag ställt tror förmodligen också på tomten. Sanningen är att maktbalansen i Sverige var på väg att bli försatt ut spel. Att en ekonomisk katastrof skulle ha följt är alla vettiga människor övertygade om, men det trodde inte de ”rödgardister”, yngre och äldre, som stod bakom kraven på ”arbetarmakt”. Deras inställning sammanfattas mycket bättre av Marita Ulvskog som i en intervju i juli 1997 avslöjade hur hon upplevde nederlaget mer än tjugo år (!) tidigare:

”Det kändes nästan som en *statskupp* ... ”

Många ledande sossar och sympatisörer kände precis på samma sätt. *Aldrig* skulle de ha lämnat ifrån sig makten över företagen om de en gång fått den!

Återstår att säga att Löntagarfonder faktiskt infördes den 21 dec 1983, då (s) kommit tillbaka till makten. Men det ursprungliga förslaget var rejält urvattnat och stämningen karakteriserades bäst av Kjell-Olof Feldts välkända kommentar:

”Löntagarfonder är ett jävla skit,

nu har vi baxat dom ända hit”

Så skrev finansministern på ett block i sin riksdagsbänk. Hjärtesucken fångades av en fotograf med teleobjektiv, som några dar tidigare tagit bilder på den största demonstrationen i Sveriges historia: 4 oktober-rörelsens manifestation mot just löntagarfonder.

Palmes fjärde misstag: DEN OFFENTLIGA SEKTORN OCH SKAT-TERNA

Vissa förlopp beskrivs bäst med siffror. Ett sådant förlopp är den offentliga sektorns tillväxt i Sverige - och den privata industrins nedgång.

Mellan åren 1960 och 1993 minskade sysselsättningen i ”modernäringar” som *jordbruk och skogsbruk* med 350.000 personer eller 79 procent.

Under samma period minskade sysselsättningen i *tillverkningsindustrin* med 400.000 jobb eller 36 procent.

Handeln ökade däremot med 440.000 till 882.000. Därmed blir nettoresultatet att sysselsättningen i den privata sektorn *minskade* 310.000 jobb.

Att sysselsättningen ändå kunde hållas hög berodde på att *ökningen* i den *offentliga sektorn* samtidigt var dramatisk: från 643.000 till 1.560.000 eller sammanlagt 917.000 jobb. Industrin började falla tillbaka som arbetsgivare 1966 eller möjligen 67 efter att 1964 ha hjälpt fram en rekordtillväxt på hela 7 procent av BNP. Stat, kommuner och landsting anställde i snabbast tempo år 1970 då de offentliganställdas antal gick upp med 8 procent.

Vad siffrorna betyder är att verkligheten förvandlades - och för tiotusenals människor utan tvekan till det *bättre*. Sverige fick bättre sjukvård och bättre äldreomsorg, fler dagis, etc,etc allt utan den ringaste tvekan värdefullt, välmenande och - som jag redan framhållit åtskilliga gånger - mycket lite omstritt politiskt. Det var som om man i det lilla, isolerade landet högt upp i norr kommit på ett sätt att göra guld av gråsten. I varje fall när man lyssnade på politikerna och kommentatorer som beundrade dem.

Men allting har ett pris och det enda guld man hittat låg givetvis i skattebetalarnas fickor. ”Rikshushållaren” Gunnar Sträng var, som Bertil Östergren skrev i ”Vem är Olof Palme?”, snarare en ”riksslösare”. Sträng brukade skryta med att han var så försiktig att han bar både livrem och hängslen och de flesta trodde att han var omutligt sparsam med varenda krona, men det var långtifrån så. Den ena sifferserien efter den andra kan anföras som bevis för att Strängs största talang var hans förmåga att klämma ut ständigt högre skatter. Klas Eklund har slagit fast att skattekvoten i Sverige 1965 var 35 procent medan EG-länderna i snitt låg på 27. I slutet på 80-talet hade Sverige dragit ifrån till 56-40. De offentliga utgifterna som procent av BNP låg på 31 procent 1960, men över 70 under depressionen 1993; Europasnittet var då 50 procent.

Olle Wästberg, som var statssekreterare i finans i Carl Bildts regering, innan han valde att hoppa av för att bli chefredaktör för Expressen, kommer från andra utgångspunkter till ungefär samma resultat. Den offentliga sektorn drog 15 procent (!) 1930, 25 procent 1960, hela 60 procent löntagarfondsåret 1975 och 65 procent 1995. ”Sverige fick de proportionellt största statsutgifterna i någon demokrati”, konstaterar Wästberg.

Populistisk vulgärpropaganda, kalla den gärna kverulans, hävdar inte så sällan att vårdjobb, tömma pottor, bära bårar, vakta ungar, hjälpa nedsupna alkoholister, inte är ”riktiga” jobb. Så är det naturligtvis inte. Även om man alldeles bortser från att det är rättvist och rimligt att den som blivit för gammal och skröplig för att kunna ta vara på sig själv får hjälp, är det uppenbart att de flesta som arbetar i den offentliga sektorn gör alldeles konkret och verklig nytta. Om den sjuke blir botad kan han börja arbeta igen och göra en produktiv insats, till gagn för både sig själv och samhället i stort (som förvisso kommer att avkräva honom skatt). De pengar som Försäkringskassan betalar ut till en tillfälligt deprimerad och arbetsoförmögen kan få vederbörande på fötter igen - till allas gagn. Barn som tas ifrån nedknarkade föräldrar för att istället bo i fosterhem klarar sig kanske lättare (det är i varje fall inte orimligt att hoppas det) undan kriminaliteten.

Även den som anlägger uteslutande krassa nyttsynpunkter måste rimligen erkänna att en offentlig sektor behövs. Den är inte *automatiskt* tärande och det är möjligt , även om jag personligen inte tror det, att Olof Palme och hans anhängare faktiskt hade en vision: visionen av ett mjukt och gulligt samhälle där snälla offentliganställda som vad som är bäst för alla, tar hand om och gullar med medborgare som slipper att någonsin arbeta hårt och kan ta ledigt när de vill för att umgås med sina barn eller (mindre vanligt) sina gamla föräldrar på det välordnade hemmet. Den som säger sig att det går en rak linje mellan trettioalets samhällsingenjörer och Palmes ”civilisatoriska” 70-tal har fattat saken alldeles rätt, men det innebär inte att vårdjobben i sig är av ondo.

Nej, det onda som den offentliga sektorns våldsamma utbyggnad gjorde med Sverige beror inte på att de jobb den skapade och skapar är ”oriktiga”. Däremot snedbelastar de ekonomin och gröper ur moralen genom att vara för dyra, för många och - framförallt - förlamande för klienterna. Tre viktiga synpunkter:

1) Ingen bestrider egentligen på allvar att höga skatter är ett oting - *och den offentliga sektorns utbyggnad tvingade på svensken de högsta skatterna i världen* . Att arbeta och spara sig till att bli rik blev en omöjlighet, inte minst därför att sparande aktivt motarbetades. Skatterna blev, om man undantar en period på 90-talet, så mycket högre än den lön normalsvensken fick behålla att tiotusentals *arbetande* inte kan klara sig utan bidrag - som i sin tur måste beslutas, granskas och administreras. Jag ska gå in på problemet mera i detalj senare (se sid). Här räcker det att slå fast att skattetrycket skapat fusk, eftersom fusk är det effektivaste, om också inte säkraste eller hederligaste sättet att höja sin inkomst. Att svartarbete blivit mer eller mindre en hederssak har samma bakgrund; särskilt mindre extra-knäck blir mer eller mindre meningslösa om man måste redovisa inkomsterna, betala 35 procent i arbetsgivaravgift och 50 procent av resten i skatt. Det är självfallet omöjligt att veta hur många arbetstimmar landet förlorar på att folk håglöst föredrar att ta ledigt framför att anstränga sig - men problemet är utan tvivel bety-

dande, inte minst därför att håglöshetens grötlunk är en illa smittsam sjukdom.

Det kan tilläggas här att den borgerliga valsegern 76 var ett resultat av debatten om löntagarfonder, men *också* en skatterevolt. När polisen hämtade den berömde regissören Ingmar Bergman för att höra honom om skattebrott blev förbittringen stor, inte minst i media - och Bergman själv flyttade till Munchen. Ännu starkare effekt hade författarinnan Astrid Lindgrens saga om Pomperipossa i Monismanien, publicerad i Expressen som protest mot att Pippa Långströms folkkära mamma hamnat på 102 (!) procents marginalskatt.

2) De väldiga, heltäckande systemen är påtagligt ineffektiva. Klas Eklund som tillhör de ekonomer som studerat problemet ingående, skriver:

”Slutsatsen är att styrsystemen i viktiga delar av den offentliga verksamheten varit stela under större delen av 1970-och 80-talen. Personalens potential har inte utnyttjats och det har inte heller funnits några tydliga finansiella restriktioner på verksamheten. Resultatet har blivit en svag och möjligen till och med fallande produktivitet”.

Om jag tillåter mig att översätta från Eklunds mera akademiska prosa betyder detta att fler och fler anställda har satts in för att göra ett lika stort eller bara obetydligt större jobb. Systemet har skapat ett slags inbyggd lättja, som förvärrats av att regering efter regering haft ett intresse av att fylla på i den offentliga sektorn när jobb försvunnit på andra håll. Precis som man i Sovjet *gömde* arbetslösheten (man skröt ju med att det ingen fanns) genom att tvinga gamla damer att sitta i ett hörn med en kvast över knäet, gömde man i Sverige en liknande arbetslöshet på olika håll i vårdapparaten.

Det bör tilläggas att det finns en rad undersökningar som visar att produktiviteten i den offentliga sektorn faktiskt har *fallit* . Under en lång följd av år kan nedgången, som är svår att mäta, ha varit så stor som *minus* två-tre procent: samma jobb krävde ständigt insats av större resurser. Klas Eklund ger ett dramatiskt exempel:

”Undervisningen i grundskolan är till exempel dubbelt så dyr per elev idag som på 1960-talet. Det är svårt att se att undervisningens kvalitet skulle ha blivit i motsvarande mån bättre.” Kjill Olof Flåt gör precis samma observation i ”Alla dessa dagar” - men mer om skolan lite längre fram.

3) Om det finns en stor vårdapparat finns det behov av många vårdbehövande, annars måste man skära ner och - det hemskaste av allt i svensk politik - ”friställa” arbetskraft, i vårdsektorn främst de kvinnor som med lock och pock lockats ut ur hemmen. Utan sjukdom, inga sjukhus. Vare sig kommunala eller privata

alkoholkliniker skulle överleva om det inte fanns alkoholister. Följaktligen kan man inte vara säker på att skötare och psykologer blir ledsna när Fylle-Nisse har återfall för sjunde gången - det handlar ju trots allt om jobb, nämligen just deras jobb som har till uppgift att ta hand om Nisse ...

Eller mindre tillspetsat uttryckt: vänjer man folk vid att det finns bidrag för det mesta kommer det 1) att bli vanligare att leta efter bidrag och 2) mera frestande att lagstifta om nya system för överföring av inkomster från den som arbetar både till andra som arbetar och till folk som av olika skäl inte arbetar alls. Definitionen av ordet *plikt* blir suddigare medan definitionen av *berättigande* skärps. Att man måste försöka ”klara sig själv” var mer eller mindre religion i Sverige hela vägen genom 50-talet, men på Olof Palmes tid inträffade ett paradigmskifte. ”Samhället” i form av stat och kommun tog över och vi hamnade i det Bo Södersten träffande har döpt till ”inlärld hjälplöshet”. Lika fränt uttrycker sig Kurt Wickman och Ingemar Ståhl, båda nationalekonomer, i boken ”Suedosclerosis”, årgång 1993:

”Välfärdsolitik kan...uppfattas som en gigantisk maskin för att tillåta olika grupper av medborgare att tillägna sig vinster som bildas någonstans i samhälls-ekonomi”.

Anders Isacsson, som i likhet med Södersten bekänner sig till (s) går till och med längre. I ”När pengarna är slut” står det:

”Det verkliga problemet med välfärds-och trygghetspolitiken, *den cancer* (min kurs) som förstör systemet inifrån, är emellertid inte småfusket och småbuset utan medborgarnas rationella anpassning till desutbud av förmåner...Systemet genererar helt enkelt sin egen efterfrågan, mer av samma hela tiden: socialvården producerar klienter, arbetsskadeförsäkringen arbetsskadade, färdtjänsten färdtjänstkunder, flyktingpolitiken flyktingar, förtidspensioneringen förtidspensionärer,etc...”

Palmes femte misstag: KOMMUNREFORMEN

Från 1951 minskades antalet kommuner i Sverige snabbt från 2500 till 288. Enligt Olle Wästberg och många, många andra var detta” ett av 1900-talets mest ödesdigra beslut.”

Bakgrunden var självfallet att man ville skapa stora, rationella och effektiva enheter - storskalighetens anhängare, och det var de flesta, sparade inte på honnörsorden när ”reformen” skulle motiveras.

Snabbast gick omvandlingen på 60-och 70-talen. Förtroendevalda politiker

försvann ur kommunernas administration, enligt SOU 96:169 inte mindre än 130.000 män och kvinnor. I deras ställe kom heltidsanställda tjänstemän med ansvar för alla de verksamheter som överfördes till de nya bjässarna: hälso-och sjukvård, mentalvård, barnomsorg, utbildning, kultur, regionalpolitik och kollektivtrafik. Helt följdriktigt slog storskaligheten igenom också i de institutioner som anlades under de nya makthavarna. Ta sjukhus som ett exempel. Det lilla lasarettet i den lilla staden sopades bort. Istället kom den stora, centralt placerade jätteanläggningen. Enligt centerpartiets expert, Gunnel Jonäng, har 40 procent av Sveriges sjukhus 300 vårdplatser - eller fler. Motsvarande siffra för USA är 17, för Kanada 15. Detta betyder att betyder att svenskarna ofta har längre väg till vård, vilket är illa. Det betyder också att de hamnar på större, mera fabriksliknande sjukhus, vilket ger bättre möjligheter till specialisering, men också, enligt min uppfattning, lett till en farlig anonymisering av patienterna.

Under *varje år* på 70-talet ökade antalet kommunanställda med 50.000 alltså ungefär ett nytt Volvo per år - under precis den period då företag som Volvo började expandera utomlands och krympa i Sverige! Den starka tillväxten betydde att kommunalrådets makt växte tills de, som jag beskrev i kapitel 6 (om "Malmö: Sveriges Chicago") var näst intill enväldiga. Eller för att citera ett hårt angrepp på "kommunsocialismen", som Bo Södersten levererade i en tidningsartikel:

"I denna värld finns knappast några gränser för politikernas primat. Här blir politiken allt. Några hänsyn till de marknadsekonomiska effekterna behöver sällan eller aldrig tas..."

Men även om vi bortser från de ekonomiska sammanhangen är kommunsocialismen livsfarlig. De förtroendevalda som skötte kommunerna upp till femtiotalet hade inga klienter. De hade vänner, bekanta, grannar och en eller annan kommunbo som behövde hjälp. Min mor *var* på sin tid vår lilla kommuns socialhjälp. Hon såg till att flickan som blivit med barn fick mödravård - och att fadern identifierades och fick betala. Hon visste vem som var rik och vem som var fattig; alla inblandade visste att hon visste och fusk var otänkbart dels därför att hon skulle ha avslöjat det, dels därför att ingen ville "skämma ut sig". Orättvisor förekom utan tvivel - som liten pojke satt jag med vid köksbordet och lyssnade på samtal om tvångssterilisering - men i det stora hela fungerade systemet bra, kanske mest därför att det på den tiden fanns en jämlikhet som var *äkta*. Jag menar för den skull inte att Sverige kunde ha fortsatt längs de gamla vägarna. Däremot är det uppenbart att man gick för snabbt fram - och för långt. Man ville inte främst förbättra servicen, även om man ville det också. Man ville expandera och centralisera för att snabbt ansamla makt i politiskt korrekta händer, få kontroll på de många och därigenom ge trygghet - åt makthavarna. Vardagslivet politiserades i betydande omfattning, men framförallt formaliserades det. Man gick inte längre med sina bekymmer till en människa man kände, kanske till och med en vän. Istället for

man till staden till Föreningskassans fina hus vid torget mellan Domus och Epa. Man fick fylla i blanketter och ta nummerbricka. "Samhället" blev en lucka i väggen, en telefonsvarare som sa "var god vänta" eller en tjej hos Byggnadsnämnden som förklarade att chefen var på kurs och inte skulle komma tillbaka till sitt med åren allt flottare chefsrum på en vecka. Småningom (fast bara sällan under 70-talet) fick man också läsa i tidningarna om att "pamparna" missbrukade pengar och plastkort, inflytande och studieresor. Sverige blev "rationellt", datoriserat och kallt.

Det blev längre mellan samhället och individen. Och längre mellan svenskarna och deras hövdingar. Olof Palme var den politiker som kanske kunde ha hindrat eller denna *alienering* (ett av 70-talets modeord) eller i varje fall bromsat den.

Istället tryckte han på gaspedalen och efter hans död gick utvecklingen vidare i samma riktning (även om antalet kommunanställda minskade något under 90-talskrisen). I Uppsala, för att ta ett exempel, blev den kommunala verksamheten *fyra gånger* större än det största, privata företaget. Vi kan runda av med att fastslå att de över 2.000 taxeringsnämnderna i landet avskaffades 1991. En ny organisation infördes som innebär att det finns en skattemyndighet per län med befälsrätt över lokala skattekontor. "Alla deklARATIONER granskas av tjänstemän...(står det i gymnasieboken "Samtid BC")... och normalt beslutar den tjänsteman som granskar deklARATIONEN".

Inget land i världen har en så heltäckande skattekontroll som Sverige. Bättre kontroll borde, tycker man, leda till lägre procentuellt uttag; istället har vi de högsta.

Palmes sjätte misstag: FACKET TAR MAKTEN

1970-talet var fackets guldålder. Försöket att ta makten över näringslivet med hjälp av löntagarfonder misslyckades visserligen, men för övrigt flyttade man fram sina positioner överallt. Mellan 1973 och 87 ökade antalet LO-medlemmar med 500.000 och då från en redan hög nivå. Antalet funktionärer steg i motsvarande omfattning - om vi tar Metall som exempel hade man 35 heltidsanställda 1970, dubbelt så många 96. Det säger ändå långtifrån allt, för på 70-talet genomdrevs lagen om facklig förtroendemans ställning. Den ger lokala representanter rätt att göra fackligt arbete på betald heltid *samt* fri tillgång till kontorsutrymmen. Dessutom justerades arbetsrätten i fackets riktning och som kronan på verket kom lagarna om 1) MBL 2) Anställningssäkerhet och 3) fackligt huvudmannaskap för A-kassan. I sin stundtals starkt kritiska analys av Sveriges 70-tal "The Swedish Experiment", SNS 1997) fastslår Assar Lindbeck att just behovet att tillhöra A-kassa är en viktig anledning till att organisationsprocenten är så hög i Sverige: 80-

85 procent och definitivt i världstopp. Att storlek ger styrka är väl känt och vad facket beträffar har man dessutom haft förmånen att samarbeta med regeringar som antingen varit välvilligt inställda, rentav allierade - eller fullkomligt skräckslagna!

MBL betyder, för att göra en lång historia kort, att facket, med rätt eller orätt, tvingat till sig inflytande över snart sagt alla beslut som fattas i ett företags dagliga liv. På många håll väckte förändringen stor oro - och inte bara i näringslivet. Stig Malm, som fick sparken från LO och (kanske just därför) kan kosta på sig att se saker utifrån, erkänner i sin memoarbok att:

”Idag tror jag vissa inom arbetarrörelsen har stor förståelse för den vrede och ibland uppgivenhet som arbetsgivarna uttryckte under den här perioden. Det var inte bara det att en lång period av samförstånd bröts, utan också det faktum att arbetsgivarnas inflytande över lagstiftningen var synnerligen begränsat.” Staten, alltså i praktiken regeringen och facket i samspel, flyttade lagstiftningsvägen fram sina positioner.

Å andra sidan lärde sig många företagsledare - ett bra exempel är PG Gyllenhammar - att det gick att använda facket som klubba mot myndigheter eller olik-tänkande i styrelsen. Att PG kom så långt på vägen mot en sannolikt vansinnig fusion med Renault, berodde i hög grad på att förankrat sina planer hos facket. Andra, mindre upphöjda direktörer, har avvisat krav på löneförhöjningar med repliken att ”facket skulle aldrig tillåta att du får ha så mycket mer än de lägst avlönade”. Chefsutnämningar har stoppats, projekt tagits upp eller lagts ner i enlighet med lokala fackledares önskemål och massor av fackledare har - ett inte oviktigt faktum! - belönats med välbetalda direktörsposter efter avslutad facktjänst. De flesta företag i Sverige har därigenom sen 70-talet haft inte en, utan två, parallella maktstrukturer, ibland samverkande, ibland i strid. Så gott som överallt har man kunnat urskilja:

- 1) Den vanliga bolagshierarkin.
- 2) Fackpamparna.

Stig Malm, som var med om uppbyggnaden, konstaterar att verksamheten byråkratiserades till den grad att ”i vissa fall gick utvecklingen så långt att ombudsmän blev rädda för att träffa kritiska medlemmar och ’gömde sig’ på expeditionerna”. Själv tror jag att det var betydligt vanligare att medlemmarna försökte gömma sig för bossarna, ty facket blev (som Assar Lindbeck påpekar) starkare inte bara i förhållande till arbetsgivarna, utan också - och faktiskt ännu mer så - i förhållande till *medlemmarna*. Den svenske jobbaren i allmänhet fick två chefer för samma pris som en: basen och bossen, representanter för, men inte medlemmar

av, landets två eliter. Mer än någonsin blev förvandlades individen till en kugge i systemet.

Lagarna om anställningstrygghet (även kallad Åman-lagarna) fastslog att principen ”sist in, först ut”, skulle gälla när ett företag skulle skära ner. I allmänhet levde man efter detta, men ingen var omedveten om att *facket* - som gärna utgav sig för att representera ”den lille mannen” - var den institution som, utan att någon vågade grumsa, kunde göra avkall på reglerna. Kort sagt kunde den som blivit ovän med fackets representanter inte räkna med någon hjälp från det hållet om han hamnade i konflikt med företagets ledning.

Och alltihop gick naturligtvis tillbaka på att LO och (s) är mycket nära samma sak. Visst har man ofta nog meningsmotsättningar. Visst skäller man ibland riktigt duktigt. Sist och slutligen är det ändå så att ingen kan styra Sverige i en riktning som dessa två komplicerande, delvis överlappande, och supermäktiga byråkratier satt stoppskylt för.

Palmes sjunde misstag: SKOLAN

I ett tal i februari 1969, slog utbildningsminister Olof Palme, som snart skulle bli statsminister Palme, fast vad han ansåg som skolans främsta mål:

”Ökad jämlikhet i samhället måste vara det grundläggande målet för utbildningspolitiken. Jämlikhetskravet i skolan ligger i skolan ligger bakom alla skolreformer. För att inte utbildningsklyftan mellan generationerna ska öka samtidigt som vi vidgar jämlikheten inom ungdomsgenerationen, måste vuxenutbildningen bli det centrala reformområdet inom utbildningssektorn under 70-talet...”

Inte långt dessförinnan hade Palme lagt sista hand vid 1969 års läroplan. Även i den var jämlikhet nyckelordet. Och även om det självfallet *inte* sas var andemeningen alldeles klar. Alla skulle lära sig samma saker, i samma tempo (alltså de långsammastes). Skolan skulle inte få vara ”elitsamhällets och konkurrens-samhällets bastion”, menade Palme; ingen framför den andre, oavsett begåvning. Något senare presenterade han den nya gymnasieskolan, som innebar att gymnasiet, fackskolan och yrkesskolan sammanfördes till en organisation. Skälet var inte pedagogiskt. Det var inte ens administrativt. Det var rent politiskt, vilket framgick klart när Palme fastslog att ” en skola med denna utformning innebär ett viktigt steg mot en upplösning av nuvarande status-och prestigebundna värderingar av olika studievägar och yrkesområden”, ett självfallet ouppnåeligt mål.

I ett annat sammanhang skrev Palme (enligt kritikern Bertil Östergren) att det är oacceptabelt att ” elever med med olika bakgrund och skiftande förutsättningar

får gå igenom kurser så snabbt de hinner och orkar; det skulle ytterligare öka klyftorna. En sådan form av individualisering innebär också att skolan i stor utsträckning *inte* kommer att klara sin uppgift att öva upp förmågan hos eleverna att samarbeta i grupp.”

Läroplaner från samma tid - och senare - ger samma intryck, förutom att Palme aldrig var fullt så flummig som de som försökte genomföra hans intentioner i vardagens värld. In i bilden kommer skolkuratorer, medinflytande och elevmakt. Likaså könsroller och miljö. Utvärderingar ska göras (av skolläkaren och kuratorn) av elevernas ”samarbets-och upplevelseförmåga”. Skolan som helhet får som uppgift att ”förebygga personliga problem” och bör också (det här tillförde regeringen Fälldin) ” göra aktiva insatser för att eleverna ska förstå utvecklingsländernas problem och vårt beroende av dessa länder...”

Utan att på minsta sätt vara expert, kan man lugnt fastslå att den svenska utbildningsapparaten på Olof Palmes tid ändrades från att vara en främst en lärdoms- eller om man så vill plugg-skola till att satsa betydligt mer på indoktrinering. Hårt uttryckt kan man formulera första budet för skolelever så här:

Var jämlik !

Vilket egentligen betyder precis detsamma som första budet i Axel Sandemoses Jantelag:

Du ska inte tro att Du är någonting .

Särskilt påtaglig blir karaktären av indoktrinerings-skola om man går igenom de böcker som används i gymnasiet för undervisning i historia och samhällskunskap, sammanlagt ett tjugo-tal. Eleverna får lära sig (i den mån de har lust) att Gustaf II Adolf förde krig på kontinenten, men inte att dessa krig var rena plundringsexpeditioner och absolut inte att de i stor utstäckning finansierades av kardinal Richelieu och vad denne beträffar hade en rent maktpolitisk bakgrund. De får lära sig att Sverige under andra världskriget släppte igenom ett och annat premissentåg, men ingenting om de väldiga malmleveranser förutom vilka Hitler skulle ha fallit kanske två år och många miljoner människoliv tidigare. Inte heller att Krupp skötte sin produktutveckling hos Bofors. Med andra ord fick och får svenska gymnasieelever inte alls tillgång till de uppgifter jag samlat i kapitel 3 i den här boken. Obehagliga sanningar framläggs bara i undantagsfall. I några historieböcker som lyckligtvis rensades ut efter 89 var beundran för kommunismen genant, vilket går väl ihop med Palmes och senare Ingvar Carlssons uppfattning att Sovjet egentligen funkade rätt bra, ekonomiskt sett.

I samhällskunskap går undervisningen, precis som man kunde vänta sig, ut på

att pränta in den svenska modellens överlägsenhet. Omkvädet är, även om det givetvis inte skrivs ut i klartext, att allting är bra, man ska foga och anpassa sig, systemen fungerar och de styrande vet bäst; en svensk tiger, i varje fall om han är en vanlig, menig svensk tiger.

Som tonvis med publicerade undersökningar visar har resultatet av jämlikhetstvånget i skolan blivit fallande kunskaper och mindre intresse att studera. Gunnar Myrdal var både trogen socialdemokrat och dessutom samhällsingenjör in absurdum. Likafullt lyckas han i "Så styrs landet" samla sig till en kraftfull förkastelse över "den nya skolan":

"Som nation håller vi gradvis på att bli allt mer obildade genom att oavbrutet nya ungdomsgenerationer får allt mindre av utbildning...Den ideologiska grunden för vår nyaste skolpolitik har varit ett egendomligt jämlikhetstänkande just på det intellektuella planet. Man har velat motverka konkurrens där de svagare skulle bli lidande..."

Resultatet blev, det insåg till och med Myrdal som annars var stor entusiast för jämlikhet (för andra!) att begåvade elever drabbades av ett vettlöst krav på att inte få excellera. För säkerhets skull konstruerades hela samhället om, huvudsakligen skattevägen, så att långa och trägna studier för många helt enkelt blir motproduktiva. I "Suedosclerosis" fastslår Wickman och Stål rakt av att det inte lönar sig att studera i Sverige:

"Innebörden är att den som lämnar skolsystemet och börjar arbeta vid 16 års ålder har en bättre genomsnittsinkomst än den som fortsätter utbildningskarriären i ytterligare 10-15 år fram till en akademisk grundexamen. Skillnaden i lön är helt enkelt för lite till den högre utbildningens förmån för att den ska kunna kompensera för inkomstbortfall och skuldsättning under studieåren. För den som bedriver avancerade universitetsstudier blir den negativa avkastningen ännu större".

Enligt Wickman och Ståhl hade en svensk civilingenjör för 25 år sen tre gånger så hög lön som en industriarbetare efter skatt. Idag gäller ett övertag på 1,7 gånger; man kan säkert se detta som en del till förklaringen att Sydkorea, som för 25 år sen var ett u-land, idag har fler (och bättre betalda) civilingenjörer än Sverige, räknat per capita.

Magnus Henrekson och Nils Lundgren har båda kommit till grovt sett samma resultat som de ovan refererade, men Lundgren gör ett viktigt tillägg:

"Ett betydande antal studier visar...att avkastningen efter skatt på utbildning föll kraftigt under 70-och 80-talen och blev lägre i Sverige än i de flesta länder (min kurs.) Vi har goda skäl att tro att vi under denna period minskade den relativa till-

gången på kvalificerad arbetskraft i Sverige genom en skatte- och lönepolitik som sänkte avkastningen på högre utbildning *och att detta i sin tur har lett till en förskjutning i vår utrikeshandelsstruktur* (min kurs.).”

Rakare uttryckt är det svårt att tillverka kunskapsrika produkter - som man alltid kan ta bra betalt för - om man inte kan sätta in välutbildade och kunskapsrika människor i produktionen. Då får man nöja sig med att, som de flesta svenska storföretag, avstå från djärvt nyskapande och lägga mer och mer FoU (Forskning och Utveckling) på dotterbolag i utlandet. Så sker också; men mera om det problemet längre fram i boken. Olle Wästberg sammanfattar:

”För 25 år sedan hade Sverige en av de högsta utbildningsnivåerna i de rika ländernas organisation OECD. Nu har vi en av de lägsta. I svensk industri är andelen högskoleutbildade...mindre än 5 procent. Det är lägre än i Storbritannien, Tyskland, Japan och USA.”

Klas Eklunds konstaterar för sin del att den del av befolkningen som har lägre utbildning än gymnasium var *dubbelt så stor* som i Tyskland och *tre gånger så stor* som i det USA, vars brister Palme alltid framhöll. En artikel i DN den 31 oktober 1997 säger det mesta om vart jämlikhetens skola ledde. Det står:

”På Linköpings tekniska högskola har studenternas resultat på det inledande matematiktestet sjunkit stadigt *i tjugotvå år* (min kurs.) Men den stora nedgången började 1990...” Lärare som intervjuas i artikeln framhåller att en anledning till förfallet - för det finns ju inget bättre ord! - är dålig undervisning i gymnasieskolan, där begåvning i Olof Palmes anda hålls tillbaka till förmån för enhetlighet och jämlikhet.

Slutsatsen blir att bara ungefär hälften av de unga svenskar och svenskor som bli civilingenjörer kan tillräckligt med matte för att ha förutsättningar att klara av undervisningen.

Palme åttonde misstag: NEJ TILL EUROPA...

Många socialdemokrater har genom åren påstått att Olof Palme ”egentligen” var för svenskt medlemskap i EEC. Jag är övertygad om att detta är en efterhandskonstruktion, ett sätt att retuschera historien och förgylla den store ledaren. Hur som helst har saken ingen konkret betydelse. På en presskonferens den 18 mars 1971 sade Palme *nej* till Europa, ett nej ett nej så rungande att det höll i över tjugo år framåt. Officiellt var anledningen omsorg om neutralitetspolitiken. Föregående år hade en EEC-rapport (skriven av luxemburgaren Pierre Werner) lett till ett beslut

om ekonomisk och monetär union. En annan utredning (med Belgiens entusiastiske Etienne Davignon som huvudförfattare) handlade om gemensam försvars-och utrikespolitik. Den rapporten blev vad Sverige beträffar droppen som kom bågaren att rinna över, men sannolikt spelade två helt och hållet inrikespolitiska omständigheter också en betydande roll.

För det första visade opinionsmätningarna att bara 21 procent av det styrande partiets medlemmar gillade EEC. Och för det andra tillhörde Gunnar Sträng - som inte kunde tänka sig att ta direktiv från Bryssel - den betydligt starkare nej-falangen. På samma sida stod Kjell Olof Feldt. Argumenteringen mot anslutning var, utom vad det gällde neutraliteten, i vanlig ordning primitiv, ibland på Åsa Nisse-nivå. Den tidigare citerade ekonomen Nils Lundgren varnade till exempel för att ett medlemskap skulle kunna medföra att Norrland ”avdelas till strövområde för 200 miljoner västeuropeer”, en kanske inte alldeles trolig utveckling.

Kritik av de europeiska ländernas undermåliga socialpolitik förekom också, trots att det inte var svårt att konstatera att den på många sätt var mera frikostig än Sveriges. Europa var *borgerligt*, vilket kan översättas till fult, farligt, ovärdigt och lite omänskligt. ”Vi” fortsatte vår egen stolta väg.

Givetvis var detta - för andra gången på tio år - ett utomordentligt farligt felbeslut. Istället för att öppna gränserna för konkurrens, omvandlingstryck och idéer stängde man till och tycks aldrig riktigt ha uppfattat det farliga i att företagen hopade strömhopp över gränserna ut i den nya friheten. Istället för att föra en utrikespolitik som förankrade Sverige i vår egen världsdelen och den kulturkrets vi tillhör, valde Palme att satsa på det dödsdömda försöket att göra landet till ”den moraliska stormakten”, som på sitt ”civilisatoriska” sätt skulle lära andra länder - inte minst supermakterna - att uppföra sig. Istället för att föra Sverige in i Europas *fria och demokratiska* gemenskap, valde han att markera utanförskap och distans. Varför lyckades han aldrig förklara, kanske därför att ingen förklaring finns.

På vägen skaffade han sig hur som helst ett antal minst sagt underliga följeslagare.

Palmes nionde misstag:...MEN JA TILL FIDEL!

Vietnamkriget fick känslorna att koka världen över, till och med i det avlägsna och självupptagna Sverige. De ”små gula männen” som anföll, dödade sina fiender och sen gåtfullt försvann tillbaka in i djungeln blev hjältar, även för en skeptisk reporter som Sven Öste - och förvisso för Olof Palme. Mao Zedong hyllades också, liksom (framförallt efter 73-kriget och oljechockerna) PLO:s Yassir Arafat. Be-

frielse, revolution - oavsett pris! Man blödde med andras blod och föraktade alla meningsmotståndare - vi som deltog i debatten vet det och den som vill friska upp sina kunnskaper kan med fördel läsa Per Ahlmarks triologi om "Vänstern och tyranniet" (utgiven av Timbro 1994).

En ung journalist, Staffan Beckman, angrep sin egen föraktliga vithet och förklarade att han skulle vilja kräkas ut sina tarmar av skam över att inte vara färgad! Den amerikanske ambassadören, Jerome Holland, utsattes för äggkastning och speglosor som gick ut på att han var "Lyndons nigger". Överdrifter och känslostormar gjorde debattklimatet febrigt och som så ofta i vårt land gällde, som jag redan skrivit om 68:orna (se sid) framförallt att vara *mest* - åt samma håll.

Ibland präglades inläggen, med förlov sagt, av en lätt vettlöshet. I en bok utgiven 1970, då Kuba låg väl förankrat i Sovjets intressesfär, försökte Bo Södersten klagöra att *Per Albin* troligen skulle ha gillat Fidel Castro. "Man har svårt att tro att han skulle ha tagit avstånd från

de element som går ut på att blanda om samhället ordentligt, att låta människor som vanligtvis lever åtskilda få arbeta sida vid sida i ovana arbeten för ett gemensamt mål." Självt tror jag att den i sin livsföring klart borgerlige Per Albin skulle ha avböjt alla anbud att svinga macheten vid Fidels sida i sockerskörden. Men kanske har jag fel. Södersten fick för övrigt sin egen ideologiska renlärighet hårdhänt ifrågasatt när han fyra år senare försökte parkera en artikel, kritisk mot Chiles Salvador Allende, i partiets idétidning *Tiden*. Artikeln refuserades trots att Södersten var en ledande redaktionsmedlem. Inte heller tyckte svenska tidningar om att konstatera att Allende i sitt segerval fick bara 36 procent av rösterna.

Artur Lundkvist som utan svårighet förflyttat sig från Tredje Ståndpunkten till kulturradikalismen - det går för övrigt en rak linje mellan dem! - kunde däremot i en entusiastisk bok ("Så lever Kuba" 1965) beskriva Fidel Castro så här:

" Han är det nya Kubas outröttlige skolmästare, talande undervisande, intresserad för allt, verksam så gott som dygnet runt, nära nog allestädes närvarande...När han skördar sockerrör slår han alla rekord...Han har valt sig själv till ledare och folket har konfirmerat hans val...Han har formligen stampat omvälvningen ur mar-ken och den har brutit sig väg likt ett slags lyckosam naturkatastrof...Det är en lycka för Kuba och för den kubanska revolutionen att ha en så ungdomlig, utvecklingsbar, hederlig och humant inriktad ledare..."

I detta instämde livligt Palmes nära medarbetare Pierre Schori (som småningom skulle bli både kabinettssekreterare och statsråd). Schori förklarade så sent som 86, då långt över *tio procent* av landets befolkning flytt sitt land, att Fidel inte bara tillhörde nutidshistoriens största (ja, han uttryckte sig faktiskt så!) utan dess-

utom bar ”en renässansfurstes drag”.

Och så vidare och så vidare i den anda som i samma tidsblock skulle förleda inte bara författaren PO Enqvist utan också politikern Birgitta Dahl - senare talman i det demokratiska landet Sveriges Riksdag! - att hylla folkmördaren Pol Pot med kanske två miljoner liv på sitt samvete! Radikal: lika med för frihet, framsteg och rättvisa. Konservativ eller liberal: racist, mörkman, folkmördare, reaktionär försvarare av korrupta privilegier.

Så var det. För många i den flytande grupp som kallade sig ”radikaler”, var Palme lite för tam, men de flesta hyllade honom och ansåg i varje fall att han var bättre än alla andra, ett intryck som förstärktes när han i februari 68 deltog i ett fackeltåg vid sidan av Nordvietnams Moskva-ambassadör.

Demonstrationen väckte stor internationell uppmärksamhet och drog åtskillig kritik, framförallt från amerikanskt håll. Palme försvarade sig i Riksdagen där han framträdde som harmsen och förorättad - precis som alla som kände honom hade väntat sig. Vad man däremot *inte* väntat sig var en helt ny omvärldsanalys. Palme sa:

” Men sedan ett monolitiskt, aggressivt östblock alldeles uppenbart inte längre existerar har många istället velat se en aggressiv kinesisk nationalism som det främsta hotet.”

Några få månader senare rullade sovjetiska stridsvagnar in i Prag på ett inte alldeles oaggressivt sätt.

Detta hindrade inte Palme att år efter år stärka sin kritik mot USA, sin närmast föraktfulla inställning till Europa och EEC och sin kärlek till Tredje Världen. Och Sovjet? Av inrikespolitiska skäl betonade Palmes anhängare alltid att en av grundtankarna bakom neutraliteten var att Sverige skulle fungera som brobyggare, kontaktskapare och medlare. Även en skärpt journalist som Björn Elmbrandt föll för tanken och förklarade att när Palme-kommissionen om internationell nedrustning drogs igång ” samtalade USA och Sovjet knappt med varandra”. Som Ingemar Dörfer med kraft framhållit (bland annat i ”Nollpunkten” 1991) var detta påstå-ende - som Palme alltid omhuldade - helt enkelt grundfalskt. USA och Sovjet förhandlade i en rad olika fora, inte minst om nedrustning, och *avvisade* i allmänhet utomståendes inblandning som klåfingrig och onödig. De två stora *tillät* ömsesidig satellitspaning, höll varandra diskret underrättade om militära förflyttningar och var alltid noga med att markera den andres särställning. Dessutom tyckte amerikanerna illa om Palme vilket man visade genom att aldrig bjuda in honom till Washington och aldrig ordna något möte - hett eftersträvat av Palme - med någon amerikansk president. Av Leonid Brezjnev i Moskva (som bjöd) behandlades

Palme och Sverige däremot i stort sett med välvilja.

De flitiga ubåtskränkningarna, som först avslöjades under den borgerliga regeringen, var självfallet ett problem, som dock aldrig tilläts växa. Svenskarna valde att falla undan; det gäller inte minst Palme. En protestnot om sovjetiska ubåtskränkningar i april 1983 formulerades till exempel så här:

” Det säkerhetspolitiska läget i Nordeuropa har i årtionden kännetecknats av låg militär spänning och stabilitet. För att denna situation ska bevaras krävs att stormakterna visar återhållsamhet i sitt militära uppträdande...” Palme protesterar alltså mot Sovjet genom att kräva att även USA ska visa återhållsamhet - ett tilmötesgående som säkert fick de gamla herrarna i Kreml att flina föraktfullt...

I sitt Första Maj-tal 1984 drog Palme till med 51 manusrader om situationen i Centralamerika, huvudsakligen ett angrepp på USA (noterar Bertil Östergren, som räknat). Sovjets överfall på Afghanistan fick 1 (!) rad. Något senare innehöll ett avsnitt i boken ”Sveriges utrikespolitik” 82 rader angrepp på USA - det gällde fortfarande Centralamerika, i första hand Nicaragua - men två rader om Afghanistan och Sveriges granne Polen. Sovjet nämndes överhuvudtaget inte!

Amerikanernas motvilja mot Palme började med fackeltåget. Själv berättade han förtjust och med karakteristiskt flammande ögon att bilden från fackeltåget publicerades i 367 amerikanska tidningar (oklart hur han visste det!) men på andra sidan Atlanten var man *inte* road. Irritationen växte snabbt. Dagen före julafton 1972 protesterade statsministern mot att amerikanska B 52:or bombat Hanoi.

”Man bör kalla saker och ting vid deras rätta namn. Det som idag pågår i Vietnam är en form av tortyr. Det kan inte finnas militära motiv för bombningarna...”

Så långt skulle den amerikanska ledningen med Richard Nixon och Henry Kissinger förmodligen bara ha gäspat: det sas betydligt värre saker på hemmaplan. Men lite längre ner i uttalandet kom det:

”Därför är bombningarna ett illdåd. Därav finns det finns många i modern historia. De förbinds ofta vid namn - Guernica, Oradour, Babij Jar, Katyn, Lidicie, Sharpville, Treblinka. Våldet har triumferat...”

USA:s reaktion blev ursinnig, främst därför att Palme använt namnet Treblinka, ett av Hitlers utrotningsläger. Henry Kissinger, som är av judiskt urspårung, var speciellt upprörd och Sveriges ambassadör, Hubert de Besche, instruerades att rapportera hem att man i Washington aldrig lagt märke till att Sverige protesterat lika fränt mot någonting som nazi-Tyskland företagit sig före eller under andra världskriget - ett fint sätt att antyda feghet och opportunism.

Palmes svar blev ett försonligt brev till Nixon, men framförallt hårdnade hans beslut att fortsätta den ”radikala” vägen, att ge Sverige tyngd genom att alliera sig med länder i Tredje Världen och markera en väg - tredje vägen, tredje ståndpunkten - mellan de båda maktblocken. Just i de länder som tidigare varit kolonier fanns ett behov av att hävda en sådan linje och Palmes satsning gjorde honom otvivelaktigt populär. Inte minst viktigt var att projektet uppskattades också på hemmaplan. Utrikespolitik är inrikespolitik i alla länder, men det gäller särskilt för det isolerade Sverige och många intellektuella var, som jag visat ovan, översvallande entusiastiska. Det var, som Ann-Sofie Nilsson skrev i ”Den moraliska stormakten” fråga om ”en man och en tid som fann varandra, och om en tidsanda och ett ideologiskt och itellektuella klimat som Palme bättre än de flesta förstod att förvalta...”

Förvalta? Ett bättre uttryck är nog *utnyttja för egna syften* . Det senare är helt legitimt i demokratisk politik - man måste ju bli vald! - men det är viktigt att peka på en avgörande brist i Palmes och hans anhängares resonemang. En politik som gjorde USA och Sovjet likvärdiga och favoriserade diktaturer och enpartistater bara de bekände sig ”socialism” eller ”befrielse” *uteslöt* givetvis (även om inte många vågat säga det rent ut) en klar och kompromisslös bekännelse till *demokratien* . Istället fick vi *kålsupardoktrinen* , som, för att vara meningsfull och ”opartisk” måste innebära avståndstagande från USA, såväl som Sovjet. I juni 74, fastslog Palme sålunda:

”Den ena supermakten är organiserad som ett hårt kapitalistiskt samhälle...De sociala problemen är stora...Dess yttre makt står i bjärt kontrast till oförmågan att lösa de egna sociala problemen...Dess ideal har svårt korrumpats i Vietnam...Den andra supermakten representerar...en urartning av socialismen.Det är ett system som stelnat i dogmatism och byråkrati...Strävan till frigörelse möts med skepsis och misstro, i värsta fall med stridsvagnar...”

I partiprogrammet 1975 utvecklades tankarna. Kålsupardoktrinen blev officiell, svensk politik. Tredje vägen, tredje världen, tredje ståndpunkten!

”Den snabba produktionsökningen i den kapitalistiska världen sker i växande grad till priset av utslagning från arbetsmarknaden av stora grupper. Kapitalismen är oförmögen att förhindra uppkomsten av omfattande arbetslöshet och en stigande inflation...I stora delar av världen har feodalismen och privatkapitalismen ersatts av samhällsordningar i vilka produktionsmedlen undanhållits privat ägande. Människorna har genom förändringarna i många fall tillvunnit sig möjligheter som var otänkbara under de gamla regimerna...”

Som alla vet borde det istället ha stått att ”vissa människor”, kunde tillvinna sig möjligheter, nämligen de som var villiga att bli drängar åt härskare som Castro,

Phan van Dong, Julius Nyerere, Andreas Papandreou, Daniel Ortega, Miguel de la Madrid och ytterligare en rad i den exotiska samling som Palme favoriserade. Mannen hade funnit sin tid - och sina följeslagare - och även svenska media-personer som borde ha vetat bättre (jag var en av dem) hyllade honom i tid och otid som en stor internationell statsman, vilket han förvisso inte var.

Värre är att den konkreta utrikespolitik som fördes i hög grad hamnade på Sovjets sida. Som Dörfer framhållit var detta särskilt allvarligt i samband med NATO:s dubbelbeslut från 1979 och den därpå följande utbaseringen av missilerna Pershing och Tomahawk (en långsam kryssningsmissil) i Västeuropa, framförallt Tyskland , på hösten 83. Bakgrunden:

Efter Kuba-krisen 1962, som man upplevde som en förödmjukelse, satte ryssarna igång ett järnhårt genomfört program för att skaffa sig nukleär överlägsenhet i Europa och med dess hjälp ”koppla loss” (decouple) USA från dess allierade i NATO. I snabbt tempo riktade man SS-20 raketer med vardera tre stridsspetsar mot en mängd stora, europeiska städer, enligt rapporter inklusive Stockholm. Teorin var att amerikanerna aldrig skulle vara beredda att ”offra Washington för Frankfurt”, att en växande sovjetisk överlägsenhet därför skulle leda till större inflytande och i bästa fall en ”finlandisering” av hela kontinenten. Rått uttryckt: USA ut, Sovjet in.

Sedan framförallt Palmes tyske partikamrat, Helmut Schmidt, slagit larm beslutade västmakterna möta SS-20 utmaningen med en egen upprustning. Moskva appellerade framgångsrikt till den så kallade fredsrörelsen i Europas länder (i Sovjet var den givetvis inte tillåten). Krisen djupnade successivt och i Tyskland segrade NATO-linjen bara knappt och först efter ett dramatiskt tal i Bundestag av en annan ledande socialdemokrat, Francois Mitterrand, som när det verkligen gällde inte hade någonting till övers för den tredje ståndpunkten. Palme och Sveriges regering var däremot starkt och öppet kritisk mot NATO:s politik, beklagade utbaseringen och målade upp skräckscenarier som antydde att USA, inte Sovjet, höll på att dra världen in i ett kärnvapenkrig. Sovjet hade vid det laget 729 projektiler på plats, USA 0. Fredsrörelsen och Sverige ville (skriver Dörfer, som i många år skälldes för att vara ”högerextremist”) att matchen skulle sluta 729-0. Istället blev resultatet, efter de förhandlingar som utbaseringen tvingade fram, 0-0, *inga medeldistansvapen alls* .

Ännu viktigare är givetvis att inse att 1983 var det år då världen vände och kommunismen slutgiltigt tappade farten. Reagans hårda utspel den 23 mars då han lanserade Strategic Defence Initiative (SDI, även kallat Star Wars) skakade Kreml och utbaseringen av medeldistansvapnen ökade oron till stilla panik; somliga dokument tyder på att ryssarna åtminstone lekte med tanken på preventivkrig.

Man kan hur som helst utan någon som helst överdrift säga att USA och NATO vann *det kalla kriget* just 1983 och gjorde det inte minst därför att USA hade en president som sa vad han trodde och trodde vad han sa.

Här är det dock viktigare att notera att segern *inte* vanns med Sveriges eller Palmes hjälp och att hans efterföljare, främst Sten Andersson, in i det sista visade större förståelse för Kreml än för (till exempel) de förslavade folken i Estland, Lettland och Litaauen. Palme såg till att Sverige blev bäst i världen på att fördöma avlägsna (och ofta missuppfattade) orättvisor, men där det verkligen räknades marginaliserades Sverige, dessutom på fel sida.

Ytterligare tre påpekanden måste göras:

1) Den borgerliga regeringen 1976-82 förde i stort sett samma politik som Palme, fast med lägre profil. Något närmande till Europa kunde centerstatsråden (bland dem stats- och utrikesministrarna) givetvis inte gå med på och fp:s Ola Ullsten utmärkte sig på sin tid med för att försöka vara mera palmesk än Palme; framgången uteblev lyckligtvis.

2) Den sk Palme-kommissionen som arbetade mellan 1980 och 82 samlade sig efter mycket om och men till en rapport med namnet "Gemensam säkerhet" (Common Security). Den hyllades givetvis i Sverige, men var i princip överspelad av utvecklingen när den kom ut. I tre betydande verk om kärnvapenpolitiken som utgetts senare nämns den överhuvudtaget inte.

3) Uppdraget att medla i konflikten mellan Iran och Irak var dödfött från början. Kriget fick brinna tills de stridande var totalt utmattade; då var Palme sen ett par år död.

Palmes analys av världsläget var fel på alla punkter. Han såg Vietnam som en segrare. Så blev det inte. Hanoi seger ledde till att fler människor förslavades. De verkliga segrarna i Asien hette Japan, Sydkorea, Singapore, Hongkong med flera länder som *under den tid kriget pågick* moderniserade, införde markadsekonomi och (i stor fast otillfredsställande utsträckning) demokrati. Kapitalismen, som Palme avskydde, vann på KO. Det bevisades redan 1978 då Deng Xiaoping vred Mao Zedongs politik 180 grader i ekonomiska frågor och slutgiltigt när Sovjet kollapsade.

På samma sätt var det fel att se Sverige som en ballong svävande över världen istället för att förankra landet i den trygga, europeiska gemenskapen. Jag tror, självfallet utan att kunna bevisa någonting, att ren och skär fåfänga spelade in här - hellre den förste i Managua eller Dar-es-Salam än en av de små i Bryssel. Hellre röda mattan i New Dehli än köbricka utanför Vita Huset. Och värst: även om

Palme garderade sig väl mot beskyllningar för att vara medlöpare, var han så försvuren till det han kallade ”socialism” och ”solidaritet” (och i allmänhet betyder att samhällsingenjörerna ska bestämma!) att han tappade bort kompassen och styrde dit opportunismen pekade.

Hans utrikespolitik var vettlös, det finns inget annat ord som täcker verkligheten. Den var ett fiasko. Att den inte också blev en tragedi för Sverige berodde på supermakternas terrorbalans - som han avskydde - och på att Europa i tecknet av denna terrorbalans blivit en rätt ofarlig plats, även för neutralister som han.

Kapitel 12: Segrare: Wallenberg (Marcus, Jacob, Peter, Marcus, Jacob!

” I kontakterna med Marcus Wallenberg fanns alltid ett större eller mindre inslag av fruktan. ”

Yttrandet fälldes av Bo Berggren, länge VD i Stora, sen SO och samtidigt en av de tyngsta makthavaren i Wallenberg-gruppens maktbolag, Investor. Om Berggren darrade inför ”MW”, vem var då *inte* rädd? Svaret är lätt: ingen. Ulf af Trolle, som själv inte var blyg för att skälla och ge order, noterade beundrande:

”Jag hade aldrig förr insett vilken enorm makt som MW lyckats skapa ”, skrev Trolle i samband med en viktig förhandlingsrunda. ” Det var nästan löjligt att se hur han genom order till sin intressesfär kunde få dem att på nolltid ändra uppfattning, så som t ex i Stora. Jag blev djupt imponerad”.

De flesta andra blev mera rädda än imponerade; somliga blev skräckslagna. Wallenberg var ett råskinn och en knöl. Vanligt folkvett visade han bara när han tyckte att det behövdes men han var så rik och så mäktig att ingen, utom ibland hans äldre bror Jacob, vågade säga emot honom - bröderna var mycket riktigt ovänner. MW gjorde Claes Dahlbäck till VD i Investor men framhöll i samband med utnämningen att ” vi provar, men kom ihjåg att det är jag som bestämmer. Du skall hjälpa mig. Man måste ju ha en VD.” När Dahlbäck hade den dåliga smaken att säga emot den store på sammanträde uppstod en tryckt tystnad, men sent på natten blev han uppringd och rått utskälld. Om sin första, minst sagt jobbiga tid berättade han så småningom i en officiell bok om Investor:

”Han ville gå igenom allting samtidigt som han skulle utbilda mig, så det var en ganska kärv tid...Nyttig, men han skällde ju mycket och man skulle uppföra sig på ett visst sätt. Han ringde ständigt. Han ville att man hela tiden skulle vara på tåspetsarna och göra utredningar och analyser. Det var otroligt nyttigt, men också jobbigt. Semestrar ska man inte tala om. MW kunde säga: 'Vad gör du över helgen? Ja, kan du hålla dig hemma?' Så ringde han kanske aldrig.”

MW och hans bror skötte som jag tidigare berättat Sveriges krigshandelsförhandlingar; båda var mäktigare än de flesta av regeringens ledamöter. Vid det laget var den ende store medtävlaren, Ivar Kreuger, sen länge död och hans kvarlåtenskap styckad. När de amerikanska myndigheterna väl sagt att skit samma vad som hände under kriget, det var inte snyggt, men nu kör vi vidare, kunde ägande- och maktkoncentration i Sverige fortsätta i snabbt tempo.

Egentligen borde jag skriva : kunde Wallenbergs fortsätta vägen mot envælde över Sveriges storindustri.

MW, också kallad Dodde och ibland Macke, var den förste svensk som var bra nog i tennis för att spela i Wimbledon. Han förblev tennisälskare i hela sitt liv (och gav svensk tennis mycket pengar) men spelade sist och slutligen helst maktspel. Vid 60-talets början gav kommunistledaren C.H. Hermansson ut ett antal böcker på temat ”Monopol och Storfinans” (som en av volymerna hette). Böckerna väckte stort uppseende. Trots att de var skrivna av en kommunist och innehöll flera grova fel ansåg även många liberaler att nu hade maktkoncentrationen i svenskt näringsliv verkligen gått för långt. Detta var ett helt korrekt konstaterande, men bara om man vet att allting sen dess förändrats - till det sämre. Följande lista är avslöjande:

Wallenberg, Söderberg, Wethje, Johnson, Bonnier, Kempe, Kling, Jeansson, Dunker, Broström, Schwarz, Hammarskjöld, Jacobsson, Åselius, Throne-Holst - så såg maktpyramiden i näringslivet ut vid 60-talets början. Trettio år senare finns bara Wallenbergs och Bonniers kvar och jämfört med Wallenbergs är Bonniers högst bantamviktare. Egentligen finns *bara* Huset Wallenberg kvar, i gengäld rikare och mäktigare än någonsin. Eller med andra ord: i det demokratiska land som drivit *socialisering* särklassigt längst, har *en och samma familj* lyckats - och tillåtits - att samla på sig så stor, ekonomisk makt att man kan förhandla på jämställd fot med staten. Den berömde brittiske forskaren, journalisten och författaren Anthony Sampson (Anatomy of Britain, The Seven Sisters, etc) deltog i en företagarkongress i Tylösand 1969 och förvånade sig storligen över vad han erfor:

”Den privatägda storindustrin har de senaste 30 åren haft ett samarbete med en socialdemokratisk regering som har en långt utbyggd välfärdsstat som mål. Industribaroner och bankmiljonärer har arbetat sida vid sida med socialdemokraterna *i ett slags bolag* (min kurs) till landets bästa och ett antal väldiga företag har tolererats av socialisterna som gått in för den industriella effektiviteten. Regeringeng gick 1968 så långt att den tillsatte en utredning som skulle undersöka maktkoncentration i näringslivet och utredningen rapporterade det märkliga faktum att 15 familjer med Wallenberg i spetsen kontrollerade mer än en tredjedel av industrin. Hittills har ingenting gjorts åt saken; Erlanders regering ansåg inte att den kunde arbeta utan dessa ärftliga industribaroner; och den nye statsministern, Olof Palme, har, trots att han fruktas av en del industrimän inte vidtagit några åtgärder mot dem...Denna koncentration av ärvd industriell makt saknar motstycke på något annat håll i Europa, möjligen med undantag av Belgien.”

I Belgien har situationen förändrats. Jag tror att man, alldeles bokstavligen, måste gå till Nordkorea för att hitta ett liknande familjevælde; det gäller även om jag medger att Wallenbergs inte kontrollerar statsmakten. Kanske är det också viktigt att framhålla att Sveriges *litenhet* spelar en betydelsefull roll i sammanhanget. Och att det inte finns någon anledning att tro att statsmakterna skulle ha handlat annorlunda om den mest betydande finansfamiljen hetat något helt annat

än Wallenberg.

*

*

*

När 60-talet närmade sig sitt slut satt MW i 63 bolagsstyrelser, ofta som ordförande och *alltid* som den mäktigaste. Vid det laget hade han, enligt den så kallade Koncentrationsutredningen (SOU: 1968:7) ägarintressen i företag med 180.000 anställda. Trots detta var han bekymrad för framtiden - eller låtsades i varje fall vara det. Kanske var det snarare rovgirig han var när han kontaktade Skandinaviska Bankens chef, Lars-Erik Thunholm och föreslog ett samgående. Enskilda Banken hade blivit för liten för det kommande 70-talet erkände han med klädsam blygsamhet. Enskilda hade bara 3 miljarder i inlåning mot 10 för Skandinaviska och 12 för Handelsbanken. Inlåningen var dessutom vikande och man saknade 1) kontorsnät, 2) ett bra datasystem. I båda fallen var skandinaverna överlägsna, men även Thunholms bank hade sina svagheter, framförallt på företagssidan.

Alltså passar vi bra ihop, framhöll MW och fastslog att de privata bankerna måste växa för att kunna konkurrera med Investeringsbanken, Kreditbanken-Posten (numera Nordbanken) och AP-fonderna. Staten var på frammarsch, det privata näringslivet måste samla sig till försvar. Thunholm försäkrade sig om att han skulle få bli VD för den nya bjässen och slog till. I den bok han senare skrev om affären ("Den stora fusionen", Fischer & Co 1996) berättas en dråplig episod från förhandlingarna:

"Då en av medarbetarna i Enskilda Banken under våra diskussioner tillfrågades vilket organisationsschema banken arbetade efter, ritade vederbörande en cirkel, från vars periferi han drog ett stort antal radiella streck in till cirkelns medelpunkt, där han satte bokstäverna MW. Så enkelt var det."

Den 23 juni presenterade man projektet för Gunnar Sträng. Man ansåg sig veta att denne var mycket "blågul" i hjärtat och Thunholm, som förde ordet, tryckte därför hårt på att fusionen var i *nationens* intresse (vilket är utomordentligt tveksamt). Sträng fastslog att han var positiv, men framhöll att man såvitt möjligt måste begränsa "wallenbergarnas" inflytande, bland annat för att göra det bli lättare att sälja affären i partiet, som två år tidigare varit nära att kräva förstärkning av kreditinstituten. Dessutom ansåg Sträng att "det allmänna" skulle ha fem platser i den nya styrelsen. Thunholm invände att banklagen bara medgav tre.

Strängs svar var majestätiskt avslöjande:

” Jag har ändrat banklagen förr och kan göra det nu också om jag tycker att det behövs.”

Detta var ett språk som direktörerna förstod utan lexikon. Ännu mera imponerande fann de det förhållandet att Sträng sen följde spelet om fusionen i *två år* utan att avslöja någonting för sin vän, riksbankschefen Per Åsbrink (som blev störförbannad när han blev medveten om saken). Om Sträng underrättade Palme är inte känt, men denne var i vilket fall som helst troligen inte intresserad: han hade händerna fulla med den orgie av sociallagstiftning som under ”hans” årtionde kollektiviserade Sverige.

När Sträng 1972 försvarade fusionen i Riksdagen slog han an nästan rörande chauvinistiska tongångar.

”Jag tycker att de här båda bankerna bör hedras för att de vill slå vakt om det nationella intresset. Jag tror till och med att jag skule kunna gå så långt som till att säga att även familjen Wallenberg tycks ha föredragit en blågul flagga framför stjärnbaneret när det gäller de stora kreditaffärerna inom svensk industri”.

Att Wallenbergs son Marc jr skjutit sig i förtvivlan över faderns framfart i samband med fusionen tycks inte ha stört vare sig Sträng eller MW - även om Jacob Wallenbergs bittra motstånd och Marcs tragedi fick stort utrymme i media. Bland den verkliga maktens män har förlorare och döingar ingen plats.

Finansministerns pösmagade dravel (för något annat var det ju inte) gick givetvis hem. Kunder, konsumenter och konkurrenter - kort sagt ett fritt och obundet, marknadsanpassat näringsliv - spelade ingen viktig roll i Gunnar Emmanuel Strängs värld. Bra nära enväldigt bestämde han *om* ett företag skulle få utnyttja sina investeringsfonder, alltså pengar som undantagits skatt, och *hur* man skulle få använda dem. Marcus Wallenberg kom på regelbundna kvällsbesök (som framgått av kapitel 2). MW var ”chef för den privata sektorn” och den mest hedrade gästen, men andra direktörer, framförallt Gyllenhammar, strök också omkring i ”riks-hushållarens” korridorer både bittida och sent, skamlöst jagande dels *pengar*, det vill säga skattemedel, dels *undantag*, det vill säga konkurrensfördelar. Direktörerna tyckte att systemet var fantastiskt och att Sträng var en helvetes resonabel och bra sosse, nästan en *kapitalist*, han också. Ett uttryck spred sig som man alltid skrattade gott åt (jag minns det själv sen den tiden):

” I Sverige är allting egentligen förbjudet, men går man upp till Finans och får tag på Sträng mellan ett par av hans sammanträden, då kan man få dispens.”

Händelsevis var det ju bara de *stora* som hade kraft, rutin och prestige nog att tränga sig nära Den Store, som njöt av sin makt. De små fick gå tjänstevägen och kom inte långt. Wallenberg och hans betrodda, Nicolin, Werthén, Berggren och andra hade tillträde, liksom den evigt samarbetsvillige Tore Browaldh och givetvis Gyllenhammar. Kort sagt var systemet precis lika korrupt som i någon bananrepublik, men observera att jag inte skriver att *Sträng* var korrupt. Han bestämde godtyckligt och fullkomligt odemokratiskt, men ingen har påstått att han tog emot pengar. Det finns dessutom rätt många näringslivsmän som var med när det begav sig som anser att Sträng, så länge han kunde hålla emot Palme, räddade landet från åtskilliga katastrofer. Nils Landqvist, som i många år var chef för Korsnäs, fastslog för mig:

”Det finns för det första ingen anledning att säga att han favoriserade någon, till exempel Wallenbergs, framför andra. Desutom förrådde han aldrig hemligheter - och hjälpte till och med till att ändra på lagförslag som skulle ha skadat näringslivet.”

En annan nyckelman, som vill vara anonym, hävdar att han själv författat ett förslag till miljöfonder som småningom godtogs - som Gunnar Strängs eget förslag.

” Han insåg att det de annars skulle ha gjort var direkt skadligt”, fastslår den nöjde författaren.

Ingenting av detta förändrar faktum. Om man utgår från små och så kallat vanliga Stinor och Svennar var systemet öppet, hänsynslöst och hånfullt korrupt. Det var auktoritärt och odemokratiskt. Det var maktkorrumperat, vänskapskorrumperat, högfärds-korrumperat och ruttet och vem som helst som var med kunde se det med blotta ögat.

Trots detta har Ni aldrig läst någonting liknande förr om Gunnar Strängs och Marcus Wallenbergs tid; här står det äntligen.

*

*

*

Alla företag hamnar då och då i kris, särskilt om de gått bra länge och såsat till sig. Kapitel 9, som handlar om stål, varv och teko, ger bra exempel. Men även företag som anses höra till det finaste Sverige har, har då och då hängt på gärgårn

- och absolut inte för att staten har varit avogt inställd, snarare tvärtom. Här följer några exempel:

När den av Gyllenhammar och MW hett eftertraktade fusionen Volvo-Saab sprack, fick den Saab-Scania koncernens chef, Curt Mielekowsky, sparken. Marcus Wallenberg kallade honom till sig och sa: ”Vi ska tala om framtiden.” ”Saabs framtid?” ”Nej, din framtid.”

De två träffades och det visade sig omedelbart att Mielekowsky vad ”Imperium Wallenberg” beträffade inte hade någon framtid. Han fick flyga ner till Schweiz, äta lunch med MW och återvända hem arbetslös. Inte heller fick han någon reträttpost- något nästan lika oerhört i svenskt näringsliv som i svensk politik. Mielekowskys synd var att han inte lyckats tvinga sina meddirektörer och Saab-fackets representanter att gilla läget. Man kan tillägga att de som opponerade sig troligen hade rätt: det skulle ha blivit utomordentligt svårt att slå samman de två företagens minst sagt olika kulturer (bland annat fram-respektive bakhjulsdrift). Dessutom finns det ingen anledning att tro att Scania Vabis och Volvo lastvagnar, som stimuleras starkt av konkurrensen med varandra, skulle ha klarat sig bättre som ett företag, med olika befattningshavare i ständigt strid. Tunga Volvo-direktörer som Håkan Frisinger och Urban Ahrén var också motståndare till sammanslagning, men valde att ligga lågt - det var precis lika farligt att säga emot Gyllenhammar som att ta sig ton mot MW...

Mycket viktigare är naturligtvis att Saab till stor del var ett statsföretag som fick miljard efter miljard för att utveckla svenska stridsplan. Flygförvaltningen skrev på notan, som var tillräckligt tilltagen för att det skulle bli pengar över också för civil verksamhet. Den gick aldrig speciellt bra. Man satsade på små, turbopropdrivna plan i förhoppningen att bränslepriserna skulle göra jets för dyra på korta sträckor. Beräkningarna slog fel och idag, 1998, står man inför nedläggning. Den stadiga strömmen av miljoner från Flygförvaltningen skapade en falsk känsla av framgång - som man nu får betala priset för.

Saab Automobil (alltså personbilarna) blev en ren mardröm. När dollarn rusade upp på 80-talet fick direktörerna galoppinslag. Övergödda av Kjell Olof Feldts jättedevalvering hösten 82 började man fyra år senare projektera en ny fabrik i Malmö, för övrigt ett stycke av gamla kapsejsade Kockums. Avsikten var att höja produktionen med 50.000 vagnar per år, till 180.000. Saab anställde 83-88 optimistiskt 5.000 man för att verkligen kunna spotta ut bilar. Bara två år senare var bolaget konkursfärdigt och hälften såldes till amerikanska GM. Malmöanläggningen stängdes utan att någonsin ha gett annat än förluster; 10.000 arbetare och tjänstemän friställdes fram till 1994 och risken för nedläggning eller förflyttning av all tillverkning till Opels fabriker i Tyskland är överhängande.

Eller varför Tyskland? Kanske vi en dag får se en Saab från Malajsien.

Asea med den omskrutne Curt Nicolin vid rodret fick också betydande statsstöd, nämligen i form av beställningar av reaktorer för kärnkraftverk och därpå bränsleelement, allt ytterst kostsamt och lönande.

När regeringens Erlander först började intressera sig för kärnkraft, främst för att man ville ha atombomber, fick Asea inte vara med, men Marcus Wallenberg ville annorlunda. Sigfrid Leijonhufvud som skrivit en ypperlig historik (med den originella titeln (Parentes ?) förmodar att det var MW:s lobbyverksamhet som kom regeringen att ändra sig , samtidigt som man, *huvudsakligen för att slippa undan internationell kontroll* satte igång att konstruera det katasrofalt dyra uranverket vid Ranstad, som händelsevis blev till hundra procent misslyckat - ett monument över Tage Erlanders kärnvapendrömmar.

1969 gick staten och Asea samman i Asea-Atom. Asea fick en present i form av skattebefrielse för inkomsterna från bolaget; småningom fick bolaget leverera 9 av de tolv aggregat som (fortfarande när detta skrivs) finns i drift i Sverige. Efter kraftfulla insatser av framförallt Marcus Wallenberg fick man sälja två anläggningar till Finland. Sammanfattat kan man säga att den framgång man hade berodde på att staten såg till att svenskar beställde svenskt; dessutom har ABB byggt upp en stark ställning som tillverkare av kärnbränsle för bruk i Europa. Att man skulle ha mäktat med samma prestation utan statens stöd ter sig som osannolikt.

Curt Nicolin avgick som VD 1976 för att, på Marcus Wallenbergs begäran (som alltid var en order) bli ordförande i Arbetsgivarförbundet. Han fortsatte som styrelseordförande, men verksamheten gick inte bra. I en genomgående positiv biografi ("Nicolin") skriver Olof Ehrencrona:

"Asea höll fortfarande en mycket hög teknologisk standard, men affärsmässigheten var det sämre med; företagskulturen var teknikernas och ingenjörernas. Det fanns också en enorm stolthet över Asea:s prestationer under sextio- och sjuttio-talet, en självmedvetenhet som var motiverad i beaktande av vad man tillverkade men mindre självklar i beaktande av vad man sålde. Det säger en del om den outnyttjade kraft som fanns lagrad i företaget att försäljningen under Percy Barneviks första fyra år tredubblades från 12 till 36 miljarder och att nettointäkterna steg från knappt 400 miljoner till två och en halv miljard under samma tid. Även om ökningen delvis sammanhänge med köpet av aktiemajoriteten i Esab, devalveringen och inflationen, räckte det för att börsen skulle upptäcka Asea-aktien igen och kursen steg från en bottennotering på 39 kr 1980 till 480 kr fyra år senare..." Som så många andra direktörer hade Nicolin och hans efterträdare Torsten Lindström "glömt" att rationalisera och skära kostnader - vilket framförallt de amerikanska konkurrenterna *inte* glömt. När Percy Barnevik tagit över 1 juni 1980

började Investor och Providentia plötsligt att köpa Asea. Marcus Wallenbergs motivering var inte precis någon komplimang till Nicolin eller Torsten Lindström. Det var lämpligt att köpa, sa MW, när man nu hade fått tag på en ”stark kille”.

Ericsson blev storföretag i konkurrens med Televerket - alltså staten. Företaget hade en stark export-tradition och hade varit världsnamn sen sekelskiftet. På 70-talet var man nära katastrof när det plötsligt stod klart att företaget riskerade bli förbisprunget. En ny, telefonväxel som man börjat ta fram, var föråldrad *redan innan den var klar att säljas*. Insikten ledde till ett järnhårt styrt utvecklingsarbete. Ericssons tvingades försöka ”hoppa över” ett steg längre fram i utvecklingen och lyckades faktiskt. Resultatet blev AXE, en lysande succé och i ständigt uppdaterade versioner fortfarande såld världen över.

Dessvärre ledde framgångarna till galoppinslag. Ericssonledningen beslöt, påhejad (eller möjligen tvingad) av Wallenberg och Electrolux-chefen Hans Werthén, att köpa Data-Saab och Facit (som Werthén förvisso var glad att bli av med!). Samtidigt inleddes en satsning på den nyligen avreglerade USA-marknaden. Båda försöken floppade. Det fantastiska, integrerade kontoret, kallat Ericsson City, marknadsfördes hårt, men blev mest utskrattat. I USA förlorade man jättelopp; både där och på huvudkontoret halshöggs direktörer på löpande band.

Räddningen blev mobiltelefoner. I lågkonjunkturen i början av 90-talet arbetade man hårt, men aningen missmodigt, med ett åtgärdsprogram som gick ut på att *halvera* antalet fabriker. Istället ökade mobil-försäljningen i våldsamt tempo och antalet anställda ökade från omkring 6.000 1988 till över 40.000 i slutet på 96. Gott och väl? Absolut, men det finns ett minst sagt intressant tillägg till denna success story. När Ericsson behöver pengar för att få fart på expansionen, sa SE-banken helt sensationellt nej. Handelsbanken som också servar Ericsson var också negativ. Eftersom svenska banker av hävd *aldrig* jagar på varandras marker, alltså vägrar konkurrera, fanns för Ericsson-ledningen ingen annan möjlighet än att gå till staten. Resultat: ett lån på 1,3 miljarder från Investeringsbanken. Dess chef vid tillfället ifråga, Palmes vän och tennispartner, Harry Schein, har inte underlåtit att skryta med sin - för Ericsson synnerligen välsignelsebringande - duktighet. När jag frågade Ericssons chef under den berörda tiden, Björn Svedberg, om episoden, slog han fast att Investeringsbankens insats var ”obetydlig”. Mot detta kan man konstatera att 1,3 miljarder *inte* var en obetydlig summa. Och att en annan toppman i Ericsson erkänner att bolaget som ”var helt i wallenbergarnas klor, aldrig var riktigt bra på finansiering.” Hur som helst presenterades det stora lånet som ett exempel på framsynt - statlig - industripolitik.

*

*

*

När Kjell Olof Feldt satte sig ner och började skriva på sin prisade memoarbok "Alla dessa dagar" blev han uppenbarligen melankolisk. Trots att han var god vän med - och blivit medarbetare till - den främste av alla korridorspringare, PG Gyllenhammar, var han skeptisk till att svensk industri skött sig så bra som Veckans Affärer och andra organ för "direktörsporr" ofta ville göra gällande. Två rätt långa citat blir nödvändiga för att beskriva Feldts dystra insikt. Han skriver:

"Men medan industrin i vår omvärld började skjuta ny fart under 1980-talet låg produktivitetsökningen i svensk industri kvar på 70-talets nivå. Också här måste man fråga sig varför alla investeringar i byggnader och maskiner, forskning och utveckling, ledning och arbetsorganisation, etc inte gett bättre utdelning. Olika studier visade dessutom att förmågan att utveckla nya produkter och ny teknologi tycks vara låg i svensk industri. I många företag nöjde man sig med att fila på sina produkter, förfina gamla idéer. För vårt lands möjlighet att på sikt förbli en avancerad industrination med bevarad levnadsstandard och välfärd var detta allvarligt...Det fanns olika teorier om detta sakernas tillstånd. Men den som ägde mest trovärdighet var att devalveringen i kombination med en inte tillräckligt restriktiv ekonomisk politik hade skapat en atmosfär där behovet av att rationalisera, effektivisera och spara inte varit särskilt framträdande. Under ett antal år gick det alldeles för lätt: försäljningen steg, priserna kunde höjas och vinsterna sköt i höjden. Företag, förvaltningar och politiker uppsköt besvärliga och farliga beslut, ofta betalade man sig helt enkelt förbi problemen."

En av de makthavare som betalade sig förbi problemen var givetvis - Kjell Olof Feldt. Han, som många andra observatörer, insåg ofta vad som var fel men orkade inte göra något åt det, inte mer än mecka med detaljer, svära över alltings jävlighet - och köra vidare. De stora ingrepp som skulle ha behövts var politiskt omöjliga därför att stat och näringsliv var (och är) så grundligt insyltade med varandra. Nästa citat är kusligt avslöjande:

"Betydligt lättare borde det ändå ha varit att avskaffa de subventioner som gick till de stora exportföretagen i form av låga räntor på exportkrediter. Till samma kategori hörde diverse arrangemang som skulle se till att det var skattebetalarna som stod risken om företagen inte kunde betala sina skulder. Staten ger också särskilda skatteförmåner till företagen för deras forsknings- och utvecklingsinsatser. Dessutom finns bidrag av olika slag i ett antal sk teknologiprogram, *allt ett uttryck för tron på att näringslivet inte klarade sig själv utan statlig hjälp och statlig styrning. I samtliga fall visade det sig att merparten av dessa subventioner gick till ett litet antal storföretag, som nu gynnades kraftigt av devalveringen...*" (Min kurs.)

När Feldt skriver devalveringen menar han den han själv gjorde, 1982. Viktigare är naturligtvis att Sverige hade devalverat sig igenom hela 70-talet (och fortsatte 1992). När Feldt devalverade måste han för länge sen ha varit medveten om exakt de ondskefulla biverkningar som *båda* citaten ovan beskriver så bra. Så varför devalverade Feldt? Svaret kan bara bli ett: fromma förhoppningar och politisk opportunism!

I fortsättningen framhåller Feldt att han (oskyldig som han var?) trodde att det skulle bli lätt att ta bort subventionerna, helst som de inte berörde rörelsens "kärntrupper". Men direktörerna "bombarderade regeringen...med argument och hotelser." Och: "Man mobiliserade fackliga organisationer (som annars grumsade om den sneda fördelningen av devalveringens vinster) för sin sak. En av de aktivaste var Percy Barnevik, numera ABB, vars insatser till stor del förklarar varför exportkreditsystemet i så väsentlig utsträckning överlevde regeringens sparkampanj".

Barnevik, alltid hektiskt upptagen, tog sig tid att resa land och rike kring och tala om för fackpampar och andra att Asea, denna symbol för Wallenbergsfärens kraft och ett fritt näringslivs betydelse, helt enkelt måste ha fortsatt stöd för att "överleva". Det finns ingen anledning att tro att han rodnade.

Svenska direktörer har, kanske därför att de egentligen mest är högbetalda tjänstemän, alltid haft en märklig syn på statens pengar. Precis som "vanliga" bidragstagare som skäller över att andra får för mycket, men kräver det man själv är "berättigad" till, predikar direktörerna att staten ska hålla fingrarna borta från näringslivet - samtidigt som de ber om, nej *kräver* subventioner. Som en rätt självklar följd av detta har tåget ofta nog gått i den andra riktningen. Industriminister Thage G Pettersson tog 1984 kontakt med PG Gyllenhammar och framförde ett anbud: om Volvo investerade 2 miljarder i en bilfabrik i Uddevalla där arbetslösheten var svår, skulle man få ta ut 12 miljarder ur investeringsfonder på 10 års tid. Överenskommelsen syddes snabbt ihop och Volvo-chefen prisade Kjell Olof Feldt på sitt vanliga, kejsarliga manér:

"Man bör ta av sig hatten för finansministern, för den politik han har fört. Jag tror att vilken regering som än suttit vid makten hade varit stolt över resultatet."

Enligt journalisterna Henric Borgström och Martin Haag deltog Gyllenhammar samtidigt i en arbetsgrupp inom GATT (det organ där länderna försökte samsas om frihandel) som starkt fördömde statsstöd till industrin.

Tilläggas bör att Uddevallaprojektet blev ett fiasko.

*

*

*

Samma dag som Curt Mielekowsky fick sparken, den 22 maj 1978, ringde PG Gyllenhammar upp Marcus Wallenberg, en industrifurste till en annan, och berättade att han trollat upp upp en ny kanin ur sin trollkarlshatt. Han hade sålt 40 procent av Volvo till norska staten. I villkoren ingick att göteborgarna skulle få omfattande möjligheter att prospektera olja. Vidare hade norska regeringen förbundit sig att sälja hälften av de 40 procenten på öppna marknaden i Oslo.

Vad MW sa är inte bekant, men antagligen grymtade han, dels lite lätt beundrande, dels med hemlig besvikelse. När han gått med på fusion Volvo-Saab var det inte för att bli av med "sitt" företag: det var för att äntligen få grepp om den "fristående" kraften Volvo. Med norska staten i bilden skulle detta bli betydligt svårare - det var bakgrunden till att han senare i en intervju i Dagens Nyheter uttalade sig *mot* affären.

Andra var betydligt mera positiva. Media prisade i vanlig ordning Gyllenhammar för hans "visionära" tänkande och Tore Browaldh (som ett par dar senare blev Volvos styrelseordförande) fastslog pompöst:

"Jag skulle vilja be er titta på det här principavtalet utifrån synvinkeln inte aktieägare utan svensk medborgare. Jag tror att man har anledning att vara utomodentligt glad över att Pehr G. Gyllenhammar har lyckats åstadkomma ett avtal med den norska regeringen som har öppnat vägen för förhandlingar mellan de svenska och norska regeringarna."

Borwaldhs karakteristiska salighetsprisningar var bara början. Än en gång stod Gyllenhammar i centrum: ung, superbegåvad, kraftfull, snabbtänkt, ja, det var ingen hejd på superlativerna. Bara några få noterade (som senare Stig Malm) att det nog var väldigt ovanligt att någon sade emot PG. "De flesta i hans omgivning ligger på knä och tillber honom..." Den erfarna och skeptiske journalisten Åke Ortmark konstaterade i sin bok "Ja-sägarna" (Gedins 1996) att "...den särpräglade kulturen i ett litet land hade stor betydelse för Gyllenhammars karriär. Han hamnade utan att anstränga sig i en miljö där nätverken blomstrar och vänskapskorruption frodas. För den som har rätt bakgrund tar det lång tid att göra sig omöjlig under så välordnade förhållanden."

Lik förbannat sprack Volvo-affären efter motstånd från främst Lennart Dahlström i 4e AP-fonden, Aktiespararna och så förstås i bakgrunden Marcus Wallen-

berg. Dahlström gick i pension påföljande år och belönades omedelbart med styrelseposter i både Investor och Providentia (rapporterar Borgström och Haag i "Gyllenhammar", Bonniers 1988). MW var inte främmande för att honorera insatser som han gillade.

Detta andra storfiasko kostade inte Gyllenhammar särskilt mycket bland vanligt folk. Börsen blev däremot så magsur att aktierna i Sveriges största företag sjönk dramatiskt, ja, så våldsamt att Graningeverken, ett skogsföretag i Ådalen med 600 anställda, värderades lika högt. PG fruktade att Wallenberg skulle slå till och försöka köpa in sig. Alltså måste han för tredje gången slita ut en kanin ur hatten - och kvickt!

Den nya kaninen visade sig vara stor som en känguru och heta Anders Wall.

Wall kom ur, som det heter, enkla förhållanden. I USA skulle detta ha setts som ett plus; i Sverige var han en katt bland hermelinerna. Framförallt Marcus Wallenberg betraktade honom med stor misstänksamhet och Wall fick lära sig mycket om höjda ögonbryn och folk som ofattbart vände ryggen till när han närmade sig

. Med utgångspunkt från Kjell Beijers rätt obetydliga kolhandel skapade Wall på 70-talet ett konglomerat med (1979) hela 15 miljarder i omsättning och en vinst på 400 miljoner. Man hade 10.000 anställda, av vilka den i särklass viktigaste (*möjlig* näst Wall själv) var Tedde Jeansson, chef för STC (Scandinavian Trading Company) och ett fenomen på att tjäna pengar på oljeaffärer - ja, när priserna i evighet bara gick upp, skulle det visa sig. Gyllenhammar lät sedan påskina att man ansåg Tedde Jeansson som en sådan tillgång att man inte brydde sig om att titta närmare på bolaget, som småningom drog på sig de största förlusterna i börsens historia: 1,2 miljarder. Stig Ramel som dels var chef för Nobelstiftelsen, dels Anders Walls gode vän, hade en helt annan uppfattning. Han ansåg att Gyllenhammar var väl informerad men slug nog att dra sig ur - och i vanlig ordning spela harmsen! - när allting gick snett. "Svindel" fräste Gyllenhammar och gjorde på allt sätt klart att han ansåg sig lurad; att han hjälpt till själv glömde han bort.

Hur som helst köpte Volvo Beijer. På presskonferensen uppträdde Gyllenhammar och Wall som nyförlovade och Volvos pressavdelning skrev och talade hundra kilometer i timmen om "perfekt personkemi". Sant var det inte ens då och snart blev allting sämre. Anders Wall fick som "helttidanställd styrelseordförande" visserligen en enorm lön, men bara ett litet, naket rum och - en verkligt raffinerad elakhet! - ingen parkeringsplats alls. Han borde ha förstått att hans tid var utmätt. I varje fall borde han ha gjort det när Gyllenhammars torped, Ulf G. Lindén, på ett styrelsemöte med STC förklarade att man satt privatdetektiver på Wall i USA eftersom han var misstänkt för att ha utnyttjat företagets (misslyckade) köp av oljekällor i Texas för egen vinning. När Stig Ramel krävde att få tillgång till rap-

porterna och att anklagelsen skulle föras till protokollet slog Lindén till reträtt (enligt Ramels memoarer, "Pojken i dörren", Atlantis 1994).

Oljeaffärerna gav Gyllenhammar chansen att mota ut Anders Wall. Det skedde på våren 1983; detta sagt finns det ingen anledning att skriva ett enda ord till om Walls insatser i svenskt näringsliv. I själva verket hade han blivit överspelad av Gyllenhammar ett bra tag tidigare och skulle bli det igen, nu av den lika osannolika som oslagbara kombinationen Gyllenhammar-Wallenberg.

När Volvo-Beijer fusionen var avklarad ville Wall göra nya, friska affärer. Tillsammans med sin gode vän vän Jan Wallander (SO i Handelsbanken) lanserade han ett förslag som gick ut på att Beijers aktieägare skulle få lösa in ett av de två skuldebevärdet av Volvo mot aktier i ett nytt investmentbolag, Argentus. Gyllenhammar reagerade skarpt. Han såg det nya företaget uteslutande som ett potentiellt hot, skriver Stig Ramel. Wall skulle med hjälp av det nya bolaget via börserna kunna koppla ett grepp på Volvo, som Gyllenhammar betraktade som *sitt* företag till den grad att han småningom skulle ta till direkt bedrägliga metoder för att behålla makten över det. Medan Wall och Wallander ville utveckla ett nytt företag, skriver Ramel "Såg Gyllenhammar" endast hot och maktkamp. Konflikten löstes genom att Volvo köpte 20 procent i bolaget...Agerandet är intressant då det var första gången Gyllenhammar började med strategin att låta Volvo ta ägarpositioner i ett investmentbolag, varifrån han sedan kunde utöva makt i det egna bolaget, Denna gång skedde det i defensivt syfte. Gyllenhammar tog senare kontrollen över Custos och Cardo enligt det recept han trodde att Wall och Wallander tänkte använda. *Korsägandet var fött.*" (min kurs).

Det är kanske naivt att skjuta in att man förundrar sig över att *ingen*, inte medarbetare, inte styrelserna, inte facket, *ingen* ställde besvärande frågor. Kanske kommer Åke Ortmark sanningen på spåren när han skriver:

"Fursten omger sig med ja-sägare därför att han inte är intresserad av argument, resonemang och logik. Han är ingen intellektuell. Han gillar inte att lyssna på invändningar. att pröva teser förutsättningslöst eller att överväga andra handlingsmöjligheter. Till en vision finns det inget alternativ. Tjänstefolkets uppgift är inte att tänka utan att verkställa."

Gyllenhammar skulle inte ha tyckt om att betecknas som icke-intellektuell; han ansåg sig tvärtom som en tänkare av rang (och hyllades för sin skärpa även av en så kräsen tidning som Financial Times, som ansåg honom som en fullt tänkbar Generalsekreterare i FN). Däremot skulle Marcus Wallenberg kanske ha tagit påståendet som en komplimang. Han var, som ovan sagts, ett råskinn. Det hände att han stolt förklarade att "jag läser inte böcker, jag gör dem". Enligt den officiella Investor-boken gällde för honom att en chef inte bara måste ha kunskaper och

administrativ förmåga utan också fantasi och intuition, ibland djärvhet och alltid förmåga att fatta beslut.

” Med stigande ålder skärptes denna övertygelse och *som rättesnöre för det egna handlandet fick den otvivelaktigt ett maniskt drag* (min kurs), ” står det i den auktoriserade boken. ” Marcus Wallenberg visade aldrig någon obeslutsamhet i affärer som han intuitivt trodde på; när han väl beslut en gång hade fattats fanns inte plats för tveksamhet. Han arbetade som den rastlösa handlingsmänniska han var in i det sista på att skapa nya kombinationer och maktallianser i svenskt näringsliv...”

Det där med ”maniskt drag” låter klart livsfarligt. Fortsättningen på historien visar att påståendet inte var oberättigat.

Sedan de bilagt en mindre, här ointressant konflikt, bjöd Wallenberg Gyllenhammar på lunch i sitt magnifika residens på Täckå Udden på Djurgården i Stockholm. I Investor-boken sägs det rentut att MW var oroad över att gruppens aktieinnehav i de ”egna” industribolagen var för små. Som bland annat Curt Nicolin avslöjat fruktade han att Anders Wall skulle köpa in sig och få makt - och makt ville den gamle hårdingen inte dela med sig av. Dessutom var Wall en uppkomling, en klippare, inte fullt lika avskryvård som Kreuger, men nästan. Investor-boken säger:

”För Marcus Wallenberg framstod i denna situation en allians med det allt starkare Volvo-blocket som en möjlighet att för framtiden stärka den egna sfärens ställning i svenskt näringsliv. Att ha Volvo som bundsförvant kunde onekligen ha sina fördelar den dag då MW:s starka personlighet och auktoritet inte längre utgjorde ett sammanhållande kitt i sfären. Efter samgåendet med Beijerinvest och den uppseendeväckande stora nyemissionen på våren 1982 framstod Volvo som ett finansiellt oerhört starkt bolag. Det var Nordens utan jämförelse största industrikoncern, ledningsstyrd och utan traditionella bindningar till någon av banksfärensma.”

Stig Ramel, som tillhörde Walls beundrare och vänner, beskriver samma situation med betydligt starkare känsla för det drama som utspelade sig när MW skulle bestämma hur Sverige skulle sköts efter hans död.

”För Marcus Wallenberg fanns inget alternativ till ’makten’. Istället för att som sin äldre bror Jacob dra sig tillbaka i tid upplevde han sig som oumbärlig. *Om han lämnade skulle allt störta samman.* (Min kurs.) Så började de sista åren det tidigare suveräna handlaget att svikta. Hans misslyckade försök att ta över Iggesund gjorde industri-Sverige medvetet om att den gamle var vulnerabel. Istället för att underlätta för sonen Peter att ta över lade han krokben för denne genom sin bisarra allians med Gyllenhammar månaderna för sin död. Att Peter trots allt lyckades

konsolidera 'familjesfärens' ställning tror jag kommer att rendera honom en hedersplats när den wallenbergiska historien en gång ska skrivas..."

Långt senare skildrade Gyllenhammar själv förhandlingarna - för ett slags förhandlingar var det ju - med den gamle, "maniske" och maktberusade MW. I den utomordentligt pinsamma boken "Även med känsla" (Bonniers 1991) mer eller mindre dikterade PG för VA-journalisterna Christer Pettersson och Anders Palmgren (som fick mycket kritik på redaktionen för att de lånade sig till detta). Lyssna:

"Marcus Wallenberg hade satsat allt på den äldre sonen Marc (som sltså begått självmord, min anm.). Det var så uppenbart att det förhöll sig så - både innan Marc dog och vad jag har sett efter hans död. Sonen Marc var hans kort. Och när det var borta fanns inget nytt kort istället...Han visade inget förtroende för den andre sonen-Peter. Vilket är ganska tragiskt. Det måste vara förfärligt att ha en far som inte drar sig för att demonstrera sina känslor. Det måste vara en djup tragik och väldigt svårt att bära. Men så var det."

Dt är svårt att bestämma sig för om "ogiltigförklaringen" av Peter Wallenberg gör en mest upprörd eller om man ilsknar till ännu värre över krokodiltårarna. Fortsättningen ökar obehaget:

"Kanske var jag den ende i min generation som var helt fristående gentemot honom...Han såg uppenbarligen - vilket han också sa - en slags lustig jämställdhet mellan oss...Jag fick intrycket att han ville sluta något slags fred mellan oss. Men inte bara fred och försoning utan något djupare och mer varaktigt - en union eller ett slags partnership...Jag tror aldrig han talade med sin son Peter om hur han hade tänkt sig det hela innan han dog..."

Betydelsen av både skrytet och tasksparkarna mot den Wallenberg han uppenbarligen betraktar som ovärdig är helt klar: egentligen var det Gyllenhammar som var MW:s *riktige* arvtagare, den som skulle efterträda honom som "chef för den privata sektorn" i Sverige. Jag hade många vänner i Volvo-koncernen när boken kom ut. Alla var de chockade och det genomgående omdömet var:

"Nu jävlar, nu vet vi när han började flippa ut".

Rent praktiskt inträffade att Volvo medan MW levde fick köpa 25 procent av Atlas Copco. Det var utan tvivel avsett som en förolämpning mot den "ovärdige sonen", Peter, som jobbat många år i koncernen och alltid haft en speciell klockarkärlek till just Atlas. Senare, när Marcus Wallenberg redan var död, köpte Volvo 25 procent av också Stora. Chefen, Erik Sundblad, fick sparken under obehagliga former - och sköt sig av skam, det andra kända dödsoffret under tio år av intriger och maktspel.

Återstår att säga att den ”oduglige” Peter ”Pirre” Wallenberg på klassiskt sätt började en motattack genom att köpa aktier i Volvo. Gruppen var uppe i 20 procent innan Gyllenhammar reagerade. För att gardera sig tog Volvo-chefen kontakt med Bengt Haak i Skanska, som var expert på korsägande - och styrelseledamot i SE-banken. Haak ställde sitt bulvanföretag Protorp till förfogande. Via en nyemission på 300 miljoner köpte man in sig i Volvo - som i gengäld köpte 21 procent av Protorp och blev jämbördigt med Skanska och Euroc. På vilket sätt dessa manövrer bidrog till Volvos utveckling, produktion eller försäljning är oklart; minst sagt.

Så blev det förhandlingar. Volvo ville ha kvar Stora, men kunde tänka sig att avstå från Atlas Copco om Wallenberg sålde Volvo-posten. Wallenberg vägrade. Volvo svarade med ett ”erbjudande” att ta över Ericsson och Alfa Laval. Hårda ord utväxlades, men till sist blev lösningen att Wallenbergs fick köpa tillbaka Stora och Atlas Copco. Något slags ordning var återställd och Volvo hade otvivelaktigt tjänat mest: 1,3 miljarder mer än man betalat för aktieposterna.

Fortsättningen behöver vi inte spilla många ord på, den är inte väsentlig för det den här boken vill säga. Det räcker att konstatera att Gyllenhammar som via Beijer lyckats dribbla in Volvo i livsmedelsbranchen fick tungt inflytande i Procordia - statens företag. Han lyckades få regeringen att (1988) förhandla fram ”frivilliga” begränsningar av bilexporten, vilket möjligen gagnade Volvo men inte konsumenterna - eller de svenskar som arbetade med import och försäljning av Toyota, Nissan, etc. Volvochefen uttalade sig i vanlig ordning majestätiskt och mästrande:

” Som stor industrination borde Japan ha självdisciplin. Det kan ju tänkas att en brist på självdisciplin annars kommer att leda till att också Sverige tvingas till någon form av skyddsåtgärder.”

Musen som röt. Inga rapporter tyder på att japanerna skakade av skräck efter detta hot från Volvo-chefen som självutnämnd och aldrig egentligen ifrågsatt talesman för Sverige.

Gyllenhammas sista stora affär var försök att, i praktiken, sälja Volvos fordonsrörelse, till franska Renault (också det statsägt!). Hans beslut att genomföra fusionen var så stark att han (enligt Sven-Ivan Sundquist i ”Exit PG”, Fischer 1994) försökte bluffa sin styrelse genom att i en hel månad undanhålla att fransmännen krävt att bli tilldelade en så kallad ”gyllene aktie” (*action special, golden share*) som skulle ge dem utslagsröst i alla viktiga frågor. Motivet till bedrägligheten måste ha varit maktbegär, men spelet slutade med att Gyllenhammar tvingades avgå - och miste hela stycket. Dessförinnan *borde* han, om det funnits någon rättvisa i landet, ha fått sparken för sina slarviga och egenmäktiga

affärer med Refaat el-Sayed och Fermenta; slarviga, egenmäktiga och snudd på bedrägliga, borde jag ha skrivit.

På Wallenbergsidan såg Peter ”Pirre” Wallenberg till att all övergripande makt koncentrerades till Investor. Där gjordes Percy Barnevik till SO och högste chef, assisterad av Claes Dahlbäck och kusinerna Jacob (Peters son) och Marcus (son till Marc jr). Ett särskilt problem var SE-banken. Maktmässigt hade Wallenbergs inga problem; allt inflytande från vad som varit Skandinaviska Banken bara dunstade bort. Däremot var strukturen vetlös och ledningen direkt usel. Faktum är att det var finanskrisen i början på 90-talet som drev fram förändring. För en gångs skull spelade staten en verkligt konstruktiv roll. Visserligen garanterade man att ingen bank skulle få gå i konkurs, men SE förvägrades gång på gång villkorslöst kontantstöd.

Bankstödsnämndens ordförande, Odd Engström, uppträdde åtskilliga gånger i bankens, inte så lite chockade styrelse. Hans budskap var alltid detsamma: ska Ni ha pengar, ska vi ha motsvarande inflytande; alltså socialisering. Vid ett tillfälle försökte Peter Wallenberg personligen övertala den ansvarige ministern, Bo Lundgren (m) att lätta på plånboken.

”Så då får vi inga pengar”, suckade Wallenberg till slut.

”Nej, det får ni inte”, svarade Lundgren (som refererat episoden för mig) . Samtalet fördes i en limousin på väg till Täcka Udden där de två skulle äta middag. Fortsättningen av kvällen blev kylig.

Därpå hade man inget annat val än att försöka städa upp i banken. Officiellt leddes arbetet av VD, Björn Svedberg och Peters son Jacob. I verkligheten var huvudpersonen John Hepburn från den amerikanska investmentbanken Morgan Stanley. Hepburn berättade för mig att SE-banke var så fruktansvärt nedsumpad att han under många år av liknande räddningssituationer aldrig sett något liknande. Den ena chefen visste inte vad den andra gjorde. Fick man inte ett lån i Malmö var det bara att fortsätta till Göteborg, etc. Redovisningen var bristfällig, befälslinjerna oklara, kreditbedömningar (i varje fall vad beträffar fastigheter) så gott som obefintliga. I ett land med striktare banklag, som USA, skulle det möjligen ha blivit fråga om åtal på ett par punkter, kanske konkurs. I Sverige tillät staten att samtliga banker återställde sin ”finansiella hälsa” genom att 1) inte alls konkurrera, utan 2) ta dyrt betalt för lån och ge usel ränta till småsparare. Staten kunde ha försökt hjälpa konsumenterna till exempel genom att tvinga sin egen bank, Nordbanken till räntesänkningar. Den var å andra sidan mest bakkruttad av alla och dessutom *gör man bara inte så*.

Spelet fick gå vidare, med precis samma spelare, bankdirektörer som idag på

nytt är kaxiga, pengastinna och upprymda efter en rad fusioner (SHB-Statshypotek, SE-Trygg Hansa, Nordbanken-Merita, som är finsk, och Spar-och Föreningsbankerna). Oligopolet lever och frodas och bor i Stockholm. Precis som vanligt. Vi är längre från äkta konkurrens än någonsin men staten och bankerna trivs bra ihop: även det som vanligt. Det kan tilläggas att staten själv bar en stor del av skulden till bankskandalen. Dels fungerade kontrollorgan som Finansinspektionen uppenbarligen inte tillfredsställande, inte ens sen krisen blivit akut. Dessutom, skriver Gabriel Urwitz (SNS,1995) har svenska affärsbanker under 40 år levt med ” tunga regleringar vilket har gjort att en eller två generationer bankmän inte har tränats i olika kompetenser som är nödvändiga för banker som driver normal verksamhet inom en avreglerad marknadsekonomi. Bankernas kompetens inom kreditgivning har varit för dålig. Bankerna har haft dåliga rutiner och bristande kompetens...Bankerna har vidare haft för decentraliserat beslutsfattande utan nödvändiga kontrollsistem...” Och vidare: ” Den snabba avregleringen ihop med andra negativa samverkande faktorer medförde att bankerna gav sig ut på djupt vatten utan att egentligen någonsin ha simmat i vatten utan eventuellt bara ha tränat torrsim på land”.

Eller med andra ord: inlärd, för att inte säga påtvingad inkompetens, att jämföras med den inlärd hjälplöshet som präglar medborgarna i socialstaten.

* *

*

På vilket sätt allt det här skildrade maktspelet, inklusive statens inbrott och subsidier, varit till nytta för Sverige är oklart. Att smälta ihop Volvo och Wallenbergsfärerna skulle bara ha tjänat en enda människa, PG Gyllenhammar - ja, såvida han inte blivit bortdribblad, i vilket fall operationen skulle ha tjänat Wallenberg. Att sälja Volvos biltillverkning till Renault skulle ha förgyllt Gyllenhammar ytterligare, men för övrigt bara tjänat en enda part, franska staten (vilket gör dåvarande statsministern, Carl Bildts entusiasm för affären så mycket svårare att förstå).

Att bankerna slagit sig samman gör dem otvivelaktigt större, men större är inte nödvändigtvis bättre för någon utom *möjligen* en handfull direktörer. Dessutom är det uppenbart att styrelser och ledningsgrupper i ett stort antal av landets viktigaste företag under mycket lång tid varit upptagen med maktkamp, intriger och misslyckade strukturförhandlingar - till förfång för modernisering av produkter, processer och kundhantering.

Återstår till sist att säga att Familjen Wallenbergs dominans, som idag *är större*

än någonsin , inte upphör att fascinera världen. I ett stort reportage i sin Europa-edition den 20 oktober 1997 summerade amerikanska Business Week:

Wallenberg-gruppen viktigaste maktcentrum är Knut och Alice Wallenbergs stiftelse, där Peter Wallenberg har makten. Ytterligare två betydande stiftelser (se nedan) förstärker positionerna. Operativt utövas makten från holdingbolaget Investor med Percy Barnevik som SO och viktigaste spelare. På en nivå som bäst kan beskrivas som *nästan* jämnställd med Barneviks befinner sig kusinerna Jacob och Marcus , båda födda 1956. Tillsammans har gruppen kontroll över ABB (med 34 miljarder dollar i omsättning), Ericsson (16), Electrolux (14), Stora (6), SE-banken (5,6), Astra (5), SKF (4,43), Scania Vabis (4), Atlas Copco (3,31), Saab Auto (2,6) Incentive (2,4) och Saab Aircraft (1,08). Sammanlagt styrs från Investor bolag som representerar 40 procent av Stockholms-börsens värde, sammanlagt ca 100 miljarder dollar.

Allt detta senaste enligt Business Week, som dyrkar industriell framgång, men sällan räknar grovt fel. Men även om bilden av det sagolikt framgångsrika imperiet skäms av stora förluster i Saab Auto (där GM numera äger hälften) , usel lönsamhet i SKF och Electrolux och stora problem för Saab Aircraft, är det rimligt att spika fast två slutsatser:

Under ett antal år efter Marcus Wallenbergs frånfälle 1982, verkade gruppen skakig, men den perioden är slut. Familjen Wallenberg vann dominans i svenskt näringsliv när Ivar Kreuger sköt sig, 1932, ironiskt nog samma år som landet blev enpartistat (även om man inte visste om det då). Familjens inflytande stärktes kraftigt under världskriget och är betydligt större idag än det någonsin varit.

Som redan tidigare nämnts finns ingen liknande maktkoncentration på den här sidan av Nordkorea. Det betyder framförallt att en mycket liten grupp, mycket rika och privilegierade män med uppgift att bedöma affärstillfällen och utvecklingsmöjligheter världen över i dramatisk omfattning avgör Sveriges industriella framtid. Två unga kusiner och deras beprövade rådgivare kommer att fatta de beslut som ger ett svar på frågorna:

” Är Sverige slut som industrination?”

” Vad ska svenskarna då syssla med?”

*

*

*

I början på 1997 träffades Peter Wallenberg och statsminister Göran Persson. Mötet var hemligt. Precis som Marcus Wallenberg och Gunnar Sträng på sin tid föredrog de nu mäktigaste männen i landet att samtala utan vittnen. Inga detaljer har sipprat ut. Däremot kunde krönikören Benny Svensson i Dagens Industri i mars 98, utan att bli motsagd, meddela de två viktigaste beslut som fattats:

” 1. Å ena sidan lovade Peter Wallenberg att huvudkontoren till sfärens företag ska stanna i Sverige.”

” 2. Å andra sidan lovade Göran Persson att regeringen inte skriver en proposition på ett förslag att skärpa lagstiftningen för skattebefriade stiftelser. Förslaget skulle ha hotat Wallenberg-sfärens hela maktfundament”.

Svensson uppgav att han hade en ”trovärdig” källa. Mina egna efterforskningar ger stöd åt den uppfattningen.

Dessutom är logiken i sammanhanget kristallklar. Enligt skattelagar som går tillbaka till 1942 behöver allmännyttiga stiftelser inte betala skatt om 80 procent av avkastningen delas ut, till exempel i form av stöd till forskning och forskare. Skattebefrielsen gör stiftelserna till särklassiga maktinstrument. Med deras hjälp hade Peter Wallenberg i början av 1998 kontroll över 42 procent av rösterna i Investor, det bolag som i sin tur dominerar de ovan nämnda storföretagen och - på grund av detta - är den särklassigt starkaste spelaren i det privata näringslivet.

Detta gäller dock bara så länge skattebefrielsen består eller - för att uttrycka saken annorlunda - regering och riksdag håller sig i skinnet. Så har hittills skett, men hot har inte saknats. Så kallade radikala politiker har med jämna mellanrum gått till attack, fast bara för att bli bortviftade *både* i Kanslihuset och i det kvarter bakom Kungsträdgårdsgatan 8 där Wallenbergsfären har sitt nervcentrum. Vid årsskiftet 1995-96 uppträdde däremot ett allvarigare hot.

En utredning som letts av regeringsrådet Anders Swartling föreslog att även *reavinster* skall anses som avkastning. Stiftelserna skulle med andra ord tvingas att betala ut 80 procent även av värdestegringen. Hur katastrofalt det skulle ha blivit framgår av följande exempel:

I januari 1994 ägde de tre Wallenberg-stiftelserna aktier värda 12 miljarder kr.

Fyra år senare var värdet 30,5 miljarder.

Om man tvingats dela ut 80 procent av mellanskillnaden skulle stiftelserna, rela-

tivt sett, ha krympt och tappat maktpositioner. På sikt skulle (s) automatiskt ha "desarmerat" huset Wallenberg. Till yttermera visso diskuterade man att slopa skattefriheten för stiftelser som uppenbarligen tillkommit för att bevara makt åt en och samma familj - skrivningarna tydde på att det, självklart nog, var Wallenbergs man hade i tankarna.

Däremot är det naturligtvis inte helt säkert att den lilla grupp socialdemokrater som verkligen bestämmer var beredda att sätta planerna i verket. Skrämmas är en sak, handla en annan. Dessutom hade man uppnått en klassisk patt-situation, strängt taget densamma som existerat åtminstone sen tiden efter Kreuger-kraschen då (s) och Wallenbergs samtidigt vann dominans över respektive politik och industri. Socialdemokraterna kunde, om de så ville, bryta familjens makt. Wallenbergs kunde, å andra sidan, försvara sig genom att ta Sveriges viktigaste företag med sig och försvinna ut i Europa - något som man ofta hotat med att göra.

Eller för att nyansera:

Regeringen kunde göra livet mycket obehagligt för Wallenbergs genom att attackera stiftelserna. Då skulle man å andra sidan utan tvivel få uppleva att flera av de stora företagen likafullt hamnade i utländska händer, dessutom hos utlänningar lierade med Wallenbergs. Det fanns betydande risk för att förändringen skulle leda till både minskad sysselsättning och en betydande prestigeförlust. Wallenbergs skulle å sin sida inte längre härska över ett ärftligt kungarike - den största familjeägda koncernen i västvärlden - utan "bara" vara stora industrimän. Dessutom på ett helt nytt sätt konkurrensutsatta.

Följaktligen är det helt naturligt att man, precis som man alltid gjort, valde att kompromissa. Skatteförslaget ligger, åtminstone tills vidare, på is och de företag som mer eller mindre ägs av Wallenbergs fortsätter att ha sina huvudkontor i Sverige. Ett undantag är givetvis ABB. Ett annat är Ericsson som till hälften ligger i Handelsbankens sfär och därför - kanske - gör allvar av planerna på att flytta till London.

På sikt är det hur som helst säkert oundvikligt både att familjen Wallenbergs välde bryts (även om det just nu är större än någonsin) och att många företag flyttar sina huvudkontor. De viktigaste förklaringarna till detta är att:

1) De stora företagen har redan länge haft upp till 85 procent av sin verksamhet och lika stor del av sina anställda utanför Sverige;

2) Och utlänningar, framförallt "anonyma", amerikanska pensionsstiftelser, äger mer än 30 procent av aktierna.

Alltså är framtiden minst sagt osäker både för Wallenbergs och för Sverige.

Allt detta diskuteras utförligt i nästa kapitel.

Kapitel 13: Nej till Sverige

” Varför satsar ni inte pengar på fabriker eller produktutveckling istället för på spekulation?”

Den som ställde frågan var Stig Malm, då fortfarande LO-ordförande. Den han frågade var Hans Werthén, fortfarande SO i Electrolux och en av Wallenberg-gruppens tyngsta makthavare. Werthén log på sitt välkända illmariga sätt och svarade:

” Det är väl riktigt att vi borde investera mer...men du vet killarna på finansavdelningen tjänar så in i helsike mycket pengar så det går bara inte att låta bli. ”

Mycket bättre går det nog inte att sammanfatta det som hände i näringslivet i Sverige under 80-talet. Det var ”finansvalparnas”, ”hushajarnas” och spekulatörernas årtionde. Aldrig tidigare har det skapats lika många miljonärer och miljardärer i landet - för all del med inflationens hjälp - och aldrig har det gjorts lika många fastighetsaffärer utan något som helst motiv annat än hopp om snabb värdestegring. Hus och lägenheter köptes inte längre för att någon skulle bo i dem utan för att de skulle säljas. Man talade inte längre om bostäder eller kontor utan *objekt* och bara idioter räknade med hyror som annat än en oväsentlig biinkomst. Den gamla, vanliga verkligheten var plötsligt satt ur spel och spekulationsvågen underblåstes när bankernas verksamhet avreglerades med början 1985.

I jakten på marknadsandelar och tillgångar - ett bra lån är ju en tillgång för banken - trugade man på kreti och pleti pengar. Förtur hade fastighetsbolag och hushajar. Vi vet ju hur det gick. *Dåliga* lån kan nämligen inte kallas tillgångar och många lån förvandlades från bra till dåliga när den skattereform som följde några år senare minskade rätten till ränteavdrag. Lån som tidigare i praktiken betalats sig själva blev dödligt dyra när inflationen föll och realräntan steg. Fastighetsbubblan sprack och superrika låneekvibrilister som Hans Tuhlin, Carl-Eric Björkegren, Sten Mörtstedt, Jan Pehrsson m.fl försvann med blixtfart från radarskärmen, i Björkegrens fall under mystiska omständigheter och med stor sannolikhet för alltid.

Några få bankdirektörer försvann också, men i princip ”satt alla i knät på varandra”, som Ulla Reinius uttrycker saken i ”Stålbadet” (Ekerlids, 1996). Med ”alla” menas då alla stora aktörer, de som hade pengar, förbindelser - och skuld till att kraschen blev så våldsam som den blev. Till och med den vildast belånade spekulatören av alla, Erik Penser, tilläts efter en uppgörelse som i efterhand bara kan kallas farsartad, att behålla viktiga delar av sin förmögenhet; han var snart på gång med stora affärer igen, medan tusentals godtrogna småsparare hamnade i stora svårigheter. Oavsett om bankkrisen kostade 60 miljarder eller 100 är det ett

faktum att regering, myndigheter och bankernas ledande befattningshavare medverkade till ett brott riktat mot befolkningens stora massa. Offren fick betala med lägre fastighetsvärden och högre låneräntor, galopperande arbetslöshet och dessutom en upptaxering av just fastigheter som gjorde att framförallt många pensionärer fick svårt att bo kvar i hem som de trodde sig äga.

Storföretagen hölls däremot skadeslösa när regering och Riksbank på allmänna sätt i förväg signalerade den stora devalveringen i november 92 så att Ericsson, ABB, SKF och de andra kunde ta rätt positioner - alltså dumpa svenska kronor - i god tid. Som en exposé i Dagens Nyheter visat (i november 96) gynnades framförallt företag i Wallenberg-gruppen, inte minst därför att de hade affärer i den särskilt största valutabanken, SE. Hans Werthén visste verkligen vad han talade om är han prisade sin finansavdelning. Efter tips från banken sålde Elektrolux i november 92 ungefär tio miljarder kr, för att några minuter senare kunna köpa tillbaka 12 miljarder för den summa man fått in. Sim salabim blev företaget två miljarder rikare - utan att behöva sälja ett enda kylskåp, en enda spis eller en enda motorsåg. Att det den här gången var en borgerlig regering istället för en (s)-märkt som skötte fixandet är ointressant: den politiska enigheten var total, storföretagsamheten har i Sverige alltid överställt individer. *Ingen* ledande politiker ställde upp på de smås sida.

Att miljarder surt förvärvade kronor letade sig till fastigheter och aktier i fastighetsbolag berodde på att det var där man kunde göra snabba klipp. Det kunde man däremot inte (som Werthén antydde) i den "vanliga" industrin. Tvärtom kan man med bara obetydligt överdrift göra två påståenden som borde ha skrämt svenskarna i flera årtionden, men som dessvärre inte gjort det.

1. Sen Volvo startade sin bilproduktion 1927 har *ingen* företag som gett stor sysselsättning grundats i landet och *ingen* medelstort vuxit till mer än (i allra bästa fall) 10.000 anställda. Ännu allvarigare är det förhållandet att ytterst få företag lyckats växa från små till medelstorlek - den frågan behandlas längre fram.

2. Även om huvudkontoren fortfarande finns kvar i Stockholm, Göteborg, Falun och andra städer, har tyngdpunkten i verksamheten för länge sen flyttat utomlands. Tillspetsat kan man säga att storbolagen smet från Sverige . men glömde att ta svenskarna med sig. Att företagen gjorde rätt, sett ur industriell synpunkt förbättrar tyvärr inte sysselsättningen.

Övergripande statistik (sammanställd av NUTEK) finns tillgänglig först från 1979. Den gäller de 80 största svenskägda koncernerna och visar en formlig folkvandring av arbetstillfällena från Sverige till Europa, USA och - på senare tid - Asien. Det är viktigt att slå fast att svenska företag etablerade sig utomlands långt, långt tidigare, i flera fall redan i slutet på 1800-talet. Sverige erbjöd inte de klas-

siska geni-företagen (LM Ericsson, Aga, etc) en marknad som var ens tillnärmelsevis stor nog. Ville man växa och dra fördel av långa serier måste man exportera och ville man exportera var det praktiskt att starta bolag utomlands för att sköta marknadsföring, försäljning, service, etc från baser så nära kunderna som möjligt. Steget till lokal tillverkning var inte långt, inte heller att man eliminerade utländska konkurrenter genom att köpa upp dem. Som jag har framhållit tidigare globaliserade sig svensk industri långt innan ordet kommit i bruk. I själva verket tillhörde ”vi” de första och mest framgångsrika i världen; inte många, om ens någon, kan matcha Hans Werthéns och Electrolux systematiska uppköp av konkurrenter.

”Ska man överleva i vitvarubranschen måste man vara en av de tre största i världen”, predikade Werthén outtröttligt och köpte, köpte, köpte i ett sådant tempo och en sådan omfattning att Electrolux många år efter hans avgång fortfarande har betydande matsmältningsproblem och svag lönsamhet.

Poängen här är att framgången för svensk industri skapade en växande fara för landet Sverige.

1979 arbetade 759.338 personer för svensk industri, varav 315.398 i utlandet och 443.940 i Sverige. Annorlunda uttryckt var 58 procent svenskar eller i varje fall bosatta i landet, 42 procent utlänningar. Svenska företag var fortfarande rejält förankrade i hemlandet, men utvecklingen gick i motsatt riktning.

Brytpunkten kommer 1987 då sammanlagt 829.602 människor arbetar för de svenska koncernerna, varav 406.613 i Sverige och 422.989, alltså 51 procent utomlands mot 49 i Sverige.

1994 har totalsiffran anställda minskat till 708.222 på grund av fortlöpande rationalisering och bättre produktivitet (alltså tillverkningsvärde per anställd). Nu finns hela 60 procent av de anställda utomlands, bara 40 procent i Sverige, men en viktigare jämförelse är givetvis att sysselsättningen i Sverige *minskat* från 443.940 år 1979 till bara 283.595 1994. De 80 största blev alltså 160.000 jobb mindre i hemlandet på 15 år , samtidigt som de expanderade utomlands med omkring 80.000.

Går vi till de riktigt stora exportföretagen blir bilden betydligt mörkare. Atlas Copco hade 1980 nära 6.000 anställda i Sverige, 1995 hade antalet minskat till betydligt under tre tusen. Utomlands hade man däremot vuxit från 12.000 till 17.000. Electrolux minskade under samma period från 40.000 till bara 15.000 (!) men växte i utlandet, huvudsakligen genom att köpa på sig konkurrenter, från 63.000 till 97.000. SKF har (som det heter) ”trimmats” från 10.000 anställda i

Sverige till under under 7.000. I utlandet har kullagerkoncernen eliminerat 16 procent av jobben, men i Sverige 34 procent. Volvo hade 1995 ökat antalet medarbetare i Sverige med 2 procent, men utanför landet med 91 (!) procent. ABB började skära ner i Sverige omedelbart efter att Asea och Brown Boveri slagits samman: 9.000 jobb försvann hos oss, nära 50.000 tillkom på andra håll, så gott som uteslutande i Asien och Östeuropa. Även efter den stora krisen i Sydostasien med början på sensommaren 1997 hävdar företagets ledning att utvecklingen kommer att fortsätta i samma riktning.

Både företagare och fackets representanter försvarar utflyttningen. Man måste komma närmare marknaden, man kan trygga avsättningen genom att exportera komponenter och insatsvaror till "sig själv", etc. Om företagen vill överleva i den hårda och alltmer globaliserade konkurrensen *måste* de helt enkelt växa utanför Sverige, säger man, utan tvivel med rätta. Företag efter företag har helt följdriktigt sedan nära två årtionden slagit fast att de i fortsättningen kommer att lägga all expansion utanför hemlandet där lönerna är för höga (inte minst därför att skatterna är det) och facket övermäktigt. Under lång tid var den väldiga sjukfrånvaron dessutom ett problem. Den började stiga i slutet på 60-talet, helt i enlighet med arbetsgivarnas reträtt och fackets frammarsch - allt skildrat i kapitel 11. Arbetslösheten var väl under 2 procent, livstidsanställning på gång och tidsandan helt inställd på att om man "mådde lite dåligt" en morgon så skulle man stanna hemma - helst som det inte kostade någonting. Som studie efter studie visat tillhör svenska folket de friskaste i världen. Inte minst gäller detta unga män - som dock visade sig vara särklassigt sjukast när det gällde frånvaro. Från mycket låga tal fram till 1967, då tre karensdagar avskaffades, steg frånvaron till 9,7 procent av arbetad tid toppåret 1988. I praktiken var industriföretagen tvungna att hålla mellan 15 och 20 procent fler anställda än om frånvaron varit normal. Ulf af Trolle beskriver dråpligt vad som hände en dag i mitten på 70-talet på Norrbottens Jernverk (NJA):

"...en måndagsmorgon infann sig varenda människa till jobbet utom rena invalider. *Det blev sammanbrott* (min kurs.). Vad skulle man göra på en avdelning som normalt dimensionerats för en frånvaro på 20 procent eller mer? Hur skulle man kunna placera in alla?"

Själv intervjuade jag vid ungefär samma tid SKF:s chef, Lennart Johansson.

"Vad skulle du göra om alla plötsligt kom till jobbet?"

"Då finge jag väl ställa mig på ett bord i stora monteringshallen och säga: 'SKF:s arbetare: *gå hem*' !"

Han skämtade, men inte mycket. Värre är att alla fogade sig, år efter år, efter år tills karensdagar äntligen infördes i början på 90-talet - och hälsotillståndet dras-

tiskt förbättrades. Man vågar nog gissa att ett mera omfattande försäkringsbedrägeri än det som förekom i Sverige under den period som man felaktigt upplevde som feta år, har aldrig förekommit.

Just därför har det sen dess inte talats särskilt mycket om saken.

Den galopperande "ohälsan" drev på både utflyttning och automatisering, robotisering och datorisering, som ersatte sjuka svenskar med friskare belgare och maskiner som i princip aldrig drabbades av vare sig förkylning eller bakfylla. Trycket drev på företagens globalisering så att deras svenskhet nu är rätt nominell. Volvo är, för att illustrera vad som hänt och händer, en biltillverkare som har sin största marknad i USA, sin största produktion i Belgien/Holland, men sitt huvudkontor i Göteborg. SKF, som säljer 80 procent av sin produktion i Europa och USA är så lite svenskt att man länge planerade att flytta till Bryssel - men än så länge avstått. ABB beskrivs bäst som ett schweiziskt företag som har ett stort dotterbolag i Sverige men förlagt sina expansiva investeringar till Asien och Östeuropa. Stora, som tidigare hette Stora Kopparbergs Bergslags AB och anses som världens äldsta aktiebolag, har efter förvärvet av Feldmühle lika stor verksamhet i Dusseldorf i Europas mitt som i det avlägsna Falun och skogar så långt bort som Chile och Indonesien. Ytterligare dussintals exempel pekar i samma riktning: bort från Sverige till gagnet om också inte till namnet.

Som jag redan framhållit både kan och bör allt detta beskrivas som *framgång* för svensk industri.

Sanningen är att Sveriges stora koncerner, om vi bortser från de kriser som skildras i kapitel 8 och 11 onekligen klarat sig bättre än många medtävlare. Segt och långsiktigt har man odlat produkter och nya marknader; inte minst gäller detta Wallenberg-gruppen. Men sanningen är *också* att det inte är korrekt att sätta likhetstecken mellan Sverige och svensk storindustri. Det som är bra för industrin är inte med nödvändighet bra för landet. Det som är bra för ett svenskägt företag i Malajsien *kan* vara till nytta för Sverige, men behöver inte alls vara det. Eller som Trelleborgs okonventionelle SO, Rune Andersson, uttryckt saken:

"Svensk industri går det bra för. Däremot går det sämre för fabriker i Sverige." Ekonomen Klas Eklund formulerade samma observation något annorlunda i en uppsats i "Marknad och politik" (SNS, 1996):

"Under 1970-och 80-talen avtog...tillväxten i kapitalintensitet markerat i Sverige både jämfört med tidigare perioder och jämfört med konkurrentländerna. Under den senare delen av 1970-talet upphörde den nästan helt...*Det är notabelt att svenska företag i och för sig investerat kraftigt även under 1980-talet - men att en allt större del av desaa investeringar skett utomlands och inte i Sverige* (min

kurs).”

Två andra ekonomer, Kurt Wickman och Ingemar Ståhl (i ”Suedosclerosis III”, Timbro 1996), formulerar slutsatsen att :

”Under alla förhållanden ska utvecklingen tolkas så att en industri som länge ansågs hårt nationellt knuten inte alls längre är det. Troligen skickar denna nya rörlighet en varningssignal till framförallt Tyskland och Sverige med budskapet att man befinner sig i internationell konkurrens också vad gäller anställningsvillkor, skatter och kostnadsdrivande regleringar på arbetsmarknaden...Om investeringar styrs bort från Sverige hamnar vi i en ond cirkel som blir svår att bryta med stigande skatter, färre arbetstillfällen och en hela tiden växande arbetslöshet”.

Klyftan mellan landet Sverige och de blågula världsföretag som sen länge har sin tyngpunkt ”off shore” vad hemlandet beträffar fortsätter att växa. Att detta innebär en risk är uppenbart för alla som vågar se utan skygglappar. Landet ligger förankrat i en kylig del av världen, inte långt från den sibiriska tundran. Företagen är stora i det dynamiska USA, stora inom det nya valutaområdet EMU och snabbt allt större i Kinas och tigerekonomiernas Asien. Man har tillgång till finansiering världen runt och är följaktligen sen länge *inte* beroende av svenska banker (om man bortser från Familjen Wallenbergs grepp över sina företag). Överhuvudtaget spelar Sverige mindre och mindre roll i svenska multinationella företags kalkyler. Man behöver därför alls inte vara domedagsprofet för att se ett antal hotbilder i *landets* framtid. Fundera på följande:

Att de stora företagen fortsätter att rationalisera i hårt tempo och därför skapar färre och färre jobb är bara självklart. Följden blir att bolagens *kritiska massa* mer och mer förflyttas söderut. Logiskt sett vore det rimligt att i ett sådant läge flytta huvudkontoren till den ena eller den andra av Europas stora städer, där det signalsystem som styr besluten i näringslivet fungerar bättre och toppcheferna slipper offra så stor del av sin tid på resor. Detta *drang nach suden* manifesterar sig samtidigt som utländska aktieägare väger tyngre och tyngre i storföretagen. De ledande exportbolagen ägs sen många år till i snitt 30 procent av utländska intressenter; tyngst är institutionella investerare, däribland amerikanska pensionsstiftelser. Ett viktigt faktum i sammanhanget är att de amerikanska kapitalförvaltarna har betydligt högre krav på avkastning än svenska aktieägare som drabbas av betydligt högre skatter. *Om* sådana krav skulle vinna gehör uppstår en besvärlig situation. Utlänningarna som får högre inkomster utan att behöva betala svenska skatter, blir rimligtvis nöjda. Men hur reagerar *svenska* ägare, som av skatteskäl helst vill se stor värdestegring, men bara blygsam utdelning? Frågan kan utan tvekan bli brännhet under de närmaste åren.

Den viktigaste *politiska* anledningen till strömhoppet av svenskt företagande

från Sverige till kontinenten var politikernas eviga nej till EU. Om Sverige inte ville ha något att göra med de hemska européerna, så ville svensk industri tvärtom precis tvärtom. Man köpte och byggde in sig, för det mesta framgångsrikt. Men framgången har, som jag redan framhållit, sitt pris. Självklart nog har ingen ledningsgrupp haft för avsikt att *beröva* hemlandet kapital eller talang, men så har det likafullt blivit och detta med en automatik som är alldeles för lite uppmärksam. I en skrift kallad "Den globala svenska verkstadsindustrin", (Industrins Utredningsinstitut, IUI) fastslår forskaren Pontus Braunerhjelm att *samtliga* de industribranscher som finns representerade i Sverige sedan mitten på 60-talet flyttat mer och mer av sin "intelligentia", främst de medarbetare som sysslar med forskning och utveckling (FoU) *från* Sverige. Utlandsdelen av kostnaderna för forskning och utveckling har stigit från 8,3 procent i fallet kemisk industri till 28,7 i mitten på 90-talet. Bara 2,1 procent av FoU i kategorien metallprodukter låg utanför Sverige 1965, nu bortåt 33 procent. På ett viktigt område, maskinindustri, har utlandsbolagens del av FoU så gott som tiodubblats på trettio år från 6,6 procent till över 64, alltså ett bra stycke mer än hälften. Bilden är fullständigt entydig. Det pågår en succesiv överföring av kompetens från svenska företag i Sverige till svenska företag utomlands. Alltmer av det arbete som ger "svenska" produkter ett högre intelligensinnehåll och därför också möjlighet att sätta ett högre pris, tillförs inte i på hemmaplan utan av utländska forskare och ingenjörer - *eller* svenska forskare och ingenjörer som flyttat utomlands.

Företagen gör vad deras ledare anser att de måste göra, nämligen försöker förlägga framförallt produktion, men också andra funktioner (till exempel finans) till de platser som ger störst konkurrensfördelar. Globaliseringen ger mycket litet utrymme för sentimentalitet (och direktörselitens medlemmar har aldrig utmärkt sig för överdriven känslsamhet). På vägen mot en framtid där multinationella bolag svävar fritt över gränserna och värjer sig för varje form av nationell identitet, tar de svenska storföretagen ett långt farväl till Sverige.

*

*

*

Att utflyttningen än så länge inte kommit att gälla huvudkontor och tunga ägares förmögenheter (mer än i fallen Kamprad och Rausing) har i allt väsentligt politisk bakgrund. Om företagen ansett att Sverige verkligen är så fientligt som de ibland påstår, skulle många fler säkert ha gett sig av. Nu finns de flesta kvar, därför att *små* företagare ofta helt enkelt inte kan flytta. Och därför att *stora* företagare, liksom juridiska personer, alltså i första hand *bolag*, lever i ett klart gynnsamt klimat.

Nästan i samma ögonblick som (s) på 30-talet bestämde sig för att *inte* socialisera företagsamheten i Sverige utan istället ta makten över vanliga människors boende, konsumtion och beteenden, bestämde man sig för att gynna stora, etablerade företag, men göra det svårt för medelstora och mindre och *mycket svårt* att skapa nytt. Om man verkligen menade att det skulle bli så är oklart, men så blev det och följderna blev att man - som jag redan visat - gynnade gammalrika och väl etablerade familjer, i all synnerhet Wallenbergs. I sin utomordentligt viktiga bok "Nätverk i näringslivet" (SNS, 1994) skriver Jan Glete:

" Skattepolitiken...fick under den långvariga socialdemokratiska dominansen en speciell utformning: aktiebolagens konsolideringsmöjligheter gynnades genom generösa avskrivningsmöjligheter, samtidigt som skatten på utdelningar till privatpersoner kraftigt höjdes. Inkomstbeskattningen fick en alltmer progressiv inriktning vilket försvårade för privatpersoner att bygga upp nya ägarförmögenheter. tillsammans ledde dessa förändringar till att existerande bolag med avskrivningsobjekt samt redan uppbyggda ägarförmögenheter gynnades på bekostnad av nybildade bolag och nya ägare. Genom att det blev fördelaktigare för aktieägare att låta bolagen fungera som sparbössor än att ta ut vinsterna som utdelningar minskade möjligheten att finansiera satsningar på nya företag genom vinster från existerande verksamhet. *Allt detta ser ut som en skattepolitisk strategi för att konservera det bestående* " (min kurs).

Glete invänder att arvsskatten å andra sidan skärptes. Det är sant, men möjligheten att lägga bolag i ask, bilda stiftelser, etc gjorde snart arvsskatten till föga mer än en papperstiger - *fast framförallt i fråga om de verkligt stora förmögenheterna*. Man kan alltså lugnt slå fast att svensk skattelagstiftning under den tid som berörs här inte varit konkurrensneutral: den har bestraffat entreprenörer och uppstickare och därmed befäst det gamla etablissemangets makt. Alldeles speciellt har systemet missgynnat privata tjänsteföretag (se vidare kapitel 14).

Socialdemokraternas välkända faiblesse för de stora företagen har även framgått av att Sverige internationellt sett har en låg bolagsbeskattning och mycket liberala avskrivningsregler. Längre hade man också investerings- och miljöfonder att "parkera" pengarna i. När den för tillfället sittande finansministern fann lämpligt kunde han ge tillstånd till användning av pengarna på mycket förmånliga villkor; direktörer med bra förbindelser i kanslihuset premierades och regeringen fick i gengäld en betydande medbestämmanderätt. Regler var till för att tänjas, utnyttjas eller rent av ignoreras - av den som hade rätt förbindelser. Under de så kallade övervinståren i mitten på 70-talet applåderade en av mygelekonomin mest entusiastiska försvarare, Tore Browaldh, de indragningar till miljöfonder som gjordes. Gunnar Sträng visste precis hur man skulle blidka (läs: missleda) löntagarna utan

att skada industrin, framhöll Browaldh.

Eller för att sammanfatta:

De socialdemokratiska regeringarna och landets ledande kapitalister skapade i fint samförstånd ett skattesystem som *bevarade* den bestående ordningen och straffade dem som ville förändring. När en rad oförmånliga omvärldsfaktorer ökade trycket på Sverige från början av 90-talet var landet i dåligt skick. Politikerna var övermodiga, direktörerna förvaltare och tjänstemän snarare än entreprenörer eller innovatörer. Ingen var i besittning av strategisk överblick och handlingskraft. De ord som framtidstänkaren Patrick Engellau skrev om landet i sin helhet redan så tidigt som 1981 (i ”Politikens seger och kris”) stämde skrämmande väl också på näringslivet:

”Med en viss överdrift kan man påstå att allt utom det befintliga är omöjligt. Samhället har blivit stelt och orörligt. Varje försök till förändring stöter på motstånd i form av regler och en ny sorts sabotage från väletablerade grupper och intresseorganisationer. Initiativ mals milt men bestämt till döds i sammanträdet och samrådets kvarnar.”

*

*

*

Studerar man Veckans Affärer lista över de värdemässigt största företagen på Stockholmsbörsen upptäcker man snart att ju mer saker och ting förändras, desto mer förblir de som förr. I Sverige. Av de bolag som låg som Tio i Topp fredsåret 1945, alltså för över ett halvt sekel sedan, finns två, Ericsson och Handelsbanken, kvar även 1996. Ytterligare fyra på samma års lista, nämligen SKF, Stora, Skandinaviska Banken och Enskilda Banken (senare sammanslagna) hamnar under toppen idag, men bara ett litet snäpp. Ett *enda* företag, nämligen Gränges, som låg på fjärde plats 1945 och var nummer ett tio år senare, har fallit bort från börsen för alltid - förintat av de vettlösa felinvesteringar man gjorde i stål, varv och afrikanska malmäventyr. När staten köpt ut LKAB fick Gränges, enkelt uttryckt, alldeles för gott om pengar, glömde försiktighet och kalkyler och skulle ha gått i konkurs om inte Electrolux köpt resterna för en spottstyver. Ytterligare tre företag som fanns med 1945 är borta: Uddeholm, Tändsticksbolaget och Stockholms Bryggerier, men samtliga svaldes av andra koncerner och finns kvar i ny form. Mera intressant är naturligtvis att om vi går så långt fram i tiden som till 1975 har sen dess *ingen* av de stora försvunnit. Fem av dem har desutom legat tryggt förankrade bland de Tio

i Topp under praktiskt taget varje år under hela tjugoårsperioden (periodiska avfall förekommer, men de har inte varit många). Och viktigare: även om vi går tillbaka så långt som till 1965, alltså i över *trettio år* har bara ett nytt företag *tillkommit*, nämligen Hennes & Mauritz.

Listan för 1996 ser i sin helhet ut så här:

Bolag	Marknadsvärde miljarder kr
1. Ericsson	199.325
2. Astra	197.673
3. ABB	72.740
4. Volvo	68.303
5. Investor	52.602
6. Sandvik	45.498
7. Svenska Handelsbanken	43.949
8. Hennes & Mauritz	35.348
9. Nordbanken	34.720
10. Skanska	34.685

Av de tio största är som synes 1,2,3 och 5 rena Wallenbergbolag och nr 4, Volvo, kom mycket närmre familjens sfär när Leif Johansson på våren 97 övertog kommandot efter Sören Gyll. Johansson är son till Lennart Johansson som i många år var chef för SKF; även sonen som lämnade VD.skapet på Electrolux för Volvo-jobbet anses som en utpräglad Wallenberg-man. För första gången sen Gunnar Engellau gjorde Volvo stort finns det alltså ingen Volvo-sfär som kan balansera Wallenbergs. Huruvida Volvo någonsin utgjort en balans, är en helt annan fråga.

Viktigare är följande:

Bara två av de största svenska företagen har lyckats positionera sig i tillväxt-branscher, Ericsson i trådlös telekommunikation och Astra som medicintillverkare.

I båda fallen hade man alltid arbetet med telefoni, respektive medicin. Tillsammans svarar de två för hälften av det totala börsvärdet eller bara aningen mindre än de övriga åtta tillsammans - och ingen förändring tycks vara i sikte. Båda företagen satsar på sin kärnverksamhet och ägnar sig, fast under ständig utveckling åt i princip exakt samma saker som man alltid ägnat sig åt. Båda är utsatta för hård konkurrens och Astra är synnerligen beroende av en enda produkt, magsårsmedicinen Losec (världens mest sålda medicin vid mitten på 90-talet).

De övriga industribolagen på listan, ABB, Volvo och Sandvik lever också samtliga på produkter som vidareutvecklats genom årtionden. Nykomlingen H&M är däremot, som nästan alla svenskar vet, inget tungt tillverkningsföretag, utan ett bolag som säljer kläder i Sverige, Tyskland (numera största marknad) och en rad andra, europeiska länder. Företaget är huvudsakligen familjeägt. Dess framgång är grundad på ett glasklart affärskoncept, högsta mode till lägsta pris, benhård kostnadskontroll och självfinansiering. Det har ingen tillverkning i Sverige och sysselsätter omkring 10.000 personer.

Jag återkommer tillförnyelsen i Sverige - eller snarare bristen på förnyelse - lite längre fram. Här är det viktigt att säga att just det påtagliga draget av *inavel* självfallet har bidragit till att bromsa förändring och konservera det bestående. I "Nätverk i näringslivet" kommenterar Jan Glete på sitt försiktiga sätt:

"Det är faktiskt sannolikt att Wallenbergarnas mycket medvetna policy för chefsrekrytering varit en av de faktorer som betytt mest för att inrikta svensk industri på att förkovra sig i det man redan är bra på."

Mindre försiktigt kan man säga att en genomgång av "Vem är Det", Sven-Ivan Sundqvists "Ägarna och makten" och trave verksamhetsberättelser snabbt ger vid handen att knappt femtio personer, i princip män, fattar alla avgörande beslut i storföretagen. Inte nog med det: *majoriteten* av dessa män har hållit på i minst tio år, ofta mycket längre och *alla*, möjligen med något obetydligt undantag, har formats av och format varandra. Den informella toppgruppens medlemmar träffas i på kontoren och i styrelserummen, på golfklubbarna, i hemmen och på jakt (den mest prestigefyllda fritidssysslan) . De flesta beslutsfattarna är, om man så vill, inbegripna i ett så gott som *ständigt* pågående sammanträde, där alla vet vad alla har att säga. Spontana synpunkter är ovanliga och överraskningar uteslutna. I etablissemang av det slaget uppstår så gott som oundvikligt en benägenhet att reagera surt på överraskningar, bevaka uppnådda positioner och säga nej till förändring. Kompetensen blir, om jag får karikera en smula, lokförarens: den är bäst som kör lugnt och stadigt framåt, på samma spår.

*

*

*

Jämför man Sveriges storföretag med konkurrenter på världsmarknaden finner man att svenskarna är

1) relativt små;

2) ålderstigna; och

3) etablerade i så kallade mogna branscher; om vi undantar Ericsson och Astra har framtiden alltid fått vänta och väntar fortfarande.

Exakta jämförelser är givetvis näst intill omöjliga att åstadkomma. Börs-kurser skiftar, bedömningar av framtidsutsikter kan aldrig bli annat än godtyckliga. Det här avsnittet är därför framförallt avsett att dra fram några viktiga tendenser i utvecklingen - och därmed ge perspektiv åt det som händer och inte händer i Sverige.

Om vi går knappa tjugo år tillbaka i tiden visar det sig att tabellen över *världens* Tio i topp-företag innehåller inte mindre än sju av de ledande oljebolagen (ofta kallade "De sju systrarna", därför att de hellre samarbetade än konkurrerade). Störst var Exxon, sen kom Shell, BP, Mobil, Texaco, Socal och Gulf. Tillsammans med dessa fanns på listan också General Motors och Ford, de särklassigt största bilfabrikanterna, och den ledande datakoncernen, IBM. Den minsta gemensamma nämnaren var bilismen, antagligen den viktigaste av de naturkrafter som skapat det västerländska samhället som vi upplever det idag. Inte nog med det (skrev jag i "Oljan och det tredje världskriget", Marieberg 1980):

"Hade listan bara gjorts obetydligt längre skulle också de stora stålbolagen, US Steel och Bethlehem Steel ha kommit med. De försörjer sig i stor utsträckning på att leverera stål till bilindustrin, armeringsjärn och andra konstruktionsdetaljer till broar och viadukter där bilarna ska köra; vidare de jättelika supertankers som oljeredarna behöver, borrhornen, plattformarna, skyskraporna som oljan byggde och de pipelines som den flyter igenom. Det är rimligt att säga att *samtliga* världens tjugo största företag har anknytning till bilismen, i de flesta fall högst substansiellt, i några fall mera periferiskt..."

Jämför vi listan från 1979 med en liknande sammanställning gjord av Wall Street Journal i mitten på 1996, finner vi att fem oljebolag fallit bort - nu är Shell som ligger nr 2 på listan störst med Exxon (nr 5) på andra plats. Ett bilbolag finns

fortfarande med, men det heter betecknande nog Toyota och har huvudkontor i Nagoya i Japan. Högst värderat är General Electric, som inte bara tillverkar i stort sett alla de prylar som ABB gör, utan också äger RCA, den elektronikkoncern som i sin tur äger TV-bolaget NBC, ett av de fem största i världen. Coca-Cola platsar som världens tredje företag i värde räknat och skuggas av Philip Morris - inte längre bara cigaretter utan också livsmedel. Amerikanska Merck (som samarbetar med Astra) är nr 1 i bland de snabbt växande bolag som tillverkar läkemedel, nr 2 är schweiziska Roche. Men ännu intressantare är de närmste utmanarna i storlek och betydelse: Microsoft (nr 12), Intel (nr 14) och gamla, pålitliga IBM (nr 16), alltså en spegling av IT-världens ökade tyngd. Telekommunikationer täcker platserna 4 och 9 med respektive japanska Nippon Telefon & Telegraph och amerikanska ATT. Världens största finansinstitut, Bank of Tokyo-Mitsubishi, ligger på 6:e plats. Den följs bland de första 25 av ytterligare fem (!) japanska banker, alla högre värderade än den viktigaste amerikanska, Citicorp (nr 38) som nätt och jämt gått förbi mediakoncernen (för det är väl namnet?) Walt Disney. Det känns också väsentligt att nämna att en amerikansk koncern med hälsovård som specialitet, Columbia/HCA Healthcare, för första gången slagit sig in bland världens hundra största företag - en fingervisning om att *privat* sjukvård kan växa till verkligt big business.

När man jämför utvecklingen i stort med utvecklingen i Sverige blir två slutsatser självklara:

1) Världen (och framförallt USA) förändras i mycket snabbare tempo än Sverige. Företag föds, växer, krossas, återuppstår och byter specialiteter i ett helt annat tempo. Riskerna är större, vinsten för den som lyckas likaså.

2) De mogna branscherna är på retur. Både oljan och bilen kommer att försvara sina platser i årtionden framåt, men konkurrensen har hårdnat. På bilsidan har japanerna redan erövrat stora stycken av världsmarknaden och Syd Korea är på väg; i kö står Indien, Malajsien, Indonesien, Brasilien och flera till. För Volvo och Saab, små företag i ett högkostnadsland, kan framtiden inte bedömas som ljus.

3) Den nya stora kraften i världsekonomin, Internet, som den franske tänkaren Jacques Attali visionärt döpt till "Den Sjunde Kontinenten", domineras av amerikaner. Framtiden tillhör i hög grad företag som Microsoft, Intel, Oracle, Netscape och deras äldre kunder/konkurrenter som IBM, Hewlett-Packard, Apple, Dell, Sun Microsystems, Compaq, Motorola och andra. Att bankernas tyngd har ökat så dramatiskt som listan antyder beror i enormt stor utsträckning på informationsteknologien: det är nu möjligt att handla med pengar, aktier, obligationer, optioner, futures, etc dygnet runt och bra nära alla dagar om året.

Informationsexplosionen, kommunikationsexplosionen och Internet betyder att

tankar, idéer, produkter och människor kommer i kontakt som aldrig förr. Det stora, tungrodda och hierarkiska företaget får svårt att hänga med. Den som vill vinna måste satsa på små, hungriga, snabbfotade bolag. Tunga tillgångar som binder mycket kapital kan lätt förvandlas till belastning snarare än välsignelse och direktörer bundna av prestige och reglemente kommer att få mycket svårt att hävda sig mot konkurrenter som arbetar informellt, delegerar med avsikten att *verkligen* släppa loss andra (vilket inte alls är vanligt!) och älskar snabb förändring. Kort sagt: med den mäktiga datakraftens hjälp är vi huvudstupa, förberedda eller ej, på väg in i *individens* tidsålder.

Som redan framgått bådär detta minst inte precis gott för Sverige, ett land som låtit sig präglas av storskalighet, kollektivisering och motstånd mot förändring.

*

*

*

Apple Computer startades 1976 av Steve Jobs och hans kompis Steve Wozniak (som var teknikern av de två). De petade ihop sin första dator i Jobs' föräldrars garage i Cupertino i Kalifornien.

Det är min fasta övertygelse att om Jobs valt att istället låta sig födas i Södertälje så skulle han fortfarande ha stått kvar i garaget och undrat varför alla ansåg honom som lite knäpp. Apple skulle aldrig ha blivit till i Sverige och Microsoft (som Bill Gates grundade 1975) inte heller. Att satsa på okända unga män i äventyrliga branscher har, milt sagt, inte varit någon svensk specialitet; någon venturekapitalism värd namnet har vi aldrig haft.

Ovanstående två, pessimistiska påståenden är naturligtvis omöjliga att *bevisa*. Däremot är det inte svårt att slå fast att:

1) Efter 1950 har följande företag (stora nog att räknas) grundas i Sverige: Tetra Pak, som snabbt växte till en ledande förpackningstillverkare, Stena Line, färjetrafik, IKEA, möbler, OM, optioner, Gambro (numera Incentive), njurdialys, m.m. och H&M, kläder. Typiskt för samtliga är att de siktar in sig på bestämda, mycket specialiserade nicher och att antingen verksamhet eller försäljning eller båda ligger huvudsakligen utanför Sverige.

2) Av de nämnda företagen är Gambro det *enda* som under det senaste kvartseklet vuxit till storföretag. Det är samtidigt viktigt att veta att Gambros grundare, Holger Crafoord, inte gjorde något försök att själv utveckla koncernen ytterligare

utan på 80-talet förankrade den i Cardo, som i sin tur fanns inlemmat i korsägandets Volvo.

3) Som Jan Glete fastslår blev Kinnevik ett av de ytterst få ”gammaldags” företag som genomförde en förvandling från konventionell industri till ”futuristiska” eller ”postindustriella” projekt. Huvudägaren Jan Stenbeck satsade på telekommunikationer i bolagen Tele 2 och Comviq, samt kommersiell TV i mediabolaget MTG. Både Tele 2 och TV 3, som ingår i MTG, är historiska i så måtto att de vågade utmana och bryta mot fungerande statsmonopol. Jan Stenbeck, skriver Glete ”blev...en av de få familjeföretagare med stora resurser som på djupet intresserade sig för nysatsningar...” Tele 2 och Comviq börsintroducerades 1992 under det gemensamma namnet Netcom. Börsvärdet var vid början på 1998 27 miljarder kr.

I sin bok ger Jan Glete ett par exempel på vilka svårigheter som mötte entreprenörer som i 70-talets Sverige försökte få igång innovationsdrivna, nya företag - alltså företag av den typ som skulle kunnat suga upp en del av den selsättning som försvann när varv, stål och teko kraschade. Ett sådant företag var Inter Innovation. Bolaget byggde på Leif Lundblads uppfinning av en sedelkassett som förenklade hanteringen av sedlar för banker och butiker. Nya uppfinningar följde: framförallt idiotsäkra räknare för bankomater som snabbt blev en världsprodukt. Inter Innovation växte snabbt. Vid 80-talets slut hade det 2.000 anställda, ansågs världsledande och bedömdes ha alla chanser att uppnå verklig dominans. Det såldes emellertid till den brittiska konkurrenten De La Rue för omkring 1 miljard kr. Forsatt expansion förlades inte till Sverige.

På sitt sätt ännu mera lärorik är berättelsen om Christer Ericsson och Consafe. Glete skriver:

” Ursprunget var en uppfinning för lasthantering av containrar som Ericsson gjort under sin tid till sjöss. Hans rederi, Stena Line, visade sig ointresserat och han började själv att framgångsrikt exploatera och vidareutveckla idén. Consafe kom snabbt även in på den expansiva marknaden för tillverkning av och handel med containrar och gjorde där stora vinster. I slutet av 70-talet började företaget bygga stora bostadsplattformar för oljeutvinning till havs, en verksamhet som skedde i samarbete med Svenska Varv som sökte nya tillverkningsprojekt. Volvo gick in som delägare i Consafe och bolaget börsnoterades, delvis för att klara huvuddeläggarens skattesituation...”

Christer Ericsson, som började som sjökaptan, var en av 80-talets stora stjärnor i det svenska näringslivet, omskriven, hyllad, men i Jante-lagens anda också förtilad. Belackarna fick vatten på sin kvarn när Consafe hamnade i finansiella svårigheter och 1985 gick i konkurs. Ericsson som satsat vinster i andra verksamheter

klarade sig personligen bra, men en lovande svensk storindustri försvann. Jan Glete kommentar är viktig:

” Det finns i och för sig inga skäl att tro att konkursen 1985 skulle ha varit obefogad - Ericsson själv framförde 1987 i en bok den åsikten - men med det perspektiv på kreditmarknadens sätt att fungera som 90-talets bankkras har givit, finns det onекligen skäl att ställa frågor. Consafes verksamhet inom off-shore teknik m m gav ett starkt intryck av att vara seriös, framåtsyftande och med goda möjligheter att kanalisera order till svensk industri. Att ett sådant företag gick i konkurs *ungefär samtidigt som en enorm kreditexpansion med inriktning på fastigheter, aktier, konst och antikviteter satte igång, ger en insikt i hur hårda villkoren för nya industriella företagare var i 80-talets Sverige. Jämfört med spekulationskarusellen under 80-talet hade det rimligen varit mera konstruktivt om Consafe fått leva vidare med krediter även om detta i slutändan ändå lett till förluster* (min kurs).

Jan Glete avslutar det avsnitt av ”Nätverk i näringslivet” som handlar om ”Industriella Innovatörer” med en och en halv sida om Refaat el-Sayed och Fermenta.

”Någonstans i den svenska folksjälén finns emellertid en längtan efter den framgångsrike och innovativa entreprenören som från små omständigheter lyckas slå sig fram till etablissemang”, skriver Glete, som också anser att episoden Fermenta visar att fristående entreprenörer alls inte motarbetas av de etablerade makthavarna.

Jag tror att den sista synpunkten är fel. För det första är det svenska systemet som sådant, inte minst vad beträffar skatterna, klart fientligt mot nyföretagande. För det andra finns i Sverige ett slags fjölig inställsamhet till invandrare som ”lyckats” och följaktligen visat att ”vi” inte diskriminerar. Denna fjölighet kan - tillsammans med vinstvittring - leda mycket långt. Jag misstänker därför, utan att kunna bevisa någonting, att PG Gyllenhammar inte skulle ha fallit för en svensk entreprenör efter ett bara tio minuter långt samtal, utan papper, kalkyler eller inträngande analys.

Dessutom var ”Raffe” el-Sayed förvisso inte alls någon innovatör. Däremot en skicklig bedragare.

*

*

*

Att småföretagare har det svårt i Sverige, jämfört med de flesta andra länder,

framgår av dussinvis undersökningar. En av de viktigaste är Magnus Henrekssons "Företagandets villkor" (IUI 1996). I den konstateras att Sverige har dubbelt så många stora företag per BNP-enhet som Japan, Storbritannien och Schweiz och *fyra gånger* så många som USA och Tyskland. Antalet sysselsatta i företag med över 500 anställda är 60 procent i Sverige mot 30 procent genomsnittligt i EU-länderna. Egenföretagandets del av sysselsättningen minskade från 19 procent 1950 till 7 procent 1991, gick upp en aning när Starta Eget-bidrag infördes 1994, men ligger kvar på låg nivå. Ekonomtrion Kurt Wickman, Ingemar Ståhl och Lars Niklasson, beskriver utvecklingen så här:

"...Nästan en kvarts miljon anställda försvann från storföretagen i Sverige mellan 1988 och 93, dvs en för sådana ekonomiska anpassningar närmast rekordartat kort övergångsperiod på sex år. En lång period av ökad sysselsättning inom storföretagen har sannolikt brutits för gott. En av grundpelarna för den svenska modellen rasade samman med kort förvarning..."

Under en del av perioden, 85 till 90 tillkom 150.000 jobb i småföretag, men under krisen i början på 90-talet försvann lika många - 92 var vi uppe i 22.449 konkurser! - och antalet småföretagsanställda var färre 94 än 1985. Överhuvudtaget har små företag, tillväxtmaskiner i de flesta andra länder, alltid haft det svårt i Sverige. Anledningarna har redan berörts på flera ställen i boken; här är en sammanfattning på sin plats:

1) Sverige har den största offentliga sektorn av alla jämförbara länder. 35 procent av sysselsättningen ligger där och 1.400 kommunala bolag (OECD:s siffra) spärrar effektivt vägen för den som skulle vilja satsa på service till exempel i fråga om barnomsorg eller äldrevård.

2) Storföretagen har haft stora fördelar, både vad beträffar avskrivningar och beskattning.

3) Dessutom har småföretagsamheten på diverse sätt faktiskt blivit direkt motarbetad. Att bankerna är intimt lierade med storföretag är ett problem. Att småföretagare *inte* omfattas av statlig lönegaranti ett annat, men nästan alla anser att de största problemen är trygghetslagar och skatter. Företagaren, till skillnad från löntagaren, riskerar sina egna pengar, men han har mycket svårt att "få betalt" för sitt risktagande. Om han eller hon tar ut hög lön ökar skatten i motsvarande grad. Tar man ut låg lön (vilket de flesta gör) blir pensionen lägre. Företagets vinst beskattas dels som vinst, dels som utdelning, om utdelning förekommer. De flesta föredrar i den situationen att plöja tillbaka pengar i företaget, vilket dock bygger upp ett arvsskatteproblem.

Vad trygghetslagarna beträffar är det svårt att hitta en småföretagare som inte

hatar regeln om ”sist in, först ut”. Anledningen är att en anställd knappast kan påverka produktion eller klimat särskilt mycket på en arbetsplats med 1.000 anställda, men mycket väl kan förgifta stämningen i en verkstad med fem eller tio. Svårigheten att bli av med en hopplös typ är helt enkelt så stor att man väljer att anställa bara när det känns absolut nödvändigt - och helst inte alls. ”Många ägare uppfattade det som att en expansion skulle öka riskerna till följd av ökat personalbehov och mer tungrodd administration”, sammanfattar Magnus Henreksson. Ulf af Trolle konstaterar för sin del:

”Trygghetslagarna blev förlamande för många privata företag, när de försökte anpassa sin verksamhet efter ändrade förutsättningar. För statliga företag var de ännu värre. Staten som ägare betraktades som en garant för att ingen anställd skulle drabbas av någon som helst olägenhet, inte ens av förflyttning mellan olika jobb”.

Staten tvekade trots detta inte att expandera. För småföretagarna blev det istället som en NUTEK-studie från 1994 säger:

”De flesta företag startas...i blygsam skala och förblir små under hela sin existens”.

Många har konstaterat att den svenska arbetsmarknaden ser ut som ett martinglas om man tecknar den. Storföretagens del av sysselsättningen ger en rejält tilltagen ”balja” högst upp. Nedtill ger de många småföretagen en fullt tillfredsställande fot - men mellan de två är stammen, alltså de *mellanstora* företagens del, ynkligt smal. Förklaringen är enkel. Som jag redan understrukt är de små företagen ofta helt enkelt *rädda* för att växa och öka sin riskexponering. De små ” förblir små under hela sin existens” ; de mellanstora blir därför inte av. Som forskaren Stefan Fölster visat har antalet småföretagare dessutom minskar under de senaste åren - speciellt om man rensar statistiken från bolag som tillkommit uteslutande av skatte-skäl, t ex för att ”gömma undan” inkomster från extraknäck.

”...antalet personer som försörjer sig på eget företagande har minskat kraftigt”, konstaterade Fölster i DN 2 mars 98.” I förhållande till vår utvecklingsgrad har vi färre egenföretagare än något annat OECD-land.”

Föga underligt, kanske, när man vet att svenska småföretagare jagas så hårt av skattemyndigheterna att många anser det nödvändigt att ta försäkring mot advokat-kostnader i samband med skattetvister. Ändå värre är naturligtvis det förhållandet att ägaren till ett litet företag sitter fast i ett specifikt svenskt moment 22. För att inte belasta företaget och slippa betala för mycket i skatt tar han/hon regelbundet ut låg lön. Följden blir låg sjukpeng och dålig pension.

Samt naturligtvis gnäll. Och fusk.

Kapitel 14: ”Statsindividualismens” konstiga land

Ofta är det som inte händer i ett land viktigare än det som händer. För Sverige gäller detta i hög grad.

På grund av socialdemokratins rädsla och motvilja gick ”vi” inte med i EU förrän 1995, trots att vi kunnat göra det ungefär 40 år (!) tidigare. Politiskt har bara ett annat land, Schweiz, visat prov på samma anmärkningsvärda, intellektuella protektionism.

Eftersom både (s) och oppositionspartierna föredrog ett sammanhållet och kontrollerbart näringsliv fick vi inte omvandling, modernisering och entreprenörer utan stillestånd - och vad näringslivet beträffar västvärldens hårdaste maktkoncentration. Eliten i detta näringsliv kom inte att bestå av nyskapare och risktagare utan av förvaltare, alltså tjänstemän.

Som en följd av detta halkade Sverige efter i utvecklingen mot en värld dominerad av service- och intelligensföretag. Ifråga om sysselsättningen fick de stora tillverkningskoncernerna fortsätta dominera trots att deras verksamhet successivt flyttades bort från landet. Industrin försvann, som jag skrev i kapitel 13, men glömde dessvärre ta svenskarna med sig. Nya jobb tillkom inte i tillräcklig mängd, framförallt inte i servicesektorn. En ledande liberal debattör, Svensk Handels VD, Carl-Johan Westholm framhöll i en rapport utgiven i december 1997:

”Sedan 1970 har Sverige ökat antalet anställda i den privata tjänstesektorn från 1,3 till 1,5 miljoner. Hade tillväxten i tjänstesektorn varit lika stark som i USA skulle antalet fördubblats. från 1,3 till 2,6 miljoner. Mer än en miljon fler sysselsatta än idag.”

Att de flesta av Västeuropas länder sen länge brottas med liknande problem gör ingenting bättre. Inte heller att servicejobb i Sverige alltid ansetts som lite mindre ”fina”, bäst lämpade för invandrare eller (möjligen) unga tjejer.

Det ovan sagda kan sammanfattas i en enda, negativ mening:

Sverige säger nej till förändring och förändringen säger nej till Sverige .

Det skulle knappast falla någon in att kalla Sverige för framtidens land. Antagligen skulle till och med de flesta svenskar idag gäpa av förvåning om någon gjorde ett så avvikande påstående. Anledningen är, framförallt, att det politiskt-ekonomiska systemet låst det överväldigande flertalet medborgare i beroende av ”det allmänna” och dess institutioner, kommuner, dagis, vårdcentraler, socialkontor; ett dagligt liv där grupptillhörighet betyder mer än gemenskap mellan individer och

kravet på jämlikhet snarare stavas *avundsjuka*. En jämförelse med USA är i just det här sammanhanget avslöjande:

Anledningarna till att människor från jordens alla hörn söker sig till USA är självfallet många och komplicerade. Somliga har inget val, andra skulle kanske hellre ha flyttat någon annanstans. Likafullt vågar jag påstå att majoriteten invandrare skulle gå med på att följande orsaker spelade en viktig roll när de bestämde sig för att lämna sina födelseländer (ibland med livet som insats) och satsa på USA:

Man kan räkna med frihet.

Den som är beredd att arbeta hårt kan skapa sig en dräglig tillvaro, oavsett utgångsläget. Man kan inte räkna med hjälp från ”det allmänna”, det är sant. Men ingen kommer heller att *stå i vägen* för den nye invandraren med krav på kommunplacering eller facktillhörighet. Skattetrycket är inte alltför hårt.

Har man tur kan man bli rik. Har man istället otur kan man bli eller förbli fattig. Risken att falla offer för brott eller bedrägerier är jämförelsevis stor. De flesta invandrare inser detta mycket väl, men avskräcks inte; det ligger ett slags oberoende redan i *försöket* till oberoende.

Ingenting av det jag här skrivit om USA kan man säga om Sverige. Framförallt finns det så gott som ingen chans att bli rik på hederligt arbete eller småföretagande. Skatter, avgifter och regler präglar livet på ett sätt som skulle få den apokryfiske besökaren från Mars att snabbt dra slutsatsen att *i detta land vill de som bestämmer att alla ska ha det precis lika i kronor och ören räknat*. En socialistiskt troende marsian med erfarenhet från andra jordeländer skulle efter lite grundligare studier kunna konstatera att han funnit det verkliga idealsamhället: ingen annanstans i världen har utjämningspolitik lyckats lika bra. En icke-socialist skulle lika säkert finna det märkligt och inte så lite skrämmande att invånarna i ett helt land (för all del inte särskilt stort) lurats att tro att det är både möjligt och önskvärt att försöka eliminera de skillnader i hälsa, förstånd, begåvning och utförs-gåvor som människor ju faktiskt föds med. Båda mina påhittade besökare skulle dessutom konstatera, kanske med lätt sorgkantad förvåning:

För det första att jämlikheten har sina mycket bestämda gränser. De som talar mest om dess välsignelser sitter nästan alla i en eller annan maktposition och är därför inte jämlika alls. Tvärtom är de hycklare, oftast med bakgrund i politik eller media, som gör allt för att bevara det system som överför pengar från den ene medborgaren till den andre och från medborgaren till honom eller henne själv - fast med mellanlandning hos Riksskatteverket. En andra elit, sammansatt av direktörer och några få kapitalägare har stora privilegier och en helt annan rörelsefrihet

än vanligt folk. Förutsättningen för detta är dock att de följer de spelregler som den politiska eliten ställt upp; detta valde man att göra redan på 1930-talet och överenskommelsen har hållit till dags dato. Den ifrågasätts egentligen inte - utom i form av rituella krav på ännu hårdare utjämning.

För det andra - och här kommer ett viktigt erkännande! - skulle båda observatörerna tvingas att erkänna att den stora massan av svenskar visserligen i tid och otid klagar och kverulerar, men trots detta accepterar systemet, inte sällan med entusiasm.

Folkhemmet byggdes inte med hårdhänt tvång, utan i fullt demokratisk anda och stort, för att inte säga kvävande politiskt samförstånd. Välfärdsstaten blev, som jag beskrivit i tidigare kapitel, ett *nationellt* projekt, som man har lov att mecka med, men annars inte får ifrågasätta. Om man kunde ordna en folkomröstning som ställde frågan ”bör vi göra Sverige mycket mera likt Amerika?” skulle svaret alldeles säkert bli nej. Svenskarna trivs med sitt trögrörliga system. Oerhört många klagar, som sagts, på skatterna, men oerhört ofta kommer tillägget:

”Men vi får ju faktiskt en hel del för pengarna”.

De som i likhet med mig anser att detta är en sanning med stor modifikation får sällan medhåll.

Flera undersökningar visar tvärtom att många vid närmare eftertanke till och med kan tänka sig *högre* skatter om man på så sätt kan ”säkra tryggheten” eller ”trygga välfärden”. Det som kallas ekonomisk trygghet har blivit det viktigaste av alla politiska mål och med ekonomisk trygghet menar man - även om inte många skulle godta min formulering - att ”vanliga svenskar” ska kunna leva ungefär lika bra antingen de arbetar eller ej. Det ”sociala trygghetsnätet” måste med andra ord vara spänt så högt att så lite som möjligt av en arbetande persons inkomster faller bort om han eller hon blir sjuk eller arbetslös. Detta uppnår man dels genom generösa bidrag, dels genom att skatten sjunker med inkomsten. Den som av en eller annan anledning aldrig lyckas ta sig in på arbetsmarknaden räddas sist och slutligen av Socialtjänstelagen, alltså varje svensk kommuns skyldighet att försörja alla som bor inom kommunens gränser vid (för att citera ordagrant) ”*en skälig levnadsnivå*”. En intressant rapport (”Socialstyrelsen följer upp och utvärderar 1995:4”) visar att ett genomsnittligt socialbidragshushåll *betalar 20.000 kr i skatt per år och får tillbaka 21.000 i form av bidrag*, ett, enligt min uppfattning, rätt gåtfullt exempel på rundgång.

Rundgång är ett ord som används framförallt av systemets kritiker. Dess försvarare talar hellre om *utjämning*, vilket som alla vet innebär att rika ska betala mer i skatt än de fattigare, som dessutom har större möjligheter att få bidrag. I Sverige

har utjämnings lyckats så bra att bara 119.000 personer är rika enligt SCB:s beräkningar (publicerade i DN i maj 1995). Som rik anses då den som tjänade över 400.000 kr per år, av vilka 240.000 gick till skatt. Nettolönen blev då något över 13.000 kr i månaden, vilket onekligen inte ger utrymme för särskilt mycket kaviar och champagne och knappast skulle betecknas som rikedom i något jämförbart land. Å andra sidan är statistik ofta missvisande och vad det gäller löner och skatter spelar avdragsrätt, resor, representation och andra förmåner en betydande roll. De statistiskt "rika" är därför i allmänhet betydligt rikare än siffrorna ger vid handen. I varje fall har den som har högre lön generellt sett betydligt större chans att leva gott på bekostnad av det företag där han eller hon är anställd. Förmåner, särskilt skattefria, är synnerligen eftertraktade och därför ett bra sätt att binda medarbetare. Skattemoralen i dessa sammanhang är låg, kanske obefintlig. Många företag, inte minst i mediabranschen, betalar till exempel regelbundet övertid med semesterresor, nödförftigt förklädda till tjänsteresor och därför inte åtkomliga för förmånsbeskattning. (Av skäl som är lika självklara som omoraliska har de tidningar som så gärna angriper *andras* skattefusk undvikit att rapportera om sitt eget.)

Tusentals individers idoga trixande hindrar inte att jämlikheten i inkomster är imponerande eller skrämmande, beroende på vilken utgångspunkt man väljer. Den ovan refererade undersökningen noterar att 6,8 miljoner svenskar år 1992 tjänade under 200.000 kr per år; i gruppen ingick då 1,1 miljoner barn under 16 år. 8 av 10 löntagare hade deklarerade inkomster som understiger 190.000 om året, *vilket, om SCB räknat rätt, är den nivå där skatter och bidrag tar ut varandra räknat över en normal livstid* . I princip, säger SCB, "vann" löntagaren i så måtto att han/hon fick ut ett något större antal hundralappar i pension och andra bidrag än skatteverket fått under de aktiva åren.

Journalisten och författaren Anders Isacson, som i många år varit en av bidragssamhällets vassaste kritiker, har tagit till sig liknande siffror och fastslår spetsigt:

" I praktiken är vi alla på både den bettalande och mottagande sidan, men några får naturligtvis mer än de ger, annars vore ju hela exercisen meningslös."

Tja, kanske inte riktigt: på vägen föder "exercisen" ju en stor majoritet av de 33 procent av Sveriges löntagare som arbetar i den offentliga sektorn.

Det bör tilläggas att beräkningar av det slag jag redogjort för här självfallet är svåra att göra. De är *inte* exakta, bland annat därför att tusentals bolag döljer betydande och ofta skattemässigt illegala förmögenheter. Däremot är beräkningarna definitivt säkra nog för att göra klart att en vanlig svensk, med normal eller till och med bra lön, under inga förhållanden kan spara ihop till exempelvis sin egen pension. Slutsaten är oundviklig:

Om man är född i Sverige och inte flyttar utomlands, vinner på Bingo-Lotto eller på annat sätt har exeptionell tur kan man inte bli rik., utom med hjälp av skattefusk. Och viktigare: man är på nåd och onåd beroende av beslut som fattas av politiker, i den meningen totalt beroende, med andra ord en fånge. Sverige är, för de allra flesta svenskar, en sluten anstalt.

Slutenheten förstärks av det faktum att anställda i högre och bättre avlönad ställning blir ovanligt beroende av sina närmaste överordnade om de vill vinna speciella, skattefria favörer (och vem vill inte det?). Godtycke regerar och fjäsk blir lönsamt. Däremot minskar benägenheten att byta jobb - vem kan vara säker på att cheferna på det nya stället lika väl förstått vikten av illegal uppmuntran?

Att fattiga människor i Indien och dussintals andra länder inte heller har stora chanser att vinna rikedom och handlingsfrihet påverkar inte resonemanget. Sverige startade från ett helt annat utgångsläge. Svenskarna skulle inte ha hamnat på sluten anstalt om de inte själva valt att göra det; som kapitel 2 visar var utvandringen större än invandringen ända fram till 1930.

*

*

*

Enligt Skattebetalarnas Förening var det totala skattetrycket i Sverige år 1950 20,6 procent av Bruttonationalprodukten (BNP). Det har sen ökat successivt i stort sett år för år, alltid i takt med de ”reformer” man behövt finansiera, ”reformer” som alltid haft som biavsikt - minst! - att skapa större jämlikhet. 1977 passerade skattetrycket för första gången 50 procent - mer än halva värdet av alla varor och tjänster som producerades i landet gick till skatt. Rekordåret 1989 noteras 56,2 procent, därpå följer en viss avmattning beroende på att marginalsatterna sänktes kraftigt 1991. Politikerna fastslog i samband med skatteomläggningen att alla ska få ”minst hälften kvar” och en kort tid blev det faktiskt också på det sättet. 1994 var skattetrycket nere i 49,8 procent, men stegringen tog snart fart igen; 97 ger 52,4 procent och 98 enligt beräkningarna 52,8.

Den som tror att siffran 52,8 innebär att en svensk löntagare får behålla i varje fall *nästan* halva sin lön efter skatt har emellertid fel. Ett grovt exempel kan se ut så här:

Johansson får 15.500 kr i månaden på fabriken där han jobbar. Nja, fel, mittåt! Sanningen är att siffran 15.500 står att läsa på lönebeskedet, men att det inte alls kommer in så mycket på checkkontot. Arbetsgivaren har skyldighet att dra källskatt och egenavgifter, lika med minus 5.385 kr. Vad Johansson får kvar är 10.000,

plus växelpengar. Ungefär 30 procent i skatt, alltså?

Inte alls. Om Johansson dragit så lite som 15.500 i lönekostnader skulle fabrikören han jobbar åt ha varit mycket, mycket nöjd. Men för att få lov att ha Johansson anställd måste arbetsgivaren betala det som kallas *arbetsgivaravskift* men som skulle ha hetat *löneskatt* om man inte bestämt sig för att försöka blanda bort korten och ge intrycket att arbetsgivaren *ensam* drabbas av pålagan. Försöket har för övrigt i stor utsträckning lyckats. Ingenting tyder på att arbetsgivaravgifter (numera också betecknade som sociala avgifter) är lika impopulära som skatter. Ordets makt över tanken är sådan att många uppfattar avgifterna som en ”skatt på de rika” och glömmer att höga lönekostnader bromsar expansion - och förvärrar arbetslösheten.

Löneskatten infördes 1955. Den var då 1,14 procent på lönedelar upp till 15.000 kr. Idag är den 33,06 procent på hela lönen, i Johanssons fall alltså en aning över 5.000 kr i månaden. I verkligheten kostar anställningen alltså arbetsgivaren-företagaren mer än 20.000 i månaden *av vilken summa över 60 procent går till skatt*.

10.000 kr i månaden är lika med 333 kr per dag. Om vi antar att Johansson har fru och två barn blir utrymmet för utgifter *mindre* än en hundralapp per person och dag. Den summan ska då täcka minst ett par, tre tusenlappar i hyra (om familjen bor riktigt billigt), men mera troligt någonting i storleksordningen 5.000. Två slutsatser blir oundvikliga:

1) Även en jobbare med en fullständigt normal lön - alltså *inte lågavlönad* - har svårt att få pengarna att räcka till något utöver det absolut nödvändiga. Som Helena Rivière framhåller i ”Bidragskulturen” (Timbro 1988) pekar själva ordet ”skattskyldig”, som är det ord myndigheterna använder, på att ”medborgarna står i skuld till staten redan initialt, från första kronan. från första arbetsdagen. Medborgarna betraktas uppenbarligen inte som medborgare, fria individer som samtycker till skatter för det gemensamma bästa, utan mera som nyttodjur som lever för att arbeta av på skulden.”

2) Rent praktiskt innebär systemet att vill man ha en någorlunda standard måste fru Johansson också arbeta, åtminstone halvtid. Vill man leva på större fot krävs skattefusk, svartjobb eller annan brottslig verksamhet - med allt vad detta innebär av minskad respekt för lagar och demokratiska beslut.

Det bör tilläggas att familjen självfallet betalar ytterligare en hel del i skatt. Såsom moms (25 procent på de flesta varor), alkoholskatt (om man unnar sig ett järn eller en flaska vin), bensinskatt och om man råkar bo i en villa taxerad till 500.000 också styvt sju hundralappar i månaden i fastighetsskatt. Om jag skriver

om från siffror och procent till levande liv, blir det så här:

Båda makarna *måste* gå upp på morgonen, väcka ungarna och gå till jobbet. En av dem, vanligtvis frun, *måste* ta barnen till dagis eller skolan, så länge de är för små för att ta sig dit själva. Någon, vanligtvis också frun, *måste* se till att de kommer tillbaka.

Samtliga *måste* vara mycket noga med att aldrig spendera så mycket som en tia på något onödigt. Det betyder att man *måste* hålla sig inom ett visst sortiment matvaror och kläder och *måste* tänka sig för två gånger innan man beställer en semesterresa. Det betyder också att man knappast har chans att spara några pengar och därför har mycket liten chans att klara oförutsedda utgifter; Johansson är beroende. Om han är gammal nog kan han konstatera att så var det *inte* på 50-talet och *inte* på 60-talet, men nu är det så...

Inte nog med det. Lika beroende som Johansson är Andersson, Pettersson, Lundström och Boman, hela den tysta, svenska majoriteten. Lagstiftning och skatter har, framförallt sen Olof Palmes 70-tal, strukturerat om samhället så att den överväldigande majoriteten tvingas att uppleva sitt liv och sin värld så likformigt som möjligt. Samma lön efter skatt, samma mat, samma kunskaper, samma slags hus eller lägenhet, var det verkligen politikens mål? Samma parti? Samma tankar och känslor också? Ville man verkligen det och i så fall varför?

Jag kan naturligtvis inte svara, bara misstänka. Minns gärna hur hårt Palme och många av hans partikamrater kämpade för att det i landet bara skulle få finnas *en sorts TV, den statliga*. Åt alla lika, lika med jämlikhet, så blev det i alla fall, oavsett om det var meningen eller ej. Eliten undantogs, det var givetvis oundvikligt, men för alla andra gällde att den knappa majoritetens tyranni fick härska; alla steg styrdes nästan mekaniskt i samma riktning och ingen kom på tanken att stanna upp och granska helheten kritiskt och förutsättningslöst.

Och värre. Eftersom lönerna pressats ihop, framförallt med hjälp av arbetsgivaravgift och marginalsatser, blir det mindre och mindre intressant att anstränga sig hårdare. Varför förkovra sig när det tar tid och krafter - och inte ger mer inkomst. I sin bok "Ännu mera planekonomi" fastslår Kurt Wickman, Ingemar Ståhl och Lars Niklasson:

"...genom att utbildning inte lönar sig till följd av höga marginalsatser och låga löner, har den allmänna kompetensnivån generellt blivit låg - den del av arbetskraften som lätt kan gå in i högproduktiva brancher är för liten och den del som inte kan röra sig på grund av för låg kompetens är för stor. Den alltför långt drivna utjämnningen mellan högproduktiva och lågproduktiva har adderat till dessa problem och lett till att rörligheten i arbetsmarknaden blivit för liten..."

Drastiskt uttryckt är vad de tre ekonomerna säger att svensken över tid gröpt ur sin egen kompetens och därför bromsat landets utveckling. Som fortsättningen ska visa råkar det vara exakt vad som hänt. Faktum är att till och med en så övertygad, för att inte säga fanatisk socialdemokrat som skatteminister Thomas Östros åtminstone indirekt erkänt att Sverige hamnat i ett allvarligt dilemma. "Vi" lider brist på experter på vissa nyckelområden, men kan inte locka hit kvalificerade utlänningar därför att skatterna är för höga. Lösningen: skattelättnader för utlänningarna. Vi kan alltså komma att få uppleva den absurda situationen att två civilingenjörer med samma jobb beskattas olika i så måtto att den av de två som är svensk bestraffas för att han haft otur att födas i landet (eller skaffat sig svenskt medborgarskap).

Inget annat land har, såvitt jag vet, någonsin beslutat om en liknande diskriminering mot de egna medborgarna.

*

*

*

När jag första gången besökte Singapore hade landet, som egentligen bara är en stad, just fått sin självständighet. Året var 1968 (av alla konstiga år) och det tog inte tio minuter att se att en av de absolut ledande industrierna var horhus - sömniga, tropiska och inte överdrivet renliga horhus. Gatorna vimlade av tiggare och längs ett särskilt rekommenderat stråk neråt hamnen paraderade världens fäggrannaste transvestiter. Singapore, konstaterade jag, hade i princip två hotell, det världsberömda Raffles och så det jag bodde på, där den vindögde hisspojken också var hallick och uppenbarligen ansåg varje icke-kund som en föraktlig svikare. Omständigheterna fogade det så att jag var tvungen att skicka ett telex (faxen låg mer än tio år fram i tiden) till Stockholm. Det visade sig inte särskilt lätt. Den enda telex som fanns tillgänglig på kvällen tillhörde det statliga telebolaget PTT. Den stod i källaren på företagets stora kontorshus. Det tog mig ett par timmar att få tillträde och nästan lika lång tid att hitta någon som kunde få snurr på maskinen. Först klockan halv fyra på morgonen var jag hemma på hotellet igen (och avslog dödstrött den vindögdes erbjudande om "massage, Sir, girl massage?"). Jag konstaterade att till och med krigets Saigon erbjöd mycket bättre telekommunikationer och förutspådde Singapore en kanske inte precis dyster men utan tvivel fattig framtid.

Som bekant blev det tvärtom. Det svänger kanske inte särskilt om dagens hypereffektiva Singapore och kastar man fimpar på gatan får man böta, men rik och välmående har staden blivit. Enligt internationell statistik som inte kan miss-

förstås har följande dramatiska förändring - ordet dramatisk är egentligen för snålt tilltaget - nämligen inträffat:

Sedan början på 70-talet har det utfattiga Singapore oupphörligt blivit rikare, framförallt genom att satsa på framtidsbranscher och tillåta, ja, inbjuda till, hänsynslös konkurrens.

Under samma period har det rika Sverige *relativt sett* hela tiden blivit fattigare.

Singapore närmar sig toppen på världen räknat i BNP per capita. Sverige sjunker däremot längre och längre ner i jämförelsetabellerna. Det kan tilläggas att Japan redan tidigare gjort samma resa som Singapore och att Hongkong fullbordade den i samma tidsperiod som Singapore. Andra asiatiska "tigrar" kopierade prestationen, mer eller mindre. Minst lika viktigt är naturligtvis att flera länder i vårt *närområde*, Europa stack förbi.

1970 när den ursinniga reformpolitik gick upp i varv som land annat innebar en folkvandring av svenskar från det privata näringslivet till den offentliga sektorn, var Sverige, tillsammans med Luxemburg, det tredje rikaste landet i världen. Jämförelsen som regelbundet görs av de rika ländernas samarbetsorganisation, OECD, tar hänsyn till köpkraft; den låter sig alltså inte luras av växelkurser. Framför Sverige-Luxemburg låg bara USA och Schweiz. *Inget* av de länder som tillhörde EU:s föregångare var vid den tiden lika rikt som Sverige.

Sexton år senare har Sverige fallit tillbaka 15 platser. "Vi" är nu nummer 18 på OECD:s lista. Samtliga Europas länder har gått förbi, utom Portugal, Grekland, och Spanien, som förr i tiden förvisso aldrig förekom i jämförelser med det rika Sverige. På förvåren 98 passerades vi av Finland, ett land som de flesta svenskar reflexmässigt ansett som klart underlägset (utom möjligen i friidrott) det mycket rikare Sverige. I fråga om global konkurrenskraft (uppskattad av World Economic Forum i Genève) hamnar Sverige på 22:a plats och ekonomisk frihet (Fraser Institute, Kanada) på 42:a. Tillsammans ger de undersökningar jag nämnt och en rad andra en helt samstämmig bild av svensk ekonomi på tillbakagång. En sammanställning gjord av Svensk Handel konstaterar:

"Gemensamt i samtliga studier är att Sverige anses ha både för stor offentlig sektor och för höga skatter. En av rapporterna tar också upp problemen med utbildningssystemet. Sverige har för få högskoleutbildade tekniker."

Nordbankens chefsekonom, Nils Lundgren, funderade för inte så länge sen över utvecklingen med utgångspunkt från i första hand OECD:s material. Han tvingades konstatera att det, oavsett vad som händer kommer att ta *mycket* lång tid för Sverige att på nytt nå toppen. Om man antar att i-länderna i allmänhet växer

med i snitt 2,25 procent över konjunkturcykeln, skrev Lundgren i Dagens Nyheter, skulle Sverige behöva en tillväxt på hela åtta procent per år för att på fem år komma ikapp Schweiz som nu ligger på 3:e plats efter USA och Tyskland. En så snabb tillväxt som åtta procent är en praktisk omöjlighet. Men hur går det om ”vi” försöker nå upp till vår gamla tredjeplats på 10 år? Enligt Lundgren krävs i så fall en tillväxt på 5,2 procent i snitt, även det en omöjlighet. Lundgren kommenterar:

”Det ter sig alltså inte särskilt troligt att Sverige inom överskådlig tid återtar sin plats som ett av världens rikaste länder. Snarare är det så att många andra flåsar oss i nacken och kommer att gå förbi...(vi) lär få nöja oss med att vara kanske inte direkt fattiga men dock mindre bemedlade kusiner i EU-familjen.”

*

*

*

Men har folk det bättre i Singapore än i Sverige? Är dansken nöjdare än svensken? Lever man bättre i Londons West End än i Tensta? Är optimismen större i det gamla Östberlin än i Södertälje?

Svaret är givetvis att ingen av dessa frågor går att besvara annat än alldeles godtyckligt. De jämförelser med Singapore och andra länder som jag citerat gäller ekonomisk effektivitet, ingenting annat. Inte trygghet, inte trivsel, inte lycka. Rent *personligen* tror jag (och meddelar som ett slags varudeklaration) att det stora flertalet tyskar, fransmän och amerikaner lever bättre än svensken i allmänhet. Detta beror till en del på att de har högre köpkraft, vilket jag anser vara lika med större handlingsfrihet, men ännu mer på att länderna är större, brokigare och mindre detaljreglerade. Ingenstans möter man samma standardisering av det dagliga livet som i Sverige; ingenstans samma övertro på ”det allmännas” plikt och förmåga att ”lägga livet tillrätta” för individerna ; ingenstans en offentlig debatt lika envetet upptagen med en fråga åt gången och lika dominerad av politiskt korrekta individers behov av att framföra identiska budskap. Anpassning föder självkontroll och gruppkontroll som tycker om enformighet. Auktoritetstro ger konformism. Jag är övertygad om att uniformiteten i arkitektur, konsumtion och till och med klädsel också spelar in (se gärna tillbaka på kapitel 6 om Malmö: Sveriges Chicago) liksom givetvis beroendet.

Det är ingen idé att försöka applicera Jante-lagens första bud ”Du ska ikke tro att du er noen” på en framgångsrik hallick i Harlem, en bayrare i lederhosen på besök i Berlin eller en taxichaufför från Marseilles som (olyckligtvis för alla inblandade) tvingats ta jobb i Paris. De större ländernas större inbyggda olikheter ger människor vana vid att acceptera snabb förändring och avvikande beteenden, att

debattera (även inom sig själva) och tillåta sig stimuleras. Kort sagt: att utvecklas individuellt. I länder mindre isolerade än Sverige finns en starkare upplevelse av att ingenting varar i evighet och att det därför kanske är smartast att försöka ha så roligt man kan, medan man händelsevis lever. Kort sagt lyser det tunga, svenska allvaret med sin frånvaro utanför landets gränser - fast jag tycker mig minnas att det existerar i nationella varianter i Norge och Finland (men givetvis inte Danmark).

Att jämförelser mellan länder och folk omöjligen kan bli exakta betyder inte att man kan avfärda dem som irrelevanta, bara att man får vara mera försiktig med slutsatserna. Att "vi" genomsnittligt är längre än japanerna är lätt att bevisa, liksom att "vi", återigen i snitt, lever längre än de flesta andra människor på jorden. Att barndödligheten är låg och läskunnigheten hög är väl etablerat. Däremot går det nog inte att utröna om vi gråter mer eller mindre än de som det påstås notoriskt sorgmodiga tjeckerna eller förälskar oss lika ofta som fransmän och fransyskor. Man kan göra iakttagelser och studera mediautbud och litteratur. Man kan få tillgång till opinionsmätningar och attitydundersökningar om allting från ekonomisk optimism eller tro på Gud. Lik förbannat ser man framförallt vad man ser; tolkningen blir subjektiv och dessutom med nödvändighet skiftande över tid.

Medveten om allt detta tar jag risken och fortsätter.

Jag har bott i USA eller Frankrike i mer än tre årtionden, längre än jag bott i Sverige. Jag har i många år varit samtidigt främling och hemtam i New York och Paris och är det sen länge också i det land där jag föddes: persvensk och invandrare i samma person, hemma borta och borta hemma (som den vitsige amerikanske kolumnisten Anthony Lewis i New York Times beskriver en liknande situation). Eftersom jag alltid försörjt mig på att skriva i svenska tidningar har jag dock varit mycket noga med att hålla noggrann koll på utvecklingen i Sverige - minst ett besök i månaden, plus sommarsemestern, plus mediakonsumtion. Arbetet med den här boken gav mig chansen att fördjupa mina kunskaper, fylla igen luckor...

...och fundera över de oundvikliga jämförelserna.

Att den ekonomiska, sociala och politiska utveckling Sverige haft sen 70-talets början ger anledning till stor oro är jag uppenbarligen inte ensam om att tycka. "Det sena Sverige" (om jag får använda ett modeuttryck) beskrivs dels i kilovis med utredningar, i ekonomiska analyser som Assar Lindbecks "The Swedish Experiment" och Nils-Eric Sandbergs "Vad gick snett i Sverige?", men också i Kjell Espmarks monumentala romansvit "Glömskans tid". I sju romaner, samtliga i monologens form, beskriver Espmark ett land där *formerna* för samlevnad tagit befälet över *innehållet* och välfärden blivit sin egen värsta fiende; på många sätt samma bild som jag försökt teckna, men mörkare och mera skrämmande. Framfö-

rallt den gamle besvikne arbetaren (och socialdemokraten) Martin Vrede i ” Lojaliteten” förmedlar en känsla av vanmakt och främlingskap i det land Sverige är idag. Som Rubasjev i Arthur Koestlers klassiska ” Natt klockan tolv på dagen” vill eller förmår Vrede inte erkänna att partiet kan ha gjort fel. Lojaliteten kräver ju att han accepterar allt som ledningen bestämt; han måste kväva sin egen protest och skriva om historien. Istället för att säga emot ser han maktlöst på medan förvandlingen fortsätter i riktning mot mer bestämmelser, större vårdapparat, men mindre medmänsklighet och ödsligare liv.

” Nu sitter jag här (går Vredes berättelse) med remissen och min vanmakt i knät. Sköterskorna ser förbi mig som om jag varen fuktfläck på den vita väggen. Jag har en enda önskan: att de vita rockarna vore så många fler så att jag hann få bot i tid...Då och då kommer man bärande på extrabord och ytterligare en back proslin till personalens kafferum. Myllret av sjuksköterskor, biträden, näradministratörer och tillsynsmän är så febrigt att många springer omkull varandra. Ingen tycks längre minnas vart hon var på väg. Jag vågar nästan inte fästa blicken på den där ampra sköterskan som tränger sig fram i mängden. Men när jag till sist gör det ser jag vad jag måste ha vetat hela tiden: hon börjar dela sig och är strax två som skyndar åt samma håll, redan i färd med att dubbleras på nytt. I glasburen är kassörskan nu så många att glaset börjar brista...”

”Lojaliteten” är skakande läsning och detsamma kan sägas om ”Glädjen”, ”Hatet” (den mördade statsministerns monolog från andra sidan graven), ”Missförståndet” och de andra böckerna i sviten. Böckerna borde vara obligatorisk läsning för alla som studerar statskunskap men kommer säkert inte att bli det. Verkligt djup kritik - pilar riktade mot hjärtat - har aldrig uppskattats i funktionärssamhället oavsett om de avfyrats från höger eller vänster. Systemet slår ifrån sig; dissidenter isoleras och stöts bort som ”avvikande” eller ”udda”. . Motståndet mot förändring, utom i ”rätt” riktning, tar spjörn mot svenskens upfattning av sig själv som tillvarons främste realist, den som ser på människolivet med sunt förnuft, avvisar romantiska krusiduller och organiserar sig därefter.

Men realismen är, tror jag, missuppfattad. De strömningar som präglar ” det sena Sverige ” är snarare materialism, rationalism och perfektionism, överlappande och samverkande. En skiss:

Materialism har kommit att dominera det politiska landskapet till den grad att man kan få föreställningen att *alla* politiska frågor i Sverige handlar om kronor och ören. Ta åldrandet, det mest dramatiska som händer alla människor som inte dör i förtid. Åldrandet har blivit en fråga om pensioners storlek och värdebeständighet, respektive *rätten* till eget rum på långvården. Ta EU eller EMU. En fråga inte om lojalitet med andra demokratier eller repspekt för ingångna fördrag utan om Sverige ”tjänar” eller ”förlorar” på att vara med. Ta invandring.

Det blir en diskussion framförallt om invandrarna ”kostar” folkhushållet för mycket eller om de eventuellt kan bidra till större inkomster.

Efter att ha följt svensk politisk debatt i ett långt antal år är det svårt att befria sig från intrycket att ingenting annat än pengar har betydelse - och detta paradoxalt nog i det land där man oftast framhåller att pengar fördras bäst om alla har lika lite! Finns det en halvt förnekad dröm om rikedom i det ständiga idisslandet av kostnader? Kanske. Det man vet är att ” alla ska ha en hygglig levnadsstandard”, inte för hög, inte för låg, utan lagom och jämlik.

Rationalism är, i svensk tappning, att alla ska vara ”nyttiga”, alltså arbeta och dra sitt strå till skatten. Undantag görs för sjuka, arbetslösa och utslagna som ju ger sysselsättning åt hundratusentals landsmän, men i övrigt tillmäts mycket lite värde. Från 30-talets mera extrema samhällsingenjörer har man övertagit tanken att bara den som bidrar till de erkända och gemensamma värdena (uttryckta i kronor) egentligen har rätt att existera. Som varje läkare kan berätta (och ofta nog berättar) avlivs äldre personer regelbundet på sjukhusen. De drar för stora kostnader och ” kommer ändå aldrig att bli riktigt bra”. I ett lika rationalistiskt land, Holland, beror 2,4 procent av alla dödsfall enligt officiell statistik på *legalt sanktionerade* barmhärtighetsmord. I Sverige förbjuder lagen än så länge att liv släcks ut med myndigheternas tillåtelse men att läkarna tar bort dropp, vägrar näring, etc, alltså juridiskt sett gör sig skyldiga till mord eller dråp, tillhör vanligheterna. Man ”rensar sängar”; det beivras inte. Ett förslag till ”livstestamente” som på förhand ger tillstånd till avlivning lades fram i början på 1998 - om den sjuke är för svag för att själv säga ja eller nej, förväntas en anhörig överta uppgiften.

Precis som under det hemska steriliseringsprogram som drevs så hårt under så många år handlar pjäsen om att göra skillnad mellan ”värdefulla” och ”värdelösa” liv. Som värdefull betraktas den som kan bidra till kollektivets (materiella) bästa. Högsta möjliga produktivitet, lika med pengar att fördela i enlighet med beslut tagna av politiker och tjänstemän. Ungdom, effektivitet och produktiva insatser hyllas som det främst eftersträvansvärda; det viktigaste. Här möter återigen en elakt grinande paradox: Sverige blir dag för dag ett allt äldre land. Under överskådlig tid kommer ”vi” att bo i ett av de *minst* ungdomliga samhällen som finns (ett förhållande som diskuteras i bokens sista kapitel).

Perfektionism . Alltsammans utgår från den farliga missuppfattningen att samhället kan byggas *färdigt* ; utvecklingen fulbordas, allting blir perfekt och immunt mot all förändring. När detta hänt skall allting ska vara på millimetern planerat, reglerat och därmed *rättvist* , i enlighet med majoritetens beslut. Att den enes rättvisa i varje mänsklig konflikt är den andres orättvisa, lämnas utan avseende, liksom att majoriteten kan ha fel - som den majoritet av tyskarna hade fel, som gav Hitler sitt entusiastiska stöd . Att social rättvisa aldrig kan vara någonting annat än

ett skiftande närmevärde, bryr man sig heller inte om och lika lite att mycken skaparkraft går förlorad när alla förväntas uppträda enligt samma mall - så som man måste uppträda på anstalt.

Skulle svensken alltså vara lyckligare om samhället vore lite mindre genomorganiserat? Om Sverige vore lite mindre perfektionistisk, mera som Frankrike, Tyskland, USA eller varför inte Italien?

Det är jag fullkomligt övertygad om.

*

*

*

Andra tycker inte oväntat annorlunda. I Dagens Nyheter publicerades på Nyårs-afton 1997 en artikel med rubriken:

”STATENS MAKT ÖKAR INDIVIDENS FRIHET”

Artikeln under rubriken var den andra i en serie på två. Den var skriven av Henrik Berggren och Lars Trägårdh, båda välkända debattörer. Så här stod det i inledningen:

”I den ideologiska debatten har det svenska välfärdssamhället ofta framställts som ett kollektivistiskt och anti-individualistiskt projekt, ett slags nästan-socialism. Kritiker av välfärdsstaten har oroat sig över den brist på självständighet, integritet och personlig frihet som man menar uppstått som ett resultat av de stora statliga trygghetssystemen. Dess tillskyndare har däremot framhävt de positiva sidorna av denna kollektivism: solidariteten, omsorgen om andra människor, det gemensamma ansvaret.”

Författarna avvisar med stor kraft kritiken mot ”nästan-socialismen” (alltså kritik av det slag som jag just framfört). Att vårdapparaten är en maktmaskin är en tanke som förefaller dem helt främmande. Tvärtom är socialförsäkringssystemet framförallt inriktat på att stärka den enskilde individens ställning.

”Denna frigörelse riktar sig framförallt mot familjen, men även mot företag, organisationer och andra sammanslutningar i det som ibland kallas ’det civila samhället’ ”.

Och vidare:

” Vad som kännetecknar det svenska samhället mest av allt är inte kollektivism,

utan en allians mellan stat och individ som på ett enastående sätt förlöst individerna från beroendet av familjen och civilsamhällelig 'välgörenhet'". (Min kurs.)

I Sverige råder enligt författarna *statsindividualism*. Begreppet förklaras så här: "Särkilt intima relationer, inom familjen, med vänner, inom den lokala gemenskapen framstår som bedrägliga därför att den beroendeframkallande kärleken subtilt men obevekligt urholkar friheten. Det är lättare att släppa in djur och maskiner i det personliga livsutrymmet än en annan människa...Inte minst undergrävs den individuella självständigheten av barn-föräldrarelationen som genom sin asymmetriska utformning utmanar hela idén om individuell frihet. Först kräver barnen en omvårdnad, tillsyn och emotionell insats som påtagligt inskränker den egna rörelsefriheten och som inte kan återgäldas förrän barnen blivit vuxna och föräldrarna gamla. Och senare i livscykeln följer den omvända risken: att "ligga till last", föräldrarnas förnedrande beroende av barnen under ålderdomen".

Jag måste erkänna att när jag hade läst de stycken jag citerat här och det som följde började jag grubbla över om artikeln egentligen var avsedd som något slags svart parodi. Satir med avsikten att skrämma och väcka? Men nej. Författarna hävdar verkligen att den svenska staten, alltså den maktmaskin som socialdemokratin skapat, i det väsentliga fungerat som en *befrielsefront* (dock utan krav på skägg och grön kakhi-uniform). I Sverige har barnen fått skydd mot föräldraberоende. Med hjälp av särbeskattning och subventionerad barnomsorg (skriver artikelförfattarna uppskattande) har man brutit kvinnors beroende av män och - "kanske något paradoxalt" - befriat mannen från det ansvar som hans ställning som familjens överhuvud medförde. Och så vidare...

Om jag sammanfattar lite rått blir slutsatsen att staten med hjälp av en finmaskig trygghetslagstiftning gett den i Sverige födde eller invandrade individen de gyllene friheten att kunna skita i alla andra. Föräldrar slipper lida av den "beroendeframkallande kärleken" till sina barn och de gamla kan lämnas att dö i ensamhet på mer eller mindre steriliserade institutioner istället för att utsättas för "förnedrande" ansatser till vård från sina barns sida. Vare sig Huxley eller Orwell lyckades beskriva ett fullt lika omänskligt samhälle, där varje frihet är en frihet från medmänskligt ansvar och bara statens rådiga ingripande gör det möjligt att "uppleva djupare och sannare relationer till andra människor än något samhälle tidigare har erbjudit". Olof Palme måste ha menat något liknande när han talade om det "civilisatoriska" Sverige.

Jag konstaterar dock att författarna, i sin glödande entusiasm för samhället som centralstyrd anstalt glömt att ta med två avgörande punkter. Gissningsvis skedde det inte helt oavsiktligt:

- 1) Befriaren staten befriar medborgarna inte bara från varandra, från den hemska

kärleken och den giftiga gemenskapen, utan också från huvuddelen av deras inkomster. Rörelsefrihet och möjlighet att fatta egna beslut ingår inte i ”statsindividualismen” - utom för medlemmar av eliten, till exempel välbetalda medarbetare på DN:s kulturavdelning.

2) Befriaren staten är inte, som artikelförfattarna tycks mena, en kliniskt rättvis abstraktion, utan en maktapparat befolkad av människor, för att inte säga individer. Dessa individer är för sin utkomst skull beroende av att göra andra individer beroende - på sätt som jag beskrivit tidigare i boken. Ambitionen har alltså i det praktiska livet aldrig varit att skapa frihet från beroende utan att ersätta - och så långt har Berggren och Trägårdh rätt - beroende av familj, vänner kärlek och omsorg med beroendet av tjänstemän. Att tjänstemän kan vara minst lika lynniga, elaka, lata, inkompetenta eller orättvisa som barn, vänner, föräldrar, älskarinnor eller fackbossar (för att snudda vid ytterligare ett beroende!) ingår uppenbarligen inte i bilden.

Jag är lycklig över att kunna sluta med att de två författarna upplever att ”statsindividualismen” i vår tid är hotad. Så här temperamentsfullt beskriver de framtiden:

” Den svenska statsindividualismen har alltid varit klar över den moderna marknadskapitalismens nedbrytande kraft, dess förmåga att slita sönder alla band och omvärdera allka värden. Än så länge har den moderna svenska välfärdsstaten, med sitt löfte om att samtidigt kunna erbjuda de utsatta individerna både frihet och trygghet, också kunnat hålla emot denna förödande kraft. Men om det nu är så att vi står inför nationalgemenskapens uppluckrande och det statscentrerade sociala kontraktets förfall ter sig den svenska individualismens framtid tämligen bister.”

Kommentaren till denna avslutning kan vad mig beträffar bara bli en:

Amen!

Kapitel 15: Blågul framtid?

Sveriges ungdom, dess framtid!

Så brukar det sägas, men så är det inte. Snarare borde det heta: Sveriges framtid, dess åldringar! Redan idag väger de äldre mycket tungt - och de yngre blir färre. År 1996 föddes 95.297 barn i landet. Samma år var antalet dödsfall 94.131, lika med en nettofolkökning på 1.166 personer. Eller rättare sagt: en ökning av *i landet födda* med så många bebisar, det övervägande flertalet svenska medborgare.

Under 1997 försämrades situationen ytterligare. Antalet döda *överstiger* nu antalet födda, visserligen bara med en handfull, men likafullt. För att hitta lika få nyfödda i statistiken måste man gå långt tillbaka till 1800-talet, då antalet fertila kvinnor var betydligt lägre. Situationen är helt enkelt den att om "vi" inte kunde räkna med invandring skulle Sverige krympa befolkningsmässigt, sakta men säkert. Som Curt Nicolin framhåller i "Ny strategi för Sverige", en samling fromma önskningar (utgivna på Ekerlids Förlag 1996) skulle allting vara avsevärt annorlunda om inte omkring 35.000 (!) graviditeter slutade i abort. Det finns emellertid just nu ingen anledning att tro att siffran kommer att förändras. Födelsetalen är låga och på nerväg i alla rika länder *och* ett stort antal fattigare; mera om detta inom kort.

Landet krymper - och blir äldre. Det moderna Sveriges största årskullar, de så kallade "40-talisterna", som tillkom i optimismen efter det stora kriget, börjar bli gamla. Även de många som också var "68:or" och såg sig själva som sinnebilden för ungdom och dådkraft, uppfattas idag som rätt malättna (ofta även av sig själva). Varför ungdomskulten är så dominant i Sverige - ett land utan ungdom - är oklart, men så är det. Statistiken finns till hands, men ingen tycks ha lust att se den.

Om vi utgår från fredsåret 1945 började många tusen medlemmar av de största årskullar landet någonsin haft att gå i pension redan 1995; de har visserligen inte blivit sextiofem, men rent statistiskt ligger pensionsåldern i Sverige något under 60 år. Flera "babyboomers" följer sen och pensionärsblocket sväller, år efter år. 1996 var 1.543.296 svenskar och svenskor över 65 år. Det är 17,4 procent som har rätt till försörjning av "det allmänna" och antalet kommer att växa till över 25 procent - särskilt om vi till antalet åldringar lägger över 400.000 förtids-pensionärer, vilket är rimligt. Sveriges vanligaste yrken är redan idag "pensionär", respektive "anställd i vårdsektorn" huvudsakligen för att ta hand om pensionärer; kommande år ger mer av samma slag. Siffrorna jag använder kommer från SCB; ingen ifrågasätter att de är korrekta.

Om folkmängden i landet krymper och medelåldern stiger finns det mycket

små chanser att ekonomin växer och ger högre standard. Färre äktenskap, färre barn, mindre behov av hus, lägenheter, tvättmaskiner, bilar, porslin, bestick, diskmedel. (Att hela västvärlden, plus Japan, befinner sig i samma situation, påverkar inte resonemanget, i hög grad tvärtom)

Men folkmängden kommer med största sannolikhet inte att sjunka, fast heller inte öka mycket. 1996 invandrade 39.895 personer. Samtidigt utvandrade för all del 33.884. ”Vi” fick netto ett tillskott på något över 6.000 nya arbetare, konsumenter, skolbarn, studenter, hemmafruar och kanske en eller annan pensionär och socialbidragstagare.

Av de som utvandrade var drygt hälften svenska medborgare, de flesta (men inte alla) svenskar födda av pursvenska föräldrar. Såvitt jag vet finns inga undersökningar i frågan, men man kan ta för tämligen givet att de flesta av *invandrarna* var relativt sett okvalificerade för den svenska arbetsmarknaden - framförallt behärskade de nästan aldrig det svenska språket. (Inte heller gjordes det några egentliga ansträngningar för att snabbt hjälpa in kvalificerade invandrade på arbetsmarknaden,)

Det överväldigande flertalet av *utvandrarna* var däremot väl utbildade - så väl utbildad man numera blir i Sverige där nivån, som jag visat, har sjunkit betänkligen sen 70-talets olika program för jämlikhet i undervisningen fick fullt genomslag. Utvandringen från Sverige har ökat från 2,9 procent 1990 till 3,8 procent 96 och 4 procent 97. Siffrorna är de högsta sen den stora folkvandringen till Amerika tog slut. Det är för tidigt att dra bestämda slutsatser av ett så begränsat material, men *kanske* kan man skönja en trend: kvalificerade svenskar söker jobb där de kan tjäna bättre pengar än i Sverige, vilket är nästan var som helst i världen. Europa står öppet på ett helt nytt sätt sen ”vi” blev EU-medlemmar; USA fortsätter att locka, liksom Australien. Utvecklingen har, tillspetsat uttryckt, medfört att *Sverige är ett attraktivare land för blottställda flyktingar än för svenskar med resurser.*

Invandringen har mer än halverats sedan det stora flyktåret 1984 då 83.598 människor kom till Sverige, det stora flertalet från Bosnien. En alldeles för liten del av 90-talets invandrare har (som det heter) ”kommit in på arbetsmarknaden”, alltså fått jobb. Inte heller har man gett den som så önskat någon realistisk chans att öppna eget (utom naturligtvis svart). Som regel får de asylsökande (vilket under en följd av år betytt det överväldigande flertalet av *invandrarna*) sitta i läger i minst två år. Varje enskilt fall kräver enligt lag individuell utredning - är vederbörande verkligen förföljd, hotad och berättigad till fristad? Att en sådan utredning så gott som alltid är totalt omöjlig att göra har man inte ansett sig kunna ta hänsyn till. Kan man inte utreda, kan man ju alltid *låtsas* utreda. Är bergsbyn så och så i östra Turkiet verkligen kurdisk? Kommer asylsökande Ahmed verkligen därifrån

eller från en helt annan by på andra sidan gränsen till Irak? Omöjligt att säga. Verkligheten underställs byråkratin - och politikernas behov av att framstå som grundliga, välsinnade och framförallt omutligt rättvisa. De sökande kommer i kläm på det mest hjärtskärande sätt, men Invandrarverkets budget har inte precis blivit lidande. Alltså får den grymma farsen fortsätta - sen Bosnien fick fred, eller i varje fall stillestånd, lyckligtvis på parlåga...

Enligt SCB finns det nu 943.804 "utrikes födda" människor i Sverige. Om vi anser att barn i familjer där en av föräldarna är född utanför Sverige ska anses som "utlänningar" eller "invandrare" (terminologien är svår) blir antalet omkring 1,4 miljoner eller 18 procent. 1964 var motsvarande antal omkring 300.000. Man kan kritisera SCB:s sätt att räkna, bland annat i så måtto att barn till en svensk far och en norsk eller dansk mor är mycket lite "utlänningar", att svensktalande finnar har lätt att finna sig till rätta, etc,etc En slutsats går ändå inte att motsäga:

Sverige har i mycket snabbt tempo blivit mindre och mindre blågult, om vi med blågult menar ett Sverige som det såg ut på 50- och 60-talen. Mitt i den stora marschen mot ett jämlikt och likformigt liv för alla svenskar strömmade hundratalsentals människor av annorlunda ursprung in i det länge isolerade landet. Somliga hade en hudfärg som avvek från den på platsen vanliga, *alla* hade avvikande vanor och (i allmänhet) värderingar. Sverige blev (för att citera några vanliga uttryck) mycket mera "multikulturellt", "brokigare", "kosmopolitiskt", "inte som förr", "ett helt nytt land"; allt detta mer eller mindre korrekt. Och mer eller mindre uppskattat av urinnevånarna.

Vart utvecklingen kommer att leda vet vi praktiskt taget ingenting om. Däremot vet vi att förändringen gick svindlande snabbt. Omkring 280.000 invandrare kom till Sverige under de senaste fem åren (fram till 97) och det kan inte ha undgått någon att områden så olika som "kvadratkorporatismens" Rosengård i Malmö (se kapitel 7), Tensta, Flemmingsberg, Husby i Stockholm, Angered i Göteborg och delar av städer som Trollhättan och Halmstad (knappast kända för att vara kosmopolitiska) förvandlats till utlänningsghetton. Spänningen mellan pursvenskar och invandrare är på sina håll mycket stor; den kommer inte att bli mindre av att alla som är kritiska mot invandningspolitiken mer eller mindre automatiskt skälls för "rasister".

Den stora invandringsvågen minskade, som nämnts, när kriget i Bosnien tog slut - men också därför att regeringen Bildt med ett plötsligt beslut om visumtvång för bosnier gjorde det betydligt svårare för att folk från konfliktområdet att överhuvudtaget kunna dyka upp vid Sveriges gräns. Över en natt beslutade regeringen, där folkpartisten Birgit Friggebo hade ansvaret för invandringsfrågor att 1) alla som redan ankommit från Bosnien skulle få chans att stanna därför att de kom från ett krigsområde. Samtidigt 2) upphörde Bosnien plötsligt att vara krigsområde, vilket

ledde till att den som tänkte fly till Sverige först måste skaffa visum i Kroatiens huvudstada Zagreb, vilket i praktiken var omöjligt för de flesta. Det intellektuellt ohederliga i regeringens resonemang förnekades givetvis energiskt - och någon nämnvärd kritik kom aldrig, möjligen därför att oppositionen mot invandring och flyktingförläggningar vuxit sig mycket stark bland de så kallade gräsrötterna. Det var helt enkelt mest praktiskt för alla politiker att låtsas som om ingenting viktigt inträffat.

Massinvandringen kom, av en olycklig tillfällighet, samtidigt som jobben försvann.

Alla omvärldsfaktorer föreföll plötsligt negativa - framförallt marknadens krav på att statens utgifter måste minskas. Som framgick i förra kapitlet slogs 250.000 jobb ut i storföretagen 1988-93. De ersattes *inte* som på 70-talet med nyanställningar i den offentliga sektorn ; inte heller småindustri eller service växte (av skäl som framgår av kapitel 13 och 14). Sverige som vant sig vid en arbetslöshet neråt 2 procent, alltså i praktiken full till överfull sysselsättning, mötte plötsligt upp till omkring 8 procents arbetslöshet och kanske dubbelt så mycket om man räknar folk i omskolning, ”kunskapslyft”, arbetsmarknadsåtgärder, förtidspension, etc,etc. Många avstod i det nya läget från att överhuvudtaget söka jobb och blev arbetslösa på alla sätt - utom rent statistiskt. De asylsökande som axiomatiskt var utan jobb när de kom till Sverige hamnade i ett svart hål, en spiral neråt där det antagligen var oundvikligt att de skulle bli beskyllda för att ”ta jobben ifrån oss, vanliga svenskar” , vilket förvisso inte var vad som hände.

Det som hände var istället att *både* de nytillkomna och de i landet födda, alldeles vanliga svenskarna, för det mesta utan att kunna tala med varandra marscherade in i ett alldeles nytt samhälle, nämligen ett samhälle som

1) kollektivt blev fattigare och där många människor därför blev

2) mer och mer beroende av ”det allmännas” insatser.

Under 1991,92,93, alltså några av de största invandrigsåren, sjönk BNP i Sverige med i snitt 2 procent per år. Samtidigt växte antalet beroende *alldeles oavsett invandringen* . I augusti 1994, då invandringen som ovan nämnts slog rekord, publicerade DN inför valet en tabell som slog fast att väljarkåren omfattade 6.526.121 personer. Av dessa väljare var

1.575.000 ålderspensionärer

1.300.000 anställda i stat och kommuner

500.000	arbetslösa
400.000	förtidspensionärer
360.000	studerande
40.000	handikappade, anställda hos Samhall

Eller sammanlagt 4.175.000, lika med 64 procent av väljarna. Assar Lindbeck presenterar i den tidigare citerade "The Swedish Experiment" en i allt väsentligt likartad tabell från 1995 (1.584.000 ålderspensionärer, 1.346.000 offentlig-anställda) och hamnar på 64,3 procent offentligberoende. Kurt Wickman och Ingemar Ståhl kommenterar situationen i "Suedosclerosis II":

"Det är enklast att se regeringens väljarunderlag som en koalition av skilda intressegrupper som har det gemensamt att de är beroende av skattefinansierade inkomster", skriver författarna. Beskrivningen är i varje fall inte särskilt tillspetsad. AB Sverige kunde nästan lika gärna ha hetat AB Statsföretag eller varför inte Allmännyttan AB?

De nya svenskarna (ja, de som nu fick bli svenskar) kom till ett land som 1) skapade beroende istället för jobb, 2) tappade sin position i världen och 3) ändå på ett gåtfullt sätt lyckades vara både rikt och fattigt på en och samma gång. Siffror påstås vara torr läsning, men förmedlar ibland en nästan outhärdlig dramatik. Begrunda följande:

År 1968 ansågs 358.321 svenskar i behov av socialhjälp - det stöd man enligt Socialtjänstelagen får när man absolut inte kan klara sig själv. 68 var året innan Olof Palme utsågs till statsminister, men framförallt det år då utvecklingen i Sverige vände i riktning mot det mera "revolutionära" (inte minst beroende på en stor valseger för Socialdemokraterna). Efter 68 kom den långa rad reformer som, enligt (s) och partiets anhängare gjorde Sverige till det verkliga mönsterlandet, jämlikhetens "civilisatoriska" land framför andra.

En av den långa reformradens biverkningar var säkert helt oväntad:

År 1995 hade antalet socialbidragstagare i landet närapå *förbubblats* till 721.000. Sett på det "gamla" sättet då socialhjälp öppet eller i det fördolda jämfördes med "fattigvård" hade Sverige då blivit fattigare eftersom en mycket större del av befolkningen behövde "det allmännas" hjälp för att klara sig. Men man kan också vända på problemet. Hade "vi" möjligen blivit rikare, nu när det uppenbarligen fanns resurser att hjälpa så många fler till en högre standard? Även den frågan är värd att ställas, kanske i formen:

Blev Sverige för rikt för sitt eget bästa? Har ett inkrökt och inåtblickande system skapat en ny sorts människor, illa skickade att konkurrera på den globala marknaden som inte ens 1998 är så global som det sägs - och som just därför kommer att bli mera, inte mindre krävande när gamla konkurrenter blir vassare och nya stränger på.

I en skrift kallad "Kontroll av socialförsäkringarna" utgiven av riksdagens revisorer 1995 berättas om hur man så sent som 1993 firade Socialförsäkringens dag:

"Dagen genomfördes på olika sätt i olika delar av landet. På många lokalkontor hade man kvällsöppet. Man bjöd på kaffe, frukt och karameller och delade ut ballonger till barnen. Särskilda tipsrundor med frågor om socialförsäkringen anordnades. På många ställen hade man särskilda stånd i köpcentra och liknande. Det förekom också att personal från försäkringskassan var ute och 'raggade' besökare till kontoren..."

Vågar jag gissa att vi aldrig ser liknande festiviteter igen?

*

*

*

Det enda vi med bestämdhet vet om framtiden är att den kommer att bli annorlunda än vi (och prognosmakarna) föreställer oss. Bara få specialister och ännu färre icke-specialister förutsåg att Berlin-muren skulle falla. Även efter murens fall var det inte många som trodde att Sovjet två år senare skulle upplösas i sina beståndsdelar. När den häftiga, finansiella krisen exploderade i Asien på hösten 1997 behövde man inte bläddra särskilt långt tillbaka i gamla tidningar för att hitta uttalanden där berömda affärsmän (som Percy Barnevik) prisade området som de närmaste årens stora tillväxtmotor, den del av världen där man i första hand borde lägga sina investeringar.

Kort sagt: vi vet *inte*.

Men omöjligheten av säkra förutsägelser hindrar inte att vi *mer än någonsin* måste ägna oss åt bedömning av omvärldsfaktorer: trender och tendenser i politik och ekonomi, produkter, marknader, hotbilder. Som den här boken har visat, framförallt i kapitlen 10 och 11 har svenska affärsmän och politiker, i första hand Olof Palme, visat en häpnadsväckande blindhet inför nya utmaningar. Det officiella Sverige, inklusive direktörseliten, har under långa perioder ägnat sig åt navelskådande och högmodig historieförfälskning. Det gick bra så länge; det kommer

alltid att gå bra. Nu krävs en ny realism, särskilt som tempot i utvecklingen ökar. Nya bilmodeller kommer snabbare, datorer blir fortare omoderna, konkurrensen hårdare, medtävlarna fler - och dessutom i allmänhet geografiskt bättre placerade än svenskarna.

Sverige har *kanske* fått ett trumfkort i present av utvecklingen sen 1989, fast bara om vi lär oss att spela det. Stockholms närmast huvudstad är Tallin i Estland - numera ett fritt land och snabbt rikare. Bakom och vid sidan av Estland och de övriga baltstaterna ligger det väldiga Ryssland med just under 150 miljoner människor och ofantliga resurser, både ifråga om naturtillgångar, industri och en väl utbildad befolkning. Militärt verkar bjässen för tillfälle ofarlig (frånsett en väldig atomarsenal). I politik och ekonomi råder närmast kaos, men 1997 steg produktionen (obetydligt) för första gången sen Sovjet upplöstes. En ljusning *kan* vara på väg.

I Östersjöområdet ligger Sverige *inte* avsides, utan centralt. Två industrimän som insett det är Jan Stenbeck som från start 1987 satsade på radio och TV-stationer inte bara i Sverige, utan hela Norden, inklusive Baltikum. Sen en något kortare tid dirigerar Mariebergs koncernchef Bengt Braun resurser *från* tidningar i Sverige till TV och IT-satsningar i hela Norden - *och* tidningar, radio, m.m. i Baltikum och Polen. Det svensk-schweiziska ABB har investerat tungt i Ryssland, Ukraina, Tjeckien, Slovakien och fler öststater. Andra företag är på gång eller studerar möjligheterna och då och då talar man om Stockholm och det historiska/pånyttfödda St Petersburg som områdets stora metropoler.

Samtidigt är konkurrensen hård. Från tyskar, amerikaner och de ny-fria ländernas egna entreprenörer - inklusive den ryska maffian, som blivit så stark att en tidigare ÖB, general Bengt Gustafsson, tänkt högt om att utbilda svenska soldater för insatser mot t.ex. smuggling.

Smuggling - av både varor och människor!

Är Ryssland och dess tidigare satelliter att betrakta som främst konkurrenter eller främst nya målområden för svensk export? Givetvis bådadera. Frågan är dock betydligt mera komplicerad än den låter. Ett exempel illustrerar vad jag menar:

Är ABB:s investeringar i och export till fd Östblocket att betrakta som svensk export? Eller schweizisk? Eller borde vi snarare tala om *tysk* export eftersom företagets största anläggningar ligger i Tyskland? Hur snart kommer ABB att konkurrera *med sig själv* (och andra) genom motexport från de gamla kommunistländerna, där utbildningsnivån är jämförelsevis bra, men lönerna låga, till länder som Sverige där något som kanske mera liknar motsatsen gäller? Hunger efter framgång spelar rimligtvis också en roll - och de flesta är hungrigare än svenskarna.

Om det spelas oskickligt kan trumfkortet därför rätt lätt förvandlas till en lanka.

Vid Östersjön ligger också Tyskland som med 80 miljoner människor är EU:s största land och mäktigast både politiskt och ekonomiskt. Sen 1995 befinner Sverige sig som alla vet i *union* med såväl giganten i söder som de övriga 13 EU-länderna, men det är något knepigt med unionsmedlemmen Sverige.

Det knepiga är att alla andra, inte minst vår granne Finland, gick in i EU med entusiasm. Så var det definitivt *inte* med Sverige. Som jag beskrivit på flera ställen tidigare i boken visade det statsbärande partiet, socialdemokraterna, under en lång följd av år direkt *fientlighet* mot det europeiska projektet (för att inte tala om det amerikansk-europeiska NATO). När ”vi” äntligen begärde medlemskap berodde det på att ekonomin urholkats till den grad att Ingvar Carlsson och hans medarbetare inte såg någon annan chans än att söka hjälp hos de tidigare så förhånade européerna. Sverige gick in i EU med handen för näsan och häcken före.

Och det har inte blivit bättre. Sverige undertecknade pliktskyldigast den överenskommelse som träffades i Maastricht i Holland vintern 1991, alltså innan ”vi” blivit medlemmar. Enligt denna överenskommelse förband landet sig att bli medlem av den Europeiska Monetära Unionen (EMU). Men Sverige vägrar - med motiveringen att majoriteten av svenskarna är emot enhetsvalutan (vilket är alldeles sant). Att landet gör sig skyldigt till fördragsbrott anser (s)-ledningen mindre allvarligt än att medlemskap med stor sannolikhet skulle splittra partiet och kanske de borgerliga regeringsmakten. Återigen leder Europa-skräcken Sverige vilse.

Utanför EMU, som icke-medlem, blir trycket på Sverige nämligen hårdare än någonsin. Anledningen famgår av följande:

I *alla* EU:s stora länder möter vi samma grundproblem som i Sverige. Framförallt i Tyskland, Frankrike, Italien och Benelux (men mindre i Storbritannien) konsumerar det som kallas välfärdsstaten en alltför stor del av resurserna. Överallt har man problem med överreglade och stela arbetsmarknader och (inte minst på grund av detta) massarbetslöshet. För att bara ta ett exempel är arbetskraftens rörlighet i USA nästan tre gånger högre än rörligheten *inom* Tyskland eller Frankrike. Rörligheten mellan Europas länder är, än så länge, försumbar.

Överallt i Europa konstaterar ekonomer, industrifolk och politiker högerut att nu jävlar går det inte längre. Bidrag måste skäras ner, arbete och hjälp till självhjälp premieras. En period av ”motreformer” är sen länge på gång, även om det än så länge mest handlar om ytligt meckande - och snack.

För Sverige betyder den nya situationen när EU:s övriga länder (minus

Storbritannien, Danmark och Grekland) går i monetär union att ”vi” hamnar i ett dubbelsidigt dilemma:

1) Från den 1 januari 1999 (och i verkligheten långt tidigare) dras kapitalströmmarna till den nya, gemensamma valutan, *Euro*. Detta gäller inte minst de stora, svenska företagen. I ännu högre grad än tidigare dirigeras investeringarna, inklusive de som görs av svenskar, till länder inom EMU. Behovet av svenska kronor minskar drastiskt *även för de svenska bolagen*, kronan sjunker, räntan stiger och arbetslösheten förvärras.

2) Valutaoro och större arbetslöshet driver investeringar bort från Sverige. Samtidigt ökar kraven på arbetslöshetsersättning, socialbidrag, etc. Försök att reformera arbetsmarknaden stupar på fackets absoluta beslutsamhet att rädda jobben *åt dem som redan har jobb*. Sverige tappar farten ytterligare. ”Vi” får svårare att modernisera arbetsmarknad och utbildning; näringslivet urholkas och nödvändiga strukturförändringar försenas eller uteblir.

Är detta ett skräckscenario? Ja - men dessvärre realistiskt. Det går så när man avvisar verkligheten istället för att försöka anpassa sig till den.

*

*

*

Bakom skräcken för ett helhjärtat engagemang i EU, inklusive EMU, ligger, som jag visat, årtionden av indoktrinering på linjen att Sverige är ett *bättre* land än alla andra, exceptionellt rent och obefläckat (tack vare neutralitetspolitiken) och exceptionellt rikt (tack vare Den Svenska Modellen). Skräcken har tagit den svenska eliten så hårt i sitt grepp att dess medlemmar nästan reflexmässigt skyggar inför de stora framtidsfrågor (fem,tio år fram i tiden!) som vi dock under inga förhållanden kan komma undan.

De viktigaste av dessa frågor är:

Vilket Europa vill ”vi” se - och vilken roll bör Sverige söka i detta Europa?

Ska kommande svenska regeringar stödja franska och snart kanske också tyska ansträngningar att göra EU till en *supermakt* av det gamla slaget, stödd på franska och brittiska kärnvapen och tyska pengar? Ska denna supermakt framförallt samarbeta med USA eller se sig själv som en konkurrent? Och eftersom supermaktstatus kräver *centralisering* - hur ska kolossen styras? Var ska huvudstaden ligga? Bryssel? Paris? Berlin? Vad blir kvar av Sveriges självständighet inom en sådan konstruktion?

Och utanför?

Uppenbarligen inte mycket. Bör vi alltså arbeta för ett lösare sammanhållet EU, ett ”glorifierat frihandelsområde”, i Storbritanniens anda, där det viktigaste blir att underlätta utbyte av varor och tjänster - även med de fd satellitstaterna, Turkiet och en dag Ryssland. Vilken roll bör försvarsalliansen NATO spela i sammanhanget?

Om det finns några svenska svar på dessa frågor - eller ens någon seriös debatt - så har i varje fall jag inte lagt märke till det. Tvärtom får man ett intryck av att eliten misstänker att Sveriges politiska framtid blir så obehaglig att det känns bättre att inte tänka på den alls. Strutspolitik är, som jag tidigare visat, en svensk specialitet.

*

*

*

Men framtiden kommer, antingen vi vill det eller ej. Allt jag skrivit om konkurrens från Östersjöländerna och andra EU-medlemmar gäller i *minst* lika hög grad om vi lyfter blicken mot länder längre bort. Det finns, för det första, inga tecken på att USA:s dominans kommer att minska under *åtminstone* de närmaste tjugo-trettio åren. Under den tid jag följt och kommenterat det storpolitiska skeendet, från Ungern-revolten 1956, via Vietnam och det kalla kriget till kommunismens kollaps, har den amerikanska modellen dödförklarats gång på gång på gång, huvudsakligen från vänster. Domen har alltid varit fel. Kanske har detta berott på önsketänkande; kanske är det just därför som misstaget upprepats så ofta. Bara få bedömare har som fransmannen Jean-Francois Revel fattat att detta land ”Utan Jesus eller Marx” (titeln på en av hans böcker) ständigt ligger först i spåret därför att det gjort *förändringen* till sin livsstil. ”Den amerikanska revolutionen har börjat”, skrev Revel. Jag tror att den alltid har varit på gång. Amerikanerna arbetar hårdare, uppfinner mer, är snabbare att pröva nya metoder, processer - och livsstilar. Den amerikanska kulturen, som så många européer vanmäktiga av avundsjuka skäller för okultur, breder ut sig över världen. Inte nog med det. Alla länder som vill vara med i kapplöpningen om välstånd - och det vill *alla* , inklusive Sverige! - måste mäta sig främst mot USA. Ska man bli framgångsrik blir det helt enkelt nödvändigt att tillvinna sig åtskilligt av den amerikanska flexibiliteten och den individualism som är beredd att satsa stenhårt (och inte bara en gång i ett människoliv!) men också kräver att få njuta av framgångens frukter.

”Den amerikanska utmaningen” har ökat, snarare än avklingat sen Jean-Jacques Servan-Schreiber skrev sin bestseller med just det namnet på 60-talet. Den fortsät-

ter att öka. Rader av länder kommer att besvara den genom att låta sig ”smittas”, alltså kopiera. Framförallt gäller detta i Asien, kanske *inte minst* i det fortfarande kommunistiska (men också rått kapitalistiska) Kina. På andra håll kommer man att försöka att stänga gränserna för amerikanska impulser, särskilt vad beträffar politik och *alldeles särskilt* vad beträffar arbetsmarknadspolitik (eller brist på sådan) och socialpolitik av det kärvare, amerikanska slaget.

Det är rimligt att anta att de stora internationella företag, som dominerar på världsmarknaden kommer att söka sig till de länder eller kanske snarare de regioner där de kan tillverka sina produkter till 1) högsta kvalitet men 2) billigaste pris. Indier bosatta i Indien skriver, för att bara ta ett exempel, dataprogram för amerikanska företag baserade i USA. Programmen behöver inte ens flygfraktas till mottagaren utan överförs praktiskt taget gratis via Internet. Stora indiska koncerner som Tata hyr ibland ut hundratals programmerare för speciella projekt på andra håll i världen - utan att programmerarna behöver lämna sina skrivbord. I Kina ligger amerikansk produktion av alla möjliga produkter från billiga gympaskor till inte alls billiga stjärtpartier för Boeing 737. Boeings nya 777 har (som William Greider berättar i *One world, ready or not*) konstruerats i datorstyrt samarbete mellan ingenjörer i USA, Japan och Kina. Som u-landshjälp är liknande ”statslösa” projekt fenomenala - som konkurrens mot mindre producenter, som Saab i Linköping, direkt förö-dande.

Eller med andra ord:

Länder och regioner konkurrerar om de jobb som finns, antingen vi talar om den enklaste, billigaste (och mest monotona) sammansättning till forskning och utveckling. Företagen ställer kraven, pådrivna av kunder och hetsade av konkurrenter. Kan man inte tillverka billigast, måste man, mer än någonsin, vara bäst - och ofta är bäst det enda som gäller. Det land som inte kvalar in hamnar i utkanten av den omstrukturering utan motstycke i världens historia som går under namnet *globalisering*. Den som inte tillräckligt ofta vinner tillräckligt stora segrar på världsmarknaden vinner inte heller på hemmaplan eftersom gränserna är (mer eller mindre) öppna och inte ens svenskar köper undermåliga produkter bara för att de är blågula. Vi kan med andra ord konstatera att Sveriges isolering slutgiltigt är över. Kan vi inte anpassa oss till den nya situationen (och hittills har det inte skett) utelblir välståndsökningen. Då blir det tyngre, på sikt kanske omöjligt, att möta de sociala åtaganden man gjort. Åtminstone en ledande debattör, ekonomiprofessorn Anders Åslund (bl a rådgivare till Rysslands och Ukrainas regeringar) har föreslagit att de offentliga utgifterna borde skäras ner till *hälften* för att möta den nya tidens krav.

Att så drastiska förslag kan ställas av personer med oklanderliga meriter och

stor internationell prestige visar, om inte annat, att Sverige knappast har någon tid att förlora. Istället för att lägga ner kärnkraftverk borde vi bygga nya. Istället för att förbjuda forskning borde vi satsa alla tillgängliga resurser på att höja kunskapsinnehållet i (och därmed priset på) alla "våra" produkter. Istället för att mumla om skattebefrielse för särskilt viktiga, utländska forskare borde vi sänka allas skatter så att Sverige blev ett attraktivt land för den snabbt växande grupp av specialister som sköter sin verksamhet via "nätet" - och bor på de platser där man finner livskvaliteten mest tilltalande.

*

*

*

Det sista är inte minst viktigt. I kapitlets början refererade jag till de senaste årens *mycket* alarmerande befolkningsutveckling. Sverige krymper - och blir snabbt äldre. Invandrarna tar mer och mer plats, oavsett vad den pursvenska majoriteten tycker om saken.

Detta hindrar inte att Sverige, som jag antydde ovan, måste konkurrera *också om invandring*. Vi behöver folk och eftersom vi inte kan tvinga, måste vi locka. Enligt FN:s beräkningar har TFR (Total Fertility Rate, alltså totala födelsefrekvensen) *sjunkit* till omkring 1,5 barn per kvinna i Europa, 1,4 i Japan. Eftersom det krävs 2,1 barn per kvinna för att *vidmakthålla* en befolkning på dess nuvarande nivå betyder detta att folkmängden på sikt kommer att minska i takt med att äldre människor dör bort. FN har gjort en rad prognoser och kommit fram till bland annat följande:

Om man följer FN-prognosernas "mellanantagande" (skriver statistikern Ben Wattenberg i Microsofts nättidning, Slate, Jan 17, 1998) kommer världen år 2.050 att ha 9,8 miljarder människor, jämfört med omkring 5,7 idag. Använder man sig däremot av FN:s "låga antagande", vilket är klart rimligare, blir siffran 7.7 miljarder *på nerväg*. Om trenden håller behöver vi alltså inte frukta någon befolkningsexplosion, utan kan snarare räkna med stabilisering och folkminskning.

Japanska räknar med (skriver Wattenberg) att om TFR stannar på samma nivå kommer Japan att om sextio år ha *halverat* sin befolkning från 120 miljoner till 60 miljoner.

Och vad har detta med Sverige att göra?

En hel del. Ökat välstånd, lika väl som ökad välfärd, kräver ökad produktion och ökad konsumtion. Om det föds färre barn minskar behovet av barnvagnar,

blöjor, leksaksdatorer, barnvakter och mycket annat. Om unga människor från länder i eller utanför Europa lockas att flytta till Sverige ökar behoven av hus, lägenheter, TV-apparater, språklärare, etc,etc. Invandring är, förutsatt att invandrarna får chansen att bidra till produktionen, en tillväxtmotor av stora mått - beviset finner vi mellan New York och Los Angeles!

Alltså måste Sverige snart nog anpassa sig till den nya verkligheten och *ragga produktiva invandrare* oavsett vilket land de råkar vara födda i. Stilleståndets och de gamla, invanda lösningarnas tid är förbi. Skydds nätet måste anpassas till nya realiteter, alltså sänkas. Invandrare och inhemska entreprenörer måste få chansen att verka - och växa - på en avreglerad arbetsmarknad, där fackets strupgrepp är brutet. Man måste kunna bli rik på att arbeta och spara, snarare än snylta och fuska med skatten. Vi svenskar måste i handling, inte bara i tjafsiga politikertal, visa att vi accepterar människor som ser annorlunda ut, bryter på svenska och tror på helt andra saker än vi. Ja, vi som var först i landet måste, om det alls ska gå bra framöver, i hög grad vara beredda på att försöka lära av dem som kommer senare.

Även den som fortsätter att bo i Sverige måste bli världsmedborgare. Det är en livsnödvändighet.

Någon *blågul* framtid existerar nämligen inte.